

186613

Revija za družbena vprašanja

TEORIJA in PRAKSA

6 7

1971

letnik 8

iz vsebine

- ERNEST PETRIČ: Slovensko narodnostno vprašanje
- PETER KLINAR: Migracije kot pojavi socialne dezorganizacije
- ALEKSANDER KUTOŠ: Anatomija ekstenzivnega študija
- SERGEJ KRAIGHER: Prihodnost Slovenije v Jugoslaviji (Aktualni intervju)
- OKROGLA MIZA: Regionalna politika kot osnova za družbenoekonomske odločitve
- PETER KOBÉ: Pravosodni sistem in sodna funkcija federacije — tudi drugače
- MARJAN SEDMAK: Kongres za sedemdeseta leta?
- MILENTIJE POPOVIČ: O nacionalizmu

TEORIJA in PRAKSA

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede
in novinarstvo Univerze v Ljubljani

UREJUJE UREDNISKI ODBOR:

Vlado Benko, Adolf Bibič, Rudi Crnkovič,
Zvone Dragan, Lojze Filipič, Mitja Gor-
jup, France Hočevar, Peter Klinar, Jože
Knez, Božo Kovač, Stane Kranjc, Milan
Kučan, Boris Majer, Boštjan Markič,
Zdravko Mlinar, Mojca Murko-Drčar,
Milan Osredkar, Zdenko Roter, Lojze
Skok, Majda Strobl, Mitja Švab, Zvonimir
Tanko, Ivo Tavčar, Niko Toš, Franc
Urevc, France Vreg, Boris Ziherl

GLAVNI UREDNIK:

Stane Kranjc

ODGOVORNI UREDNIK:

Zdenko Roter

SEKRETARIAT UREDNIŠTVA:

Adolf Bibič, Zvone Dragan, Albin Mah-
kovec, Boštjan Markič, Mojca Murko-
Drčar, Zdenko Roter, Ivo Tavčar, Ruža
Tekavec

OBLIKOVALEC:

Jure Cihlař

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Jože Snoj, Rastko Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589
in 311-377 int. 232

126613
+

1971

6/7

NAROČNINA:

Letna naročnina za *posameznike* 30 din,
polletna 15 din, posamezen izvod 3 din,
za *organizacije* letna naročnina 40 din,
posamezen izvod 4 din. Cena dvojne šte-
vilke za *nenaročnike* je 6 din. Celoletna
naročnina za tujino je 80 din, za posa-
mezen izvod 8 din.

TEKOČI RACUN:

501-3-386/2. Fakulteta za sociologijo, po-
litične vede in novinarstvo — za revijo
Teorija in praksa; devizni račun FSPN:
501-620-7-3204-10-646 — za revijo Teorija
in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20 v
mesecu. Maksimalni obseg uvodniških
člankov je do 10 novinarskih strani, za
članke in razprave do 20 strani, za po-
glede, glase, komentarje do 10 strani,
za prispevke v rubriki »Brez ovinkov«
do 5 strani; rokopisov ne vračamo

TISK:

CGP »Delo«, Ljubljana, Titova cesta 35,
julij 1971

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 8,
št. 6/7 str. 881—1104, Ljubljana,
junij-julij 1971

---

vsebina

- ERNEST PETRIC:** Slovensko narodnostno vprašanje danes 883
- ČLANKI, RAZPRAVE:**
- PETER KLINAR:** Migracije kot pojavi socialne dezorganizacije 891
- ALEKSANDER KUTOS:** Anatomija ekstenzivnega študija 898
- MIHA POTOČNIK:** Dvoje odprtih vprašanj samoupravne odgovornosti 907
- AKTUALNI INTERVJU:**
- SERGEJ KRAIGHER:** Prihodnost Slovenije v Jugoslaviji Slo-916
- OKROGLA MIZA:**
- Regionalna politika kot osnova za družbenoekonomske odločitve 932
- POGLEDI, KOMENTARJI:**
- MIRO MASTNAK:** Delovanje proti stabilizaciji 972
- TONE JAMSEK:** Zaposlovanje v tujini 978
- ODMEVI:**
- PETER KOBE:** Pravosodni sistem in sodna funkcija federacije — tudi drugače 986
- MATJAZ KMECL:** Neobvezna skepsa ob Vukičevićevem sestavku 996
- VPRASANJA POLITICNEGA SISTEMA:**
- RAFAEL CIJAN:** Objavljanje zakonov v jezikih narodov in narodnosti 999
- MEDNARODNO DELAVSKO GIBANJE:**
- MARJAN SEDMAK:** Kongres za sedemdeseta leta? 1009
- SOCIALISTICNE DEZELE:**
- BORIS MAJER:** Sodobni sovjetski strukturalizem 1021
- TEORIJA IN PRAKSA**
revija za družbena vprašanja, let. 8,
št. 6/7, str. 881—1104, Ljubljana,
junij—julij 1971
- JAVNO MNENJE:**
- NIKO TOŠ:** Stališča občanov o družbenopolitični ureditvi Ljubljane 1028
- BREZ OVINKOV:**
- B. MARKIČ:** Teorija na živem pesku 1042
- L. VEZOČNIK:** Med željami in stvarnostjo 1045
- Z. RÖTER:** Reforma in reformatorji 1048
- S. SPLIHAL:** Javnost politike 1050
- P. VODOPIVEC:** Delavec v ravnatežju 1052
- M. D. MURKO:** Kaj je levo in kaj napredno 1054
- M. PUNGARTNIK:** Kako v levo? 1056
- A. IGLIČAR:** Kakšen status študentu 1059
- M. ĐUKIČ:** Zboljšati poroto 1062
- M. D. MURKO:** Brežnjevizem, stalinizem ali še drugačen -izem 1063
- T. KRAŠOVEC:** Podtikanja 1065
- DOKUMENT ČASA:**
- MILENTIJE POPOVIČ:** O nacionalizmu 1068
- PRIKAZI, RECENZJE:**
- NERKEZ SMILAGIČ:** Zgodovina političnih doktrin (A. Zun) 1077
- Zgodovina revolucij XX. stoletja (N. Brglez) 1081
- D. ZAJC:** Ločitev po italijansko 1085
- MILAN KANGRGA:** Razmišljanja o etiki (F. Jerman) 1089
- Kronika** 1093
- BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV** 1097
- Iz domačih revij** 1101
- Avtorski sinopsisi** 1103

CONTENTS

ERNEST PETRIČ: The Slovene National Question Today	883
ARTICLES, STUDIES:	
PETER KLINAR: Migrations as Instances of Social Disorganization	891
ALEKSANDER KUTOS: The Anatomy of Extensive Study	898
MIHA POTOČNIK: Two Open Questions of the Self-Management Responsibility	907
OUR TOPICAL INTERVIEW:	
SERGEJ KRAIGHER: The Future of Slovenia within Yugoslavia	
THE ROUND TABLE:	
Regional Policy as the Basis for the Socio-Economic Decisions	932
VIEWS, COMMENTS:	
MIRO MASTNAK: The Action against the Stabilization	972
ТОНЕ ЯМШЕК: Employment Abroad	978
ECHOES:	
PETER KOBE: The Administration of Justice and the Judicial Function of the Federation	986
MATJAZ KMECL: Non-obligatory Scepticism about Vukičević's article	996
QUESTIONS OF THE POLITICAL SYSTEM:	
RAFAEL CIJAN: The Publishing of Laws in the Languages of the Nations and Nationalities	999
THE INTERNATIONAL WORKERS' MOVEMENT	
MARJAN SEDMAK: A Congress for the 'Seventies?	1009
THE SOCIALIST COUNTRIES:	
BORIS MAJER: The Contemporary Soviet Structuralism	1021
PUBLIC OPINION:	
NIKO TOS: The Attitudes of Citizens concerning the Socio-Political Organization of Ljubljana	1028
SPOKEN DIRECTLY:	
B. MARKIČ: Theory on Quicksand	1042
L. VEZOČNIK: Between the Wishes and the Reality	1045
Z. ROTER: The Reform and the Reformers	1048
S. SPLIHAL: The Public Aspect of Politics	1050
P. VODOPIVEC: The Worker in Equilibrium	1052
M. D. MURKO: What is Left and what is Progressive?	1054
M. PUNGARTNIK: How to the Left?	1056
A. IGLIČAR: What Status for the Student	1059
M. ĐUKIČ: To Improve the Jury	1062
M. D. MURKO: Breznjevism, Stalinism, and still a different-ism?	1063
T. KRASOVEC: Insinuation	1065
THE DOCUMENT OF TIME:	
MILENTIJE POPOVIČ: About Nationalism	1068
PRESENTATIONS, REVIEWS:	
NERKEZ SMAIAGIČ: A History of Political Doctrins (A. Žun)	1077

СОДЕРЖАНИЕ

ЭРНЕСТ ПЕТРИЧ: Словенский национальный вопрос сегодня	883
СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:	
ПЕТЕР КЛИНАР: Миграции как явления социальной дезорганизации	891
АЛЕКСАНДЕР КУТОШ: Анатомия экстенсивной учёбы	898
МИХА ПОТОЧНИК: Два открытых вопроса ответственности в самоуправлении	907
АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ:	
СЕРГЕЙ КРАЙГЕР: Будущее Словении в Югославии	916
ЗА КРУГЛЫМ СТОЛОМ:	
Региональная политика — основа общественно-экономических решений	932
ВЗГЛЯДЫ, КОММЕНТАРИИ:	
МИРКО МАСТНАК: Деятельность против стабилизации	972
ТОНЕ ЯМШЕК: Устройство на работу за границей	978
ОТКЛИКИ:	
ПЕТЕР КОБЕ: Система правосудия и судебная функция федерации — по иному	986
МАТЯЖ КМЕЦА: Необязательный скепсис в связи со статьёй Вукичевича	996
ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМ:	
РАФАЭЛЬ ЦИЯН: Опубликование законов на языках народов и национальностей	999
МЕЖДУНАРОДНОЕ РАБОЧЕЕ ДВИЖЕНИЕ:	
МАРЯН СЕДМАК: Съезд семидесятых лет?	1009
ПО СТРАНАМ СОЦИАЛИЗМА:	
БОРИС МАЙЕР: Современный советский структурализм	1021
ОБЩЕСТВЕННОЕ МНЕНИЕ:	
НИКО ТОШ: Отношение населения к общественно-политическому устройству Любляны	1028
БЕЗ ОБИНЯКОВ:	
В. МАРКИЧ: Теория на живом песке	1042
A. VEZOČNIK: Между желаниями и действительностью	1045
Z. ROTER: Реформа и реформатори	1048
S. SPLIHAL: Открытость политики	1050
P. VODOPIVEC: Равновесие рабочего человека	1052
M. D. MURKO: Что является левым и что передовым	1054
M. PUNGARTNIK: Как в лево?	1056
A. IGLIČAR: Какой дать статус студенту	1059
M. ĐUKIČ: Улучшить суд присяжных	1062
M. D. MURKO: Брежневизм, сталинизм или еще какойнибудь -изм?	1063
T. KRASOVEC: Подкапывание	1065
ДОКУМЕНТ НАШЕГО ВРЕМЕНИ:	
МИЛЕНТИЕ ПОПОВИЧ: О национализме	1068
ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:	
НЕРКЕЗ СМАИЛАГИЧ: История политических доктрин (А. Жун)	1077

Slovensko narodnostno vprašanje danes

(nekateri vidiki)

V zadnjem obdobju so pogosto v žarišču pozornosti razmišljanja o prihodnosti Slovencev in Slovenije. V nekem smislu to na nov način vzbuja k razmišljanju o slovenskem narodnem vprašanju. Taka razmišljanja in razprave, še posebno pa razprave o konceptu dolgoročnega razvoja Slovenije, so še kako v tesni zvezi z zahtevami, ki jih postavlja pred nas prav sedanjí trenutek in celotna razprava o ustavní reformi. Na novo nastajajoči odnosi med jugoslovanskimi narodi ne le sproščajo, temveč zahtevajo razpravo o raznih vidikih slovenskega nacionalnega vprašanja, predvsem v smislu našega prihodnjega razvoja.¹

Iz različnih zornih kotov in v marsikaterem pogledu na način, ki je zanimiv in pri nas nov, avtorji pravzaprav posredno ali pa neposredno obravnavajo isto temeljno in izredno pomembno vprašanje, ki ga je moč strniti v naslednje: ali »majhnost« slovenskega naroda pomeni (in v kakšnem smislu) oviro za moderno organizacijo in funkcionalnost? Pri tem so očitne nianse in nasprotja med posameznimi stališči. Gibljejo se med skrajnostjo, da je poudarjanje nacionalnega, izhajanje iz »narodnega« prav zaradi naše majhnosti v tako močnem protislovju z zahtevami modernega časa, da se je »narodnemu« skorajda treba odreči, pa do prav tako problematične skrajnosti, da je »vrnitev k narodu« (in to v okviru pojmovnega sveta 50 in več let nazaj) temeljno, celo edino izhodišče tudi za soočenje s problemi, pred katerimi stoji slovenski narod danes.²

Problem, ki ga označuje omenjena dilema med narodnim in funkcionalnim, pa ne glede na skrajnostna stališča vsekakor obstoji.

¹ Ob stališčih in razmišljanjih o teh vprašanjih, objavljenih pri nas v zadnjem obdobju, so mojo pozornost vzbudile med drugim zanimive razprave v »Problemi«, št. 91–92, letnik VIII, in polemičen odziv nanje v št. 1/2-1971 revije »Prostor in čas«.

² Nikakor ne trdim, da v razpravah in polemičnih odmevih v omenjenih revijah avtorji stoji na teh skrajnih stališčih. Narobe. Zdi se mi, da se večina stališč giblje daleč od obeh navedenih skrajnosti, vendarle pa se nekatera tema skrajnostima približujejo. Vendar pa drži, da so mnogi, kot sem mogel razumeti iz polemike, skušali videti tudi taka skrajnostna stališča. Obenem pa vem iz izkušenj, da nekateri taka skrajnostna stališča danes v Sloveniji zagovarjajo.

Ima svoje implikacije ne samo v svetu teoretičnih in akademskih razpravljanj, ampak prav gotovo, čeprav, žal, še ne dovolj doživeto, tudi v svetu naše vsakdanje stvarnosti in praktične politike na kateremkoli področju.

Pred približno dvema letoma sem na ta problem skušal opozoriti v »Teoriji in praksi« v nekaj prispevkih, predvsem pa v prispevku »Posebnosti politike malega naroda«.³ Moj namen takrat je bil, da bi glede na posebnosti našega položaja, ki izhajajo iz tega, da nas je Slovencev niti ne dva milijona, da pa želimo vendarle ostali nacija in država v pravem pomenu besede — in ob zahtevah, ki jih postavljata pred nas čas in razvoj v svetu — spodbudil ali izval intenzivnejše razmišljanje o naših možnostih, o obstoju in izrabi naših prednosti in zlasti o tem, kako bi z zavestno akcijo in ustrezno organizacijo presegali naše skrajno omejene možnosti. Tisti čas me je presenetil molk ob mojih razmišljanjih, danes pa sem ugodno presenečen, ko je ta problematika stopila v ospredje.

Ne glede na to, da posamezna stališča tako v »Problemih« kot v »Prostoru in času« izzivajo k polemični repliki, želim predvsem dodati nekaj razmišljanj in stališč k navedenim razpravam. Trdno sem prepričan, da bodo v prihodnjih desetletjih, ko bomo Slovenijo dograjevali kot samoupravno skupnost in državo, take razprave nadvse aktualne. Potrebna pa bo tudi vrsta konkretnih ukrepov in akcij, če naj Slovenci ostanemo del moderne, razvite Evrope, moderna polnopravna nacija in ne postanemo folklorni rezervat. Naš vzor, naša prihodnost ne more biti nekaj podobnega, kot je danes položaj Baskov, Bretoncev, Retoromanov ipd., ali pa prihodnost nacije s sicer vsemi nacionalnimi institucijami in atributi, v ekonomskem, s tem pa tudi v političnem pogledu pa podrejena razvitejšim, bogatejšim, močnejšim (predvsem v tehnološkem pogledu!) sosedom. Stihijski razvoj pa nas bi slej ko prej pripeljal v tak položaj. Stihijskim težnjam se bomo morali torej upirati z našo organizirano zavestno ustvarjalno akcijo.

Eno izmed izhodišč, pomembnih in primernih za razmišljanja o slovenskem danes in jutri, je prav gotovo dejstvo, da slovensko narodno vprašanje danes ne obstoji v tem, kaj skušajo drugi storiti z nami in iz nas, in v naših obrambnih prizadevanjih za naš obstoj, neodvisnost, avtonomnost, zoper taka tuja hotenja. Slovensko narodno vprašanje je res predvsem v tem, kaj počenjamo in kaj želimo storiti sami s seboj, kako mi sami usmerjamo svojo usodo. Pomembno pri tem vsekakor je, bolj kot je morda videti, da praktično vendarle šele prihajamo v položaj, ko bomo dejansko sami odgovorni in obenem tako rekoč v vseh pogledih, tudi v organizacijsko političnem, zavezani in poklicani, da si iščemo konkretne rešitve za pereče probleme, ki jih postavlja čas in razvoj pred nas. Slovenska državnost v praktično političnem in organizacijsko upravnem pomenu šele stopa

³ Teorija in praksa, št. 5/1969.

v življenje. Slovenci se, če se smem tako izraziti, praktično šele učimo biti država.

Bojim se, da se bomo kaj hitro zapletli v izjemnih težavah, če bomo našo državnost snovali na daljši rok, ne da bi upoštevali zahteve, ki jih nalaga vsemu svetu razvoj moderne znanosti in tehnologije. Prav tako pa tudi, če pri naših načrtovanjih ne bi zadosti upoštevali našega obstoječega družbenoekonomskega sistema in naše siceršnje specifičnosti, najsi bo prednosti, najsi bo pomanjkljivosti, zlasti tudi tiste, ki izhajajo iz naše dvemilijonske velikosti. Če bi torej gradili in snovali našo državnost preveč mehanično po vzorcu organizacij velikih narodov ali pa po koncepcijah, kakršne so se pri nas izoblikovale v času, ko je slovensko narodno vprašanje bilo predvsem boj za narodni obstoj (torej predvsem, če ne zgolj problem jezika, narodne kulture, avtonomije), bi se obsodili na zaplete, težave, na zastajanje in konec koncev na podrejenost ali (in) na postopno izgubo tistih prednosti, ki izhajajo iz uveljavljene samoupravnosti.

Prav gotovo je delno tudi posledica dosedanje organizacije jugoslovanske federacije, da nismo intenzivneje razmišljali in snovali svojih načrtov ob omenjenih dilemah. Tako bi lahko celo rekli, da smo po eni strani tudi Slovenci mnogo razmišljali in tudi izjemno veliko prispevali k splošnim vprašanjem človeške družbe, njene splošne in politične organizacije. Razvoj teorije in prakse samoupravnega socializma in vsega, kar iz tega izhaja, bo vedno povezan z ustvarjalnimi snovanji slovenskih ljudi. Relativno malo pa smo razmišljali o konkretnih problemih in izzivih, ki jih pred Slovence, pred nas kot samo 2-milijonsko nacijo, postavlja razvoj modernega sveta.

Vsekakor pojem »naroda« že danes presega, še bolj pa bo jutri, klasične definicije in predstave, predvsem pa vlogo tega zgodovinskega fenomena v preteklem, kapitalističnem družbenoekonomskem obdobju. Funkcije naroda v pojmovnem svetu pred 50 leti res ne morejo biti izhodišče za slovenski narod danes in jutri. Zdi se mi pa vendarle, da je edino, kar nam ostane, edino, kar nas ne navaja k resignaciji ali v skrajni posledici na pozicije Vraza ali Dežmana, to, da kot aksiomatično dejstvo, podmeno in izhodišče jemljemo pri naših snovanjih slovenski narod in njegovo državnost. Seveda oboje pojmovano moderno in našim specifičnim razmeram prilagojeno.

Verjetno ne pretiram, če posebej poudarim, da če je kaj, kar nam danes Slovincem grozi, da nas postopno potisne v podrejenost, je to koncentracija ekonomske moči in še predvsem koncentracija znanja v svetu. Drži pa tudi, in to potrjuje tudi nekaj raziskav, opravljenih v zadnjem času, da nas notranje Slovence integrirajo in povezujejo še vedno v veliki meri tiste vezi, ki notranje vežejo prav nacionalne skupnosti. In res je tudi, da je, čeprav smo postali sami sebi oblast, pa vendarle komaj desetletje od tega, ko so okoli nas še strašile ideje o stapljanju jezikov v nekak jugoslovanski jezik,

celo ideje o mešanih zakonih kot poti k etničnemu jugoslovanstvu. Da, tako rekoč še včeraj smo se srečevali z idejami o nastajanju jugoslovanske nacije in nacionalnem jugoslovanstvu. Zato težnje po zagotovljeni avtonomnosti in izgrajeni lastni državnosti nikakor ne bi preveč zlahka označeval za anahronistične, tudi ne bi mogel sprejeti stališča, da so te težnje v protislovju z zahtevami modernega časa. Gre pač, kot vedno, za vprašanje, kakšno avtonomnost si ustvarjamo v jugoslovanski skupnosti in kako institucionaliziramo našo slovensko državnost.

Prav v teh dneh so po mojem mnenju zanimive in značilne nekatere teze o tem, da v okviru ustavne reforme hipertrofiramo »mednacionalni vidik« in podobno ali celo da z »nacionalno tematiko želimo zamegliti druga pereča družbena vprašanja. Značilno je, od kod ta stališča predvsem izhajajo. Tako po provenienci kot tudi po vsebini nekatera med njimi niso daleč od centralistične ali hegemonistične nostalgije — ne morda po namenu, vsakakor pa po objektivni vlogi. Še se oglašajo nekateri, ki so zaskrbljeni zaradi naše in nekaterih drugih jugoslovanskih narodov »provincializacije«. Ni presenetljiva, je pa značilna ta skrb za to, da ne bi mi pričeli zaostajati, da ne bi mi sebi škodovali. Presenetljivo pa je, da nekateri v Sloveniji po vseh izkušnjah in epizodah, ki so, upajmo, za vedno za nami, takim stališčem pritrjujejo. Taka stališča kažejo, da ni ne razlogov ne potrebe, prej nasprotno, ki bi nam govorili, naj zanemarimo vidik naše avtonomnosti. Konkretno danes, v okviru obstoječe politične konstelacije, pa ta stališča ali pa naše lastno postavljanje problema avtonomnosti v drugi plan pomenijo podporo tistim težnjam, ki jih moti vsestranska emancipacija jugoslovanskih narodov.

Ob vseh znanih značilnostih slej ko prej označujeta sodobni svet tudi dve pomembni tendenci. To je svet nacionalne emancipacije, ki ni omejena samo na svet v razvoju, ampak se kažejo zanimive razvojne tendence tudi znotraj Evrope in celo ZDA. Nixonova formula novega federalizma (*The New Federalism*) v tehnološko, organizacijsko in vsakem pogledu strnjenih ZDA prav gotovo ni naključje. Pa tudi mnogi pojavi v Evropi, tako na Vzhodu kot na Zahodu, kažejo na dejstvo, da sodobni svet, ki je resda svet tehnološke, ekonomske in siceršnje integracije, hkrati opredeljujejo tudi močne težnje po emancipaciji etničnih in nacionalnih skupnosti. Nobena organizacija Evrope, ne glede na razmišljanja Servana Schreiberja in mnogih drugih, ne bo še desetletje in stoletja stopila v življenje in delovala, če ne bo v njej sami vzpostavljeno ustrezno ravnotežje med avtonomističnimi hotenji posameznih nacionalnih partnerjev in modernim, na konkretnih skupnih interesih zasnovanem funkcionalizmu. Problem pač ni v tem, da bi bilo treba odpisati nacionalne interese, hotenja po avtonomnosti kot taka. Problem Evrope je v tem pogledu v bistvu podoben našemu slovenskemu problemu. To pa je, ali smo sposobni dolgoročno dojeti svoje nacionalne interese. Naša težnja po avtonomnosti postane problematična

na tisti točki, kadar se znajde v navzkrižju z našimi lastnimi dolgoročnimi interesi!

V kakršnikoli integrirani skupnosti, pa tudi v okviru jugoslovanske državne skupnosti, bo naša vloga in prisotnost sorazmerna naši »teži«. Graditev na samoupravi temelječe skupnosti, krepitev naše »moči« v smislu našega vsesplošnega razvoja, krepitev naše kompaktnosti in modernosti, nam obenem zagotavlja naš položaj in jamči neko temeljno avtonomnost in samobitnost v jutrišnjem svetu. Občutek in teze o naši nemóči v tem smislu, da dolgo ne moremo obstati to, kar smo, če želimo biti močni in del modernega sveta, po mojem mnenju v danem trenutku ubijajo sicer že tako ne dovolj močno hotenje po naši nujni modernizaciji in reorganizaciji.

Tradicionalizem je na slovenskem iz različnih razlogov tudi danes močno prisoten. Po vsem sodeč je ta tradicionalizem bolj nostalgichen občutek kot pa nekakšna koncepcija o našem bodočem razvoju. Tradicionalizem, pobarvan z nacionalno mistiko, oziroma bolje rečeno tradicionalizem narodnoobrambništva, dejansko še živi in pogosto kar dobro uspeva celo v nekaterih naših reprezentančnih institucijah. Neracionalni in nemóčni na marsikaterem področju, bežimo v sfere tradicionalizma in v okvire svojih lastnih, nacionalno pobarvanih kriterijev in veličin. Tisto, kar pogosto ne zmore opravičiti svoje eksistence s sodobno ustvarjalnostjo, se še kako rado zateče pod varušstvo nacionalnih vrednot. Vse pa kaže, da kolikor manj bo aktualno vprašanje naše nacionalne eksistence in samobitnosti, toliko manj bo potrebe po nekaterih reprezentančnih institucijah kot dokazilih zahtevam časa in potrebam moderno, racionalno organizirane slovenske nacije.

V doživeti slovenski samobitnosti, kot še vedno in še dolgo močnem integrativnem in stimulativnem faktorju, ne vidim nečesa, kar bi bilo samo po sebi v protislovju z zahtevami modernega funkcionalizma. Protislovnosti so v obstoju našega tradicionalizma, v naši neosveščenosti glede tega, kaj zahteva od nas današnji in jutrišnji čas, v naši nezmožnosti, da bi se soočili s perečimi konkretnimi problemi naše prihodnosti. Problem torej ni v opredelitvi med narodnim in funkcionalnim. Problem, ki je pred nami, je v vprašanju, kakšni naj bosta racionalnost in funkcionalnost, da bosta najbolje ustrezali konkretnim potrebam slovenskega naroda.

Vztrajati moramo v odprtosti, dejal bi, izboriti si moramo vsestransko odprtost. To pa je kaj hitro lahko v temeljnem protislovju s slovenskim tradicionalizmom. Vendar prav odprtost vrednotim kot eno temeljnih komponent naše državnosti, naše prihodnosti, če naj bo ta del prihodnosti modernega sveta. Ne vem, do kake mere je zaprtost obstoječih struktur prisotna ali celo pretežna v raznih nacionalnih institucijah in strukturah, zlasti v tistih, ki so se porodile prestižno, kot del našega boja za samoohranitev. Ne vem, koliko so prisotni desetletja stari in v marsičem preživeli pogledi na funkcijo in vsebino nacije in koliko vplivajo danes na državno in sicer-

šnja organizacijo slovenskega naroda. Vse bolj pa postaja jasno, da bomo del modernega sveta, moderna država, moderna razvita nacija, če bomo tudi izjemno intenzivno vključeni v sodobna dogajanja, v razvoj tehnologije in znanja. To pa pomeni, da bomo morali zasnovati na vrsti področij organizirane sisteme za hitro spremljanje in adaptiranje novih tujih tehnoloških, pa tudi — čeprav je to bolj zapleteno — organizacijskih spoznanj v naše življenje. Na vseh področjih dejavnosti bomo morali vgraditi organizirano dojemanje in spremljanje razvoja v svetu. Pri tem imata izobraževanje in znanost še posebno težo.

Sistem izobraževanja, kakršen je danes pri nas, prihaja, lahko bi rekli, v precejšnji meri v navzkrižje z zahtevami dolgoročnega razvoja slovenske družbe. Omenim naj samo, da obstoji nad 50 smeri tretjestopenjskega, to je postdiplomskega študija pri nas in da so žive številne zahteve po novih in novih tretjestopenjskih smereh. Hkrati pa so prav redko prisotni tuji strokovnjaki kot predavatelji na naših fakultetah. In podatki kažejo, da za velik, prevelik del profesorjev naših fakultet velja curriculum vitae: maturiral v Ljubljani, diplomiral v Ljubljani, doktoriral v Ljubljani, habilitiral v Ljubljani, dlje časa v tujini ni študiral ali predaval. Ocena takega položaja pač ne more biti drugačna, kot da je to nacionalno avtarkično in, gledano dlje v prihodnost, sterilno ravnanje. To po svoje odraža dejstvo, da našo univerzo še marsikod in marsikdaj pojmujejo ne samo kot raziskovalno in pedagoško institucijo, temveč še vse preveč gledajo nanjo kot na enega simbolov naše nacionalne samobitnosti in eksistence. Torej po tej logiki tudi tretjestopenjski študij ponekod uvajamo zato, ker tudi Slovenci to moramo imeti, ne pa zato, ker smo na nekem znanstvenem področju tako specifični ali pa tako izjemno kvalitetni, da lahko vrhunec svetovne znanosti na tem področju najbolje naučimo sami sebe. Položaj nekaterih kulturnih institucij, ki svoj obstoj, pa tudi ustvarjalno nemoč pogosto utemeljujejo kar naravnost govoreč, češ če nas ni, ni kompletne slovenske nacije, je znan. Po svoje je tudi značilno, da se s precejšnjo mero nostalgije še danes postavljajo teze, da je npr. vloga pisatelja v družbenem smislu ista, kot je bila vloga Trubarja, Prešerna itd. Menim, da danes literatura v Sloveniji nima ne manjše ne večje funkcije, kot jo ima francoska, nemška, srbska. Seveda se za nacionalno pobarvanim obravnavanjem kateregakoli vprašanja, katerekoli dejavnosti kaj rada skriva nekvaliteta, zaverovanost vase, neznanje in še marsikaj.

Znan je tudi položaj na drugih področjih, tudi na političnem, kar vse kaže, da se pogosto premalo zavedamo dejstva, da smo Slovenci objektivno v položaju, ki zahteva, da smo na vseh področjih organizirani izjemno racionalno in učinkovito. Zdi se mi, da se pogosto tudi ne zavedamo dovolj, da zaostajanje v razvoju, daljša ekonomska zaostalost nujno pripelje v izjemno težak položaj tisto

naše temeljno hotenje, da bi obvarovali in razvijali avtohtonost naše samoupravne družbene organizacije in družbenega življenja.

Zanimivo je, da pogosto, ko govorimo o naši odprtosti pa naši organiziranosti in funkcionalnosti, kaj malo vidimo možnosti, ki jih daje jugoslovanski prostor. Razlogi za to so verjetno različni. Vendar je po svoje značilno, da tistega prostora, kjer je največ možnosti za naše funkcionalno vključevanje, za delitev dela, za medsebojno sodelovanje, pri naših snovanjih včasih skorajda ne vidimo. Če moremo na katerem področju govoriti o predimenzionirani nacionalni občutljivosti, ki je sicer za preteklo obdobje razumljiva, ki pa jo bo treba izredno hitro preseči, to prav gotovo velja za slovenski pogled na jugoslovanski prostor. Ni dovolj pobud, ni ambicioznejših programov in želja, da bi se funkcionalno povezali s tem prostorom, ki je navsezadnje tudi prostor, kjer lahko na vseh področjih dejavnosti tudi dajemo, ne le prevzemamo.

Ob razpravah, ki smo jim priče, se pogosto, čeprav nekoliko bojazljivo, postavlja vprašanje, v kakšnem položaju objektivno danes smo. Ob tem so ocene marsikdaj naravnost diametralno nasprotno, vse od ocen o tem, da smo v splošni krizi, pa do skrajnega optimizma. Mislim, da so precej na hitro spletene in nedomišljene ocene o skrajno kritičnem položaju slovenskega naroda in podobnem. Prav analitična razmišljanja o našem jutri, razmišljanja o tem, kaj in kako moramo storiti, da bomo nalogam, ki so pred nami, kos, nas morejo navdajati z optimizmom. Tudi sicer se mi zdi, da moremo na večini področij govoriti o intenzivnih premikih. Danes živimo sredi nekakšne slovenske renesanse, renesanse naših hotenj, nastaja občutek naše moči in samozavesti, živimo v času, ko postajamo nosilci tudi vseh praktičnih vidikov svoje usode. Če je položaj v čem kritičen, potem je po mojem mnenju v tem, da lahko z vso resnostjo dvomimo, ali bomo zmogli našim spoznanjem in našim hotenjem prilagoditi našo konkretno dejavnost in politiko na vseh področjih. Z drugimi besedami, ali bomo znali ne le oblikovati, temveč tudi izvesti tako našo nacionalno samoupravno in državno organizacijo, ki bo optimalno funkcionalna v naših specifičnih razmerah.

Prav to pa, da ravnò v zadnjem času intenzivno usmerjamo naš pogled v prihodnost, nas more vsekakor navdajati z optimizmom. Pri tem ne »narodna« nostalgija ne totalno anacionalni funkcionalizem nista izhod. Izhod ni v odpovedi narodnemu zaradi funkcionalnosti in racionalnosti, a tudi ne v odpovedi racionalnosti in funkcionalnemu zaradi narodnega. Izhod je v taki racionalnosti in taki funkcionalnosti, ki izhajata in temeljita na dejstvih in razmerah, v katerih obstaja in živi z vsemi svojimi posebnostmi slovenski narod. Izhod ni v pozi, ki jo je včasih čutili zlasti pri delu najmlajše generacije, ki jo označuje posnemanje tujih ekstravaganc in tudi tujih političnih stališč, nastalih v tujih okoljih in v relativno ekskluzivnih skupinah. S tem se ti mladi postavljajo v položaj, ko objektivno ne

morejo biti resen dejavnik pri snovanju in oblikovanju našega prihodnjega razvoja.

Včasih se postavlja tudi dilema med narodnim in kozmopolitskim. Zdi se mi, da ta dilema, kakor hitro se pojavi, kaže na neustreznost nekega konkretno obstoječega stanja. Možno je res povampirjenje nacionalnega in pogosto tudi do tega pride. Vendar je ravno tako možno povampirjenje, zloraba kozmopolitizma. Objektivno pa v današnjih konkretnih razmerah v Jugoslaviji in Sloveniji poudarjeno kozmopolitsko stališče kot antipod narodnemu, slovenskemu ni daleč od podpore še živim centralističnim in unitarističnim težnjam. Ne gre torej za preprosto dilemo med narodnim in kozmopolitskim. Gre za vprašanje, za kakšno nacionalno, za kakšno mero sinteze teženj po slovenski samobitnosti in hotenj k odprtosti, povezanosti s svetom nam gre. Torej gre za ustrezno sintezo nacionalnega in kozmopolitskega v nas samih.

Ko težimo k racionalni organizaciji naše samoupravne družbe, prav gotovo ni odveč, narobe, izredno pomembno je, da razmišljamo o vseh tistih rezervah, s katerimi razpolagamo. Razmišljanje o vseljuskem gibanju je umestno. Moramo namreč spoznati in široko doživeti, da smo Slovenci v položaju, ko moramo racionalneje kot drugi izkoriščati tvorne sile našega naroda. Patriotizem, občutek socialne integritete, solidarnosti, občutek vsesplošne družbene angažiranosti človeka, ki nastaja na temelju sistema samoupravljanja, to so lahko pomembni elementi za snovanje in oblikovanje vseljuskega gibanja k napredku in modernizaciji. Ob taki racionalnosti in učinkovitosti naše družbene in državne organizacije bomo morali še kako znati porabiti vse ustvarjalne sile našega naroda in jih ustrezno usmerjati. Pri tem je očitno, da bi se, gledano v prihodnost, kot skrajno kratkovidna pokazala politika vzbujanja in celo provociranja nasprotij med različnimi interesi in hotenji v slovenski družbi. Narobe, ena temeljnih komponent prihodnje slovenske politike bo morala biti težnja po vsestranski integraciji, k vsestranskemu spodbujanju ustvarjalnosti slovenskih delovnih ljudi.

Pomembna intelektualna rezerva, ki pa je danes skorajda v celoti zanemarjena in ki jo bomo morali in jo moremo izkoristiti, so naši ljudje v tujini, zlasti strokovnjaki. Njihovo znanje in spoznanja, njihove izkušnje, pa tudi njihovo konkretno pomoč pri dejanjih in nalogah bomo morali organizirano uporabiti. Izkušnje nekaterih držav glede tega, kako za hitrejši, zlasti tehnološki napredek organizirano izkoristijo svoje ljudi, posebno strokovnjake na tujem, so bogate in poučne.

Migracije kot pojavi socialne dezorganizacije¹

1. Migracije

V sodobni družbi opažamo izredno številne in obsežne migracije, ki jih povzročajo razvoj tehnologije in številni družbeni vzroki. Med družbenimi vzroki migracij je treba omeniti ekonomske migracije, ko se prebivalstvo seli iz manj v bolj razvita območja. Politične migracije so spodbujene zaradi nenehnega spreminjanja političnih ureditev, povezanih z vojnami, revolucijami, državnimi udari ipd., kar vse povzroča preseljevanje velikega števila ljudi. Med vzroki migracij lahko omenimo še vzgojne, osebne in še številne druge. Interne, predvsem pa mednarodne migracije povzročajo izrazito prostorsko dinamiko etničnih skupin in ras. Vse to pa povzroča celo vrsto socialnih učinkov: prihaja do razvijanja različnih stikov, komunikacij, do izmenjave navad, kulture in končno do adaptacije in asimilacije. Migracijske procese, ki se jih udeležujejo različne etnične in rasne skupine, lahko uvrščamo med pojave socialne dezorganizacije. Povzročajo celo vrsto problemov in negativnih pojavov, ki vplivajo na kriminaliteto in socialno patološke pojave.

a) Problemi imigrantov:

Imigranti so etnična manjšina, ki je še prav posebej diskriminirana in živi v izredno težavnih razmerah. Pri naštevanju njihovih glavnih problemov je treba omeniti tele: čez noč se znajdejo v novih družbenih razmerah v tujem kulturnem območju. Običajno o novih življenjskih razmerah vedo le malo, kultura in navade so jim tuje, ne znajo jezika in ne vedo, kakšne so njihove pravice in dolžnosti. Spričo tega jih dominantna etnična skupina zlahka izrablja in niso redki postopki, ko se sprejem imigrantov v novi sredini prične v taborišču in nadaljuje z različnimi oblikami prisilnega dela.

¹ Poglavje iz razprave: »Etnične in rasne skupine«, napisane za zbornik »Socialna dezorganizacija«, ki ga pripravlja Inštitut za kriminologijo pravne fakultete v Ljubljani.

Koliko časa lahko imigrantske etnične skupine označujemo kot manjšine? Za izhodišče odgovora na to vprašanje nam služi status imigrantskih skupin. Kolikor so imigrantske skupine osredotočene okrog enega (nizkega) statusa,² to pomeni, da so diskriminirane. Če so tudi pripadniki druge in nadaljnjih generacij imigrantov osredotočeni okrog istega statusa, nam to dokazuje, da imajo potomci imigrantov majhne možnosti za promocijo in da ne morejo spremeniti niti statusa, v katerem so rojeni. Šele tedaj, ko so imigrantske skupine razporejene okrog vseh družbenih statusov, imigrantov ni mogoče več šteti med manjšine, ker so se vključili v asimilacijske procese.

Imigranti in njihovi potomci naletijo v šoli, pri delu in drugod na sovražnosti in konflikte, kar poraja pri njih različne oblike socialnega upora. Le-ta se kaže v anarhičnih oblikah in v organiziranih oblikah v okviru delavskega razreda in imigrantskih skupin. Ko spoznajo generacije imigrantov, da se ne morejo rešiti svojega podrejenega manjšinskega statusa in da ne dosegaajo svojih ciljev, iščejo zanje sublimacijo v športu, alkoholizmu, igranju na srečo ipd. Ne sanjajo o tem, da bodo postali kapitalisti, ali visoki birokrati, marveč o tem, da bodo postali na primer športne zvezde, kar jim bo omogočilo preskok iz imigrantske manjšine v dominantno etnično skupino. Če ostaja več generacij imigrantov na mrtvi točki, kar pomeni, da se ne premaknejo navzgor po vertikalni strukturi, pričenjajo verjeti, da so nesposobni, da bi se prilagodili novi kulturi, pri delu so manj uspešni, postajajo cinični, skeptični, občutijo pomanjkanje stabilnosti, zgublajo zaupanje in sprejemajo utopične nerealne vrednote.³

Dominantna etnična skupina — domači prebivalci — sprejemajo največkrat — kot smo že omenili — imigrantske etnične manjšine z nezaupanjem, pa tudi sovražno. Vzpostavijo socialno distanco, kar otežkoča stike med dvema različnima kulturama. Pri analizi vzrokov za takšno stališče domačega prebivalstva, pri katerem nemalokdaj prevladuje prepričanje, da so posamezne imigrantske skupine nosilke amorale in kriminala, nam lahko služi primer ZDA, kamor so bili usmerjeni močni imigrantski tokovi. Res je, da so se preselili iz Evrope v ZDA številni delikventi, kar je ustvarilo pri domačem prebivalstvu negativen odnos do emigrantov. Dominantna etnična skupina se je branila pred delikventnimi imigranti s tem, da so prepovedali priseljevanje kriminalcev, ki so bili obsojeni zaradi hujših kaznivih dejanj in nekaterih vrst kaznivih dejanj. Če je bil kdo od imigrantov v ZDA obsojen zaradi nekaterih določenih kaznivih dejanj, ki so ogražale ameriško družbo s strani imigracije, so ga de-

² V ZDA obstaja med emigranti dokajšnja homogenost. Po začetni hitri industrializaciji, ki je omogočila hitro asimilacijo emigrantov, se je ta proces ustavil, tako da so večinoma pripadniki delavskega razreda.

³ G. Saxon: *The Fate of the Immigrant*, Zbornik: Cathoun idr., *An Introduction to Social Science*, Chicago, 961 str. (309—318).

portirali. Ameriška družba je mimo tega sprejela še vrsto omejitev prisiljevanja, ki so zadevale nekatere etnične skupine, glede katerih so sodili, da ogrožajo temeljne institucije ameriške družbe. S sistemom kvot so določili število imigrantov za vsako državo posebej. Z njimi so omejevali preseljevanje imigrantov iz vzhodne in južne Evrope, za katere so menili, da se niso sposobni adaptirati in vključiti v ameriški način življenja. S temi ukrepi pa so na drugi strani favorizirali preseljevanje iz zahodne in severne Evrope, ker so ugotavljali, da se imigranti s teh območij zlahka adaptirajo in asimilirajo. Mimo tega so ukrepi glede omejevanja priseljevanja narekovali tudi varnostni razlogi, saj so ugotavljali, da v kriminalnih dejanjih prednjačijo imigranti iz južne in vzhodne Evrope, pred imigranti iz zahodne in severne Evrope.⁴

Posamezne etnične in rasne skupine v ZDA pa so doživljale še druge oblike diskriminacije. Ameriški imigracijski zakoni so prepovedovali — v glavnem zaradi rasne diskriminacije — priseljevanje imigrantov iz azijsko-afriških dežel.⁵

b) Asimilacija

Migracije so povezane z asimilacijskimi procesi, v katero so vključene etnične in rasne skupine, ki se gibljejo v okviru širše družbene skupnosti, predvsem pa zadevajo ti procesi imigrantske skupine.

Stopnja pred asimilacijo je adaptacija ali prilagoditev. Imigrantom je potreben neki čas, da se seznanijo z novim okoljem, da se nanj prilagodijo, preden se asimilacija sploh lahko prične. Glavna značilnost asimilacije je v tem, da nekatere skupine v dolgotrajnem procesu prevzemajo način življenja — kulturo druge skupine (enosmerna asimilacija). Končni rezultat te vrste asimilacije je integracija in manjšinska skupina prevzame tuji način življenja ter kulturo, se spoji z novim okoljem dominantne večinske skupine in zgubi svoje lastno kulturno obeležje. Dvosmerna asimilacija pa omogoča stik med kulturami različnih skupin in v procesu medsebojnega vplivanja se odpravljajo razlike med skupinami, vključenimi v ta proces. Dvosmerna asimilacija tedaj povzroča obojestranske učinke in njihov rezultat ni zguba kulturnih značilnosti manjšinske skupine, marveč nastanek nove kulture, novih vzorcev za obnašanje in delovanje članov obeh skupin — kar označujemo kot *amalgamacijo*.

Etnične in rasne manjšine oziroma imigrantske skupine so pretežno podvržene enosmernim asimilacijskim procesom.

Enosmerno asimilacijo lahko označimo tudi kot monistično integracijo, ki pomeni, da se spremeni le ena od obeh skupin, vključenih v asimilacijski proces. Struktura dominantne skupine je neela-

⁴ M. Elliott: *Crine in Modern Society*, New York, 1952, str. 284—311.

⁵ Ameriški imigracijski zakon 1882, glej: A. Green: *Sociology*, New York 1964, str. 239—273, Mala politička enciklopedija, Bgd. 1966, str. 370.

stična, toga in nesprejemljiva za spreminjanje, integrira vase imigrantsko manjšinsko skupino.

Dvosmerna integracija — amalgamacija je tako imenovana interakcionistična integracija, katere bistvo je v elastični strukturi obeh partnerjev, v njunem medsebojnem vplivanju in spreminjanju.

Če je struktura obeh skupin: dominantno večinske in imigrantske manjšinske skupine neelastična, potem asimilacijski procesi ne stečejo. Tedaj se pojavlja pluralizem, ki pomeni, da imigranti živijo izolirano od dominantne skupine, v getu. Struktura obeh partnerjev se potemtakem spreminja, ker ni enosmernega ali medsebojnega vpliva.

Intenzivnost asimilacijskih procesov, v katere so vključene imigrantske etnične manjšine, je odvisna od različnih dejavnikov. Ker je predmet našega raziskovanja socialna dezorganizacija, bomo navedli zaviralne dejavnike, med katere sodijo kvalitetne razlike v razvoju družbenih odnosov med imigrantsko in dominantno etnično skupino. To so predvsem: različne ekonomske možnosti, različna kultura, nestrpnost do manjšine in superiornost dominantne skupine, omejene komunikacije med obema skupinama, izolacija, v kateri se znajde imigrantska skupina, omejena svoboda odnosov med spoloma, nedemokratični politični režim itd.⁶

Začetna stopnja asimilacije se imenuje *akulturacija*. Etnične imigrantske skupine med procesom asimilacije sprejemajo nekatere vrednote in elemente kulture dominantne etnične skupine, vseh pa ne. V tej začetni fazi asimilacije se pojavi problem tako imenovane *marginalne osebnosti (marginalnih imigrantskih skupin)*, ki so sprejele nekatere vrednote dominantne etnične skupine, vseh svojih starih vrednot pa pri tem niso opustile. Nove in stare vrednote se znajdejo v konfliktu in imigrante v tej fazi asimilacije označujemo lahko tudi kot *kulturne hibride*, ki so iztrgani iz starega okolja, v novega pa se še niso vživeli. Njihov status je labilen in se kaže v negotovosti glede pripadnosti k eni ali drugi skupini. Imigranti spričo tega neredko sproščajo svoje notranje napetosti in konflikte s pomočjo agresivnih dejanj, naperjenih proti novi družbi, ki jo predstavlja dominantna etnična skupina. Marginalna imigrantska skupina ne reagira le proti dominantni skupini, marveč prihaja v nasprotja tudi s svojo imigrantsko manjšinsko skupino, ki oklepa hibride s tradicijo, družinskimi in drugimi primarnimi vezmi. To povzroča ob že tako omejenih primarnih odnosih (razbite družine — prekinejo prijateljstvo itd.) pri marginalnih skupinah velike probleme, povezane s prekinitvijo tradicije in z upadanjem primarnih odnosov. Imigrantska manjšinska in dominantna skupina reagirati proti kulturnim hibridom tako, da jih ne priznavata. Dominantna skupina

⁶ J. Fichter: *Sociology*, Chicago 1959, str. 229—230.

E. Stonequist: *Ethnic and Racial Groups in Urban Society*, Zbornik E. Burgess idr.: *Contributions to Urban Sociology*, Chicago 1964, str. 325—246.

Bingemer idr.: *Leben als Gästarbeiter*, Köln 1970, str. 20, 19.

jim prav izrazito nasprotuje spricho predsodkov in stereotipov, diskriminacije ter socialne distance.

Če primerjamo položaj imigranta (kulturnega hibrida) v začetni fazi njegove asimilacije s položajem člana etnične ali rasne manjšine, lahko opazimo pomembne razlike. Član etnične manjšine doživlja diskriminacijo kot član skupine. Občuti jo kot zunanji pritisk, proti katerem se lahko brani z varnostjo, ki mu jo nudi njegova vključitev v manjšino. Imigrant (kulturni hibrid) čuti diskriminacijo dominantne skupine bolj kot posameznik in manj kot član imigrantske manjšine. V le-tej namreč ne dobi zadostne varnosti in zaščite proti pritiskom večine, tako da se počuti v asimilacijskih tokovih dokaj osamljenega. Imigrantske skupine so namreč dezintegrirane in spricho tega se zgrinjajo na imigranta tako pritiski njegove manjšinske skupine kot pritiski dominantne večinske skupine.

Do kakšnih posledic lahko pripelje marginalnost imigrantskih etničnih skupin? Marginalna skupina povzroča rahlanje solidarnosti v imigrantski skupini, posebno še tedaj, če se njeni pripadniki povezujejo v okviru statusa, ki so ga pridobili z marginalnostjo. Občutno razbija imigrantske skupine tedaj, kadar se marginalni skupini odpirajo večje možnosti za asimilacijo v dominantno etnično skupino. Če prične pri marginalni skupini upadati navezanost na kulturno dominantne skupine, kar se zgodi zlasti tedaj, če manjšinska skupina obupa zaradi neuspešnih poskusov asimilacije, potem se intenzivno okrepijo vezi do lastne — manjšinske kulture in v tem primeru se marginalna skupina preoblikuje v nosilca pozitivnega nacionalizma.⁷

Ne nazadnje opravlja marginalna skupina lahko zelo uspešno posredovalno in povezovalno vlogo med obema skupinama in njenima kulturama (to so tako imenovane multikulturne osebnosti, kozmopoliti) in hkrati vlogo kritika obeh skupin v spopadu.

Marginalnost odseva prehodnost, labilnost, dvojnost, najrazličnejša socialna in mentalna nasprotja in probleme, kar pomeni, da ta pojav socialne dezorganizacije povzroča vrsto pojavov socialne patologije. Za malodušje, pesimizem, agresivnost, izolacijo, histerijo, nezadovoljstvo ipd., iščejo pripadniki marginalne skupine izhode tudi v delikvenci in precej pogostih samomorih. Ravno samomori izrazito odsevajo stisko in dezorganizacijo, značilno za takšno kulturno transplantacijo, ki jo doživljajo marginalne etnične imigrantske manjšine.

Za sklep splošne razprave o imigracijah lahko poudarimo, da se imigrantske etnične skupine znajdejo v drugem etničnem in socialnem okolju v krizi predvsem zaradi svoje socialne izoliranosti. Imigranti se z vidika novega socialnega okolja obnašajo nekonformno in to zaradi tega, ker njihove vrednote, ki so veljale v domačem etničnem okolju, v novem okolju nimajo ustrezne veljave, nove vrednote pa se še niso razvile. Spricho tega se imigranti svojih starejših vrednot ne držijo povsem, s tem postajajo zanje manj razumljive, novih vrednot pa se še niso oprijeli, kar pomeni, da živijo v nekakš-

nem breznormnem socialnem prostoru (v anomiji) in socialni odtujenosti.⁸ Zmedo v vrednotah in anomijo pospešuje dejstvo, da so imigrantske etnične skupine razen odnosov s svojo imigrantsko skupino in etično matično skupino ter sorodniki v domovini, ki zbuja- jajo stare vrednote, še v odnosih s prebivalci, z delodajalci druge etnične in socialne skupnosti ter z njihovimi institucijami, ki so nosilci novih vrednot. Očitne manifestacije opisane anomije kot po- java socialne dezorganizacije so: jezikovni, komunikacijski problemi, bolezni in nesreče, seksualni problemi ter pojavi socialne patologije.⁹

2. Jugoslovanski problemi imigrantov in emigrantov

Problemi imigrantov, emigrantov in asimilacije se pojavljajo v Jugoslavije v dveh razsežnostih. Prvič kot pojavi notranje imigracije, ko se pripadniki manj razvitih narodov in etničnih skupin — pre- težno gre za nekvalificirane delavce — selijo na razvitejša področja, kjer se znajdejo v etnično drugačnem okolju. In drugič kot pojavi internacionalnih emigracij, ko se pripadniki različnih slojev vseh narodov in narodnosti množično preseljujejo v ekonomsko razvitejšo države zahodne Evrope.

a) Interne imigracije

Za interno migracijo lahko hipotetično trdimo, da imajo skupine nekvalificiranih delavcev, ki pridejo na razvitejša področja, veliko karakteristik socialne manjšine. Le-te imajo v glavnem najnižje sta- tuse, opravljajo nizko ovrednotena delovna opravila, novo okolje jih ne sprejema ali slabo skrbi za njihovo adaptacijo, razlike med kulturama so velike, pa spričo tega niso redki pojavi izolacije in konfliktov, ki izvirajo iz procesov akulturacije. Prihajalo je do agre- sivnih kaznivih dejanj, ki so jih povzročali tako imenovani sezonski delavci v razvitejših nacionalnih sredinah, kar je bil povod za javne politične razprave o njihovem zanemarjenem položaju in o dolžno- stih, ki jih imajo do njih delovne organizacije, družbenopolitične organizacije in drugi. Posebnost raziskovanja internih imigrantov v različnem etničnem okolju jug. skupnosti je po našem mnenju v izrednih razlikah v kulturi, čeprav gre za državljane ene države.

⁷ Neredki so primeri predstavnikov azijskih in afriških etničnih skupin, ki se šolajo v zahodnih družbah, potem pa postanejo vodje narodnoosvobodilnih gibanj doma. Raziskave v ZDA kažejo, da se ameriški Črnci, ki živijo na severu, kamor so se priselili z Juga, ne želijo asimilirati z belo družbo, marveč da hočejo napredek v svoji etnični oziroma rasni skupini.

⁸ Materialno-eksistenčni in duhovni problemi so podvrženi alienacijskim proce- som. Glej L. Bavcon: Socialna patologija, str. 25—28, Ljubljana 1969.

⁹ Bingemer idr.: *Leben als Gästarbeiter*, Köln 1970, str. 23.

J. Goričar: Temelji obče sociologije, Lj. 1957, str. 82—85.

E. Stonequist: *Ethnic and Racial Groups in Urban Society*, Zbornik E. Burgess idr. *Contributions to Urban Society*, Chicago 1964, str. 325—346.

R. Sutherland idr.: *Introductory Sociology*, Chicago 1956, str. 289—308.

A. Green: *Sociology*, New York 1964, str. 239—273.

Reakcija internih imigrantov je, kot vse kaže, neorganizirana, pojavljajo se različni vidiki osamljenosti in sublimacij, kriminaliteta se ne manifestira v organiziranih skupinah, marveč posamično. V Sloveniji se nam dozdeva, da je reakcija zoper socialno patološke pojave, katerih nosilci so interni imigranti različnih etničnih skupin, predvsem v poglobljanju socialne distance in v brezbržnosti domačega prebivalstva, ki se zdrami in šovinistično reagira proti njim le ob njihovih kriminalnih ali drugih deviantnih dejanjih.

Zaradi omenjenih velikih razlik v kulturah sodimo, da so procesi adaptacije internih imigrantov izredno zapleteni. Verjetno to velja še posebej za Slovenijo, ne toliko zaradi njene relativne razvitosti kot zaradi tega, ker je etnično homogena nacionalna skupnost. Vredno bi bilo tudi raziskati asimilacijske tokove in pojave socialne anomalije. Zaenkrat je videti, da gre za manj intenzivne oblike enosmernih asimilacij spričo tega, ker so interne imigracije občasne in ker imigranti nimajo dovolj možnosti, da bi vzpostavljali komunikacije z domačim prebivalstvom.

b) Mednarodne emigracije

Kolikor lahko sodimo o problemih internacionalnih migracij, je treba na podlagi dosedanjih javnih razprav omeniti predvsem različne oblike diskriminacije naših delavcev na tujem. Tu gre za neustrezno delovno-pravno zaščito, za različne oblike ekonomske in zaposlitvene diskriminacije (opravljanje najnižjih delovnih opravil), za neustrezne stanovanjske razmere, za pomanjkljive možnosti glede interesnega združevanja in organiziranja emigrantov, za omejeno politično participacijo (sodelovanje v sindikatih), za omejitve v splošni socialni participaciji, za pojave socialne dezorganizacije družin, za neustrezne razmere šolanja in izobraževanja itd. Tem problemom diskriminacije jug. ekonomskih emigrantov na tujem je treba dodati še njihovo pomanjkljivo povezavo z domovino oziroma matično etnično skupnostjo in pritiske ekstremne jugoslovanske politične emigracije. Spričo tega ni težko razumeti, da spremljajo življenje jug. ekonomske emigracije pojavi socialne patologije. Jugoslovanske emigrante sestavljajo etnično različne skupine z različnimi stopnjami kulturnega razvoja, kar je dodatna težava, ki jo je treba upoštevati pri proučevanju pojavov socialne dezorganizacije in patologije. Med dominantno etnično skupino in jug. emigrantskimi skupinami obstaja po našem mnenju velika socialna distanca, tako da so procesi adaptacije težavni in dolgotrajnejši. Ne vemo veliko o reakciji dominantne večine na naše emigrantske skupine, niti o reakciji jug. emigrantov, ki izvira iz njihovega diskriminiranega statusa. Spričo tega bi bila izredno koristna ustrezna raziskovanja, ki bi proučila odnose med obema skupinama, medsebojne komunikacije in asimilacijske tokove ter pojave socialne anomalije. Hipotetično sodimo, da so naši emigranti predvsem marginalne osebe, alienirane,

ujete v probleme akulturacije. Ob vsem tem bi bila zanimiva raziskava notranje solidarnosti posameznih etničnih emigrantskih skupin in raziskava solidarnosti med različnimi etničnimi skupinami jugoslovanskih emigrantov. Ker so odnosi do emigrantov in odnosi med njimi v posameznih zahodnoevropskih državah različni, bi raziskavo kazalo zastaviti na primerjalnih izhodiščih. Ker iz Slovenije odteka velik del strokovnjakov v tujino, si je treba postaviti vprašanje pomena takšne fluidnosti za pojave socialne dezorganizacije.

Še ene značilnosti internacionalnih migracij ne smemo prezreti. Medtem ko so interne migracije občasne, pa imajo internacionalne migracije trajnejši značaj. Spričo tega smemo sklepati na drugačno intenzivnost asimilacije in na težje probleme, ki so povezani z njo.

Aleksander Kutoš

UDK 378.1 (497.12)

Anatomija ekstenzivnega študija

Zdajšnje reforme visokega šolstva, vse tako kaže, se lotevamo z veliko odgovornostjo, resnostjo in mnogo bolj kompleksno kot kate-rekoli prejšnje, ki jih po osvoboditvi ni bilo tako malo. Že leto dni sistematičnega dela — znanstvenih in strokovnih prizadevanj in politične aktivnosti — v zvezi z vprašanji reforme visokega šolstva, zlasti pa še proces, ki se vse bolj stopnjuje v širino in globino, dajeta upati, da bo sedanja reforma marsikaj v temeljih spremenila. Čeprav so v posameznih okoljih izbrali različna izhodišča, je vendarle očitno in opravičeno pričakovanje, da gre v bistvu za nalogo *vzgojiti veliko več diplomantov, katerih profili in strokovna pripravljenost bodo bolj ustrezali potrebam sodobne družbene prakse (zlasti še prihodnje) ob precej racionalnejši porabi sredstev in časa.*

Pričujoči zapis temelji predvsem na spoznanjih in izkušnjah mariborskih visokošolskih zavodov in njihovega prizadevanja za nekatere prvine reforme visokega šolstva. Toda dovolj zgovornih dokazov imamo na voljo, ki nas morejo prepričati, da je problem ekstenzivnega študija v vseh visokošolskih središčih, če že ne enak, pa vsaj zelo podoben. Zakaj dolgotrajnost študija in osip študentov štejem za enega izmed problemov ekstenzivnosti visokošolskega izobraževanja.

Šestletni pregled študijske dobe kaže stalno tendenco, da bi se podaljšal čas, ki ga študent dejansko prebije na šoli od vpisa do diplome.

Leto	Število diplomantov			Poprečen čas študija			
	redni	izredni	skupaj	redni		izredni	
				let	meseč.	let	meseč.
1964	209	156	365	3	1	3	8
1965	329	216	545	3	1	3	10
1966	448	177	625	3	—	3	9
1967	351	209	560	3	3	4	1
1968	354	235	589	3	3	4	9
1969	330	276	606	3	7	4	10

(Družbeno normiran čas študija od vpisa na šolo do diplome je pet semestrov ali 2 leti in 6 mesecev.)

Pregled uradnih statističnih podatkov o diplomantih za poprečje šestih let (1964—1969) nam pove, da je realni čas študija v tem obdobju bil za redne študente 3 leta in 3 mesece in za izredne študente 4 leta in 5 mesecev; leta 1964 3 leta in 1 mesec za redne, 3 leta in 8 mesecev za izredne ter leta 1969 že 3 leta in 7 mesecev za redne in 4 leta in 10 mesecev za izredne študente.

Ker je optimalni čas študija na višjih šolah 2 leti in 6 mesecev, je glede na ugotovljeno stanje mogoče povzeti zlasti dva sklepa:

— dejanski čas študija na teh šolah je bil v opazovalnem obdobju pri rednih študentih za več kot 30 odstotkov daljši, kot to predvidevajo zakon in drugi predpisi;

— v tem času je 2.021 diplomantov (rednih študentov) zgubilo pri študiju 1.515 delovnih let multiplicitarnega dela več, kot je bilo družbeno normirano.

Zelo podobno je stanje na ljubljanski univerzi, samo da so družbene posledice, zaradi večjega števila študentov in diplomantov ter dražjega študija, še veliko bolj občutne. Redni študenti so leta 1966 študirali na fakultetah poprečno 6 let in štiri mesece, leta 1967 6 let in 9 mesecev, leta 1968 6 let in 6 mesecev in leta 1969 na fakultetah s štiriletnim študijem 6 let in 8 mesecev ter na fakulteti s petletnim študijem 6 let in 9 mesecev.¹

Tudi drugi značilni pojav ekstenzivnosti študija — osip študentov — je v nepretrganem naraščanju in že presega kritično točko družbene tolerance. Spodnji pregled to zelo prepričljivo dokazuje:

¹ Letna poročila univerze v Ljubljani za 1968, 1969 in 1970, razpredelnica 10.

Generacija	Vpisanih v I. letnik	Napredovali v II. letnik	Nevpisani — Odpadli		izpi- sani	skupaj nevpisani odpadli
			niso izpolnili pogojev	niso študirali		
	število	%	%	%	%	%
1962—1963	775	52	17	22	9	48
1963—1964	977	47	23	23	7	53
1964—1965	941	48	19	25	8	52
1965—1966	942	47	23	24	6	53
1966—1967	968	45	24	24	7	55
1967—1968	1.033	44	27	22	7	56
1968—1969	1.343	39	31	22	8	61
Skupaj	6.980	46	24	23	7	54

Značilno je, da je odstotek študentov, ki so brez zastoja napredovali v drugi letnik, čedalje manjši, ko se hkrati število vpisanih študentov vse bolj povečuje. To navaja k sklepu, da je tudi masa vpisanih študentov pomemben razlog za osip, kajti število učiteljev se ni povečevalo v sorazmerju z naraščanjem števila študentov. V nezadostnem številu učiteljev pa tiči tudi razlog, da ni bilo mogoče v večjem obsegu uvajati v študijsko delo sodobnejših pedagoških metod.

Pomembna je tudi ugotovitev, da se delež tistih študentov, ki »niso izpolnili pogojev« za vpis v drugi letnik, veča, medtem ko je sorazmerje študentov, ki »sploh ne študirajo« ali pa so se »izpisali«, ostalo nespremenjeno. Slika, ki nam pove, da je v šolskem letu 1968—1969 komaj 39 odstotkov študentov izpolnilo pogoje za vpis v drugi letnik, vsi drugi (61%) pa teh pogojev niso izpolnili ali pa so kratko malo »odpadli«, bi bila izjemno neugodna, ko ne bi vedeli, da je tudi nekoliko varljiva. Precej verjetna bo namreč hipoteza, da je med tistimi 22 odstotki študentov (1968—1969), za katere je ugotovljeno, da »sploh niso študirali«, in h katerim bi smeli verjetno prišteti tudi 8 odstotkov tistih, ki so evidentirani kot »izpisani«, vsaj velika večina takih, ki niso izpolnili pogojev za vpis v drugi letnik, pa so se zato ponovno vpisali v prvi letnik, toda zdaj na kaki drugi šoli, zato da bi obdržali status študenta in z njim povezane ugodnosti za možnost nadaljnega študija.

Študenti, ki so prisiljeni, da na tak način rešujejo svoj problem študija, se potem selijo (fiktivno) iz ene šole na drugo in tako dolgo »kolobarijo«, dokler ne doštudirajo, ali pa študij in šolo končno zapustijo, ne da bi diplomirali. Po tej logiki prehajajo študenti, ki so v določenem šolskem letu bili še v kategoriji »niso izpolnili pogojev«, v naslednjem šolskem letu med študente »sploh niso študirali« oziroma »izpisani«.

Bolj vznemirljivo kot to pa je gibanje, ki ustvarja razmerje med študenti, ki so »napredovali v drugi letnik«, in tistimi, ki »niso

izpolnili pogojev« za drugi letnik. To razmerje je bilo v letu 1962/63 75,36 : 24,64 v korist tistih, ki so »redno napredovali«, v šolskem letu 1966/67 je brez zastoja napredovalo v višje letnike 36,7 odstotka bo še poslabšalo, če ne bo resne znanstveno-pedagoške intervencije.

Položaj na ljubljanski univerzi je zelo podoben. V študijskem letu 1966/67 je brez zastoja napredovalo v višje letnike 36,7 odstotka rednih študentov, v študijskem letu 1967/68 se število uspešnih rahlo povzpne na 37,6 odstotka, medtem ko v letu 1968/69 stagnira na 37,2 odstotka, potem pa v študijskem letu 1969/70 spet zdrkne na najnižjo raven — 35,1 odstotka. Vsi drugi so bodisi v študijskem zaostanku ali pa so prenehali študirati. Le okrog 0,5 odstotka jih je diplomiralo na prvi stopnji.²

Zanimivo je tudi razmerje med diplomanti in študenti kakor tudi kvantitativno gibanje študentov in diplomantov po posameznih letih, saj nam pove, da se število študentov sicer rahlo večja, medtem ko število diplomantov stagnira. Če opazujemo ta pojav, se nam po sebi vsiljuje zelo preprost sklep, namreč da že v sedanjem kvantumu študentov tičijo velike rezerve za dokajšnje povečanje števila diplomantov in da je samo prizadevanje za čedalje več študentov nesmiselno, če se hkrati ne izvaja tudi zelo intenziven pedagoški proces, ki naj poleg kvalitete zagotovi tudi večji kvantum diplomantov. Spodnji pregled ponazarja to gibanje:

Šolsko leto	Število rednih študentov	Indeks	Število diplomantov (rednih)	Indeks	Razmerje med diplomanti in študenti
1965—1966	1.546	100	329	100	21,21
1966—1967	1.537	99	448	136	29,15
1967—1968	1.653	107	351	107	21,24
1968—1969	1.971	128	354	108	17,97
1969—1970	2.160 (2114)*	140 (137)	330	100	15,28 (15,61)
1970—1971	2.395 (2286)*	155 (148)	378	115	15,75 (16,53)

(Število diplomantov je evidentirano za koledarsko leto, medtem ko se število študentov nanaša na šolsko leto.)

Čisto podoben je proces gibanja študentov in diplomantov na ljubljanski univerzi. Število študentov se večja, število diplomantov stagnira. V šolskem letu 1967/68 je bilo vpisanih na ljubljanski univerzi 8.069 rednih študentov, leta 1967 pa je diplomiralo le 1.716 študentov (1.029 na drugi in 687 na prvi stopnji); v šolskem letu 1968/69 je bilo vpisanih 8.713 rednih študentov, toda diplomiralo je leta 1968 komaj 1.368 študentov (959 na drugi in 409 na prvi

² Letna poročila univerze v Ljubljani za 1968, 1969 in 1970, razpredelnica 6.

* V šolskem letu 1967/70 in 1970/71 so v število študentov všteti že tudi študenti tretjega oziroma četrtega letnika visoke ekonomske komercialne šole. Zato so v oklepaju vpisani ločeno samo študenti prve stopnje.

stopnji); v šolskem letu 1969/70 je bilo vpisanih 9.886 rednih študentov, diplomiralo pa je leta 1969 samo 1.391 študentov (971 na drugi in 420 na prvi stopnji).³

V vrtincu problemov

Študijski programi že vnaprej določajo kvantum, strukturo in kvaliteto študijske snovi in s tem v zvezi tudi čas, ki je potreben za šolsko in individualno obvladovanje predvidene snovi. Že takoj pa se zastavlja vprašanje, ali ne zajemajo študijski programi po obsegu in zahtevnosti toliko študijskega dela, da ga niti polovica študentov v družbeno normiranem času ne more zadovoljivo opraviti. Prav tako se vsiljuje tudi vprašanje, ali morda študijski programi niso prenasičeni s snovjo, ki je že zastarela. Zato je zelo pomembna odločitev mariborskih visokošolskih zavodov, ki se že oblikuje kot sistem ugotavljanja kvantitete in kvalitete študijske snovi, utemeljena pa je v neprestanem preizkušanju in sprotnem spreminjanju študijskih programov.

Če je namreč nenehna revizija študijskih programov dovolj korenita, stvarna in sistematična, potem ni nobene nevarnosti več, da bi v njih ostajale »pozabljene« usedline preteklosti, balast, historicizem, nepotrebna ponavljanja itd. Za živost šole in za njeno znanstveno in strokovno pedagoško naravnost k praksi prihodnosti namreč ni boljše metode kot pogumno opuščanje vsega, kar je tako ali drugače bodisi v naravoslovju ali družboslovju preseženo, in še bolj pogumno vključevanje v pedagoški proces vsega, kar je najbolj sodobno, napredno in revolucionarno. S tem in na ta način se zagotavlja že takoj v začetku visoka stopnja produkcijske, organizacijske raziskovalne, skratka, operativne delovne sposobnosti in učinkovitosti diplomantov takih šol. In ne samo to, tudi kvantiteta študijske snovi se giblje v realnih okvirih optimalne velikosti. To pa je temelj, ki daje upati, da ne bodo programi vzrok za podaljševanje študija čez družbeno normirano mejo in za prevelik osip. Vendar bi bilo preveč optimistično, če bi se zadovoljili samo s tem, sicer izredno pomembnim ukrepom. Kajti prav tako važno je, kako se predvideva disciplina ali študijski predmet oblikuje in kako zaživi v učni praksi. Kljub kar najbolj napredno zasnovanemu študijskemu programu je namreč možno, da je pod določenimi vplivi in pogoji pedagoški proces skrajno ekstenziven, nenačrten, dolgovezen, nezanimiv, nerazumljiv, neučinkovit in celo strokovno dvomljiv. Ta okoliščina je latentno prisotna zlasti zato, ker živimo v specifični razvojni fazi, ki sama po sebi ustvarja zelo ugodne pogoje za tovrstne deviacije.

Zahtevnost študijskih programov, zahtevnost pedagoškega življenja — študija — in zahtevnost preverjanja znanja so močno v prid kvaliteti diplomatov. Toda tudi zahtevnost ima svoje meje in

³ Letna poročila univerze v Ljubljani za 1968, 1969 in 1970, razpredelnici 1 in 10.

mora biti v sorazmerju z družbenimi normativi, naložbami, zahtevami in potrebami gospodarstva in drugih dejavnosti. Zato ne more biti sama sebi namen. Ni razlike: enako je škodljivo potencialno zviševanje zahtevnosti kot zdrkniti pod raven optimalne potrebnosti. Zato je zelo važno, da se sproti preizkuša tudi ta vidik vpliva na uspešnost končevanja študija.

Zdi se, da so pri samih izhodiščih vrednotenja visokošolskega študija potrebne temeljite korekture. Visoka ali višja šola ni več šola socialne, pa tudi ne intelektualne elite. V prihodnosti bo to še manj. In ta prihodnost se je že začela. Ideja, da bi iz socialnega elitizma prešli na uveljavljanje intelektualnega elitizma, ni uspela in resno lahko dvomimo, da bi ob še takem naporu ekonomskega izenačevanja študentov kdaj v celoti zaživela. Ni namreč mogoče uveljaviti niti socialnega niti intelektualnega elitizma v razmerah, ko skokovito narašča potreba po kadrih z visokošolsko in višješolsko izobrazbo. Kot zakonita posledica takih potreb se rojeva hkrati z njo tudi nujnost ne individualnega, ne skrbno izbirajočega študenta iz množice mladinske populacije, ampak množično vključevanje mladine v visokošolski študij.

Če sledimo prognozi futuristov, ki v tem primeru sicer niso kaj posebnega odkrili, saj so prenesli le dosedanje izkušnje zahodnoevropskih dežel in ZDA na razmere naše prihodnosti čez 15 let,⁴ vidimo, da bo v visokošolski študij vključene vsaj 25 odstotkov takratne populacije med 19. in 24. letom starosti. Lahko smo prepričani, da bo ta odstotek prej večji kakor manjši.⁵ Aritmetično gledano, bi to pomenilo, da še vedno lahko predvidevamo in pričakujemo, da se bo za visokošolski študij odločila četrtnina najbolj nadarjenih in tudi najbolj delovnih mladih ljudi. In to bi bila še vedno dovolj reprezentančna in izbrana ter tedaj tudi upoštevanja vredna »elita« najsposobnejših. Gledano dialektično in upoštevaajoč vse spremne pojave, je tako pričakovanje iluzorno. Prepričani smo lahko brez vnaprejšnjih raziskav, da bodo še vedno imeli svoj vpliv na strukturo študentov lokacija šol, ekonomski vidik, odnos mestovas, socialno-idejni vidik, psihološka nagnjenost k določenim poklicem posameznih družbenih skupin, tradicionalizem, razni motivi itd. Zato ne bo mogoče izbrati za visokošolski študij iz mase neke generacije *vseh* najsposobnejših. To pa pomeni, da se poruši teoretično sicer še kar idealno razmerje: ena četrtnina najsposobnejših nasproti trem četrtinam manj sposobnih. Prepričani smo lahko, da nismo daleč od resnice, če ugotovimo, da bomo po vsej verjetnosti

⁴ Pri tem pa so nemara pozabili, da bo kvaliteta naše, pa tudi evropskih družb čez 15 let bistveno drugačna od sedanjih zahodnoevropskih družb in ZDA, po katerih se danes gledujemo, saj se medtem menda znanost o tehnologiji in drugih področjih zaradi naše enostranskosti predvidevanj še ne bo ustavila.

⁵ Sicer pa velja opozoriti, da prognoziranje števila ali odstotka študentov ni najbolj smiselno, ker je za zadovoljevanje gospodarskih in drugih družbenih potreb ter za obči razvoj pomembno edino število *diplomantov* in ne študentov.

zadovoljni, če bomo zagotovili zanesljivo inteligenčno poprečje (ali morda nekoliko nad njim) mlade generacije, ki bo vključena v visokošolski študij. In če bomo imeli na visokih in višjih šolah praviloma poprečno nadarjene, poprečno pripravljene, poprečno delovne študente, če vse torej zreduciramo na poprečje, vsaj 80 odstotkov teh študentov pa mora v rednem času končati študij, potem bo potrebno v sistemu visokošolskega študija še zelo veliko spremeniti, da bi hkrati lahko obdržali sedanjo raven zahtevnosti in usposobljenosti diplomantov. Sicer pa tudi zahtevnost ne more biti nekaj konstantnega ali celo nekaj, kar nenehno narašča. Tudi ta je lahko samo odsev drugih objektivnih in subjektivnih okoliščin (prejšnjega znanja, sposobnosti, kvalitete in kvantitete pedagoške dejavnosti, normativno določenega časa, delavnosti študentov in podobnega).

Za organizirano pedagoško dejavnost in njen učinek danes — še bolj bo to aktualno z vsakim naslednjim dnevom — je bistvenega pomena mikrosistem komunikacij za prenos in sprejemanje znanstvenih informacij. Že dolgo ni več edini medij posredovanja znanosti in rutinskih sposobnosti študentu učitelj, dasiravno je še vedno v naši pedagoški praksi temeljna in tudi najbolj razširjena metoda dela klasično predavanje velikemu številu slušateljev hkrati, ki poslušajo deset in celo več predmetov vzporedno. Čeprav se videvata pri predavanju študent in učitelj vsak dan nekaj ur, je vendarle po tej metodi učna snov študentu tudi najbolj odtujena. Zato se vse pogosteje uveljavljajo številne in bolj intenzivne, bolj neposredne in zlasti še bolj aktivne oblike komuniciranja. Edina alternativa množičnosti študentov, poprečnosti inteligence, njihovemu vse bolj aktivnemu družbenemu življenju, kar terja tudi svoj čas in inteligenčni napor, pri čemer je treba kljub temu obdržati visoko stopnjo zahtevnosti in kvalitete za produktivno delo, so revolucionarne spremembe v študijskem procesu. Že nešteto krat je bilo ugotovljeno, da poprečno nadarjen študent z resnim in sprotnim študijskim delom lahko obvlada študijski program katerekoli šole s poprečno oceno ter v normativno določenem času. In vendar jih veliko ne konča študija v tem času in tudi veliko jih odpade.

Vzrokov za to stanje je veliko in ni se mogoče ustavljati ob vseh, temeljni razlog pa je brez dvoma v učnih metodah. Kakor danes ni mogoče od nikogar zahtevati, naj gre peš na Dunaj ali v Trst — pa čeprav je bil to svoj čas popolnoma običajni način potovanja — tako so nevdružne nekatere učne metode, ki so vsaj toliko zastarele kot peš hoja na velike razdalje. Zato je tako zelo pomembno in nadvse dragoceno gibanje za uvajanje sodobnejših oblik v pedagoški proces. Ne bomo se zmotili, če ugotovimo, da ne gre več samo za eksperimente in »modne muhe«, ampak za resno uvajanje številnih sodobnih oblik v študijski proces z namenom, da se doseže ugodnejši študijski učinek. V precejšnjem obsegu se že realizira, na nekaterih šolah sicer v večjem, na drugih v manjšem obsegu,

spoznanje, da sistem in metoda študija, ki se uresničuje izključno v *aktivni dinamiki vseh prisotnih subjektov študijske skupine* (učitelji, študenti, asistenti in drugi), že po načinu eksistence (torej sama po sebi), pritegne, angažira, zaposli, vključi v delovni proces, intenzivira miselni tok, razvija delovne navade, enakomerno porazdeli dejanski študijski čas, poveča učinek študija itd. V tem spoznanju in tudi uresničevanju je velik napredek, kajti v slabih učnih metodah je tudi eden izmed velikih virov slabih uspehov, nezadostnega znanja, dolgotrajnosti študija in osipa študentov.

Vsem je jasno, tako študentom kot učiteljem, da je med najodločilnejšimi dejavniki v prizadevanju, da se skrajša realni čas študija in zmanjša osip — študent sam. Toda vse kaže, da je spodbuda študentov za intenzivno delo in racionalno porabo študijskega časa premajhna ali pa je interes za to, da bi čimprej diplomirali, pri študentih premalo osveščen, da bi bil dovolj odločilna zavestna gonilna sila prizadevnega študija. Poleg tega pa študenti, vsaj še v prvem letniku, ko je tudi največji osip, nimajo zadosti razvitih navad visokošolskega študija. Srednješolski dril se je umaknil akademski svobodi. Samozavest in samodisciplina pa sta pri velikem številu študentov ob prehodu iz srednje na visoko šolo premalo razviti, da študijski uspeh ne bi trpel. Študent je sicer dolžan udeleževati se predavanj, ni pa dolžan predavanj poslušati ali razlagati in npr. demonstraciji tudi slediti. Zato so predavanja za nekatere študente lahko popolnoma neučinkovita metoda dela. Odtod tudi zahteva po sistemih in oblikah, ob katerih je študent delovno stalno angažiran in miselno intenzivno prisoten. Kolikor več bo takih metod dela, toliko manj pereč bo in aktualen individualni čas študija in toliko prej bo študent usposobljen za samostojno pripravo in skupinsko delo.

Eden izmed temeljnih vzrokov in ovir, da sodobnejših metod pedagoškega dela doslej ni bilo mogoče razviti v zaželenih razsežnostih, je precejšnje pomanjkanje pedagoških delavcev, njihova prevelika obremenitev z redno učno obveznostjo (od 8 do 10 ur predavanj na teden, na univerzi od 2 do 4 ure), z razvojnimi problemi, obremenitev večine učiteljev s podiplomskim študijem, s številnimi družbenimi in drugimi obveznostmi. Poleg tega se princip asistenta na mariborskih visokošolskih zavodih z zelo skromnimi začetki šele uvaja. Samo po sebi pa je umljivo, da vsaka aktivna metoda sodobnega pedagoškega procesa, katerega temelj je ponavadi skupinica do deset študentov, zahteva relativno veliko število učiteljev in precejšnje število asistentov ter drugih strokovnih sodelavcev. Tak študij je na videz zelo drag, v resnici pa je veliko cenejši, ker je ob pretežno takem študiju redni študijski čas skoraj enak družbeno normiranemu, vsekakor pa enak pedagoško programiranemu času, hkrati pa je tudi osip, kolikor ga je, že zaradi narave učnega procesa zelo zgoden. Zato je hkrati z uvajanjem in širjenjem novih študijskih oblik neizogibno potrebno vključiti večje število učiteljev in asi-

stentov na vse visoke in višje šole. To je toliko bolj imperativ sedanjega trenutka, ker »grozi« že v prihodnjem šolskem letu nova eksplozija študentske populacije, čeprav so že dosedanji procesi in gibanja dokaj protislovni. Več ko je študentov, bolj nujno je uvažati aktivne in sodobne študijske metode. Toda več kot jih je, težavneje je uresničevati to zahtevo, ker je premalo učiteljev. Ali drugače povedano: število učiteljev se večja počasneje, kot se množi število študentov. In tako prihajamo v čedalje bolj nezaželen in absurden položaj.

Za intenzivnejše študijske metode, sprotno individualno delo študentov, skratka, za uvajanje metod, po katerih se študent čedalje bolj vključuje kot aktiven subjekt v šolsko dejavnost in postaja vse bolj nosilec pedagoškega procesa, je neizogibno, da ima na voljo tudi potrebne učne vire in študijske pripomočke. Brez ustreznega memoarskega gradiva, učbenikov, brez skript ali, v najslabšem primeru, celo brez avtoriziranih zapiskov predavanj ni ne sodobnega in tudi ne uspešnega najbolj zastarelega klasičnega načina študija. Vendar so ta čas razmere take, da z ustreznimi in dovolj bogatimi študijskimi viri študenti še dolgo ne bodo preskrbljeni. Povsod je čutiti pomanjkanje sodobnih učnih pripomočkov. Težave nastopajo že v sami tehnologiji nastajanja učbenikov, ker snov pogosto prej zastari, preden pride učbenik na knjižno polico ali do študenta. Skoraj vsak učbenik, zlasti še s področja tehnologije in tehnike, praviloma skoraj v celoti zastari, če je njegov avtor inozemec in je zato treba poskrbeti za prevod (če naj bi rabil za množično uporabo), še preden ga dobi v roke študent. Domači viri pa so iz nekaterih znanstvenih disciplin celo zelo skromni. Ker pa smo majhen narod in celo majhna skupnost narodov, smo tako tudi čedalje bolj odvisni od znanstvenih odkritij dežel z velikim ekonomskim in znanstveno raziskovalnim potencialom. To pa pomeni, da bomo v prihodnje, prej celo bolj kakor zdaj, morali segati po tuji znanstveni literaturi.

Zato je izrednega pomena, da ne rečemo življenjskega, za visoke in višje šole, da vzpostavimo zelo dinamičen sistem komuniciranja z najnaprednejšimi in največjimi svetovnimi raziskovalnimi središči. Prvič, zato da bi mogli po čim krajši poti in čim hitreje sprejemati in v »istem trenutku« že tudi uporabiti najnovejše odkritje s katerikoli področja znanosti, tehnologije, organizacije itd. v pedagoškem procesu in s takojšnjo intervencijo hkrati tudi v gospodarski ali katerikoli drugi družbeni praksi. In drugič, zato ker se na ta način tudi sami vključujemo v obči svetovni proces znanstvenih in pedagoških prizadevanj, s čimer je dana velika možnost, da se s svojimi potencialnimi sposobnostmi in željami vključimo v raziskovalno delo izrednega obsega. To je hkrati, vse tako kaže, tudi najkrajša in najbolj ustrežna pot, da dobimo strokovno kolikor toliko aktualne učbenike, kakor tudi možnost, da sedanje sproti zelo ažurno aktualiziramo, dopolnjujemo in spreminjamo.

Sicer je pa problematika učbenikov in drugih študijskih pripomočkov zelo sestavljena in obsežna. Prav gotovo pa ni rešljiva v smeri, ki jo včasih nakazujejo, npr.: za ta predmet ta učbenik, in težava je odpravljena. Take zahteve ne morejo biti resnične, ker so tako študijski programi in z njimi posamezni predmeti kakor tudi znanstvena in druga spoznanja, zajeta v učbenikih, v stalnem procesu gibanja in velikih sprememb. Zato je vse težavnejše vzpostaviti ravnovesje med znanstvenimi disciplinami, kot jih predvideva program, in učbeniki, ki so dostopni na knjižnem trgu. Poleg tega pa je že v sami naravi visokošolskega študija prisotna potreba po širšem razgledu in izboru strokovnih informacij iz številnih publikacij različnih avtorjev, da bi se tudi čimbolj razvile potencialne sposobnosti samostojne in znanstveno kreativne osebnosti.

Ne glede na vse te in druge objektivne okoliščine pa je vendarle nujno, da je za vsak predmet temeljito ali minimalno študijsko gradivo študentom vedno dostopno. Skripta ali avtorizirani zapiski predavanj bi študentom morala biti vedno na voljo, vendar ne kot temeljni ali celo edini študijski vir, ampak kot orientacijski pripomoček v predmetu, da bi bilo mogoče uspešno uporabljati vso drugo, za študij bolj verificirano literaturo.

Miha Potočnik

UDK 331.152.1 (497.1)

Dvoje odprtih vprašanj samoupravne odgovornosti

I. ODGOVORNOST DRUŽBENOPOLITIČNIH SKUPNOSTI DELOVNIM ORGANIZACIJAM ZA RAZREŠEVANJE KONFLIKTNIH SITUACIJ

1. Problematika in pozitivno-pravna ureditev

V zakonih in splošnih aktih delovnih organizacij je dokaj podrobno urejena odgovornost delavcev znotraj in zunaj okvirov delovne organizacije. Deloma je pozitivno-pravno urejena tudi odgovornost za kolektivno odločanje, deloma pa se prav zdaj odpirajo procesi individualizacije odgovornosti kot temelja za vzpostavitev kolektivne odgovornosti. To je ena plat problemov odgovornosti, ki je pretežno že urejena bodisi v zakonih na podlagi ustavnih načel in določb,

bodisi da jih (uspešno) rešujejo delovne organizacije v splošnih aktih same.

Na drugi strani je popolnoma odprta problematika odgovornosti družbenopolitičnih skupnosti ter njenih organov ali posameznih predstavnikov (kot predstavnikov družbene skupnosti), če bi s svojimi postopki in dejanji povzročili takšne konfliktno situacije v posameznih delovnih organizacijah, ki bi imele za posledico večjo gospodarsko škodo.

Nekatere delovne organizacije so v svojih splošnih aktih zelo podrobno določile postopek za razreševanje konfliktnih situacij in tudi odgovornost posameznikov ali skupin, ki so povzročili konfliktno situacijo. V statutu ter splošnih aktih železarne Jesenice je npr. ta interni postopek podrobno izpeljan. V določenih primerih, ko najvišji organ upravljanja oziroma sindikalna organizacija v končni fazi ne reagirata na vprašanje, ki naj pomaga razrešiti določen konflikt, je celo omogočeno, da ima delovna skupina v določenih primerih pravico prekiniti delo. Po internih aktih železarne Jesenice in tudi že nekaterih drugih delovnih organizacij je torej konfliktno situacijo mogoče rešiti, če je vzrok zanje znotraj delovne organizacije. Popolnoma odprto pa je vprašanje, kako reševati konflikte v prisplošnega stanja v našem gospodarstvu, še posebno pa zaradi položaja določene panoge gospodarstva.

Ne le delovne organizacije same, temveč tudi širša družbena skupnost je dolžna varovati družbeno lastnino in pomagati delovnim organizacijam pri vzpostavljanju pogojev za uspešno oplajanje reprodukcijskih sredstev v družbeni lastnini prav zaradi družbene in ne zasebne ali kolektivne narave te »lastnine«. Kolikor bi družbeno varstvo odpovedalo ali bi bilo v škodo delovne organizacije (v posebej določenih primerih) ter bi torej nastale konfliktno situacije zaradi določenih nedoslednosti in neprimernih sistemskih ukrepov, za katerih rešitev je pristojna in zato tudi odgovorna družbenopolitična skupnost, bi morala za to odgovarjati družbena skupnost po svojih pooblaščenih predstavnikih, ki bi lahko in tudi morali ukrepati, pa niso. Pri razreševanju sistemskih konfliktnih situacij, ki prizadejejo delovne organizacije, lahko ločimo dve vrsti odgovornosti v razmerju družbenopolitičnih skupnosti do delovnih organizacij:

a) objektivno odgovornost družbenopolitičnih skupnosti za delo njihovih organov delovni organizaciji (zunanji odnos);

b) subjektivno odgovornost organov oziroma posameznih članov družbenopolitičnih skupnosti delavcem, ki delajo v delovnih organizacijah (zunanji odnos).

Poleg tega seveda obstoje razmerja odgovornosti organov ter njihovih članov tudi znotraj posamezne družbenopolitične skupnosti ter navzven nasproti družbi kot celoti. Prav objektivna odgovornost družbenopolitičnih skupnosti do delovnih organizacij bi morala biti pri nas še posebej poudarjena, pa danes v naši pravni ureditvi ni niti omenjena in se postavlja zelo previdno šele kot predlog v ustav-

Kaj je aktualnega, kaj vedno pomembnega in uporabnega za današnjo rabo v misli Hegla, Marxa, Engelsa in Lenina? Kakšen je miselni svet klasikov marksizma, kaj je značilno za današnje razpravljanje o vprašanih dialektike, družbe, države in revolucije, o problemu teorije družbenega razvoja?

Na simpoziju ni bilo kakih homogenih pogledov na preteklost in sedanjost — toda njegova velika zasluga je, da je strnil in prikazal vrsto — trideset referatov — v obsežno pahljačo mnenj, in razmišljanj o vseh aktualnih vprašanih marksizma.

at

anthropos
teorija in praksa

simpozij

aktualnost misli Hegla, Marxa, Engelsa in Lenina v družbenem življenju in znanost XX. stoletja

»Zbornik« bo izšel v septembru 1971, cena v predprodaji 30 Din, v redni prodaji 40 Din

izdajatelj:

Univerza v Ljubljani
Slovenska akademija znanosti in umetnosti
Inštitut za zgodovino delavskega gibanja

NAROČILNICA

.....

.....

.....

.....

nih razpravah. Najprej pogledjmo, kaj je pri nas glede zgoraj omenjenih objektivne in subjektivne odgovornosti že urejeno oziroma kaj se predlaga, da bi bilo sprejeto.

V organih upravljanja delovnih organizacij posebnega družbenega pomena varujejo in zastopajo širše interese predstavniki družbene skupnosti, ki so odgovorni organu, ki jih je imenoval ali izvolil, dalje, družbeni skupnosti kot celoti, pa tudi delovni organizaciji, kjer so izvoljeni.¹ Glede na izenačenost teh predstavnikov s člani organov upravljanja, ki jih voli sama delovna skupnost (v okvirih tretjega odstavka 90. člena ustave SFRJ), bi morali skladno s prejšnjimi ugotovitvami o odgovornosti članov organov upravljanja tudi ti predstavniki nositi svoj del odgovornosti. V praksi ti predstavniki doslej niso odgovarjali niti politično-pravno.

Že v ustavi je vzpostavljena politično-pravna odgovornost poslancev oziroma odbornikov volivcem oziroma volilnemu telesu. Določbe o odpoklicu zveznih poslancev so konkretizirane v zakonu o volitvah zveznih poslancev (»Ur. list SFRJ«, št. 3/69), republiških poslancev v zakonu o volitvah poslancev skupščine SR Slovenije (»Ur. list SRS«, št. 5/69), odbornikov pa v zakonu o volitvah odbornikov občinskih skupščin (»Ur. list SRS«, št. 5/69). Odbornik občinske skupščine je odpoklican, če je za odpoklic glasovala večina vseh volivcev oziroma delovnih ljudi z območja volilne enote, v kateri je izvoljen (17. člen). Poslanec zbora delovnih skupnosti skupščine SR Slovenije je odpoklican, če je za odpoklic glasovala večina članov telesa, ki odloča o odpoklicu v občini oziroma v vsaki občini z območja volilne enote, v kateri je bil izvoljen (drugi odstavek 26. člena). O odpoklicu zveznega poslanca, ki je član kakšnega zbora delovnih skupnosti, se glasuje na seji telesa, ki je sestavljeno enako kot volilno telo, ki je poslanca izvolilo. Glasuje se na seji vsakega telesa, ki odloča o odpoklicu in se oblikuje za vsako občino (213. člen). Odloča večina glasov.

Že omenjena politično-pravna odgovornost poslancev oziroma odbornikov je institucija formalne demokracije, ki ne razrešuje pravnobnih bistvenih nasprotij na relaciji družbenopolitična skupnost-delovna organizacija. Na drugi strani je ta postopek v praksi skorajda neuporabljen, vendar ne zaradi tako dobrega in učinkovitega dela prav vseh poslancev ali odbornikov.

Po predlogu novih ustavnih amandmajev se tako za organizacije združenega dela kot za republike in pokrajine »hkrati z določanjem skupne ekonomske politike oziroma s sprejemanjem ukrepov za njeno izvajanje določi tudi kompenzacija, če se z akti zveznih organov okrnjuje tako enakopravnost« (amandma XXIV, 6. točka). Te kompenzacije pa so v svojih učinkih močno omejene, saj se lahko priznajo le hkrati z ukrepi, ki bi povzročili nepredvidene, nezaželene ali celo škodljive posledice, torej v kompenzacije niso zajeti.

¹ Osnutek resolucije o odgovornosti nosilcev samoupravnih in drugih družbenih funkcij ter javnih funkcij; III. poglavje, 13. točka.

V pozitivno-pravni ureditvi je torej določenih le nekaj primerov odgovornosti družbenopolitičnih skupnosti do delovnih organizacij (2 primera pod b in 1 primer pod a, ki je še predlog).

Naštete vezi odgovornosti družbenopolitičnih skupnosti do delovnih organizacij torej ne razrešujejo težjih medsebojnih konfliktnih situacij, ki v praksi večkrat nastopijo.

2. Vzpostavitev mehanizma komuniciranja

Delovne organizacije delujejo v enotnem družbenoekonomskem sistemu, skladno z ustavo in zakoni. Danes imamo številna področja, kjer se prepletajo širši družbeni interesi z ožjimi interesi samih delovnih skupnosti. Z integracijami delovnih organizacij se potem ustvarjajo veliki sistemi, ki že zaradi svoje velikosti pridobe širši družbeni značaj; njihovi interesi pa spet niso vedno identični s širšimi družbenimi interesi.

Vprašanja, ki presegajo okvire delovnih organizacij, mora rešiti ustrezní organ družbenopolitične skupnosti, da ne pride do zastojev v delu in gospodarskih škod. Izvršni organ družbenopolitične skupnosti je na primer pravočasno opozorjen na določen širši problem systemskega značaja. Kaj, če ne ukrepa ali če ne ukrepa pravočasno? Če sam ni pristojen ukrepati, kaj potem, če zadeve ne sporoči pristojnemu organu, medtem pa že nastane večja škoda? Značilen primer pomanjkanja železniških vagonov v rudniku Kreka ali pomanjkanje koksa za domače visoke peči v železarni, čeprav so domači koks izvažali v tujino. Tu se zastavlja veliko vprašanj; vendar pa lahko ugotovimo, da danes nimamo ustreznih samoupravnih mehanizmov za usklajevanje interesov delovne organizacije in širših družbenih interesov, ki bi zagotovili pravočasno in ustrezno ukrepanje organov družbene skupnosti (preventiva) oziroma razreševanje že nastale konfliktné situacije med delovno organizacijo in družbeno skupnostjo. Ker danes nimamo vpeljanih ustreznih mehanizmov, pristojni organi pogosto ne ukrepajo do trenutka, ko delavci v delovni organizaciji prekinejo delo. Takrat ti organi takoj reagirajo, marsikdaj mimo sistema.

Politična odgovornost za razreševanje omenjenih konfliktnih situacij pride lahko v poštev šele v drugi vrsti. Potreben je sistem, ki bo predvsem preprečil in, če bo res potrebno, tudi razrešil konflikte, ki bo torej učinkovit, ne pa sistem formalne demokracije, kjer bo morda vpeljan postopek za odpoklic, škoda bo pa ostala enaka in nepovrnjena ter jo bo imel tisti, ki zanjo sploh ni kriv.

Ustavno in zakonsko je torej v prihodnje predvsem treba zagotoviti mehanizem komuniciranja (sodelovanja) med organi družbenopolitičnih skupnosti ter delovno organizacijo, ki bo preprečil nastajanje konfliktnih situacij. Vnaprej se je treba dogovoriti za »pravila igre«. Če pa bo škoda nastala, se je treba natančno dogovoriti, kdo in v kakšnem deležu bo škodo poravnal. Ali le delovna organizacija,

ki ni nič kriva, ali pa v celoti oziroma vsaj deloma širša družbena skupnost (že zaradi socialistične solidarnosti). V vsakem primeru bo oškodovano družbeno premoženje, zato je družbeno mnogo pomembnejša prav preventiva in zaostritev odgovornosti že v tej prvi fazi.

Po predlogu ustavnih amandmajev se pretežni del pristojnosti federacije na ekonomskem področju prenaša na republike, ki so odslej predvsem pristojne reševati ekonomsko problematiko na svojem ozemlju. Skladno s tem se lahko razmerja odgovornosti vzpostavljajo po sprejetju zveznih amandmajev pretežno le še na relacijah občina — delovna organizacija oziroma republika — delovna organizacija.

3. Vsebina komuniciranja

Kot prvo bo zelo težavno pravilo opredeliti vsebino komuniciranja. Kako vedeti, ali je določen problem stvar delovne organizacije same ali pa presega njene okvire? Kdaj je potrebna intervencija širše družbene skupnosti? Od opredelitve vsebine komuniciranja (čimbolj določne) bo odvisna tudi odgovornost ali delovne organizacije same ali širših družbenih organizmov.

Položaj in razvoj delovnih organizacij ali celotnih panog je glede na izraženi širši ali ožji družbeni interes odvisen od njune opredelitve v družbenih načrtih — kratkoročnih, srednjeročnih in dolgoročnih. Povsem bo iz takega načrta razviden obstoj in razvoj posameznih dejavnosti ter s tem, odvisno od konkretne situacije, tudi potreba po širši podpori ali reševanju problemov le znotraj posamezne delovne organizacije. Komuniciranje naj torej omogoči posege družbeni skupnosti na vseh področjih, kadar je zaradi širših interesov treba zagotoviti obstoj in razvoj določenih delovnih organizacij, pa je to zunaj njihovih možnosti, na primer zaradi vzpostavitve nedognanih ali slabih družbenih instrumentov. Brez podpore družbene skupnosti si na primer niti v svetu niti pri nas ni mogoče zamišljati razvoja podjetij črne metalurgije, od katerega pa je odvisen njihov obstoj. Kjer pa analiza pokaže, da je nujno opustiti proizvodnjo, je treba spet skladno z interesi kolektiva in širše družbene skupnosti poiskati drugo ustrezno možnost (na primer opustitev rudnika Senovo in zgraditev nove tovarne s pomočjo republike).

Komuniciranje je seveda treba vzpostaviti tudi pri manj zapletenih in manjših problemih.

Tovariš Edvard Kardelj ugotavlja, da hkrati, ko smo odpirali poti za razvoj samoupravljanja v celoviti sferi družbene reprodukcije, nismo uskladili tudi vseh drugih reform v družbenem sistemu sploš. Nismo uvedli pravnih in organizacijskih mehanizmov v okviru samoupravne družbene integracije, ki bi bili sposobni, da reproducirajo tudi socialistične samoupravne odnose. Niso predvidene in spodbujane ustrezne oblike samoorganiziranja samoupravnega dela, ki bi lahko prevzele funkcije, ki izhajajo iz nove vloge samoupravljanja na

področju razširjene in splošne družbene reprodukcije (iz referata Edvarda Kardelja o ustavnih spremembah, »Delo«, 4. 3. 1971).

Če želimo vzpostaviti odnose odgovornosti med delovno organizacijo in družbenopolitičnimi skupnostmi v obeh smereh, se je temu ustrezno treba tudi organizirati. Delovne organizacije so že danes povezane v gospodarske zbornice, v različna poslovna združenja, ponekod pa se delovne organizacije integrirajo v okviru celotne panoge v enotna podjetja (na primer PTT ali železarne v Sloveniji). V okviru takih integriranih oblik je treba reševati vse več problemov delovnih organizacij; prav te oblike morajo postati porok, da se bodo v okvirih družbenopolitičnih skupnosti, ki predstavljajo splošne družbene interese, obravnavani res samo tisti problemi, katerih znotraj združenj ne bo mogoče rešiti. Tako bodo že različna združenja postala »filter«, ki bo sam razmejil probleme v zunanje ali notranje.

4. Oblike komuniciranja

S tem pa že prehajamo k oblikam samoupravnih mehanizmov. Vsekakor je odprta pot za reševanje problemov v neposredni povezavi delovnih organizacij in predstavniških ter izvršilnih organov družbenopolitičnih skupnosti. Iskati pa je treba tudi nove samoupravne poti, ki bile učinkovitejše od dosedanjih.

Elektrogospodarstvo Maribor je dalo zanimiv predlog, naj bi bil najvišje telo v elektrogospodarstvu samoupravni organ (pogojno imenovan skupščina), kjer bi bili predstavniki proizvajalcev, gospodarstva (gospodarska zbornica SRS) in družbene skupnosti (izvršni svet skupščine SRS). V tako imenovani skupščini bi imela vsaka od omenjenih treh strani enako število predstavnikov (po 1/3). Odgovornost bi bila s tem jasno razmejena med vse tri temeljne nosilce. Ker bi v tem organu izvršni svet po predlogu predstavljal družbeno skupnost, ne bi bil več potreben arbiter zunaj panoge, temveč bi se izvršni svet organsko vključil v samoupravno strukturo novega organa. To je predlog ene izmed možnih novih oblik komuniciranja med družbeno skupnostjo in gospodarstvom, ki pa lahko pomembno vpliva na razreševanje konfliktnih situacij. Enako obliko za razreševanje temeljnih vprašanj bi bilo mogoče uporabiti tudi v drugih panogah ali dejavnostih. V praksi pa se bodo morda uveljavile druge, popolnoma nove oblike komuniciranja.

S komuniciranjem je torej predvsem treba preprečiti, da bi nastajale konfliktno situacije med delovno organizacijo in družbenopolitičnimi skupnostmi. Če pa konflikti in škoda nastanejo, je treba, še preden se položaj zaostri, predvsem zagotoviti učinkovito družbeno rešitev, kolikor je problem nastal zunaj samoupravne sfere delovnih organizacij in mora ukrepati družbenopolitična skupnost (pretežno bo ta pomoč materialne narave). Šele v zadnji fazi se lahko postavlja vprašanje neposredne odgovornosti posameznikov, ki so zakrivila konfliktno situacijo. To bi bila torej predvsem materialna odgovor-

nost družbene skupnosti oziroma njenih nosilcev za neučinkovite, nepravočasne ali slabe sistemske rešitve, ki bi pripeljale delovne organizacije prav zaradi tega do izgub. Prav to odgovornost je treba danes nujno vzpostaviti kot ustavno in zakonsko načelo.

Navedena problematika bi se lahko vsaj delno rešila že, če bi dopolnili predvideni ustavni amandma o kompenzacijah, kjer naj se navedeni institut določi kot obveznost družbenopolitičnih skupnosti do delavnih organizacij ne le v primerih, ki so vnaprej določeni, temveč tudi kot odgovornost za vse sprejete sistemske odločitve, zaradi katerih pridejo delovne organizacije v posebno težaven položaj in to ne po svoji krivdi.

II. ODGOVORNOST PRI SKLEPANJU IN IZVAJANJU SAMOUPRAVNIH SPORAZUMOV TER DRUŽBENIH DOGOVOROV

V našem samoupravnem sistemu družbene ureditve delovni ljudje sami opravljajo določene funkcije, ki sicer v drugih družbenih ureditvah sodijo v izvrševanje funkcije oblasti. Prav ta element narekuje uvajanje novih instrumentov. Pravna instrumenta, ki sta specifična za samoupravni družbeni sistem, sta samoupravni sporazum in družbeni dogovor.

Samoupravni sporazumi in družbeni dogovori so pravni instrumenti javnopravnega, in sicer ustavnopravnega značaja. Prvi začetki njihovega vzpostavljanja segajo v leto 1957 (zakon o delovnih razmerjih iz leta 1957) oziroma v leto 1961 (zakon o sredstvih delovnih organizacij), vendar pa je sistematično to področje oziroma njegov temeljni del uredil šele temeljni zakon o ugotavljanju in delitvi dohodka v delovnih organizacijah (»Ur. list SFRJ«, št. 32/68). Del te materije je danes pozitivno-pravno urejen v več drugih zakonih, med njimi predvsem v republiškem zakonu o samoupravnem sporazumevanju in družbenem dogovarjanju o merilih za usmerjanje delitve dohodka in osebnih dohodkov (»Ur. list SRS«, št. 4/71). Vzporedno z razvojem samoupravljanja se je torej razvijalo tudi samoupravno sporazumevanje in družbeno dogovarjanje kot tipičen pravni instrumentarij samoupravne družbe, ki pomeni tudi nadaljnjo etapo v njeni deatizaciji. Pri tem družbeni dogovori kot nova višja samoupravna oblika aktov z bolj demokratičnim postopkom zamenjujejo normativne ukrepe na področjih samoupravnega urejanja delovnih organizacij, katere mora danes sicer še vedno usmerjati družbena skupnost zaradi varstva svojih temeljnih interesov; samoupravni sporazumi pa nadomeščajo notranjo ureditev v tistih delovnih organizacijah, kjer je mogoče in smotrno tako ureditev nadomestiti z enotno ali poenoteno skupno ureditvijo.

Tako pri samoupravnih sporazumih kot pri družbenih dogovorih gre za izvrševanje samoupravnih pravic, glede katerih imajo delovne skupnosti delovnih organizacij originarno pravico urejanja na podlagi ustave same. Zato je predmet obeh instrumentov izvrševanje pravic

po 9. členu ustave SFRJ, z izjemo 3. in 4. točke, ki zadevata zunanje poslovanje delovnih organizacij.

Razlika med samoupravnimi sporazumi in družbenimi dogovori je predvsem v interesih, ki narekujejo samoupravno dogovarjanje. Če gre za širši družbeni interes, bodo sodelovali kot udeleženci tudi družbenopolitična skupnost in drugi družbeni dejavniki, ki bodo v tem primeru sklenili družbeni dogovor. Razlika med obema instrumentoma je torej pretežno v strankah, ki sklepajo samoupravne sporazume ali družbene dogovore. Glede na družbeni pomen urejanja in izvrševanja samoupravnih pravic nastopajo kot stranke družbenih dogovorov družbenopolitične skupnosti, sindikati in zbornice, pri samoupravnih sporazumih pa delovne organizacije same. Pri tem bo družbeni dogovor lahko veljal za delovne organizacije šele tedaj, ko ga bodo ratificirale.

Samoupravni sporazumi in družbeni dogovori bodo postali s sprejetjem novih ustavnih amandmajev ustavna kategorija (XXII. amandma, točka 9).² V amandmaju je predvsem poudarjena obveznost organizacij združenega dela in drugih samoupravnih organizacij, da izpolnjujejo določbe samoupravnega sporazuma ali družbenega dogovora v skladu z ustavo.

Odgovornost za sklenitev družbenega dogovora, in sicer zaradi varstva splošnih družbenih interesov, je vzpostavil temeljni zakon o ugotavljanju in delitvi dohodka v delovnih organizacijah. Če v postopku za sklenitev dogovora (19. člen) sporazum ni dosežen, lahko ustrezní zbor družbenopolitične skupnosti sprejme na predlog kateregakoli iniciatorja priporočilo. V določenih primerih (21. člen) bo družbenopolitična skupnost sama neposredno intervenirala z zakonom, ki bo uveljavil normativni ukrep za družbeno usmerjanje (delitve dohodka).

Odgovornost za sklenitev samoupravnega sporazuma v temeljnem zakonu ni regulirana, saj tu družbena skupnost načeloma ne uveljavlja svojih interesov kot pri družbenih dogovorih. Le v primeru, da se splošni družbeni interes realizira šele, ko je sklenjen samoupravni sporazum, je lahko v zakonu, ki bi uredil materijo o postopku dogovarjanja, določena tudi odgovornost za sklenitev takega sporazuma, saj bo družbeni interes realiziral ne z vzpostavitvijo družbenega, temveč šele samoupravnega sporazuma. Tako je republiški zakon o samoupravnem sporazumevanju in družbenem dogovarjanju o merilih za usmerjanje delitve dohodka in osebnih dohodkov v 20. členu določil, da organizacije združenega dela, ki ne sklepajo samoupravnega sporazuma ali od njega odstopijo, primerjajo svojo delitev z delitvijo, izračunano po merilih, dogovorjenih s splošnim družbenim dogovorom. Če dohodek presega obseg sredstev, izračunan po merilih družbenega dogovora, mora organizacija

---

² Predlog koordinacijske komisije vseh zborov zvezne skupščine za ustavna vprašanja.

združenega dela odvesti v republiški sklad skupnih rezerv poseben prispevek na presežna sredstva (21. člen). Če ne plača prispevka, se organizacija združenega dela kaznuje za gospodarski prestopak (27. člen).

Za kršitve posameznih določb samoupravnega sporazuma (njegovu izvajanje) je temeljni zakon o ugotavljanju in delitvi dohodka v delovnih organizacijah v 18. členu predvidel možnost vzpostavitve sankcij. Tu bi prišle v poštev predvsem sankcije premoženjsko-pravne narave (pogodbena kazen, plačilo odškodnine in podobno), ki so tu lahko najučinkovitejše. Že omenjeni republiški zakon pa je predpisal tudi plačevanje obveznega prispevka po posebni lestvici (21. člen) ter celo kaznovanje za gospodarski prestopak.

Sankcij za neizvrševanje ali kršitev določb družbenega dogovora spredaj omejeni temeljni zakon ne predpisuje; sankcije so določene le v že omenjenem republiškem zakonu ter so enake kot za kršitev določb samoupravnega sporazuma (plačevanje prispevka, kaznovanje za gospodarski prestopak). Že danes je torej mogoče vpeljati sankcije javnopravnega značaja. Kljub javnopravnemu značaju dogovora pa bi bilo tako kot pri samoupravnih sporazumih tudi tu možno predvideti sankcije, ki bi imele pretežno civilnopravno naravo (pogodbene kazni, penali).³ To je utemeljeno zlasti v tem, da velja družbeni dogovor po podpisu ustreznih predstavnikov družbene skupnosti za delovne in druge organizacije šele potem, če ga in ko ga posamezna organizacija ratificira.

Vrste sankcij bi bile lahko navedene bodisi v samem samoupravnem sporazumu oziroma družbenem dogovoru, bodisi v aktu, ki ureja postopek za sklepanje sporazumov oziroma dogovorov. Če pa bi šlo za sankcije zaradi nesklentitve ali nesprejetja, bi morale biti sankcije določene že v zakonu.

Zaradi zelo splošne razdrobljene zakonske ureditve te pravne sfere bi bilo potrebno v prihodnje pripraviti sistemski zakon, ker so zdaj nekatera vprašanja tega področja še vedno odprta. To je potrebno tembolj zato, ker imajo samoupravni sporazumi in družbeni dogovori kljub svoji civilnopravni vsebini oziroma premoženjsko-pravnim posledicam javnopravni značaj in nanje ni mogoče zgolj mehanično raztegniti določb splošnega civilnega pogodbenega prava. Po drugi strani pa je potrebno sistemsko urediti to materijo dogovarjanja in sporazumevanja zaradi tega, da preprečimo v takih dogovorih že izražene težnje po uveljavljanju monopolističnih, kartelističnih in drugih podobnih interesov, ki so v nasprotju z našim družbenim sistemom. Z ustrezno pravno ureditvijo je treba torej preprečiti, da se samoupravni sporazum in družbeni dogovor ne izrodita v svoje nasprotje.

³ Stališča in mnenja plenarne seje pravnega sveta izvršnega sveta skupščine SR Slovenije o pravni problematiki samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja z dne 5. 5. 1969 in 24. 11. 1970.

Prihodnost Slovenije v Jugoslaviji

Nadaljujemo z objavljanjem intervjujev s slovenskimi vodilnimi družbenopolitičnimi delavci. Doslej smo objavili odgovore Živka Pregla (TiP 3/1971), Toneta Kropuška (TiP 4/1971) in Staneta Kavčiča (TiP 6/1971). V tej številki objavljamo odgovore predsednika skupščine SRS Sergeja Kraigherja.

TiP: O pomenu sedanjih ustavnih dopolnil za družbeno in politično življenje v Jugoslaviji je bilo že mnogo povedanega. Kaj bi lahko povedali o pomenu preosnove federacije posebej za Slovenijo in njene perspektive?

S. KRAIGHER: S preosnovo federacije, kot jo zahtevajo ustavni amandmaji, bodo ustvarjeni vsi pogoji, da prevzamemo Slovenci v celoti in neposredno popolno odgovornost za reševanje vseh vprašanj našega nacionalnega obstoja in družbenega razvoja. To seveda ne velja samo za nas. To velja prav toliko za narode in narodnosti v drugih republikah in pokrajinah Jugoslavije. To pomeni, da so vse republike in pokrajine Jugoslavije dosegle tisto stopnjo družbenega in gospodarskega razvoja ter povezanosti medsebojnih interesov v zunanjepolitičnih mednarodnih odnosih, da zagotavlja uresničevanje ciljev njihovega nadaljnega nacionalnega in družbenega razvoja edino tak položaj republik ter spremenjeni način uveljavljanja njihovih skupnih interesov v notranjepolitičnem življenju in v odnosih z drugimi narodi in državami. To pomeni, da so te spremembe dokaz, da unitarizem in hegemonizem kakršnekoli možne variante ter z njima povezan centralizem ne doživljajo poraza zaradi trenutno takšnega ali drugačnega odnosa političnih sil v Jugoslaviji, ampak zato, ker so nezdržljivi z obstojem in razvojem vsake republike in pokrajine in s tem Jugoslavije kot celote. To pa obenem pomeni, da se utrjuje temelji

Jugoslavije kot mnogonacionalne države in da se s tem krepí in utrjuje tudi njen mednarodni položaj.

Amandmaji tudi jasno določajo razredni karakter naše družbe in njene politične oblasti. To je za Slovenijo še prav posebno pomembno. Pri nas se kažejo v družbenem življenju bolj očitno kot drugje v Jugoslaviji posledice spremenjene strukture delavskega razreda, povečane vloge intelektualnega dela, zmanjšanje deleža nekvalificiranega dela ter razlik med umskim in ročnim delom, s tem pa tudi spremenjenega položaja različnih skupin v delavskem razredu, pri ustvarjanju in delitvi dohodka in v odnosu do presežnega dela ter v njihovih medsebojnih odnosih. Pri nas se je najprej in najbolj jasno pokazala potreba po neposredni povezavi med gospodarskimi in t. i. negospodarskimi dejavnostmi, ki imajo skupen interes v usposabljanju delavca v združenem delu za proizvajalca ter nosilca vseh delovnih procesov in za samoupravljalca. Vendar kot kažejo razne raziskave, pa tudi neposredno ugotavljanje odnosov v družbi, se je s temi procesi obenem krepila družbena moč vodilnih tehnokratskih upravljalških struktur v podjetjih in strokovnih službah v bankah in v povezavi s politično-izvršilnimi organi in državno upravo. Procese v tej smeri v marsičem podpira neustrezen, v samoupravnem pogledu nedosledno izpeljan gospodarski sistem, ki sili odgovorne dejavnike v podjetjih v praktikizem in ki vzdržuje moč administracije. V takih družbenih razmerah in v prevladujočem praktikizmu se je začela izgubljati iz zavesti mnogih družbenih dejavnikov globoka razredna vsebina teh procesov in dejstvo, da delavski razred tak, kot je, in tak, kot se spreminja, uresničuje in mora uresničevati svojo zgodovinsko nalogo — osvoboditev dela, da je razvoj samoupravljanja oblika uresničevanja te zgodovinske naloge na sedanji stopnji družbenega razvoja pri nas in v svetu. Zato se je začelo pozabljati na dejstvo, da se ta naloga uresničuje lahko samo v navzkrižjih različnih interesov in s premagovanjem odporov znotraj samega delavskega razreda, torej z bojem, ki ima vse značilnosti razrednega boja. Pojavljale so se teorije o preživelosti pojmov, kot sta delavski razred in razredni boj. Začelo se je ponovno ločevati razredno od nacionalnega in nasprotno, proces integracije družbe in graditev države in politične oblasti na samoupravnih temeljih postavljati proti t. i. splošnim republiškim in nacionalnim interesom, kot demontiranje države in funkcij njenih organov ipd. Mislim, da opredelitve amandmajev jasno določajo smer našega praktičnega delovanja v tem pogledu in da vsebujejo tudi potrebne elemente za idejno in teoretsko razčiščevanje pojmov in odnosov v našem nadaljnjem družbenem razvoju.

Amandmaji postavljajo jasno določene temelje za razvoj SR Slovenije kot samostojne suverene države, tako glede

razredne vsebine slovenske družbe, njene politične oblasti in smeri njenega razvoja, ki nas združuje z drugimi republikami in pokrajinami Jugoslavije v skupno socialistično samoupravno državno skupnost prostovoljno združenih narodov, kakor tudi glede odnosov med republikami in pokrajinami ter funkcije federacije ter njenih organov in organizacij. Kljub temu da vsebujejo na posameznih področjih še nekatere kompromise ali po svojih družbenih konsekvencah še ne dovolj razjasnjene določbe, vendarle omogočajo, da se izoblikuje čvrst, v medsebojnih odnosih nedvosmiselno povezan celovit sistem odgovornosti tako na področju oblikovanja politike in njenega izvajanja glede splošnih nacionalnih ciljev naše republike in njenega splošnega družbenega razvoja kakor tudi za posamezne družbene dejavnosti in področja družbenega življenja. Z amandmaji so opredeljene dejavnosti in področja, kjer republike in pokrajine prenašajo svojo odgovornost za svojo politiko in njeno izvajanje na organe in organizacije federacije. Z amandmaji so določena področja, kjer se zahteva soglasje republik v paritetnih organih federacije, ter s tem možnost jasne opredelitve odgovornosti vsakogar v vsakem danem primeru. Jasno je postavljena tudi vloga in odgovornost predsedstva SFRJ. Amandmaji določajo nekatere zadeve, kjer je rešitev in s tem odgovornost odvisna izključno od neposrednega sporazuma republik, od njihove lastne iniciative, in primere, ko je rešitev odvisna izključno od neposrednega sporazuma republik, od njihove lastne iniciative ali le ob posredovalni vlogi organov federacije, predvsem zveznega izvršnega sveta. Tudi v tem pogledu omogočajo amandmaji opredeljevanje odgovornosti tako odgovornih organov kot posameznikov za nastali položaj v Jugoslaviji kot celoti kakor v posameznih njenih delih in za njegovo ustrezno spreminjanje. Amandmaji tudi opredeljujejo področja izključne odgovornosti samoupravnih delovnih in interesnih skupnosti za politiko njihovega razvoja in njeno izvajanje, določajo temelje, meje in smeri uresničevanja pravic in dolžnosti družbeno-političnih skupnosti v izvrševanju funkcije oblasti pri zagotavljanju splošnih družbenih potreb in skupnih interesov in obveznosti in pri urejanju odnosov na področju opravljanja samostojnega osebnega dela s sredstvi v lasti občanov. Zdej je torej na republikah, da v ustavi in drugih ustreznih aktih dalje razčlenijo sistem odgovornosti pri uveljavljanju njihovih pravic in obveznosti v skladu z družbenimi posebnostmi in pogoji njihovega razvoja in v skladu z znanjem in poznavanjem problemov in z možnostmi, s katerimi razpolgajo.

Državljska zavest Slovencev se bo odslej razvijala v drugačnih družbenih razmerah. Z ene strani bo popolnoma osvobojena vseh centralističnih, unitarističnih in hegemonističnih pritiskov, ki mnogokrat prikrijejo ali zameglijo resnično

vsebinsko žgočih življenjskih problemov delovnih množic ter protislovij razvoja družbe in v družbeno-ekonomskih in proizvodnih odnosih z nacionalno obliko in vsebino. To praviloma odvrta od tega, da bi odkrivali in reševali protislovja razvoja lastne družbe in njenih odnosov. To pa zavira družbeni razvoj. Z druge strani predstavlja za nadaljnje utrjevanje in poglobljanje slovenske državljanske zavesti pomembno prednost dejstvo, da se lotevamo nadaljnje graditve svoje suverene nacionalne države z razredno jasno opredeljeno samoupravno socialistično družbeno vsebino, neposredno povezano z uresničevanjem skupnega cilja mednarodnega delavskega gibanja — osvoboditve dela. To pomeni, da so dani vsi družbeni pogoji, da se pri graditvi in uveljavljanju svoje suverenosti osvobodimo do kraja vseh ostankov in oblik nacionalne zaprtosti in provincializma, z vsemi usodnimi posledicami, ki smo jih v naši zgodovini že tako težko občutili in drago plačali. Ali drugače povedano: dani so vsi družbeni pogoji in zdaj je odvisno to samo od nas, da se na vseh področjih družbenega življenja, v vseh dejavnostih ter s svojim razvojem v celoti še bolj odpremo najnaprednejšim tokovom v svetu, še bolj načrtno in sistematično vanje vključujemo in prispevamo svoj delež, ki bo resnično izraz možnosti, s katerimi razpolaga naš narod in naša republika.

Smo neposredno pred spremembami in pripravo nove ustave naše republike, pred spremembami in pripravo novih statuten občin in krajevnih skupnosti ter statuten delovnih organizacij in vseh drugih samoupravnih delovnih in interesnih skupnosti, njihovih sporazumov in pogodb o njihovem povezovanju in sodelovanju, o njihovih medsebojnih odnosih, pravicah in obveznostih. Smo pred sprejemanjem dolgoročnega koncepta družbenega in gospodarskega razvoja ter srednjeročnega plana Slovenije, občin in krajevnih skupnosti, osnovnih organizacij združenega dela in vseh drugih samoupravnih nosilcev družbenega in gospodarskega razvoja v vseh družbenih dejavnostih. To so brez dvoma naloge, ki pomenijo preizkušnjo za našo delavsko, samoupravljaljsko socialistično državljansko zavest, kakor tudi priložnost za njeno poglobljanje in utrjevanje.

TiP: V izmenjavi mnenj na različnih ravneh so prišla, vsaj občasno, do izraza tudi nasprotujoča si gledanja o tem, kaj pomeni sedanja preosnova federacije in kakšne so njene posledice za prihodnost socialistične Jugoslavije. V čem so ta različna gledanja in ali ste kot politik pričakovali, da bodo prišla do tolikšnega izraza?

S. KRAIGHER: Že sama organizacija koordinacijske komisije zvezne ustavne komisije, sestavljena iz zelo vplivnih predstavnikov

republik ter znanstvenih in strokovnih delavcev, kaže, da smo se od vsega začetka zavedali, da spremembe ustave, o katerih smo se dogovorili na sejah predsedstva ZKJ in I. konferenci ZKJ, tako globoko posegajo v celotno družbeno življenje vsakega naroda in narodnosti in v vkoreninjeno zavest, pa tudi prakso občanov, da jih bo nemogoče ustavnopravno opredeliti in še manj uveljaviti brez poprejšnjega političnega sporazuma o bistvu, vsebini in obsegu teh sprememb. Razvoj v preteklih šestih mesecih je potrdil pravilnost take ocene in njenj prilagojene organizacije dela ustavne komisije. Doseženo je bilo popolno soglasje glede vseh temeljnih postavk predlaganih sprememb, tako da po II. kongresu samoupravljalcev in končani dvomesečni javni razpravi lahko trdimo, da so politično že povsod sprejete. Naivni bi tudi bili, če ne bi pričakovali, da ne bodo široke družbene razgibanosti, ki jo zahtevajo tako globoke spremembe družbenih in političnih odnosov v svobodni in demokratični družbi, kot je naša, skušali izkoristiti za svoje cilje tudi naši sovražniki tako doma kot v inozemstvu. Kot politika, kakor pravite vi, me niso prav nič presenetila razna nasprotujoča si gledanja, ki so prišla do izraza na različnih ravneh. V razgovoru z »Delom« v začetku marca sem o tem tudi govoril. Res pa je, da so se različna vodstva in posamezniki v konkretnem spletu vprašanj, ki so se pri tem odpirala, zelo različno obnašali. Tu pa je prihajalo do presenečenj, posebno zaradi nezadostne medsebojne pomoči, usklajevanja stališč in akcij med posameznimi vodstvi ZK. Na te slabosti je posebej pokazalo predsedstvo ZKJ na svoji seji na Brionih. Mislím, da je tudi to zdaj za nami. Različna stališča so se zdaj omejila na zelo omejeno število vprašanj. V amandmajih se zanje predlagajo ali srednje rešitve ali da se ustrezno uredijo kasneje z zakoni ali odloži njihovo reševanje za drugo fazo ustavnih sprememb. Naj navedem samo tista vprašanja, kjer so se stališča najbolj razhajala: vprašanje kotizacije ali samostojnih virov finančnih sredstev federacije; kompenzacije kot elementa enakopravnosti republik in pokrajin pri urejanju enotnega trga po organih federacije; vprašanje vloge zvezne skupščine in procedure pri usklajevanju interesov in stališč med republikami o vprašanjih, ki so življenjskega pomena za njihov razvoj; obseg pravic in dolžnosti federacije pri urejanju temeljnih pravic delovnih ljudi pri zagotavljanju njihove socialne varnosti in solidarnosti; problematika pristojnosti sodišč in pravosodnega sistema v zvezi s predlaganimi ustavnimi spremembami; v amandmaju XXI! naj omenim le določilo v zvezi z organizacijami združenega dela, ki se ukvarjajo s posli prometa blaga in storitev.

TiP: Ali ste zadovoljni z rešitvami v ustavnih dopolnilih glede financiranja federacije (kotizacija), glede kompenzacije in glede

obsega vprašanj, za katera je na ravni federacije potrebno soglasje republik, pa tudi glede procedure za doseganje tega soglasja?

S. KRAIGHER: Mislim, da ustreza končno sprejeta formulacija, ki zagotavlja kompenzacije kot sestavni del ukrepov skupne ekonomske politike za ustrezno plansko razdobje. Stojim namreč na stališču, da so kompenzacije bistveni element enotnega trga z enotnim in centraliziranim reguliranjem, kadar na njem nastopajo gospodarske organizacije različnih nacionalnih gospodarstev, pa naj to zapišemo v ustavi ali ne. Če enakopravnost kateregakoli med njimi resnično rušijo ukrepi centralnih organov, ki regulirajo trg, potem si bodo prizadete nacije, republike ali pokrajine prej ali slej s takimi ali drugačnimi sredstvi tak enakopravni položaj izbojevale in zagotovile. V ustavi so zdaj postavljene kompenzacije v temelju kot politična obveznost. Tu obstoji drugačno večinsko mnenje republiške ustavne komisije. Vendar praktično te razlike v stališčih niso več posebno pomembne. Dosežen je sporazum, ki ga vsebuje amandma XXXIII, točka 1, da je treba ukrepe ekonomske politike, ki zahtevajo kompenzacijo, kakor tudi obseg in oblika kompenzacije sprejeti ob soglasju vseh republik in pokrajin. Vsako neupravičeno odobravanje kompenzacij ter v neustreznih oblikah in obsegu se lahko torej prepreči v postopku usklajevanja stališč o takih ukrepih in njihovih posledicah za predvideno plansko razdobje.

Glede oblik financiranja federacije mislim, da je sedaj med dvema ekstremnima stališčema doseženo sprejemljivo srednje stališče. Carine, zvezne takse in samostojni dohodki iz dela zveznih roganov in organizacij so dohodek federacije. Druga sredstva za kritje izdatkov federacije pa se zagotovijo s prispevki republik (kotizacijo) iz davka na promet proizvodov in storitev v prometu, na način in po merilih, ki jih bo predpisal zakon. Tudi ta zakon je treba sprejeti ob soglasju vseh republik in pokrajin. Končna rešitev problema je torej odložena, tako da se glede meril za določanje prispevka republik in pokrajin, glede določanja fiksnega zneska ipd. dane vse možnosti. Pokazalo se je, da je taka rešitev edino mogoča ob našem sedanjem poznavanju vseh elementov, vezanih na problematiko prelivanja sredstev med republikami preko plačevanja carin, dalje, vpliva na osnovno ekonomsko funkcijo davka na promet proizvodov in storitev v prometu, če se vzame tak ali drugačen kriterij za določanje prispevka republik ali pokrajin (torej za kotizacijo), dalje, naše sedanje poznavanje problematike morebitne uvedbe t. i. davka na dodatno vrednost itn.

Natančnejša analiza točke 1 amandmaja XXXIII kaže, da se morajo vsa vprašanja, ki so življenjskega interesa za gospodarski razvoj republik in pokrajin za funkcioniranje enotnega trga, obvladanja prelivanja svobodnih sredstev družbene reprodukcije ter financiranja federacije ter sistemska vprašanja teh področij reševati soglasno. To dokazuje, da je prevladalo prepričanje, da se morajo takoj uveljaviti pogoji, ki zagotavljajo vsaki republiki in pokrajini, da se bodo skupni interesi ekonomske politike Jugoslavije, njeni instrumenti in sistemski temelji, na katerih se uresničujejo, ugotavljali in izvajali ob enakopravnem upoštevanju interesov vsake republike z medsebojnimi sporazumi in dogovori. Iz tega pa mislim, da moramo povzeti tri ali štiri sklepe.

Mnogo bolj, kakor smo doslej, bomo morali v prihodnje spoznavati in obvladati zakonitosti delovanja enotnega jugoslovanskega trga, upoštevajoč vse specifičnosti in objektivne zakonitosti, ki se uveljavljajo v razvoju vsake republike in pokrajine posebej, ko se v svojimi razvojnimi programi in interesi uveljavlja v mednarodni delitvi dela in na enotnem jugoslovanskem trgu. Za nas Slovence se to prav posebno jasno kaže v našem položaju v zunanje-trgovinski menjavi in devizni bilanci. Dalje, poslovna stabilnost in dolgoročni interesi gospodarskih organizacij in ustanov bodo ob svobodnem gibanju sredstev in svobodnem zaposlovanju delovnih ljudi v vsej Jugoslaviji zahtevali čedalje odločnejše — poleg povezave prek trga in cen tudi — neposredno povezavo na podlagi njihovih skupnih interesov v procesu družbene reprodukcije, njihove povezanosti v procesu proizvodnje, v prometu in v drugih družbenih dejavnostih ter njihove medsebojne odvisnosti. Amandmaji XXI, XXII in XXIII, pa tudi amandma XXIV dajejo družbenoekonomsko podlago tem procesom ter odstranjujejo eno velikih ovir za njihovo hitrejšo uveljavljanje. To bo terjalo dalje, da bo družbeno planiranje v Jugoslaviji in posebej družbeni plan Jugoslavije dobil čimprej potrebno vsebino, kot posebna oblika družbenega dogovarjanja, tako da bo lahko opravljal svojo integracijsko funkcijo v obvladovanju zakonitosti družbenega in ekonomskega razvoja. In končno, to pomeni, da nam bo praksa prihodnjih dveh let pokazala, kaj je treba izpopolniti v ustavi tako glede določil o planiranju in družbenem planu Jugoslavije še posebej, o zunanjetrgovinskem in deviznem sistemu, o sistemu ter politiki cen in carin, davka na promet proizvodov, oblikah financiranja federacije itd. Pokazala pa bo tudi to, kaj morajo in kaj lahko s teh področij urejajo ustrezni organi federacije, kaj pa je nujno potrebno prepustiti izključno medsebojnemu sporazumevanju republik in pokrajin in njihovi izključni odgovornosti.

Glede procedure za doseganje soglasja mislim, da pomeni tudi v sedanji, verjetno končni obliki najtežji kompromis v predlaganih ustavnih amandmajih. Zahtevajo pa ga sedanja struktura zvezne skupščine in skupščinskega sistema sploh, ki ne ustreza več niti doseženi razvojni stopnji samoupravljanja niti novi funkciji federacije in republik, in še neuskklajena stališča o nadaljnji izgradnji skupščinskega sistema in pri tem še posebej o vlogi in strukturi zvezne skupščine. Kot je znano, je stališče in predlog republiške ustavne komisije bil, da se celotni postopek usklajevanja stališč med republikami začne in konča v medrepubliških paritetnih organih ob sodelovanju zveznega izvršnega sveta.

TiP: Katerim stranskim potem pri nas je po Vašem mnenju v tem trenutku pripisati večji pomen in se jim upirati: unitarizmu, nacionalizmu, birokratizmu, tehnokratizmu, anarholiberalizmu?

S. KRAIGHER: Težko je take in podobne -izme, ki ste jih vi našli in izbrali, obravnavati in ocenjevati izolirano. Za Slovenijo mislim, da bo pomenil največjo težavo podjetniški ali bančni tehnokratizem, to se pravi, tisti družbenoekonomski odnos, ki se nam vsiljuje, in ki mu ni izhodišče delavec in njegov interes v združenem delu in kjer se delavcu onemogoča, da bi razpolagal s pogoji in z rezultati svojega dela. Ta se povezuje v skladu s svojim pragmatizmom zdaj z državno upravo in upravo v komorah ter politično izvršilnimi organi ter krepí samoupravljanju tuje etastične tendence. V skladu z njegovimi trenutnimi potrebami se bo zdaj skrival za t. i. republiški ali nacionalni interesi in postal tako kaj lahko rezerva ali direkten eksponent nacionalizma in šovinizma. V drugih okoliščinah ali v drugih organizacijah in dejavnostih pa se bo skliceval na interese Jugoslavije kot celote, delavskega razreda Jugoslavije itn. in tako kaj lahko postal opora birokratsko unitarističnih in centralističnih tendenc tako v Jugoslaviji kot pritiskov od zunaj ali tendenc za uvajanje »reda« s čvrsto roko ipd. V take in podobne tendence se vključujejo in jih hočeš nočeš podpirajo po konkretnih situacijah bolj ali manj glasni in zmedeni glasniki malomeščanskega liberalizma, ki tudi ne izhaja od delavca v združenem delu in občana, združenega v krajevnih, občinskih in drugih samoupravnih skupnostih, ampak mu je izhodišče abstraktni volivec. Pri tem zanika ali podcenjuje potrebo po zavestnem, organiziranem delovanju subjektivnih sil, predvsem ZK, zametuje marksistično analizo družbenega dogajanja ter organizacijo subjektivnih sil, kot jo zahteva revolucionarno spreminjanje družbe in uresničevanje temeljne naloge delavskega razreda — osvobajanje dela. Jalova ter v družbenih posledicah in v družbenem bistvu škodljiva vloga takih

liberalov, ki so hvaležno področje za manipulacije vseh mogočih reakcionarnih družbenih sil, se je dovolj jasno pokazala na Češkoslovaškem. Ob vsem tem moram omeniti še en -izem kot nevarnost, ki je pa vi niste omenili, to je oportunitizem v vrstah Zveze komunistov in Socialistične zveze ter obračanje po vetru.

TiP: Delegatski sistem (razmerje, odnos) naj bi postal v prihodnje bistvena prvina družbenopolitičnega sistema. Kateri pogoji so po vašem mnenju potrebni, da bi ta sistem prišel do čim večje veljave, kako naj bi se izrazil v skupščinskem sistemu in kako v sestavi slovenske skupščine?

S. KRAIGHER: Smer, v kateri treba iskati rešitve v tem pogledu, mislim, da sta zelo nedvosmiselno nakazala konferenca SZDL Slovenije v decembru preteklega leta in pa II. kongres samoupravljalcev v Sarajevu. Ta vprašanja bodo poleg tega predmet temeljitega proučevanja v drugi fazi ustavnih sprememb. Zato lahko odgovorim na vaše vprašanje samo v zelo splošnih okvirih, kot izraz svojih dosedanjih razmišljanj in izkušenj.

Izkušnje zadnjih let pa, se mi zdi, zelo jasno in zgovorno zahtevajo, da moramo biti dosledni tako v graditvi samoupravnih socialističnih proizvodnih družbenoekonomskih odnosov v družbeni bazi kot njim ustreznega političnega sistema neposredne socialistične demokracije in družbenega samoupravljanja.

To pomeni predvsem, da moramo v proizvodnih odnosih zagotoviti tak položaj delovnega človeka v združenem delu in temeljnih organizacij združenega dela ter pravice, ki pripadajo delavcu na podlagi njegovega tekočega in minulega dela, kot jih določajo predvsem XXI., XXII. in XXIII. ustavni amandma ter XXIV. amandma za področja osebne dela z delovnimi sredstvi v lastnini občanov.

Celoten sistem neposredne socialistične demokracije kot družbenopolitične nadgradnje v vsaki teritorialni enoti in družbenopolitični skupnosti mora varovati, utrjevati in dalje razvijati ta temeljni družbenoekonomski odnos v skladu z razvijanjem proizvodjalnih sil in materialnih osnov vseh družbenih dejavnosti. Zato se strinjam s stališči, da so ostanki ali elementi starega parlamentarizma in formalne predstavniške demokracije, ki so se še ohranili v našem družbenopolitičnem in še posebej skupščinskem sistemu, preživeli in da so z doseženo stopnjo razvoja samoupravljanja v popolnem in odkritem konfliktu. Strinjam se tudi s stališči, da je to eden glavnih vzrokov za nezadostno učinkovitost in ne dovolj jasno določene odgovornosti skupščinskega sistema v celoti — skupščin, politično-izvršilnih in upravnih organov — tako v občinah za njihovo področje dela

kot v republiki in še posebej v federaciji zaradi njenih preživelih funkcij. O tem mnenja niso niti toliko različna.

To pa pomeni, da se pri nadaljnji graditvi družbenopolitičnega sistema mora uveljaviti samoupravna občina kot eden nujno potrebnih temeljnih konstitutivnih elementov organizacije in politike republik in pokrajin, kot je to poudaril II. kongres samoupravljalcev v Sarajevu. To pa pomeni, da moramo pri tem izhajati iz dveh temeljev samouprave: iz občanov, združenih v krajevne skupnosti, in delavcev v temeljnih organizacijah združenega dela ter vseh najbolj raznovrstnih oblik njihovega povezovanja in skupnega reševanja skupnih interesov. Nemogoče je o njih govoriti ob tej priložnosti. Naj pa opozorim, da je bogato in zelo raznoliko prakso v najrazličnejših pogojih in oblikah širom po celi Jugoslaviji zelo uspešno povzel II. kongres samoupravljalcev v Sarajevu v svojih sklepih. Njihova uporaba v specifičnostih vsakega kraja lahko prav gotovo bistveno pomaga pri poglobljanju in razvijanju občin kot samoupravnih skupnosti. Prav tako pa zahtevajo ustavni amandmaji XXI, XXII, XXIII in XXIV, da se na popolnoma nov način uredijo odnosi tudi med obrati, znotraj podjetij sploh in še posebej med obrati, ki spadajo v podjetja in ustanove, ki imajo sedež zunaj občine oziroma krajevne skupnosti, kakor tudi med podjetji in ustanovami ter krajevnimi skupnostmi in občinami, kjer stanujejo člani njihovih delovnih kolektivov, kjer rastejo in se šolajo njihovi otroci, zdravijo člani njihovih družin itn.

V celotnem sklopu neposrednega urejanja vseh vprašanj se bo samoupravna občina temu ustrezno tudi organizirala kot skupnost najrazličnejših samoupravnih mehanizmov in samoupravnih skupnosti. V njihovih statutih ali pogodbah bodo mnogo jasneje določene in razmejene medsebojne pravice in odgovornosti, pa tudi sankcije, ki bodo prav gotovo bolj učinkovite, kot je to mogoče zagotoviti z zakonodajo in odloki občinskih skupščin in upravnih organov. Občinske skupščine morajo postati v resnici predvsem institucionalni izraz, kraj in dejavnik samoupravnega povezovanja in dogovarjanja, kot to zahteva tudi resolucija II. kongresa samoupravljalcev.

Zato je vsaka šablonska institucionalizacija občinskih skupščin ovira taki njeni funkciji. V amandmajih republiške ustave iz 1969. leta smo že ustvarili pogoje za prilagajanje občinskih skupščin specifičnostim občinske samouprave glede števila in oblik zborov. Narediti moramo še korak naprej. Tudi odborniki morajo dobiti značaj resničnih delegatov in ne izključno in praviloma stalnih predstavnikov organizacij združenega dela in raznih volilnih okolišev oziroma krajevnih skupnosti. To pa zahteva, da se v občinski skupščini rešujejo resnično samo tista splošna vprašanja političnega življenja in družbenega razvoja

ter razvoja posameznih družbenih dejavnosti, ki jih občani ne morejo reševati drugače in drugje na samoupravni način in kjer je po naravi vprašanj nemogoče in niti ni v interesu občanov prenašati politične odločitve na druge samoupravne organe in organizacije. Občinske skupščine se morajo torej osvoboditi, prav tako kot republiška, pretiranega normativnega urejanja, prepustiti reševanje teh vprašanj v neposredno odgovornost samoupravnim organizmom in temu prilagoditi celoten sistem financiranja.

Na takih temeljih organizirana in delujoča občinska samouprava lahko odkrije zelo raznovrstne oblike za medobčinsko sodelovanje in organiziranje ter delovanje medobčinskih samoupravnih organov. Tudi za mesta kot samoupravne skupnosti, organizirane na takih samoupravnih temeljih in odnosih, se odpirajo popolnoma drugačne možnosti organiziranja in samoupravnega povezovanja ob mnogo bolj jasno določenih odgovornostih, kot je to mogoče zdaj, ko prevladuje pretežna ali celo izključna orientacija na vlogo in delovanje mestne skupščine in njenih odnosov z občinskimi skupščinami.

Na takih temeljih organizirana samoupravna občina bo bistveno vplivala tudi na strukturo republike kot samoupravne skupnosti in republiške skupščine ter njeno vlogo kot najvišjega organa republiške samouprave in republike kot suverene države ter ju opredeljevala.

TiP: Večkrat se poudarja nevarnost, ki izvira iz koncentracije gospodarske in finančne moči v nekaterih gospodarskih in zlasti v bančnih in trgovinskih organizacijah. Kje so vzroki, da je sploh do tega prišlo, in kako bomo presegli ta pojav, če so dostikrat v ozadju tudi določeni republiški oziroma nacionalni interesi?

S. KRAIGHER: Na II. kongresu samoupravljalcev, mislim, je tudi ta pojav dobil svojo družbenopolitično oceno, dana je bila razlaga njegovega nastanka in tudi smer ter metode za reševanje protislovij in različnih interesov. XXI. in XXII. ustavni amandma, posebno v zadnji redakciji, že zelo jasno določata neodtujljive pravice delavca v združenem delu, v temeljnih organizacijah združenega dela ter v vseh oblikah njihovega povezovanja v razne integracijske sisteme, vstevši organizacije, ki opravljajo kreditne in bančne posle ter posle zavarovanja.

Da ne bi torej ponavljal že bolj ali manj znanih stvari, vsaj za tiste, ki te probleme in procese v naši družbi spremljajo, bi se v odgovoru na vaše vprašanje omejil samo na nekatere.

Že ob sprejemanju sedanjega zakona o bankah in kreditnem poslovanju 1965. leta sta ostali odprti dve vprašanji. Prvo vprašanje je bilo vprašanje t. i. državnega kapitala in s tem

v zvezi vloge federacije v razširjeni reprodukciji in še posebej treh t. i. zveznih bank, kjer je bil ta »kapital« skoncitriran in ki so imele s tem velike prednosti v koncentraciji sredstev za investicije v bankah v primeri z drugimi poslovnimi bankami. To je veljalo še posebej za Jugobanko zaradi njenega izjemnega položaja v deviznem poslovanju. Drugo vprašanje je bilo vprašanje sistema upravljanja in odločanja v bankah ter še posebej vloge kreditnega odbora ter mesta direktorja banke kot njegovega predsednika.

Za prvo vprašanje se je našla v zdaj veljavnem zakonu uveljavljena rešitev, predvsem ker je bila glede na strukturo plasmajev teh bank po republikah to politično in finančno tehnično najenostavnejša oblika likvidacije poslovanja splošnega investicijskega sklada in prehoda z administrativne na pretežno bančne oblike koncentracije sredstev družbene reprodukcije. Zvezni organi pa so z zakoni obnavljali fronto t. i. zveznih investicij zunaj sklada za razvoj nerazvitih, z druge strani pa se je za posamezna področja njihova vloga še potencirala, predvsem v turizmu, s sistemom in politiko beneficiranih obresti in drugimi obveznostmi, ki so obremenjevale t. i. neproračunsko bilanco federacije. Osnoval pa se je še poseben sklad za kreditiranje izvoza opreme.

IX. kongres ZKJ je aprila 1969. leta zahteval, da se z vsem tem konča in odgovorost za razširjeno reprodukcijo dosledno prenese na republike. Ugotoviti je treba, da je zvezni izvršni svet najprej konec preteklega leta razčistil probleme, povezane z deficitom rednega proračuna federacije, in letos maja končno tudi problematiko neproračunske bilance federacije. Tako so končno ustvarjeni pogoji, ki omogočajo, da bodo federacija in republika igrale v razširjeni reprodukciji tisto vlogo, ki jo je zahteval že IX. kongres ZKJ in kot jo predvidevajo ustavni amandmaji. Počasno in neučinkovito reševanje seveda ni bilo posledica samo premalo odločne politike in premajhne sposobnosti politično-izvršilnih in upravnih organov federacije. To je bila predvsem posledica odporov v republikah proti predlaganim rešitvam. Čeprav smo Slovenci imeli tu še najbolj dosledno stališče, se moramo vendarle spomniti, da sta sistem in politika npr. beneficiranih obresti imela v Sloveniji zelo široko podporo.

Očitno je, da je bil največja ovira pragmatizem v zvezi z rešitvami konkretnih praktičnih vprašanj dnevne politike in s tem v zvezi politike posameznih centrov, ki se ni orientirala na samoupravne sporazume in dogovore, ampak na razne oblike pritiska v skladu z okoliščinami, ki so jih določali trg in splošna gospodarska gibanja.

Drugi problem je sam po sebi bolj zapleten in glede na to, kako vpliva na razvoj družbeno-ekonomskih odnosov in na ves

razvoj samoupravne socialistične družbe in njen socialistični karakter, daljnosežnejši in v vsakem pogledu mnogo globlji. Tudi o tem je bil že mnogokrat govor, od priprav za IX. kongres v letu 1968, na samem IX. kongresu ZKJ v zvezi s prezadolženostjo gospodarstva, njegovo odvisnostjo tudi glede obratnih sredstev in izplačil osebnih dohodkov in ne samo glede investicijskih programov, od odločitev direktorja in kreditnega odbora ter drugih strokovnih organov bank oziroma posameznih trgovinskih in drugih organizacij, kjer se stekajo sredstva za investicije. Tako so delovni kolektivi proizvodnih in drugih organizacij zunaj sfere prometa, zlasti in družbenih službah, postali zelo odvisni od bank. Vse bolj pomembno vlogo so začeli dobivati direktorji bank s kreditnimi odbori v povezavi z direktorji in finančno komercialnimi kadri podjetij z največjim razpoložljivim »kapitalom«. Po številu deležev urejen odnos med člani skupščin in izvršnih odborov bank je moč takih osamosvojenih grupacij še bolj krepil. Vpliv ustanoviteljev in drugih vlagateljev, katerih sredstva banka upravlja, pa se je zmanjšal pretežno na čisto formalnost v skupščinah in izvršnih odborih, vsaj kar se tiče osnovnih odločitev glede vlaganja in obračanja sredstev. Vpliv kolektivov delovnih organizacij, ustanoviteljev ali stalnih vlagateljev na poslovanje bank, celo na njihovo združevanje ali ustanavljanje podružnic, je toliko posreden in, blago rečeno, v nobenem sorazmerju z daljnosežnostjo in posledicami teh odločitev, čeprav take odločitve bistveno spreminjajo tako položaj teh delovnih organizacij kot tudi razmerje v gospodarstvu. Nemoč v odnosu do centrov moči še stopnjuje neurejen odnos med dislociranimi obrati podjetij in podružnicami bank ter centralami podjetij ter drugih integracijskih tvorb in bank.

Stališče o urejanju teh vprašanj, ki so jih v bistvu vsebovala že gradiva in dokumenti IX. kongresa, so se začela uveljavljati šele po I. konferenci ZKJ. Končno so našla svoj pravni izraz v ustavnih amandmajih, ki so bili prav v zadnjih mesecih politično, lahko rečemo, plebiscitarno sprejeti. Seveda bodo od sprejetja amandmajev do njihove izvedbe potrebni veliki napori, da se premagajo odpori, ki se bodo pojavili proti lomljenju starih in preživelih struktur in materialnih odnosov in obveznosti. To najbolj kaže osnutek novega zakona o bankah in kreditnem poslovanju, ki po moji oceni ni v skladu niti s črko, še manj pa z intencijami amandmajev XXI in XXII in pomeni nevarnost, da se zakoni le formalno pravno uskladijo z ustavnimi amandmaji (da se torej ponovi praksa iz let 1963—1965, ko so se na tak način mnogi zakoni usklajevali z ustavo iz leta 1963).

Zato mislim, da za počasno in neučinkovito urejanje teh zadev in odnosov ne gre kriviti samo zvezno skupščino in zvezni izvršni svet. Ti problemi so dobili v določeni meri značaj nerešenih medrepubliških odnosov, predvsem med Hrvatsko in Srbijo,

zlasti zaradi odnosov med bivšimi zveznimi bankami in trgovskimi podjetji, kot so Generaleksport s sedežem v Beogradu, kot investitorji in njihovimi dolžniki — gospodarskimi organizacijami, pretežno na Hrvaškem. Vendar so njihove korenine mnogo globlje, v oblikah koncentracije svobodnih sredstev družbene reprodukcije ter v bistvu razvoja samoupravnih socialističnih odnosov v Jugoslaviji, na področju razširjene reprodukcije. Saj se taki in podobni problemi pojavljajo v vseh republikah in pokrajinah, in to ne samo v odnosih bank in veletrgovinskih finančnih organizacij do proizvajalcev, katerih denar in blago obračajo in ga obenem izkoriščajo za uveljavljanje svoje moči in svojih posebnih interesov, ampak tudi znotraj samih velikih integracij, organizacij združenega dela v proizvodnji. Slovenci smo npr. že na VI. kongresu CK ZKS v bistvu opredelili naloge komunistov proti tehnobirokratskim monopolom in takemu obnašanju poslovnih upravnih struktur v podjetjih in raznih integracijah in v bankah. Praksa komunistov v vodstvih takih podjetij in integracij ter bank se pa v večini primerov ni spremenila. Komunisti Srbije so v preteklem letu družbenoekonomskim odnosom v velikih integracijah posvetili posebno konferenco.

Ne bi mogli torej reči, da se problemi niso reševali, ker se niso videli. Reševali se niso zaradi konkretnih materialnih posledic, ki jih bo moralo imeti njihovo reševanje na položaj in materialne odnose med obrati in podjetji znotraj integracijskih tvorb in bank, pa tudi vodilnih skupin in služb, in ki dajejo temu odpor. Seveda pa odpor večinoma ni odkrit in direkten, ampak obstoji v neupoštevanju sklepov političnih forumov in izigravanju predpisov povsod, kjer niso dovolj konsistentni ali podprti z dovolj učinkovitimi sankcijami. In taki so zelo številni naši predpisi. Zveza Komunistov ter Zveza sindikatov pa za zdaj tudi nista dovolj spodbudili svojega članstva, organizacij in aktivov, da bi zagotovili, da bi delavski sveti in drugi organi upravljanja in vodilne upravljalne strukture izvajali njihove sklepe in stališča.

V jedru takega obnašanja je dvoje: stara podjetniška praksa, ki ravna s sredstvi, ki jih upravlja, in z dohodkom, ki ga ustvarja, kot s svojo ali skupinsko lastnino. In drugo, kar je s prvim povezano, da se podreja trgu in tržnim zakonitostim sploh ter enotnosti jugoslovanskega trga še posebej, da še vedno sprejema in se podreja njegovi fetišizaciji. Taka idejna gledanja in taka liberalistična praksa, ki se nujno zateka po pomoč, kadar pride v težave, k državi, pa je hvaležna podlaga za razne nacionalistične izpade in ekscese. Saj nasprotja v interesih gospodarskih organizacij posameznih republik, če se križajo na enotnem trgu ali v inozemstvu, kaj hitro dobijo karakter nasprotij med nacionalnimi ali republiškim interesi, karakter boja za prevlado močnejšega na trgu in v družbi.

Očitno je, da se bodo taki pojavi težje uveljavljali ob boju za uresničevanje ustavnih amandmajev in sklepov II. kongresa samoupravljalcev. Toda to bo vsekakor zahtevalo, da se bodo mnogo bolj kot doslej proučile zakonitosti enotnega jugoslovanskega trga ter zakonitosti, ki opredeljujejo obnašanje gospodarstva vsake republike in pokrajine ter njihova politika, posebno v razširjeni reprodukciji in v povezovanju s svetovnim trgom in v mednarodnem gospodarskem sodelovanju. To pa zahteva, da se mnogo bolj opredeli ta karakter in funkcija planiranja v Jugoslaviji in družbenega plana Jugoslavije, kot je to uspelo v predlaganih ustavnih spremembah. To bo zahtevalo tudi izpopolnjeno zakonodajo in organizacijo družbe v boju proti poskusom monopolov, da bi se uveljavili kot osamosvojena moč nad družbo. To je brez dvoma tudi ena izmed nalog in pogojev za usposabljanje Slovenije, da bo kot samoupravna in državna skupnost v polni meri in učinkovito opravljala funkcije, ki jih zdaj v celoti prevzema.

TIP: Nekateri omenjajo, da je za kasnitev stabilizacije (gospodarske in politične) videti vzroke tudi v neučinkovitosti zvezne vlade in skupščine, pa tudi republiških skupščin in izvršnih svetov. Ali mislite, da je res tako, in če je, zakaj? Zakaj neučinkovitost skupščin in vlad?

S. KRAIGHER: Kot vidite, sem do neke mere že odgovoril na to vprašanje. Tu bi dodal še dvoje. Stabilizacijski ukrepi vedno prizadenejo neposredne trenutne interese mnogih gospodarskih in družbenih subjektov. Zato jih morajo spremljati popolnoma konkretna in ustrezna razširjena pooblastila za neposredne ukrepe in sankcije takih faktorjev, kot so v našem sistemu narodna banka, služba družbenega knjigovodstva ter inšpekcijske službe. In dalje, smatram, da obstojijo vendarle možnosti za reševanje inflacijskih pojavov, uveljavljanje stabilizacijskih ukrepov in preprečevanje kriznih pojavov, ki običajno spremljajo stabilizacijo in ukrepe proti inflaciji, z zavestno organizirano akcijo samoupravnih nosilcev našega družbenega razvoja. V tem vidim upravičenost vztrajanja zveznega izvršnega sveta, pa tudi brionske seje predsedstva Zveze komunistov Jugoslavije, da se izdelajo akcijski programi za organizirano izvajanje stabilizacije v vsaki republiki in občini, samoupravni organizaciji ter v vsaki samoupravni interesni skupnosti ter integracijski grupaciji in banki. Učinki bodo seveda v veliki meri odvisni od poznavanja in upoštevanja zakonitosti, ki se uveljavljajo v medsebojnih odnosih posameznih samoupravnih nosilcev družbenega in gospodarskega razvoja ter od njihove pripravljenosti, organiziranosti in samoupravljalvske zavesti za izpolnjevanje sklenjenih sporazumov in dogovorov.

S tem lahko bistveno podprejo ukrepe in pospešijo to, da bodo pristojni oblastveni, politično-izvršilni, upravni in monetarni organi uresničevali stabilizacijski program.

Kljub slabši organiziranosti in še vedno veliki razdrobljenosti našega gospodarstva v primeri z razvitejšimi državami obstoji vendarle v tem velika prednost in šansa našega gospodarstva in naše družbe, da omogoči stabilizacijo in potreben družbeni in gospodarski razvoj brez večjih gospodarskih izgub in brez večjih družbenih konfliktov, ki ponavadi spremljajo reševanje takih situacij.

TIP: Kako gledate na rešitev v ustavnih dopolnilih glede pravic in dolžnosti republik kot držav v mednarodni in zunanji politiki SFRJ?

S. KRAIGHER: Mislim, da so predlagane rešitve v ustavnih amandmajih v tem pogledu zadovoljive in da odražajo realne možnosti in pogoje ter so tudi najbolj racionalna in učinkovita rešitev. Upoštevati moramo namreč pri tem doseženo stopnjo družbenega in gospodarskega razvoja posameznih republik in pokrajin ter Jugoslavije kot celoto ter intenzivnost in obseg ter razvejanost in razpredenost mednarodnih zvez in odnosov ter njihovo veliko neenakomernost. Po drugi strani mislim, da take rešitve tudi najbolj ustrezajo mednarodnemu položaju in splošnim političnim razmerah, v katerih izvajamo ustavne spremembe.

Predlagane rešitve po eni strani z ustavo urejajo že sedanjo vlogo republik ter jim, širijo možnost iniciative in mednarodnega povezovanja v okvirih sprejete zunanje politike in mednarodnih pogodb. Obenem zagotavljajo njihovo soglasje pri vseh pogodbah in sporazumih, ki se neposredno nanašajo na njihove obveznosti. Kot ustavna pravica je zdaj zagotovljena tudi občinam, organizacijam združenega dela in drugim organizacijam, da sodelujejo in vzpostavljajo odnose s tujimi mednarodnimi organi in organizacijami in teritorialnimi enotami drugih držav v okviru sprejete zunanje politike in mednarodnih pogodb.

Regionalna politika kot osnova za družbenoekonomske odločitve

Na pobudo članka uredniškega odbora prof. dr. Crnković Rudija smo v Mariboru 7. aprila 1971 organizirali razgovor za okroglo mizo na temo »Regionalna politika kot osnova za družbenoekonomske odločitve«. V razgovoru so sodelovali: Andrej BRIŠKI, sodelavec zavoda SRS za gospodarsko planiranje, ing. Jože BUTINAR, sodelavec višje agronomske šole v Mariboru, dr. Rudi CRNKOVIČ, predavatelj visoke ekonomske komercialne šole, Zvone DRAGAN, predsednik komisije CK za družbeno-ekonomske odnose in ekonomsko politiko, Vlado FRANKOVIČ, direktor inštituta za ekonomska raziskovanja v Ljubljani, dr. Tine LAH, predavatelj visoke ekonomske komercialne šole, Stane MRZLIKAR, sodelavec inštituta za ekonomska raziskovanja v Ljubljani, Matjaž MULEJ, asistent visoke ekonomske komercialne šole, Milan NAPRUDNIK, direktor biroja za regionalno prostorsko planiranje pri republiškem sekretariatu za urbanizem, Stojan POŽAR, podpredsednik skupščine občine Maribor, Zdravko PRAZNIK, direktor ekonomskega centra v Mariboru, ing. Milivoj RAIČ, podpredsednik skupščine občine Maribor, Zdenko ROTER, odgovorni urednik revije, Franjo VETRIH, direktor zavoda za urbanizem v Mariboru, Miro ZUPANČIČ, sekretar medobčinskega sveta ZKS za Pomurje, Mara ŽLEBNIK, sodelavka ekonomskega centra v Mariboru.

Objavljamo avtorizirani in redigirani stenogram pogovora.

R. CRNKOVIČ: Imam dvakrat prijetno dolžnost, prvič, da vas pozdravim v imenu šole, in drugič, da vas po pooblastilu glavnega urednika pozdravim tudi v imenu revije Teorija in praksa, ki prireja ta razgovor, da bi na že tradicionalen način obravnavali pereča družbena vprašanja in prispevali k njihovem reševanju.

Kot temelj za razpravo bi lahko rabile teze, za katere se zahvaljujem tovarišu Prazniku, ki jih je sestavil kot dober poznavalec te problematike z republiškega pa tudi z regionalnega vidika. Teze, ki smo jih vsem poslali z vabili, zajemajo vsa vprašanja.

Da bi vendarle malo osvežili ta vprašanja ali pa da bi morda nakazali nekatere posebno pereče vidike teh vprašanj, smo se s tovarišem Praznikom dogovorili, da bi razpravo začel kot prvi razpravljalec — ne kot referent — z namenom, da bi razgrnil nekatere dodatne osnove za razpravo.

Z. PRAZNIK: Vabilu na razpravo se odzivam predvsem zato, ker delam v ustavi, ki že dve leti deluje kot strokovni organ regionalne komisije za severovzhodno Slovenijo in ki v okviru posebne organizacijske enote opravlja raziskovalne naloge s področja regionalne ekonomike.

Moram reči, da so k taki usmeritvi odločilno prispevali družbenopolitični dejavniki s področja severovzhodne Slovenije, zlasti medobčinski svet ZK, in nekatere republiške ustanove, predvsem Biro za regionalno prostorsko planiranje, zbornica in še nekatere druge.

Strokovno delo na regionalnem načrtovanju

Najprej nekaj o temeljnih usmeritvah oziroma nalogah, ki smo si jih postavili.

1. Najprej je šlo za to, da odkrijemo in proučimo poglobitve dejavnike družbenoekonomskega razvoja, ki so relativni za to regijo in ki delujejo za več občin hkrati, to je širše.

Pri tem nam je bilo vodilo, da teh dejavnikov nikakor ne obravnavamo izolirano, ampak v kontekstu dogajanj in v interesu širše družbene skupnosti, zlasti pa v kontekstu dogajanj pri sosedih. Tak način dela je zahteval aktiven in dinamičen odnos ne le do dogajanj v naši regiji, ki je bila sicer predmet našega proučevanja, ampak tudi do dogajanj zunaj nje.

2. Drugič nam je šlo za to, da prispevamo svoj delež pri aktiviranju opredeljenih dejavnikov, oziroma da po svojih močeh sprožimo procese, ki bi pripomogli k večjemu aktiviranju realnih možnosti, ki se ponujajo.

Sodim, da je tak način dela ustrezal in je pripeljal do dobrih rezultatov. Ugotavljamo lahko, da družbenopolitične skupnosti in tudi delovne organizacije tesneje sodelujejo; zlasti se manjše delovne organizacije vse bolj navezujejo na tako imenovane dominantne nosilce razvoja. Ugotavljamo tudi, da se to področje močnejše vključuje v družbenoekonomska dogajanja v republiki, več sodeluje s sosedji in ima dejavnejši odnos do določanja družbeno-gospodarske politike na področju širše družbene skupnosti, zlasti seveda na področju SR Slovenije.

Poudarjam, da tega načina, kako smo se lotili stvari, oziroma načina delovanja nikakor ni nihče predpisal, temveč je šlo za bolj ali manj samonikle procese, ki pa nikakor niso nastali naključno. Okoliščine ki so na te procese vplivale, so bile po moji sodbi predvsem tele:

a) Gre za znatna nesorazmerja med stopnjo razvitosti in stopnjo razvoja tega dela Slovenije v primerjavi z drugimi deli. Od trinajstih občin sta po stopnji razvitosti le Maribor in Ravne na Koroškem nad republiškim poprečjem, vse druge občine so pod tem poprečjem, 6 od njih celo prav na dnu lestvice razvitosti.

Povedati tudi moramo, da sta v razvoju zadnjih petih let le dve občini imeli močnejšo dinamiko od republiškega poprečja. Gre za občini Lendava in Ljutomer, medtem ko so razen občine Murska Sobota, ki je bila na republiškem poprečju, vse druge občine bile pod tem poprečjem. Dve gospodarsko najmočnejši občini, ki bi morali biti tudi nekakšna prostorska pospeševalnika za širše področje, to sta občini Maribor in Ravne, sta v svoji razvojni dinamiki nazadovali, tako da je Maribor zdrknul v zadnjih petih letih od 11. mesta na 13., Ravne na Koroškem pa od 14. mesta na 20.

b) Pri tem je s širšega družbenega vidika to področje zanimivo zaradi nekaterih zelo pomembnih razvojnih dejavnikov.

Nedvomno je najpomembnejši dejavnik človek. Značilno je, da gre v tem primeru za »mlado« regijo, da je relativni porast aktivnega, delovno sposobnega prebivalstva ugoden in da obstaja zaenkrat do l. 1975 še presežek aktivnega prebivalstva. Kažejo pa se težnje izseljevanja zlasti v druge države in tudi v druge kraje naše republike.

Obstajajo nadalje ugodni pogoji za razvoj kmetijstva in zlasti industrije. Ti ugodni pogoji so rodovitne in primerne zemljiške površine, gozdovi, vode, že akumulirana bogastva itd.

Zelo zanimiv je geografski položaj, predvsem za razvoj prometa in prometne infrastrukture in vsega, kar se na to navezuje. V mislih imam tako imenovano blago, možnosti turizma, predvsem zimskega in zdraviliškega itd.

c) Svoj vpliv na omenjena prizadevanja je imela tudi izdelava dolgoročnega razvojnega koncepta naše republike.

Potreba po aktiviranju možnosti in po večjem vključevanju v širši prostor je zahtevala dejaven odnos do pripravljanja koncepta in vsega tistega, kar se je dogajalo okoli tega koncepta. V središču pozornosti so bila zlasti: manj razvita področja, prometna infrastruktura, vprašanja prostorskih in sektorskih nosilcev družbeno-gospodarskega razvoja ipd.

d) Naslednja okoliščina, ki je vplivala na omenjeno delovanje, je faktorska bilanca. Ugotavljamo izrazito negativno faktorsko bilanco, ki se kaže zlasti v permanentnem odlivu delovne sile, še posebej izobražene delovne sile, v »odlivu« proizvodnje takoimenovanih nižjih faz, čeprav bi ostajale možnosti, da dosežemo višjo stopnjo predelave te proizvodnje. Znano pa je, da v razmerah blagovne proizvodnje, nižje stopnje predelave »prinašajo« manj akumulacije. Tudi davčna politika tej gospodarski strukturi ni bila preveč naklonjena, kar vse skupaj je povzročilo odliv kapitala, ki pa zelo težko najde pot nazaj. Tako imenovani »pridobitni« kapital se namreč zelo nerad steka v primarno proizvodnjo in v proizvodnjo z daljšim proizvodnim ciklusom. Tudi zaradi šibkosti infrastrukture je bil temu področju »pridobitni« kapital manj naklonjen.

Če izhajamo iz teh nekaj ugotovitev, te ugotovitve so namreč nekako opredelile dejavnosti, ki smo jih začeli pred dvema letoma na tem področju, potem se mi zdi logično, da smo se v mariborski regiji močno zavzemali za uveljavljanje regionalne politike kot sestavnega dela splošne družbenoekonomske politike.

Izkušnje in praksa v nekaterih državah, ki smo jih imeli priložnost proučevati, kažejo, da postaja regionalni vidik razvoja vse pomembnejša prvina v družbenoekonomski politiki teh držav.

Moram reči, da je to težnjo čutiti tudi v republiških dokumentih, zlasti so spodbudni začetki praktičnega reševanja problemov manj razvitih. Spodbudne začetke vidimo tudi v najavljeni strategiji takoimenovanega policentričnega razvoja. Hkrati pa je seveda res, da te strategije še nismo opredelili, da obstajajo še razne dileme v zvezi z njo in da je pravzaprav šele v fazi študijske obravnave.

Odprta vprašanja strategije policentričnega razvoja

Ker pa je ta strategija temeljni in tudi preskusni kamen bolj konsistentnega regionalnega razvoja in ker so nekatera vprašanja s tega področja še toliko odprta, da postavljajo pod vprašaj postopno odpravljanje

regionalnih sorazmerij glede na resnične možnosti, želim opozoriti na nekaj ugotovitev iz praktičnega dela, ugotovitev, ki so po mojem tudi širšega pomena.

1. Eno osrednjih vprašanj je vloga takoimenovanih prostorskih nosilcev. Ta pojem se je uveljavil šele kasneje, medtem ko smo v prvih osnutkih koncipiranja družbeno-gospodarskega razvoja bolj govorili o takoimenovanih sektorskih nosilcih oziroma o posameznih podjetjih-nosilcih. Po mojem mnenju gre pri tem za največ odprtih vprašanj. Stanje je namreč tako, da so vse pomembnejše regionalne funkcije osredotočene v glavnem mestu in da je glede tega čutiti šibkost mest, ki bi lahko sicer na večji oddaljenosti od glavnega mesta sprejela vlogo razvojnih polov. Čutiti je tudi enostransko in večkrat skromno razvitost nižjih središč. Že večkrat smo se pri tem sklicevali na nekatere študije, ki obravnavajo funkcioniranje v prostoru. Posledice tega zaznavamo še zlasti v tem delu Slovenije, kjer so prostorski nosilci šibki, čuti se vse močnejši vpliv mest zunaj republike, gravitacijska moč glavnega mesta pa se zaradi oddaljenosti ne more prav uveljaviti. Gre torej za to, da spodbudimo optimiranje funkcij prostorskih nosilcev, kar bo med drugim zahtevalo tudi selektiven odnos do posameznih mest. V strokovnih razpravah pogosto govorimo tudi o konkurenčni privlačnosti velikih aglomeracij v soseščini. Ta privlačnost je seveda toliko večja, kolikor so prostorski nosilci pri nas šibkejši, kar velja zlasti za ta del Slovenije. Ob politiki odprtega gospodarstva, ki jo vse bolj poudarjamo, se seveda postavlja vprašanje, s čim naj se upremo gravitacijskemu vplivu sosednjih aglomeracij, tako da v tej konkurenci ne bi imeli podrejene vloge. Osebnost se zelo strinjam s stališči, ki jih je opredelil Biro za prostorsko programiranje in ki vidijo rešitev v organizirani urbani celoti, ki se upira privlačnosti sosednjih aglomeracij.

Obstaja pa tudi stališče (dr. Vrišer), da bi to funkcijo morale prevzeti glavno mesto. Spričo dejstva, da je razvoj mest odvisen v prvi vrsti od materialnih možnosti, s katerimi razpolagamo v republiki, potem si praktične izvedbe policentrične strategije ob takem stališču ne morem predstavljati, narobe, taka teza bi po mojem mnenju bila ostra alternativa policentričnemu razvoju.

2. V drugi sklop vprašanj sodita gibljivost prebivalstva in kapitala. Še vedno močno čutimo težnjo, da bi ohranili dosedanje migracijske tokove tako »pridobitnega« kot »socialnega« kapitala. To bi seveda s kadri in kapitalom krepilo centralno ogrodje in še nadalje poslabšalo faktorske bilance v odročnejših predelih. Tako bi seveda poglobljali že ugotovljena nesorazmerja v razvitosti in razvoju, čeprav je prodrla zavest, da v Sloveniji skoraj ni prostora, ki bi ga kazalo prazniti.

K temu bi želel dodati še nekaj bistvenih predpostavk za konsistenten regionalni razvoj:

a) Posegi na področju razvijanja infrastrukture so prav gotovo pomembni, še zlasti če upoštevamo, da bo to glavna domena družbe. Infrastruktura je prav gotovo zelo pomembna za večjo ali manjšo imigracijsko naklonjenost delovne sile in »pridobitnega« kapitala. Zlasti se mi zdi pomembna vloga prometnic in javnega prometa, usmerjenega še posebej k zagotavljanju pogojev za takoimenovani ploskovni promet. Mesta moramo namreč bolj povezati z zaledjem in doseči, da bodo mesta, ki se še zmeraj precej zapirajo v svoje meje, prerasla v takoimenovana regionalna mesta.

b) Pomembno je nadalje, da spodbujamo nosilce gospodarskega razvoja, saj njihov razvoj že sam na sebi pritegne vrsto satelitov in sproži širše dejavnosti ne le v gospodarski, temveč tudi v negospodarski sferi. V tem delu Slovenije je že nekaj takih zanimivih nosilcev, ki morajo uživati posebno pozornost. Naj navedem nekaj takih imen: TAM, elektrarne, železarna Ravne, Kidričevo, IMPOL, nekatera pomembnejša podjetja iz kmetijsko-predelovalne sfere, lesne dejavnosti, tekstila, gradbeništva in prometa.

c) Če hočemo hitreje aktivirati realne možnosti v vseh delih slovenskega prostora, pa moramo tudi krepiti reprodukcijsko sposobnost baze. V svojem izvajanju sem že omenil, da je davčna politika doslej dajala prednost neproizvodnim dejavnostim, kar je povzročilo precejšen odliv akumulacija iz proizvodnje dejavnosti. Doživljali pa smo tudi tako imenovane substančni odliv kapitala. Del industrije, ki je po vojnem času nosil vso težo, je praktično nekaj svoje substance (ne-le materialne, temveč tudi ne materialne) zgubil, zato se v takoimenovani »stari« industriji srečujemo z vse večjimi problemi.

R. CRNKOVIČ: Mislim, da smo dobili kvalitetno podlago za razpravo. Preden nadaljujemo, bi morda opozoril, da je tovariš Praznik nanizal veliko vprašanj za razpravo, govorniki pa naj bi se v svojih razpravah vedno omejili na eno vprašanje, da bi se tako izognili monologom.

Osmišljeni in (ne) spontani razvoj

V. FRANKOVIČ: Ne mislim se dotakniti nobenega izmed enajstih vprašanj iz tez za razgovor, ampak bi rad povedal nekaj načelnega k uvodni besedi tovariša Praznika. Ta misel mi je prišla takrat, ko je tovariš Praznik postavil vprašanje, kaj postaviti proti drugim gravitacijskim območjem nerazvitih področij.

Moj vtis je, da mi vsi skupaj v Sloveniji skušamo že iskati rešitev za nekaj, česar v temelju sploh še nismo dobro spoznali in dobro proučili. Nima pomena, da bi se spuščal v kak zgodovinski pregled, kako so se razvile lokacijske teorije, zakaj se je razvil Maribor in je Ptuj začel stagnirati itd. Vemo namreč, da so vse te lokacijske teorije v novjšem času pravzaprav zašle v slepo ulico. Edino uporabna in splošno veljavna resnica je, da je moč, ki jo gravitacijsko jedro potrebuje, da nekaj obdrži v kakršnikoli dejavnosti, veliko večja od moči, ki jo neka aglomeracija potrebuje, da nekaj pritegne.

Tu so večkrat uporabili besedo policentrizem. Nekateri si jo razlagajo tako, drugi drugače. Poznamo teorijo polov rasti, ki pa je v bistvu tudi še nismo dosti uporabljali in so jo dostikrat napačno interpretirali.

Prešel bi rad na načelno vprašanje, ki ga ne bi smeli prezreti ne glede na to, ali govorimo o manjši ali večji aglomeraciji, o mestu s 3.000 ali s 5.000 prebivalci, o Ljubljani ali Beogradu itd.

Če pravimo, da želimo center A krepiti, tedaj moramo odgovoriti na vprašanje, zakaj. Skratka: razvijanje centra A implicira, da so vsi ekonomski in drugi dejavniki take narave, da bodo pripeljali do pozitivnega rezultata.

Tu nas zgodovina marsičesa nauči. Ko govorimo o tem, s čim naj se upremo gravitacijski moči nekaterih drugih aglomeracij, se moramo prej čisto faktografsko vprašati, ali je upiranje smiselno ali ni; ali je

to upiranje ekonomsko upravičeno ali ni. To velja prav tako za Ljubljano kot za Maribor, ali pa za posamezne dejavnosti. Na silo nekaj ustvariti, ne da bi ob tem vedeli, kakšne so posledice neke akcije bi lahko pripeljalo do zelo negativnih posledic. To sicer morda zveni zelo heretično, vendar mislim, da je temeljno vprašanje, na katero moramo odgovoriti, prav to: ali bo aglomeracija nekaterih proizvodnih dejavnosti ali superstrukturnih dejavnosti v večji ali manjši regiji, na večjem ali manjšem področju, rodila pozitivne sadove ali negativne.

V Sloveniji na ta vprašanja še nismo odgovorili. Lahko smo ugotavljali, kakšne so industrijske ali prebivalstvene aglomeracije. Ali pa so zdaj učinki teh aglomeracij pozitivni ali negativni, na to vprašanje si nismo odgovorili. To pa je tisto bistveno, na kar bi morali najprej odgovoriti.

Nemara je videti, kot da gre tu za neko tančino, vendar gre za bistveno razliko. Če pravimo: na podlagi dosedanjega trenda se bosta Ljubljana, Maribor itd. predvidoma razvijala tako, potem je to ena kvaliteta. Če pa rečemo: želimo, da iz Ljubljane s 180.000 prebivalci nastane mesto s 400.000 prebivalci, tedaj moramo vedeti, da je to res dobro, sicer kaj takega ne smemo delati.

S. MRZLIKAR: Ne bi nastopil kot nasprotnik izvajanj prejšnjega govornika, ampak bi to razpravo najprej razvil in poiskal nekatere stične točke, ker ravno v tem vidim bistvo regionalnih analiz, ki so potrebne za nekatere odločitve v zvezi z regionalnim razvojem.

Je nekaj, kar so tudi drugi razmeroma pozno spoznali; to je, da pri načrtovanju regionalnega razvoja pri posameznih regionalnih prvinah ne moremo računati na nekakšno spontanost razvoja, vsaj ne v veliki meri. Zato je pri regionalnih rešitvah vedno potrebna neka vnaprejšnja odločitev, kaj hočemo dobiti na podlagi obstoječih struktur, ki so dane; če obstoječe strukture ustrezajo, jih ne bomo spreminjali na silo; če pa ne ustrezajo in bi zato tudi globalni razvoj trpel, se moramo zavestno odločiti za nekatere regionalne rešitve. Preden pa se odločimo za regionalne rešitve, moramo njihovo koncepcijo postaviti na neko določeno raven. Pri tem gre v bistvu za stopnjo uveljavljanja regionalnega razvoja.

Razmerje med nacionalno in regionalno gospodarsko politiko

V tej zvezi moramo najprej razjasniti odnos med tako imenovano regionalno koncepcijo in globalno koncepcijo v okviru regionalne politike strategije gospodarskega razvoja.

Ta odnos regionalne gospodarske politike do globalne bomo najbolje pojasnili, če si predstavljamo obe v temelju najbolj si nasprotujoči možnosti za koncepcijo regionalne politike. Na eni strani je taka regionalna gospodarska politika, ki povsem teži k regionalnemu ekonomskemu optimumu, čeprav ta ne bi bil v skladu z nacionalnim optimumom. V tej koncepciji se izraža torej regionalna samostojnost gospodarske politike in po tem stališču naj bi bila tudi neka regionalna instanca nosilec gospodarsko političnih odločitev. V popolnem nasprotju s to koncepcijo je druga, ki izraža težnje, k nacionalnemu gospodarskemu optimumu in se zato dviga nad regionalno politiko. Medtem ko je prva koncepcija samostojna regionalna gospodarska politika, saj ima samostojen cilj, to

je regionalni gospodarski optimum, pa je lahko po drugem kriteriju regionalna politika v skrajni globalni različici samo del splošne nacionalne politike.

V okviru tega drugega koncepta je pravzaprav policentrizem tudi ena od rešitev, ki pa se mi zdi zelo nevtralna, saj ta pojem razlagajo zelo ohlapno. V zvezi s to koncepcijo regionalnega razvoja se moramo odločiti še za časovno razsežnost regionalne politike predvsem v zvezi z razvitimi in nerazvitimi področji.

V zvezi z že omenjeno časovno razsežnostjo iščemo odgovor na vprašanje, kdaj in na kateri stopnji ekonomskega razvoja nacionalna ekonomija lahko začne spodbujati k hitremu ekonomskemu razvoju nezadostno razvite regije. Glede tega so izoblikovali številna teoretska izhodišča, v praksi pa se pojavljata samo dve alternativni; prva, da moramo že na samem začetku nezadostno razvita področja upoštevati kot enega najpomembnejših problemov nacionalne ekonomske politike, in druga alternativa, da je možno nezadostno razvite regije uspešno razvijati samo na višji stopnji ekonomskega razvoja, ko smo že rešili glavne probleme ekonomske in družbene preobrazbe.

Glede vloge industrijskega razvoja v tej preobrazbi se močno uveljavlja mnenje, da je industrializacija temeljna metoda za pospeševanje ekonomskega razvoja nezadostno razvitih področij, ker omogoča maksimalno stopnjo porasta družbene produktivnosti in s tem tudi hitrejšo rast dohodka.

Tretji problem v tej zvezi pa je najustreznejši model prostorske razmestitve industrijskih investicij v manj razvitih področjih.

Ker gre v končni fazi regionalnih odločitev za ureditev gospodarskega prostora, moramo, kadar uresničujemo (po obliki) kakršenkoli model ureditve gospodarskega prostora, računati (glede na fenomene prostorske diferenciacije) z že danimi strukturami, posebno še v zvezi z zgodovinsko komponento. Ta komponenta je še toliko pomembnejša, ker strukture, ki so se oblikovale kdajkoli in iz kakršnegakoli vzroka, rade otpnejo. Zato se večinoma tudi težko spreminjajo in prilagajajo prihodnjemu razvoju.

V tej zvezi so še posebno pomembne ugotovitve, da se enkrat dane regionalne (prostorske) strukture nerade spreminjajo. Zato so razvitejša področja (razvojne cone) v ugodnejšem položaju kakor manj razvita področja (kritične cone).

Nasprotno pa tehnični napredek navadno spreminja lokacijske trende, odpravlja njihove klasične oblike; to se tudi že kaže v ponovni krepitvi koncentracije, urbanskih aglomeracij in v razvoju velikih gospodarskih organizacij. To sta bistvena momenta, ki ju moramo upoštevati pri vseh analizah, na katere bomo opirali regionalne odločitve.

Z. DRAGAN: Popolnoma se strinjam s tezo, ki jo potrjuje triletno delo za koncept dolgoročnega razvoja Slovenije: da smo večkrat preveč ujeti v obstoječo družbeno ekonomsko strukturo Slovenije in da premalo izhajamo iz naloge, kako naj jo v nekem določenem času (5, 10, 15 let) spremenimo, kje so tu optimumi tako z vidika nacionalnega napredka, ekonomije, družbene baze in podobnega, kot z vidika vključevanja te nacionalne ekonomije v širši prostor zunaj jugoslovanskega gospodarskega prostora.

Mislim, da so v dosedanjih razpravah preveč poudarjali vlogo središč, predvsem z vidika ekonomskega razvoja. Družbena razsežnost razvoja kot sestavina regionalnega razvoja je v teh razpravah vse premalo navzoča. Preveč se ukvarjamo zgolj s prvinami hitrejšega ekonomskega vzpona, medtem ko je prvina družbene kohezije naroda po moje ne samo najšibkeje obdelana v koncepciji dolgoročnega nacionalnega razvoja, kakor smo jo izdelali doslej, ampak je še bolj šibka in premalo organsko vtkana v regionalni vidik razvoja. Mislim, da tezi o policentrizmu v prid ne govori le ozek ekonomski razlog, ampak jo potrjuje tudi socialni razlog. Ko govorim o socialnem vidiku, mislim na celoviti družbeni vidik, na vse njegove sestavine.

Koncepcijo policentrizma moramo natanko opredeliti, saj se strinjam s tovarišem Frankovičem, da nam vse bolj vodeni, ker smo premalo odločni, kadar razčiščujemo nekatere prednosti in druge prvine v konceptu dolgoročnega razvoja in ker nas je npr. en sam zakon o hitrejšem razvoju manj razvitih predelov in občin v Sloveniji postavil pred resno preskušnjo: preskušnjo globljih notranjih spopadov ekonomske, družbene in politične narave v sami Sloveniji. Spopad različnih interesov, ki ga nismo obvladali, nas mrtviči, nam topi tisto željo in ostrino, s katerima smo pred dvema letoma in več začeli razpravljati o prvih obrisih dolgoročnega razvoja Slovenije.

Če ne bomo izhajali iz stvarnega izhodišča, da moramo izkoristiti vse družbene in ekonomske potenciale za hitrejši razvoj Slovenije ne glede na lokacijo, če to ne bo splošno izhodišče ne glede na obstoječo družbeno in ekonomsko strukturo Slovenije bomo koncept postavljali na ekonomsko in politično konservativnih izhodiščih. K temu naj takoj dodam, da se nikakor ne morem strinjati z nekaterimi tezami, ki želijo, da bi se Slovenija zaradi svoje majhnosti soočila s širšimi tokovi družbenega in tehnološkega napredka kot ena sama regija. Mislim, da je to nemogoče. Vsaj nemogoče pri tej razvojni stopnji, pri 1100 § narodnega dohodka na prebivalca, pri tej družbeni strukturi Slovenije, njeni razvitosti in konfliktih v tej strukturi. Če so torej regije v Sloveniji stvarnost — ne spuščam se v njihovo definicijo —, moramo upoštevati dve stvari: 1. načelo odprtosti, to je načelo univerzalnega napredka v svetu; 2. načelo specifičnosti, ki pa je na severovzhodu Slovenije takšna, na slovenski obali pa lahko bistveno drugačna, s svojimi družbeno ekonomskimi komponentami, možnostmi ipd.

Predpostavljam, da si vsi skupaj želimo večje integriranosti slovenskega naroda ne v fizičnem in geografskem pomenu, temveč na način večje — strinjam se s Praznikom — razvitosti in kohezivnosti družbenih in ekonomskih gibal v razvoju (in obstoju) naroda.

Sklenil bi ta del razmišljanja. Ko govorimo o vlogi prostorskih nosilcev, o koncentraciji proizvodjalnih sil v Sloveniji (vseh produkcijskih tvorcev) in njihovi optimalni razporeditvi, bi rad dodal še tole.

Sodim, da se ta koncepcija na različnih razvojnih stopnjah spreminja glede na številne dejavnike. Zame je koncepcija policentrizma — očitno si jo vsak predstavlja po svoje — drugačna v letu 1971, če upoštevamo vse dinamične razvojne komponente, drugačna pa leta 1985. Kar nam je danes neizbežno se lahko vse spremeni tudi po sami logiki te koncepcije, če upoštevamo vse mogoče dejavnike, višjo stopnjo integriranosti vseh

tvorcev glede na njihovo današnje razporeditev. To koncepcijo policentrizma, ki večkrat dobiva bolj prizvok politične kategorije, ne pa neke z znanstveno argumentacijo potrjene koncepcije na tej stopnji razvoja slovenskega naroda, moramo gledati dinamično, razvojno. Nikakor se ne bi mogel strinjati, če bi kdo morebiti poskušal, da jo zakuje z nekimi družbenopolitičnim dogovorom, zakonom, tako da bi bila določena za 15 let vnaprej, ne da bi imeli možnost, da sproti v razvoju spremenimo marsikaj, kar bi bilo morda danes, v današnji politični realnosti le popuščanje posameznim težnjam v Sloveniji.

Pomen prostorskega načrtovanja

M. NAPRUDNIK: Ko govorimo o družbenoekonomskem in regionalnem planiranju, se moramo vprašati, kako je to povezano s prostorskim planiranjem; prostorsko planiranje se pri nas, pa tudi v Evropi šele uveljavlja in se počasi, a zanesljivo institucionalizira.

Pri prostorskem planiranju gre sicer za družbeno metodologijo kot pri ekonomskem planiranju, za drugačno uporabnost in etapnost, vendar pa so družbene koristi iste; pomembna pa je tudi prednost soočenja dveh vidikov, družbenoekonomskega in prostorskega. Ko smo pred leti v SR Sloveniji uvedli prostorsko planiranje, smo ga razumeli bolj kot možnost za odpravo projektnih konfliktov med posameznimi panogami: ceste-kmetijstvo, kmetijstvo-energetika, urbanizacija-kmetijstvo in podobno. V treh letih dela in sodelovanja z občinami in medobčinskimi združenji, posebej z občinami severovzhodne Slovenije, ki so najbolj organizirane v pripravi regionalno-prostorskih načrtov v Sloveniji, se je hitro uveljavila pomembnost prostora kot razvojnega dejavnika, kot prvine, ki jo je »treba dati v stroj«, kot damo v računalnik kapital, človeka itd. Tako postaja prostor ena bistvenih prvin, ki družbenoekonomski razvoj »omejuje« in ga na drugi strani omogoča.

Prostorsko planiranje je torej dejavnost, ki omogoča, da uskladimo razvojne težnje, »apetite«, saj so rezultati in posledice vseh odločitev vezani na prostor in se v njem tudi kažejo.

Ker je naš razgovor v okviru Teorije in prakse, še nekaj praktičnih razmišljanj glede aktiviranja prostora v Sloveniji.

Bistveno je, da dosežemo višjo stopnjo urbanizacije in s tem enako-pravnejši razvoj regij; ne smemo dopustiti, da bi nekatere regije odmirale.

Naj navedem nekaj podatkov. V Slovenskem nacionalnem prostoru se je zaradi specifičnega geografskega reliefa intenzivni družbenoekonomski razvoj zgostil na približno eni petini ozemlja. Na preostalem delu prostora pa, kolikor ga ne zajema intenzivnejše kmetijsko, gozdarsko in turistično gospodarstvo, poteka proces gospodarske stagnacije, odseljavanja in staranja prebivalstva z vsemi spremljajočimi problemi, kot so manj razvita področja, osiromašenje kmetijskih zemljišč zaradi deagrarizacije in kot posledica tega — propadanje kulturne krajine in slabšanja bioloških in ekoloških življenjskih razmer nasploh.

Prizadevati si moramo za čim višjo stopnjo urbanizacije, ki jo moramo razumeti kot socialni proces; to je pogoj za družbenoekonomski razvoj. Razmer ne smemo izboljševati le v nekaterih mestih, ampak moramo tudi podeželju nuditi enake razmere kakor mestom: dostop do šole, dela, rekreacije, kulture itd. To pa pomeni preobrazbo podeželja,

vnašanje nekaterih urbanih kvalitet v naselja, kvalitet, ki jih danes imajo le nekatera zgodovinsko izbrana mesta.

Takšno politiko moramo opredeliti v urbanem sistemu, kar pomeni, da se moramo dogovoriti za nekatere politične ukrepe, si postaviti cilje uresničevati s primarnimi sredstvi. Seveda pa mora kompleksni urbani sistem funkcionalno opredeliti mesta v taki meri, da bodo sposobna aktivirati tudi svojo okolico. Vzporedno s tem pa se moramo dogovoriti za ustrezno davčno, stanovanjsko, komunalno in zemljiško politiko. V slovenskem urbanem sistemu si ne bi smeli privoščiti velikih mest, ki bi konkurirala mestom z milijoni prebivalcev, niti ne bi smeli ustvarjati mest, ki bi tekmovala s Trstom, Zagrebom, Gorico in z drugimi podobnimi mesti. Že obstoječa prometna povezanost in velika dragocenost 20 milijonov ha slovenskega geografskega prostora, ki je že danes, v prihodnost pa bo še bolj dragocen glede naravnih lepot, nam narekujejo (in tega ne bo enostavno uresničiti), da ustvarimo urbano celoto, ki bo kot celota konkurirala tudi večjim ekonomsko privlačnim mestom, ki nas obdajajo v Jugoslaviji in v srednji Evropi.

Mislím, da bi morali predvsem upoštevati, da si ni mogoče zamisliti prihodnjega družbenoekonomskega razvoja le v nekaterih mestih. Gre za neko določeno število večjih in manjših žarišč — nosilcev razvoja, ki jih pa ne moremo predpisati z odlokom. Novo mesto in Metlika, ki sta nekaj časa nazadovala, sta danes v svojem razvoju postala aktivna in sta spodbila vse napovedi na podlagi trendov. To pomeni, da lahko razvoj mest in naselij in s tem urbanizacijo kot pogoj za aktiviranje regij usmerjamo — ne predpisujemo — z nekimi prostorskimi načrtovalnim procesom, ki mora izhajati iz pogojev, ki jih imamo, in ki mora upoštevati vse človeške komponente. Ko se za tak koncept dogovorimo, ga lahko izvajamo predvsem s prometnim sistemom, ki mora biti v odvisnosti od postavljenega cilja, v našem primeru enakomernega razvoja vseh regij.

M. MULEJ: Iz dosedanjega načelnega razgovora bi hotel sklepati na na praktično posledico.

Dislocirani obrati — dejavnik povezovanja razvitih in nerazvitih

Govorili smo o težavah v zvezi s težnjami strnjevanja, o lokacijskih trendih k velikim koncentracijam in ob problemu družbene kohezije naroda, ki je tudi bistven na našem področju. Hotel bi opozoriti na neko raziskavo, ki smo jo pri Ekonomskem centru v Mariboru naredili o dislociranih obratih in pomenu dislociranih obratov, da bi to uporabili kot sredstvo za reševanje vseh teh problemov. Omogočajo namreč bistveno večjo ekonomsko stimulirano povezanost manj razvitih in bolj razvitih področij Slovenije — pa tudi drugih področij. Omogočajo nam, da se problemi težnje h koncentraciji, zlasti h koncentraciji umskega potenciala, zmanjšajo, pomagajo nam, da hkrati rešimo problem aktiviranja štirih petin slovenskega prostora, ker je možnost, da s to obliko investiranja in ustvarjanja novih prostorskih nosilcev veliko dosežemo, ne da bi hkrati prisilno dislocirali umski potencial, ki zaradi univerze, visokošolskih in raziskovalnih institucij želijo ostati v središču, ne da bi to nujno povzročilo nadaljnje zaostajanje manj razvitih področij, ker se ondod da — to je dokazala Lendava — doseči razvoj, ne da bi morali osredotočiti številne zelo visoke kvalifikacije.

Hkrati to brez pritiskov, avtohtono precej okrepi tokove med manj razvitimi in bolj razvitimi področji in tudi krepi družbeno kohezijo naroda.

Hkrati takšna metoda razširjanja gospodarskega razvoja in ustvarjanja prostorskih nosilcev pripelje do sektorskega in regionalnega povezovanja, ker temeljna odločitev vendarle prihaja iz podjetij, predvsem iz tistih, ki v razvitejših področjih ne najdejo več prostora za svoj razvoj in ki ugotove, da je bolje, da pridejo središča industrije z obrati k delavcem, ne pa narobe. S tem prostor nujno povezujejo, ponekod promet zmanjšujejo, drugod ga povečujejo in tudi razširjajo urbanizacijo, mestni način življenja.

Drugo, kar sem hotel v začetku povedati, je malo polemično glede na stališče tovariša Frankoviča, ki je, se mi zdi, gledal probleme središča in drugih krajev bolj z vidika, ki ostaja samo znotraj slovenskih političnih meja.

Nas ob severni meji silno pritiskajo — morda celo bolj, kot večji kraji bolj sredi Slovenije — Gradec in središča onstran meje, ki zelo močno širijo svoj gravitacijski vpliv k nam. Odpade zato potreba po razpravi o razlogih za to, da se osrednje točke ne krepijo, ker je to povezano ne le z ekonomskimi problemi — odliv denarja, potrošnja, akumulacija —, ampak hkrati tudi s političnimi problemi — z nacionalnim in političnim vplivom, ki iz tega izhajata.

Regionalna metoda — normalna metoda načrtovanja

T. LAH:* V osnovi intenzivnega pripravljanja dolgoročnih projekcij razvoja je v prvi vrsti spoznanje, da kasnitev pri aktiviranju vseh materialnih sredstev in potencialnih ustvarjalnih sposobnosti ljudi pomeni usodno zaostajanje materialne osnove. Od materialne osnove pa ni le odvisna življenjska raven v ožjem pomenu, temveč tudi vse ostale komponente življenjske in družbene ravni v širšem pomenu besede. Bližnja perspektiva pomeni naglo povečanje stopnje vključevanja v svetovno tržišče, na katerih se bodo mogli obdržati le konkurenčno dovolj sposobni partnerji. Usoda male in srednje dežele je v večji meri neposredno sodelovanje v procesu mednarodne delitve dela, kakor pa velikih dežel. Na ta način namreč edino morejo male dežele izkoristiti ugodnosti nizkih proizvodnih stroškov in konkurenčnih cen na osnovi optimalnih proizvodnih zmogljivosti. Izkoriščanje vseh materialnih sredstev in kadrovskih potenc se približa optimumu le, če kolikor je le mogoče naglo zmanjšujemo razlike razvitosti med regijami. Toda tako pospeševanje ima smisel šele, če so lastne sile in sredstva dovolj ekspanzivna. To so razlogi, da smo se zainteresirani posamezniki, podjetja, občine, institucije, visokošolski zavodi, organizacije ipd. vseh regij Severovzhodne Slovenije povezali, da bi pripravili kolikor je mogoče bolj znanstveno dognane pozitivne in normativne projekcije za nadaljnji razvoj.

Dolgo časa je prevladovalo mnenje, da regionalna metoda planiranja ni normalna, temveč izjemna metoda planiranja. V ekonomski teoriji je sicer že dlje časa dognano, da družbenoekonomski optimum ni uresničen vse dotlej, dokler ni še kak njegov pogoj uresničen. Nerazvita področja na Slovenskem ali pa v svetovnem merilu pomenijo potencialne

---

* Avtor je poslal pismen prispevek in ga uvrščamo v pogovor na tem mestu.

toda neizkoriščene možnosti povečanja narodnogospodarskega učinka. Dominira npr. stališče, da je s tega vidika ugodnejši nižji narodni dohodek po glavi, če je »pravičnejše« porazdeljen, kakor pa visok narodni dohodek po glavi, »če je »nepravično« porazdeljen. Nerazvitost neke regije najbolj potrjuje to stališče.

To je verjetno razlog, da je v razvitih deželah regionalna metoda planiranja postala ne le normalna temveč celo dominantna metoda planiranja razvoja narodnega gospodarstva. Te izkušnje so prav gotovo pripomogle, da se tudi na Slovenskem vedno bolj v tej smeri utrjujejo naša nova spoznanja. Pri kreiranju in izvajanju teh planov imajo v številnih deželah veliko vlogo »velike« banke. Pri le-teh ne izhajajo pri poslovnih odločitvah zgolj iz hladne presoje večjega ali manjšega dobička, temveč upoštevajo tudi širše in dolgoročnejše učinke. Glede tega pri nas še nismo storili odločnega koraka dalje, čeprav je pri bankah, zlasti velikih, vedno več sodelovanja v tej smeri. To se mi zdi da je tisto prelomno!

R. CRNKOVIČ: Opozoril bi, da se razprava lahko navezuje tudi neposredno kot nasprotno mnenje o nekaterih podobnih vprašanjih.

M. RAIČ: Pred časom, ko so se pri nas v Sloveniji še lomila kopja okoli takoimenovanega ameriškega prostorskega projekta in so v Naših razgledih odmevale ostre razprave za praznjenje in proti praznjenju celih predelov našega nacionalnega prostora, sem na avstrijski televiziji gledal prenos nekega simpozija strokovnjakov in politikov iz vrste majhnih evropskih držav. Šlo je za to, kakšno perspektivo imajo v boju za svojo samostojnost majhni narodi v času, ko nastajajo velikani, ali ima njihov odpor sploh kakšen pomen in ali ni najbolj smotno, da se kar podvržejo velikim oziroma se vključijo v njihove načrte. Razprava o tem perečem vprašanju je rodila misel, da je majhen narod toliko močan, kolikor mu uspe, da mobilizira vse svoje materialne in intelektualne moči, in da velikost naroda ni le sankcija njegove številnosti, temveč je predvsem odvisna od stopnje te mobiliziranosti na integriranem nacionalnem prostoru.

Aktiviranje celotnega slovenskega prostora

Moram reči, da sem se že takrat — nisem še bil občinski funkcionar, ampak Slovenec, ki po naključju živi na tem koncu — opredelil za nekaj, kar je bilo v nasprotju z zamislimi takoimenovanega ameriškega prostorskega koncepta. Takrat še nismo poznali načel policentričnega prostorskega razvojnega načrta, vendar sem si bil zamislil neko zelo podobno prostorsko politiko, ki bi mobilizirala ves slovenski prostor, ne pa samo njegov peti del, kakor smo pravkar slišali; za politiko, ki bi omogočila, da bi se enakomerneje razvijale dejanske možnosti vsakega našega področja, in bi tako preprečila, da bi nastajale praznine, ki bi aktivirala ves prostor tja do meja in jih ne bi odpirala vplivom, ki smo jim bili v zgodovini že večkrat dovolj usodno podvrženi.

Slika takšne politike je danes dosti bolj jasna. Sicer seveda moramo upoštevati ekonomske zakonitosti in rešitve, vendar menim, da pri odločanju ne smejo odločati edino suhi ekonomski razlogi, saj obstoje

tudi še socialni, človeški, nacionalni in drugi momenti, ki morajo do neke mere usmerjati brezdušni ekonomski račun.

Ker so danes že navrgli alternativo izbire med globalno nacionalno in ozko regionalno razvojno politiko, bi se zato zelo odločno opredelil za prvo. Pri tem pa poudarjam, da s takšno politiko razumem najbolj ekonomično sintezo razvijanja vseh obstoječih regionalnih možnosti, tako da bo celotni učinek za narodno skupnost najugodnejši, torej nekakšno nacionalno integrirano regionalno politiko. Zato sem hkrati tudi proti prevladovanju kakršnihkoli in katerihkoli čisto ozko regionalnih interesov, kjerkoli bi se že pojavili. To poudarjam še prav posebno zato, ker tu predstavljam po velikosti drugo slovensko občino in ker se večkrat nakazuje možnost, da bi razvijali nekakšen bicentrizem in da bi obstojala dva nacionalna centra. Menim, da v tem ni bistvo problema in da je zato takšna nomenklatura neustrezna, nepotrebna. Zato sem jo tudi že ponovno zavrnil. Osebnost menim, da imamo Slovenci pač lahko samo eno nacionalno središče, da pa mora pri tem ustrezna nacionalna prostorska politika zagotoviti ustrezno intenzivno funkcionalno razvijanje posameznih regionalnih središč.

Zato se zelo strinjam s konceptom Biroja za regionalno prostorsko planiranje, ki nam ga je tu v obrisih razvil tovariš Naprudnik. Menim, da je ta koncept najnaprednejši, da je najbolj znanstven pristop k razvoju naroda in prostora ter da tudi najbolj upošteva slovenske posebnosti. Videti je, da je znanost o regionalnem prostorskem planiranju že tako daleč razvita, da lahko na podlagi nekaterih osnovnih podatkov sorazmerno enostavno in točno določimo in celo izračunamo optimalne razvojne elemente. Tako je možno izločiti iz nacionalne razvojne politike morebitne posebne interese in ambicije.

Že tu bi pravzaprav moral vnesti v razpravo nekatere naše tukajšnje posebnosti, ker smo se pač tokrat zbrali na razgovor tukaj v Mariboru. Kategorijo posebnosti so danes že navrgli in prav gotovo je, da je treba s posebnostmi računati tudi pri prostorskem planiranju, da jih je treba — kakor se je izrazil tovariš Naprudnik — dati v računalnik, jih uveljaviti in tako priti do optimalnih rešitev. Gre za nekatere posebnosti Maribora, za njegovo vlogo v naši republiki in za vprašanje, zakaj so stališča, ki se oblikujejo tu v Mariboru, sorazmerno pogosto drugačna od tistih, ki jih uradno opredeljujejo kot republiška oziroma slovenska, pa po našem mnenju niso takšna.

Glede na dogovorjeni raspored našega razgovora pa moram to vprašanje odložiti v drugi del. Zato naj sklenem ta svoj prispevek k slošnemu delu razprave z mislijo o navedbi tovariša Naprudnika, da se je severovzhodna slovenska regija najbolj organizirano lotila proučevanja svojih regionalnih razvojnih možnosti in njihovega vključevanja v splošne slovenske razvojne načrte.

Zdi se mi, da je to zelo pomembno in da je še posebno ta poskus aktivnega vključevanja v republiške razvojne koncepte ena od najpomembnejših prvin v novejši slovenski zgodovini. S tem nastaja nov aktivnejši položaj in se odpirajo nove možnosti na relaciji, ki je bila doslej dokaj zakrnela.

Takšen razvoj pa prinaša tudi nekatere nove obveze na obeh straneh. Na eni strani je za nas, ki živimo tukaj, stalna obveza, da poskušamo spremeniti nekatere prvine miselnosti, ki so se razvile kot posledica dogajanj v bližnji preteklosti. To so prvine zaprtosti, občutka nemoči in

pasivnosti, pač vsega tistega, kar preprosto izraža misel: »kaj hočemo, mi smo majhni in nič ne moremo, odločajo tako tisti zgoraj«. Lahko trdim, da se intenzivno trudimo za odpravljanje takšne miselnosti in da pri tem lahko opazamo tudi že znatne uspehe. Hkrati pa menim, da ta novi položaj in ta prizadevanja rojevajo nekatere obveze tudi na drugi strani, pri republiških dejavnikih, ki vodijo slovensko politiko in razvoj v prihodnost. Tudi ta obveza je v bistvu odpiranje, volja za razumevanje razvojnih prizadevanj ter oblikovanja posebnih misli in stališč, izvirajočih iz posebnih lokalnih razmer. Treba jih je pač objektivno oceniti, izluščiti pozitivno in to pozitivno upoštevati pri oblikovanju skupnih stališč in konceptov, ne pa vse zahteve kar pavšalno vnaprej odbijati kot negativne lokalistične težnje.

Pri tem gre neverjetno pogosto za enostavno enostransko in nepopolno informiranost ali celo neinformiranost, za nepoznavanje dejanskega stanja in področnih ali lokalnih problemov in neizkoriščenih razvojnih možnosti, za nepoznavanje pravih razlogov za razna stališča, zamisli in hotenja. Večkrat se je že pokazalo, da zelo odgovorni ljudje v nekaterih primerih ravnaajo s predpostavko, da gre za kakšen ozek lokalistični privid, čeprav se pozneje pokaže, da temu ni tako. Zato menim, da je prav to nepoznavanje ali enostransko poznavanje stvari pogosto vzrok, da se npr. v tisku in drugih sredstvih javnega obveščanja pojavlja Maribor kot mesto — upornik. Menim, da je to nepotrebno, da to ne odseva dejanskega stanja in da se vendarle v razpravah trudimo, da bi bili konstruktivni, pozitivni in aktivni. Zato je nesmiselno in nesmotrno, če vsako naše različno stališče takoj tolmačijo kot protirepubliško oziroma protislovensko ali celo protiljubljansko. Nasprotno, vse bolj se uveljavlja prepričanje, da imamo kot drugo največje slovensko mesto z Ljubljano veliko skupnih interesov.

Iz vsega povedanega je lahko priti do sklepa, da dejansko v bistvu ne gre za kakšno nasprotje Maribora do Ljubljane, temveč za različna mnenja glede nekaterih v naši republici uveljavljenih temeljnih načel sistemske narave, o čemer bom poskušal nekaj povedati še pozneje.

V. FRANKOVIČ: Videti je, da ste mojo razpravo napačno razumeli. Hotel sem zelo enostavno povedati: trdim, da poznamo premalo dejstev, da bi lahko *a priori* sprejemali stališča o tem, kako naj raste to ali ono središče, ne glede na to, za katero središče gre. Mislim, da je to bistvo, ni pa bistveno vprašanje, ali gre za neko določeno središče, konkretno za Maribor.

Drugič: poznamo premalo dejstev. Bojim se, da je mnenje tovariša Raiča, da smo s svojimi »znanstvenimi« dognanji tako daleč, da bomo lahko vse skupaj vrgli v računalnik, kvečjemu pobožna želja ali pa sanje. Lahko damo stvar v računalnik, to drži, toda računalnik nam ne bo nič povedal, dokler stvari ne bomo razčistili.

Trdim, da smo na današnji stopnji — navezujem se na tovariša Dragana — še premalo kvalificirani, da bi že lahko dajali *a priori* predloge za rešitve, ki naj bi bile dobre, pa so samo naše želje, da bi bile dobre.

M. ŽLEBNIK: Svoj prispevek bom navezala delno na to, kar je povedal Zvone Dragan in delno na to, kar je v uvodu nakazal tovariš Praznik.

Tovariš Dragan je izrazil pomislek, da v regionalnem razvoju veliko preveč poudarjamo ekonomski, veliko premalo pa socialni vidik. S tem bi se v glavnem sicer strinjala. Morda tovariš Dragan ne pozna konkretnjših prizadevanj v tukajšnji regiji, ki pa vendarle to ugotovitev tudi nekoliko spodbijajo. Menim, da so posledice slabega ekonomskega razvoja v preteklosti pri nas tako hude, da smo problem socialnega razvoja morali še posebej poudariti. Pri tem pa je še vedno možno, da se teh socialnih problemov kljub temu še vedno ne lotevamo zadosti zavzeto, čeprav nas življenje sili k temu, da jih obravnavamo prav tako prizadeto kot dejavnike ekonomskega razvoja.

Tovariš Praznik je v uvodu nakazal enega izredno pomembnih dejavnikov socialno-ekonomskega razvoja, to je človeški dejavnik. Mislím, da je človeški dejavnik, s katere koli strani ga obravnavamo, pri regionalnem programu glavna izhodiščna točka. Pri tem bi poudarila predvsem dva vidika tega kompleksa, to je vprašanje izobrazbene strukture naših zaposlenih in vprašanja možnosti zaposlovanja pri nas. Oba problema sta na področju severovzhodne Slovenije kritična, pomembna pa sta nedvomno pri regionalnem načrtovanju nasploh in tudi pri obravnavi republiškega razvojnega koncepta.

Ni nas najbrž treba prepričevati o tem, kako tesno je raven ekonomskega napredka na posameznih področjih — širših ali ožjih — povezana z ravniyo znanja oziroma izobrazbene ali kvalifikacijske strukture tistih, ki v tem procesu sodelujejo.

To odvisnost in povezavo so v svetu prav gotovo veliko proučevali, veliko smo o njej razmišljali tudi pri nas. V svojem prispevku pa se ne bi hotela preveč oddaljevati od področja, o katerem se pogovarjamo. Pravzaprav bi lahko rekli, da je severovzhodna slovenska regija prepričljiv primer za soodvisnost slabe izobrazbene strukture in ravni ekonomskega razvoja.

Tudi vprašanje možnosti zaposlovanja na tem področju — povezano z demografskimi gibanji in z obstoječo gospodarsko strukturo — je med poglavitnimi problemi; postopna rešitev tega vprašanja pa med poglavitnimi cilji regionalnega programa na tem področju. To so očitno pokazale že študije, ki smo jih naredili doslej.

Ker bomo obravnavali nekatere probleme in značilnosti tega področja v drugem delu današnjega pogovora, bom nekatera vprašanja nakazala še kasneje.

A. BRIŠKI: Za uvod bi omenil, da vsa dosedanja razprava kaže na precejšnjo enotnost glede globalnih ocen dosedanjšega prostorskega razvoja, deloma pa tudi glede prihodnje usmeritve tega razvoja. Pri obravnavanju konkretnjših prostorskih razvojnih problemov pa so mnenja precej različna.

Eno glavnih vprašanj, ki so ga nekateri udeleženci razprave poudarili, je problem stopnje teritorialne koncentracije v dosedanjem razvoju in neenakomerne razporeditve proizvodjalnih sil in iz tega izvirajoč problem različne stopnje gospodarske razvitosti posameznih področij. V zvezi s tem bi rad omenil, da ima ta problem v Sloveniji dve temeljni značilnosti, ki si v neki meri nasprotujeta.

Držijo namreč ugotovitve, da je bil dosedanji razvoj neenakomeren. To se kaže v močni osredotočenosti proizvajalnih sil na okoli eni petini ozemlja naše republike. Ob tem pa je treba ugotoviti, da je za naš dosedanji razvoj kljub temu značilna velika razpršenost, s kakršno se lahko primerja le malokatera dežela v Evropi. Za Slovenijo je namreč značilno veliko število manjših in deloma srednje velikih središč, pa tudi za Ljubljano ne moremo trditi, da se je razvila v aglomeracijo, ki bi bila v nesorazmerju z velikostjo Slovenije.

V današnji razpravi so že omenili primer industrije, ki je bila v dosedanjem razvoju na področju naše republike glede lokacije zelo prožna. Razni dejavniki so povzročili, da je precej raztresena. Pri tem moramo tudi ugotoviti, da v dosedanjem razvoju ta razpršenost ni bila enakomerna in so se njena žarišča tudi ozemeljsko spreminjala.

V različnih obdobjih so se središča različno hitro razvijala. Nekatera med njimi, na primer Ljubljana, imajo hitrejšo stopnjo rasti tudi v daljšem obdobju, pri drugih, na primer: Mariboru, Celju, Trbovljah, deloma tudi Kranju in še nekaterih, pa v zadnjem času opažamo, da relativno zaostajajo, nekatera pa delno celo stagnirajo. Ob tem pa so se začela vse bolj uveljavljati nekatera nova središča, ki kažejo zelo živahen vzpon, na primer: Nova Gorica, Novo mesto, Koper, Velenje in druga središča, ki se iz nekdanjih bolj ali manj lokalnih središč razvijajo v gravitacijska jedra širšega regionalnega pomena.

Vse to kaže, da bi morali pri ocenjevanju dosedanjega prostorskega razvoja in pri opredeljevanju koncepcije za prihodnji razvoj razlikovati med regionalno razporeditvijo proizvajalnih sil in prebivalstva, oziroma stopnjo razvitosti posameznih področij, in prostorsko razporeditvijo, ki se kaže v stopnji osredotočenosti ali razpršenosti omrežja večjih ali manjših središč.

Ko opredeljujemo politiko in metode prihodnjega regionalnega razvoja prostorske ureditve, je zelo pomembno vprašanje o ekonomičnosti razvoja, zlasti še glede na sodobno gospodarstvo in tehnologijo. S tem vprašanjem se povezuje tudi vprašanje nacionalne obstojnosti, saj lahko opazimo, da zlasti nekatera obrobna področja Slovenije postajajo vse bolj gospodarsko odvisna od bližnjih močnejših aglomeracij v sosednjih deželah. Po mojem mnenju sta ti vprašanji precej povezani, vendar ju ne teoretično ne praktično ne bi smeli mešati. Temeljno vprašanje pri tem je namreč čim hitrejša rast gospodarske moči Slovenije kot celote. Če bo Slovenija kot ekonomska celota močna, bodo tudi njeni posamezni deli manj dojemljivi za gravitacijske vplive sosednjih aglomeracij, in narobe. Razumljivo pa je, da pri tem močnih gravitacijskih vplivov sosednjih regij in aglomeracij zunaj Slovenije ne bi smeli enačiti z normalnimi gospodarskimi tokovi, do katerih v racionalnem gospodarstvu nujno prihaja med sosednjimi področji. Nasprotno, take tokove bi morali še pospeševati, pri tem pa bi morali skrbeti, da se ne bi gospodarski prostor Slovenije začel nekako cepiti.

Temeljnemu načelu o čim hitrejšem gospodarskem razvoju Slovenije kot celote moramo prilagoditi tudi način, kako bomo rešili problem organizacije znotraj slovenskega prostora. Pri tem bi si morali prizadevati, da v največji meri uresničimo načrtano politiko tako imenovanega policentričnega sistema, ki pa ga seveda razumljivo ne bi smeli razumeti

preveč neekonomsko, temveč bomo morali dejavnik ekonomičnosti skrbno upoštevati. Na podlagi povedanega bi rad ponovno poudaril, da mora biti notranja razporeditev proizvodjalnih sil organsko povezana z nalogo, da Slovenijo kot celoto čim hitreje gospodarsko razvijemo. Menim, da lahko koncept policentričnega razvoja povsem uskladimo s takim izhodiščem.

V dosedanjih razpravah so s policentričnim sistemom pogosto razumeli še nadaljnje drobljenje ekonomskega razvoja, kar pa bi bilo v nasprotju z načeli sodobne ekonomike. To pa ne pomeni, da bi bilo v nasprotju z interesi racionalnega gospodarskega razvoja, če bi pospeševali nekatera razvojna središča na področjih, ki so v dosedanjem razvoju zaostajala, kolikor so za to seveda ugodni pogoji.

V zvezi s policentričnim sistemom moramo po mojem mnenju razlikovati med ekonomskimi in socialnimi motivi razvoja. Po mojem mnenju policentrični sistem dosedanje razpršenost proizvodjalnih sil na neki način omejuje na najustreznejša razvojna središča. Nasprotno pa je glede socialnega razvoja in življenjskega standarda prebivalstva močan vzvod za dekoncentracijo; zagotoviti bi morali, da bi bile razmere, v katerih živi prebivalstvo, na vseh področjih čim bolj enake. Med temi razmerami omenjam zlasti enakopravnejše možnosti za izobraževanje, razvoj kulturnega okolja, socialnega in zdravstvenega varstva ter razne storitvene dejavnosti. Z razvojem infrastrukture, zlasti še sodobnega prometa pa bi morali zagotoviti, da bi razvojna središča postala bolj dostopna, ter na ta način ustvariti tudi pogoje za večjo integriteto znotraj področij in med njimi.

Za nadaljnjo razpravo je po mojem mnenju pomembno, da razčistimo temeljna izhodišča in tudi posamezne pojme, ker bi na ta način lahko tudi zblížali stališča o konkretnih problemih nadaljnega regionalnega razvoja in prostorskega urejanja.

F. VETRIH: Zelo sem vesel, da so med nami predstavniki inštituta za ekonomske raziskave iz Ljubljane, ker pripravljajo koncept dolgoročnega razvoja Slovenije. Vem tudi, da bo v tem konceptu dolgoročnega razvoja, za katerega pripravljajo podlago, tudi poglavje, ki bo obravnavalo prostorski vidik prihodnjega razvoja Slovenije.

Danes je name naredila zelo močan vtis izjava tovariša Frankoviča, da veliko premalo vemo, da bi lahko kaj določnejšega rekli o tem, ali se bo neko središče ali mesto moralo iz dolgoročnih motivov razvijati hitreje ali počasneje kot doslej.

To mnenje podpiram. Po materialih, ki sem jih lahko prebral, smo nasploh premalo pripravljani za tisto poglavje dolgoročnega koncepta, ki bo govorilo o prostorskem razvoju; zlasti smo premalo pripravljani na morebitno aktivno regionalno prostorsko politiko, če se bo treba na temelju takega koncepta za tako politiko sporazumeti.

Že nekolikokrat so danes izrekli pripombo, da je že pri zakonu o manj razvitih območjih, ki je tudi manifestacija regionalne politike, prišlo do znatnih nesoglasij. Mislim si, da bo ob vsakršnem republiškem posegu, ki zadeva manjši prostor ali mesto, recimo Ljubljano, Maribor, Koper, Novo Gorico ipd. prišlo do dolgih razprav; skratka, brž ko bodo predstavniški organi izrazili voljo slovenskega naroda glede usode manjšega ozemlja, se bodo začele dolge razprave. Če želimo, da bodo te razprave rodile užiten sad, moramo imeti na voljo res veliko temeljitejše študije in zlasti argumentacijo, ki naj bi jo pripravil inštitut za ekonomske

raziskave v okviru gradiva, ki bo podlaga za resolucijo o konceptu dolgoročnega razvoja Slovenije.

Dodal bi še to, da po mojem mnenju v Sloveniji ciljev prostorskega razvoja ne bomo dosegli — opažamo, da jih tudi v drugih državah ne dosežajo — brez nekega centralnega posega. Ta centralni poseg je lahko neposreden ali posreden. Neposreden poseg je npr., če določimo alokacijo teh ali onih virov na teh ali onih mestih, npr. politika infrastrukturne zidave; posreden poseg pa je npr., če nadzorujemo, kako predpisi učinkujejo v posameznih delih nacionalnega ali državnega prostora.

Menim, da je pravzaprav študijski del, ki po moji oceni ni dobro pripravljen, manjša težava; na večje težave bomo zadeli, ko bomo začeli z aktivno regionalno politiko.

V. FRANKOVIČ: Prosim le za dvominuten poseg.

Ko sem že segel tovarišu Vetrihu v besedo, naj pojasnim, da v inštitutu nismo »kuhali« usode slovenskega naroda.

Drugo bistvo pa je tole: v končnem ošnutku stališč, ki se ne imenuje več resolucija o dolgoročnem razvoju Slovenije, je regionalni prostorski vidik precej okleščen, niti zgodovinskih faz ni več v njem.

Bistveno pa je, kakor je rekel tovariš Vetrih, aktivna regionalna politika. Tu je Maribor na boljši poti.

Koncept alternativne izbire lokacij

S. MRZLIKAR: Če pa hočemo dobro oceniti vlogo, ki jo imajo mesta kot dejavniki za aktiviranje potencialov v vseh delih slovenskega gospodarstva, moramo spoznati nekatere najpomembnejše lokacijske trende. Iz dosedanjih lokacijskih trendov v Sloveniji namreč lahko povzamemo, da je bila v svojem razvoju industrija prostorsko zelo prožna, to pa je povzročilo tudi močno razpršenost industrij v gospodarskem prostoru.

Glavna in najpomembnejša napoved teh lokacijskih trendov za prihodnost pa pravi, da razen surovinske osnove za ekstraktivno industrijo ni posebnih prostorskih determinant za razvrščanje industrije v Sloveniji.

Težnje lokacijskih trendov, ki so jih že večkrat ugotovili in opisali in ki so v preteklosti dopuščale zelo močno stopnjo prostorske prožnosti industrije ter tudi povzročile, da je industrija prostorsko razpršena, kar je zanj še zdaj značilno; te težnje so nas že poprej navajale k sklepom, da posamezne industrije v gospodarskem prostoru Slovenije prostorsko niso determinirane.

Vse to pa govori v prid že oblikovanim gospodarskim aglomeracijam, kolikor seveda dajejo prednostne pogoje in s tem navezujejo posamezne industrijske veje na določen prostor. Na prvi pogled bi zaradi številnih industrijskih središč in manjših industrijskih krajev sicer lahko sklepali, da prav ta razpršenost industrijo prostorsko sprošča. Če pa ocenjujemo komparativne prednosti za posamezne lokacijske odločitve, ugotovimo, da številne aglomeracijsko niso privlačne, ker so strukturno premalo izdelane ali pa so le manjši industrijski kraji.

Potemtakem nam najbrž ostane le omejeno število središč, za katera lahko rečemo, da so osrednja jedra močnejše izoblikovanih aglomeracij, ki pri prostorski razporeditvi posameznih industrijskih vej dopuščajo potrebne komparativne prednosti.

Tako omejena stopnja prostorske prožnosti industrije pa pogosto povzročijo, da opuščamo tiste regionalne rešitve, ki bi bile nujne, če hočemo vzpostaviti ravnotežje (v splošnem) pri razvoju posameznih dejavnosti v prostoru, in tako izsiljuje izrazito koncentracijo; tako da zanemarja razvoj tistih področij, ki zaradi svojih ekonomsko-prostorskih značilnosti kot kritične cone zahtevajo regionalne rešitve. Vse to nam v neki meri že odgovarja na vprašanje o koncepciji prostorske koncentracije gospodarstva. Pri tem pa se nam takoj postavi vprašanje, kolikšen del gospodarskega prostora Slovenije bo kljub intenzivnim polarizacijskim učinkom še vedno ostal zunaj dosega polov rasti; to je pomembno posebno še tedaj, kadar so na teh obrobni področjih neugodne lokacijske razmere. Prav v tej zvezi pa moramo odpreti vprašanje policentričnega razvoja.

V zvezi s koncepcijo policentričnega razvoja je pomembna tudi prostorska koncepcija pri razvijanju nezadostno razvitih področij. Že v uvodu smo poudarili, da je poleg časovne razsežnosti in vprašanja pomembnosti industrijskega razvoja pri ekonomski in družbeni preobrazbi nezadostno razvitih področij pomemben tudi model prostorske razmestitve industrijskih investicij. Pri tem gre za načelo enakomerne prostorske razmestitve, ki ga navadno aplicirajo kot načelo racionalne razporeditve, tako, da taka razporeditev v mehaničnem pomenu ni enakomerna razmestitev v celotnem (širšem) gospodarskem prostoru, temveč je dober izbor alternativnih lokacij, ki omogočajo, da čimbolje izkoristimo razvojne možnosti regije.

Prav ta koncept alternativne izbire lokacij pa temelji na nekaterih dobro izbranih točkah, ki bi jih lahko imenovali pole rasti industrijskega razvoja.

Iz planske prakse nekaterih držav lahko glede aplikacije te predpostavke, da je regionalna polarizacija razvoja metoda za razvijanje nerazvitih regij (ugotovili so že, da ima v programu preobrazbe industrializacija v večini primerov najpomembnejšo vlogo), posplošimo, da industrijskih investicij ne bi smeli drobiti temveč bi jih morali osredotočiti na dobro izbranih polih rasti v nezadostno razvitih regijah. Pri tem pa imajo v taki strategiji regionalnega razvoja posebno vlogo večje kapacitete.

Konflikti v nadaljnjem načrtovanju razvoja Slovenije

M. ZUPANČIČ: Govoril bi o konfliktih, ki so in bodo nastajali v razpravah in v nadaljnjem razvoju. Kadar govorimo s tovariši iz drugih republik, pogosto pravijo, da imajo vtis, da smo Slovenci ekonomsko, ne le nacionalno, zelo homogena celota brez večjih konfliktov. Zadnji čas pa so zunaj naše republike veliko govorili in pisali o konfliktu med Ljubljano in Mariborom. Kaj pomeni ta konflikt? Ali lahko rečemo, da ga ni? Toda od zunaj je očitno videti, kakor da konflikt je. Nasprotja so. Ni naključje, da je uredniški odbor TiP izbral za ta razgovor ravno Maribor, čeprav ta vprašanja ne zadevajo le Maribor. Temu vprašanju se zato tudi na tem pogovoru ne bi smeli izogibati. Dobro bi bilo vedeti, kako to ocenjujejo ljudje, ki se s temi vprašanji strokovno ukvarjajo.

Za dosedanji razvoj je bilo značilno, da smo prav malo načrtovali in pridružujem se mnenju in ugotovitvi politikov in ekonomistov, da so se v dosedanjem gospodarskem razvoju dogajala tudi naključja. Večji del tega, kar se je razvijalo po regijah, je nastajalo precej samoniklo. Marsikdaj so rasla podjetja proti volji središča, to vsi vemo.

Druga značilnost je, da so imela močan vpliv tako imenovana upravna in politična središča v republiki, nekdanjih okrajih in v občinah.

Če govorimo o Mariboru, je to seveda samo ena od prvin. Vemo, da Maribor ni bil tisto, kar bi moral biti. Navzven je to čutili zlasti, odkar ni več okraja. To je značilno ne samo za tako središče, ampak tudi za občino. Kjer smo občine odpravili, je, kot da bi bila to zakonitost, razvoj upadel ali pa stagniral. Vse doslej je bilo tako.

Prepričan sem, da bomo doživeli ponovne številne konflikte. Ne dvomim v izračune in v usmeritev prihodnjega razvoja, vendar vem, da bo nujno še prišlo do konfliktov, preden bomo na temelju razvojnega načrta vsi istih misli. Še veliko bomo razpravljali o tem, koliko bo tak slovenski program zadovoljil želje. Še več. Z decentralizacijo in samoupravo nastajajo številni novi konflikti, ki jih doslej nismo poznali ali pa so ostajali prikriti. Več vaških krajevnih središč prihaja v spore z občinskimi središči. Ta pojav se marsikod razrašča. Nimamo iluzij, da bomo to hitro razčistili.

Brž ko smo sprejeli načelo policentričnega razvoja, je to zelo dobro vplivalo na razpoloženje. V tem nekako vidimo več prednosti. Pri nas (v Pomurju, op. ur.) menimo, da nam to prinaša prednosti, tudi glede delovne sile. Čeprav v zakonu o manj razvitih področjih ne vidimo ekonomskega blagoslova, ampak bolj moralni. Mislimo, da nam bo ekonomsko malo nudil.

Tretje, o čemer bi govoril, je to, da se je v preteklosti razvijala miselnost tekmovanja, kako obiti predpise, miselnost »kdo bo koga«. Posledice so, da se nekatere regije zapirajo vase, da se celo nekatere občine zapirajo. Kadar začnejo razpravljati o tem, se pokaže veliko medsebojno nezaupanje. Upal bi se trditi, da tako nezaupanje povzroča takoj dodatne napore pri vsaki akciji. Celo med največjima središčema gre za neko mero nezaupanja, da ne govorim o nezaupanju med drugimi regijami.

Svoje misli bi strnil s tem: napisan, izračunan, na znanstveni podlagi načrtan regionalni razvoj in slovenski razvojni program sta nujna temelja, kar pa ne pomeni, da bi šlo z lahkoto in da bo vse brez razprave sprejeto, čeprav je program zelo utemeljen in ustrezen. Kaj pa bo šele, ko bomo razvojni načrt uresničevali! Veliko stvari smo že dobro napisali, praksa pa nam vedno dokazuje, da gremo vsakič mimo dokumentiranih misli in hotenj in da vsakdo ravna po svoje. Ne mislim širiti pesimizma o tem, kar pripravljamo. Hočem le opozoriti, da bitke še ni konec, temveč se šele začneta, toda na novih boljših temeljih kot prej, ko nismo ničesar imeli.

Kako razvijati Slovenijo?

S. POŽAR: V dosedanem razgovoru še vedno ostajamo pri izhodiščnem vprašanju: kako razvijati Slovenijo.

Čeprav smo v razpravah o dolgoročnem razvoju Slovenije že zasnovali nekaj temeljnih pojmov, kategorij ali celo razvojnih modelov, pa se vendar mnenja o vsebini teh pojmov, kategorij in modelov zelo razlikujejo in si celo nasprotujejo. Tako se tudi v današnjem razgovoru precej vrtimo okoli temeljnih izhodiščnih vprašanj, pri čemer posamezne poglede ocenjujemo za strokovne ali nestrokovne, znanstvene

ali neznanstvene. Nedvomno moramo pri zasnovi dolgoročnega razvoja Slovenije uporabiti sintezo vseh strokovnih spoznanj, vendar moramo hkrati poudariti, da so izhodišča in smoter našega programa družbeno-ekonomski in politični odnosi, cilji in smotri, ki si jih postavljamo in jih uresničujemo v slovenski družbi.

Torej nam gre za specifičen razvojni model (če temu lahko tako rečem), ki temelji na samoupravnih družbenih odnosih ter omogoča, da se vsi družbeni in gospodarski subjekti suvereno uveljavljajo in se smotrno povezujejo v organizirano slovensko samoupravno družbo. Tovrstna organiziranost pa vključuje tudi slovenski nacionalni interes, interes majhnega naroda, ki se mora proizvodno in družbeno organizirati tako, da bo vsak njegov del racionalno izkoriščen in funkcionalno povezan v narodno in prostorsko celoto.

Zato je po mojem mnenju dilema o večji prostorski koncentraciji ali dekoncentraciji proizvodnje za naše družbené, nacionalne in gospodarske razmere nesprijemljiva. Naš problem in naša razvojna naloga je: kako zagotoviti komplementarno celovitost slovenskega prostora in slovenske družbe.

To pa zahteva, da regionalni vidik in regionalno planiranje upoštevamo v vseh zasnovah, načrtih in programih našega nadaljnega razvoja. Znova poudarjam, da nam ne gre za nekaj zaprt in ozek regionalizem, temveč za definicijo in konkretizacijo funkcije in načina vključevanja posameznih delov slovenskega prostora, njegovih proizvodnih in družbenih zmogljivosti v proizvodno smotrno strukturirano skupnost slovenskega naroda. Normalno je, da smo se ob taki zasnovi našega nadaljnega razvoja že srečali in se še bomo srečevali z množico različnih ali celo nasprotujočih si interesov, mnenj in želja. Gre pa za to, ali bomo znali in hoteli tovrstne pozitivne in za vse koristne spodbude in hotenja združiti v naša skupna prizadevanja.

Tudi meni se zdi pojem policentrizma, ki smo ga uporabljali in ga še uporabljamo pri temeljni opredelitvi našega družbenega in ekonomskega razvoja, strokovno in predvsem družbeno nezadostno opredeljen.

Zdi se mi, da gre pri uporabi tega pojma bolj za izraz spontanega odpora proti dosedanji stihijski koncentraciji družbenih in proizvodnih zmogljivosti na enem delu slovenskega prostora kot pa za vsebinsko polno in ustvarjalno zamisel v programiranju razvoja Slovenije. Neopredeljenost tega pojma pa večkrat zbuja neuresničljiva pričakovanja na eni strani, na drugi pa bojazen, da bo prišlo do nesmotrne razpršenosti gospodarstva in slovenske družbe.

Ko se zavzemam za smotrno regionalno strukturalnost in povezanost slovenskega prostora in družbe, se zavedam, da tega s še tako strokovno in družbenopolitično utemeljenim programom ne bomo dosegli, če realni družbenopolitični odnosi ne bodo taki, da bodo to usmeritev tudi dejansko zagotovili.

Če govorimo o takem ali drugačnem povezovanju prostora, gospodarskih zmogljivosti in ljudi, govorimo o načinu povezovanja, o proizvodnih družbenih in političnih odnosih. Tehnološko in samoupravno nepovezana ter v majhne enote zaprta proizvodnja in družba ustvarjata in podpirata nesmotrno gospodarsko razpršenost in družbeno nepovezanost. Nedvomno je bilo to značilno za prvo »decentralizirano« fazo razvoja samoupravnih odnosov. V takih razmerah so se, čeprav v skrom-

ni meri, kot integracijski dejavnik uveljavljali predvsem kapital, deloma trgovina in seveda politično oblastvena struktura družbe. Prenos družbeno integracijskega procesa iz proizvodne v neproizvodno sfero, iz sfere neposrednih v sfero posrednih odnosov je nujno ustvarjal socialne in politične konflikte, dezintegracijo proizvodnje in družbe na eni strani, na drugi pa stihijsko in nesmotrno koncentracijo. Zato imajo po svoje prav tisti, ki trde, da je že dosedanji razvoj v pretirani meri uveljavljal policentralizem, pa tudi oni, ki dokazujejo, da dosedanji procesi vodijo v pretirano, predvsem pa nesmotrno koncentracijo proizvodnih in družbenih zmogljivosti na ožjem prostoru Slovenije.

Obstoječa proizvodna, družbena, politična in urbana struktura Slovenije je posledica takih razmer, procesov ter družbeno-proizvodnih odnosov, zato resno dvomim v še tako strokovno in politično dognane razvojne programe, če ne bomo spremenili obstoječih družbenih odnosov, ki omogočajo in določajo take ali drugačne razvojne procese in programe.

Uveljavitev samoupravnih odnosov, samoupravna proizvodnja in s tem družbena integracija, prenos integracijskih procesov iz posredne v neposredno sfero proizvodnje in proizvajalcev so prvi pogoji za smotrnost in celovito organizacijo in integracijo slovenskega prostora in slovenske družbe. Taka družbeno-razvojna usmeritev, ki jo omogoča in spodbuja sedanja ustavna preosnova, pa od nas zahteva, da racionalno presodimo in uporabimo proizvodne zmogljivosti na slovenskem prostoru in da jih smotrnostno proizvodno in družbeno povežemo. To pa je mogoče doseči le, če pri načrtovanju razvoja Slovenije upoštevamo regionalni vidik.

Regionalni razvoj, ekonomski sistem in narodnogospodarski cilji

V. FRANKOVIČ: Hotel sem nadaljevati z razpravo, ki jo je načel tovariš Požar.

Dotaknil bi se rad tegale. Ko govorimo o regionalnem razvoju, ko mislimo na oblikovanje ekonomskega sistema in na zdaj že tudi v ustavi zapisane nove prvine tega ekonomskega sistema, moramo ta dejstva nujno upoštevati. V kakšnem pomenu? V tem, da vemo, da imamo tržno gospodarstvo, da mora sistem zagotoviti, da se to tržno gospodarstvo, socialistično tržno gospodarstvo, reproducira na vedno višji ravni. Vemo pa tudi, da tržni mehanizem vsega ne ureja, ampak moramo nujno imeti tudi plan v neki spremenjeni funkciji.

Plan se mora usmeriti na svoje eminentno področje: preprečevanje monopola, vprašanje razvoja manj razvitih področij, kar je zdaj za nas zelo pereče, itd. To se pravi, da mora regionalni razvoj, vprašanje razvoja manj razvitih področij, izhajati iz našega ekonomskega sistema; če gledamo s tega stališča, moramo upoštevati gospodarski subjekt, ki ima svoje interese in svoje funkcije in cilje, glede katerih smo hočeš-nočeš vsi ekonomisti v Jugoslaviji morali priznati, da je to dohodek na zaposlenega in ne več dohodkovna teorija; imamo gospodarske organizacije, ki so v svojih odločitvah popolnoma samostojne, vendar znotraj meja, ki jih postavlja družba, s tem ko zagotavlja svoje interese.

To zdaj pomeni, da bo družba — in to predvsem s predlogi kreiranja politike, ki naj temeljijo na planskih analizah — nakazala, kakšen naj

bo stalen razvoj, da bo družba postavila okvire za gospodarske subjekte, v teh okvirih pa bodo prevladovali tržne zakonitosti.

Vprašanje regionalnega razvoja je torej po moje tesno povezano z zagotavljanjem teh družbenih interesov na eni strani, na drugi strani pa je še prej odvisno od našega čim boljšega znanja o nekaterih stvareh.

Čisto shematsko si predstavljam položaj takole. Če smo danes razčistili, kaj je gospodarski subjekt, to pa je zapisano v ustavi, če smo v Sloveniji sprejeli zakon o usmerjanju delitve dohodka, zato da imamo akumulacijo, bi morali tudi razčistiti, kaj je narodnogospodarski cilj. Ali lahko, ko se lotevamo konkretnih empiričnih raziskav, narodnogospodarski cilj opredelimo le kot dviganje življenjske ravni prebivalstva ali si moramo določiti dosti bolj oprijemljive opredelitve? To pri nas danes še ni nikjer natančno napisano.

Sam mislim, da mora to biti maksimalna sedanja vrednost potrošnje v nekem obdobju ob omejitvah, kot so: kapacitete izvoza-uvoza itd. Šele ko smo to opredelili, lahko začnemo govoriti, kakšna prostorska razmestitev je z narodnogospodarskega stališča najboljša. Vse preveč se prepuščamo rabi besede, govorimo o optimalizaciji, nikoli pa ne pove-mo, kaj maksimiramo in glede na kaj to počnemo. Lahko hkrati uporabljamo isto besedo za nasprotno učinke, za različna mnenja.

Prvenstvena naloga bi morala biti, da izhajamo iz celovite operativne definicije narodnogospodarskih ciljev gospodarjenja, in iz tega bi morali ob znani funkciji naprej izvesti, kaj morajo plani zagotavljati in kakšne prvine morajo plani nuditi za neko politiko. Iz te funkcije cilja bi morali potem izvesti tudi optimalno razporeditev ali optimalno družbeno ingerenco glede regionalnega razvoja. Mislim, da bi se slepili, če bi si mislili, da bodo gospodarske organizacije kot nekakšni dobrohotni domoljubi skrbele za razvoj nerazvitih področij. Ne. Na nerazvitih področjih bodo ustanovile stranske obrate le, če jim bo račun pokazal, da se jim splača. Ne smemo se slepiti, da bomo lahko s prepričevanjem, z nagovarjanjem in podobnim selili kapital iz enega področja na drugo. Tu mora biti družbeni poseg strahovito močan, toda družba mora posegati na ta način, da postavlja okvir za delovanje gospodarskih subjektov. V tem manevrskem prostoru bo vsakdo deloval, kakor je zanj najbolj racionalno. Na to ne smemo pozabljati.

Z. DRAGAN: Glede na dosedanjo razpravo bi k prvotnemu razmišljanju dodal še nekaj kratkih tez, s tem da bi se odpovedal nameri, da še tretjič prosim za besedo, razen če bi nemara prišlo do polemične konfrontacije.

Najprej mislim, da bi morali predvsem v sami Sloveniji uveljaviti tisto, za kar se Slovenci v sedanji razpravi o ustavni reformi v Jugoslaviji tako goreče zavzemamo. Predvsem mislim na to, da ustvarimo pogoje za svobodno gibanje vseh produkcijskih tvorcev na enotnem tržišču. Pri tem moramo vztrajati v okviru Slovenije. To pa pomeni, da se moramo z ostro politiko bojevati proti raznim diskriminacijam, proti zapiranju kapitala in podobnem.

Če glavne poti, po katerih se giblje kapital, ne glede na to, ali se pojavlja v finančni, proizvodnji ali trgovinski sferi, zapremo, ne moremo zagotoviti pogojev, da bi se proizvodni tokovi, proizvajalci povezovali tudi v sami Sloveniji. To je najbolj preprosta logika. Dosti imamo praktičnih primerov, ki govorijo o nasprotnem. Zato ker kapital ozemeljsko

zapiramo, ne moremo izpeljati procesov povezovanja, integracije v sami proizvodni sferi in povezovanja s trgovino, financami itd.

Drugo je gibanje kapitala in vloga bank. Mislim, da bi morali zdaj, ko koncentracija kapitala in bančnega kapitala v Sloveniji prehaja na višjo raven — tudi Maribor je pred konkretnimi dilemami — načelno razčistiti odnose med bankami (ne glede na to, ali jih bo več ali bo le ena) — saj so banke pomemben koncentrador in cirkulator kapitala — in koncepcijo razvoja, občo nacionalno in regionalno. Nemogoče je, da bi banko prepustili njeni bolj ali manj kratkoročni logiki in trenutnemu učinku oplojevanja kapitala, da drugi strani pa da bi se kot narod razvijali po nekem konceptu. Zame — poenostavljeno povedano — mora biti koncept, če ga bomo sprejeli, vsenarodna načrtna usmeritev v družbenoekonomskem razvoju, torej »zakon«, ki določa, kako kapital dolgoročno usmerjati in nalagati. Dobršen del družbene akumulacije se bo gibal tudi po drugih, nebančnih kanalih, v neposrednih povezovanjih itd. To je druga stvar, ki jo postavljam kot tezo.

Opredelitev usmerjevalne funkcije republike

In še dve vprašanji.

Prvič: vloga republike. O tem je že govoril tovariš Frankovič. Govorimo, da se po vseh spremembah v federaciji povečuje samostojnost in odgovornost republike tudi na ekonomskem področju, tudi pri usmerjanju družbenoekonomskega razvoja. Ko bomo izdelali novo republiško ustavo, bomo sami začrtali konkretno podobo svoje državnosti, v sami Sloveniji opredelili odnos med bazo in republiko, celotno politično, samoupravno in državno strukturo. Tudi številna vprašanja, o katerih danes tu govorimo, bomo morali v dveh ali treh mesecih razčistiti, celo v ustavo zapisati. Bojim se, da bomo imeli več kompromisov v republiški ustavi kot v zvezni.

Predvsem bomo morali dokončno opredeliti usmerjevalno funkcijo republike. To je nujno potrebno. Ne spuščam se v to, po kakšni poti, to je neposredna naloga.

Eno temeljnih vprašanj torej je, kako bomo v sami Sloveniji oblikovali odnose med tako imenovano državo in njeno funkcijo in samoupravnim tržnim gospodarstvom, oziroma kakšna je funkcija države na višji stopnji tržnega načina gospodarjenja in samouprave v družbenoekonomski bazi — v delovnih organizacijah, občinah itd.

In še drugo vprašanje: o koncentraciji proizvodjalnih sil, povezovanju itd.

Tu se popolnoma strinjam s tovarišem Mulejem, ki je govoril o odnosih med obstoječimi integracijskimi strukturami v Sloveniji, med matičnimi in dislociranimi obrati itd. Čez pet let bo celotna Slovenija ena sama mreža (tu se navezujem na razpravo tovariša Požarja o »ekonomski logiki«) vseh mogočih stopenj koncentracije združenega dela, povezovanja dislociranih obratov itd. Resnično mislim, da če ne bomo notranjih ekonomskih, stroškovnih in samoupravnih razmerij jasno postavili in razčistili, bo prišlo ali do zastoja v samih integracijskih procesih, ker se sploh ne bodo več začeli, ali pa do zametkov dezintegracijskih procesov, ki se že danes pojavljajo ne samo v Jugoslaviji, ampak tudi v Sloveniji, ker ti notranji odnosi niso razčiščeni, ker gre za ne-

upravičeno prelivanje in prisvajanje kapitala oziroma presežka dela drugega, zameglene ekonomske notranje račune itd.

Ob tem bo treba razčistiti še eno dilemo: kaj je usoda današnjih malih in srednjih podjetij v Sloveniji. Pred dnevi sem čital o koncepciji razvoja Francije. Danes smo o tem že govorili. Zanimivo je, da Francija pri tej stopnji razvitosti govori, da bodo še dolgo časa obstajali pogoji za srednja in mala podjetja, ki seveda ne bodo tisoči malih avtarkij, ampak bodo povezani v razne proizvodne sisteme, integracijske, trgovsko finančne itd.

To velja po mojem mnenju še posebej tudi za Slovenijo. Da si ne bi želeli samo, da bi imeli 15 velikih podjetij ali nekaj podjetij pod eno streho, ampak da bi poleg teh imeli še celo mrežo raznih celic in enot, ki bi se najbrž morale povezovati v funkcionalno bolj razvite sisteme.

Načelo policentričnega razvoja ostaja le deklaracija

R. CRNKOVIČ: Najprej bi malo dopolnil tovariša Dragana. Francija ne samo dopušča obstoj srednjih podjetij — govorim iz istega vira kot tovariš Dragan —, ampak pišejo celo, da bo razvoj francoskega gospodarstva v naslednjih 10 letih temeljil na srednjih podjetjih. V Nemčiji je podobno. Ob vsem tem že imajo in bodo še razvijali tudi druga podjetja. To je eno.

Drugo: hotel sem prositi, da bi si to, kar je govoril tovariš Dragan, zapomnili, ker bo podlaga za naslednji del te okrogle mize.

Sam razpravljam še v prvem delu, to je o načelnih vprašanjih, in bi ga sklenil — brez posebnega povzetka. Hotel sem govoriti o policentризmu in iskati vzroke, zakaj je policentризem pri nas še danes nevtralen pojem v našem delovanju pri razvijanju gospodarstva in zakaj je razvođenel, če ga sploh kdaj precizneje izrazijo in tudi sprejmejo.

Mislim, da zato, ker smo ga proklamativno sprejeli v razmerah, ki niso pripomogle, da bi ga resnično sprejeli in tudi uresničili, to je v razmerah koncentracije oblasti, oblastnih funkcij — v republiki, v razmerah koncentracije državnega kapitala in v začetku procesa že takrat precej jasne koncentracije bančnega kapitala in tudi v razmerah (ki so danes morda malo omiljene) kadrovske koncentracije, če jo gledamo kot koncentracijo delujočega kadra pa tudi z vidika koncentracije izobraževalnega procesa, predvsem visoko kvalificiranega kadra.

V teh razmerah smo to načelo policentričnega razvoja sprejeli in v teh razmerah se ne more uveljaviti. Od tistega trenutka, ko smo to načelo sprejeli, se ni kaj bistvenega spremenilo, čeprav je že sam sprejem tega načela deloval kot nasprotje stihijskega centralizma ali pretiranega centralizma. To je po moje vzrok, da se načelo ni uveljavilo, kar lahko v takih razmerah ostane le razglas. Pri uveljavitvi policentričnega razvoja in regionalnega koncepta razvoja bi se morali izraziti — kot je dejal tovariš Mrzlikar — samostojnost in poslovnost gospodarstva v regiji. Samostojna razvojna politika regije si postavlja za cilj optimalizacijo regionalnega razvoja in tudi neko institucionalizacijo te samostojnosti. Ob taki koncentraciji pa policentrizma ni bilo mogoče izvesti in je ostal na razmeroma visoki stopnji le deklarativno.

Seveda je zdaj vprašanje, kako naprej iz te zagate ali iz te nevtralnosti iz razdrobljenosti. Mislim, da nas je v tem ovirala tudi zelo težka, zelo odgovorna in zgodovinsko pomembna razprava o spremenjeni

vlogi federacije. Opravičeno in razumljivo smo zanemarjali vprašanje funkcije republike. Ob tem pa bi morali jasneje opredeliti, ali koncentracija ali decentralizacija v republiki, ali bomo pustili, da se uveljavi politična gospodarska samostojnost regij z njihovimi cilji in interesi in podobno, ali ne. Amandmaji za spremembo zvezne ustave na neki način na to odgovarjajo, vendar na tem področju puščajo več prostora republiški zakonodaji. Tako se mi zdi, da smo glede tega lahko v neki meri optimistični, saj bomo morali ustvariti pogoje, da policentrizem vržemo z dnevnega reda ali pa da ga dejansko prek raznih akcij v republiki uresničimo.

Toliko v okviru prvega dela razprave.

Z. PRAZNIK: Navezujem na razpravo tovariša Dragana in Briškega o dilemi disperzija — koncentracija.

Sprejemam to, kar so danes rekli glede disperzije obratov, seveda ob koncentraciji tistega, o čemer smo danes govorili.

Tudi v svetu danes doživljamo, da je bolj čutiti porast števila manjših obratov, in to zunaj večjih aglomeracij. Ta proces pa seveda spremlja večje povezovanje teh obratov z matičnimi podjetji, koncentracija kadrov itd.

Osebnostno mislim, da se bo ta proces disperzije obratov tudi pri nas krepil z vse večjim pomenom osebnega dejavnika, kar vidimo tudi v drugih razvitejših državah, ko se delovna mesta vse bolj približujejo stanovanju delavca.

Če sem pravilno razumel tovariša Briškija, se v naših razmerah zavzema za nekakšno koncentracijo proizvodnih sredstev in disperzijo standarda. Kolikor tezo formulira tako, je ne bi mogel sprejeti, saj bi s tem prišlo do očitnega spopada med socialnim in materialnim vidikom razvoja. Ta dva momenta moramo organsko povezovati in po mojem mnenju je odpravljanje razlik v standardu nujno povezano tudi z ustrezno alokacijo materialne baze. Standard mora namreč odsevati ustvarjalno — produktivno dejavnost ljudi v vseh delih slovenskega prostora.

Če materialnega vidika ne bi povezali s socialnim, bi zavirali ustvarjalno pobudo in postavili pod vprašaj dolgoročen obstoj prebivalstva na nekem področju, temu pa bi sledile vse neljube posledice.

Seveda mora disperzija ustrezati lokacijskim komponentam in jo moralo tudi omejiti z minimalno stopnjo urbaniziranosti. Delovnih mest torej ne bo moč docela približati stanovanju prebivalstva, pač pa jih je treba približati s tem, da uvedemo takoimenovani ploščinski promet, česar sem se v svoji razpravi že dotaknil. Gre skratka za to, da povečamo gibljivost prebivalstva tako, da dvignemo kvalitetno raven dnevne migracije in da tudi povečamo stopnjo prebivalstva, ki dnevno migrira.

A. BRIŠKI: Tovariš Praznik me je najbrž napačno razumel.

R. CRNKOVIČ: Prvi del najbrž lahko sklenemo. Kar je tovariš Zvone Dragan prej govoril o funkcijah republike in o cirkulaciji kapitala, to naj bi bila podlaga za razpravo v drugem delu.

Dolgoročni razvojni koncept, vloga bank in meje političnih odločitev

Z. DRAGAN: Omejujem se le na nekaj prvin, ker bi očitno to lahko bila snov za poseben razgovor in to tudi slej ko prej bo.

Strinjam se s tovarišem Frankovičem, da moramo spodbujati zakonitosti tržnega gospodarstva, da bi čimbolje izrabili vse njegove pozitivne strani, nikakor pa ne bi smeli postati — in tega se vsi skupaj zavedamo — ujetniki spontanega delovanja tržnih zakonitosti. Zato moramo najprej odgovoriti, kaj je koncept dolgoročnega razvoja Slovenije. Nikakor ne more biti zgolj natančen obrazec, ki ga dokažemo z računalnikom, ampak je v marsičem tudi sinteza političnih, družbenih in ekonomskih dejstev. Zadnja koncepcija — o tem so govorili na Bledu — je, da je ta koncept nekakšna kombinacija med tistim, kar smo kot znanstvena institucija, spoznali, razkrili (marsikaj pa je ostalo neznano), in tistim, kar bomo zapisali kot subjektivno voljo in stvarni politično-družbeni interes. V tej točki se strinjamo.

Če nadaljujem — kar zadeva poslovne banke. Če bomo sprejeli koncept o razvoju za kažipot, je zame dosedanje delo za ta koncept povsem neracionalno, če potem ne bo to tudi kažipot za odločitve na narodno-gospodarski ravni in tudi na neki način podlaga za ravnanje drugih razmeroma samostojnih struktur od samoupravno-tržnega producenta do banke, občine itd. Razvojnega koncepta ne potrebujemo za to, da imamo en politični dokument več, ampak ga potrebujemo kot dokument za konkretno delovanje.

Zame mora banka v prihodnje ob takem konceptu najbrž upoštevati, splošno rečeno, dve temeljni izhodišči ali kriterija: 1) ekonomski kriterij — pet znanih načel — bančnega poslovanja; 2) pa mora upoštevati razvojni koncept, smeri, prednosti, glavne točke v razvoju itd.

Še enkrat ponavljam, to je čisto moje gledanje. Nemogoče je, da banka ne bi upoštevala tistega, kar smo se dogovorili v nacionalni politiki, kljub temu, da je poslovno avtonomna.

Drugi del pa se dotika prihodnje narodne banke Slovenije. Če bi amandma XXII obveljal, kakor je zdaj predložen, potem bomo imeli tudi v Sloveniji narodno banko, ki bo integralni del enotnega monetarnega sistema v Jugoslaviji. Že danes je jasno, da bo tudi v prihodnje v Jugoslaviji samo en vir primarne emisije, ne pa šest ali osem virov, kot nekateri to razlagajo. Narodna banka v republiki pa bo opravljala nekatere večje funkcije zaradi tega, ker se na področju družbeno-ekonomskega razvoja povečujejo kompetence republike; in ker je kreditno monetarna politika ena od pomembnih komponent razvojne politike, se tudi tu kompetence republike povečujejo, predvsem na področju politike delitve denarne mase po primarni emisiji na našem področju glede na razvojno koncepcijo, glede na posebno selektivno razvojno politiko. V odnosu do poslovnih bank bomo ponekod spodbujali vlaganje, ponekod pa dajali težje pogoje. Selektivnost razvojne politike se mora v republiki bolj uveljaviti kakor doslej.

Z. ROTER: Bom zelo kratek, ne vem, v kateri krog bo spadal moj prispevek.

Ob opozorilih, ki smo jih slišali glede tega, kakšno negativno vlogo so imele v preteklosti politične odločitve v gospodarstvu, in ob opozorilih na politično stvarnost, bi sprožil tole misel: sam mislim, da mora priti do nekakšne depolitizacije konceptualizacije regionalnega in celotnega razvoja pri nas. Regionalni razvoj, narodnogospodarski razvoj, policentrizem so pojmi, ki imajo svojo realno vsebino. Z depolitizacijo razu-

mem, da je treba iz teh pojmov izvreči vse politične primesi, interese in želje. Številni nesporazumi ali razlike v interpretacijah izvirajo iz tega, da v te pojme nekateri vnašajo neustrezno politično vsebino. Nadalje z depolitizacijo razumem, da je treba odpraviti položaje, v katerih politika v regionalni in narodnogospodarski razvoj enostransko posega in samovoljno odloča, ne glede na nesporne ocene in alternative, ki jih predlaga stroka in znanost.

Z depolitizacijo razumem tudi to, da je treba sedanje neспорazume glede gospodarskega regionalnega razvoja očistili političnih prestižnih interesov enega, drugega ali tretjega središča ali skupin v teh središčih. To pa ne pomeni, da pozivam k tehnokratski upravi družbe, marveč da glasujem za nova razmerja med znanstvenim delom in političnimi odločitvami.

Z. DRAGAN: Moj odgovor. Eno je, kam želimo, kaj hočemo, recimo čez pet ali deset let, drugo pa je, kakšna so današnja stvarna dejstva.

Ponovno opozarjam na prvino, ki sem jo omenil v uvodu razprave in ki so jo trije ali štirje razpravljalci potrdili, da je namreč ne sam zakon o razvoju manj razvitih v Sloveniji razgalil, da se v Sloveniji interesi razlikujejo, da te razlike niso nobena izmišljotina, ampak so stvarnost tega trenutka v razvoju, stvarnost naših subjektivnih spoznanj in posledica osvoboditve iz spon pretekle neustrezne prakse.

Če govorim o stvarnih dejstvih, vemo, da bo stališča o dolgoročnem razvoju Slovenije sprejemala republiška skupščina, ki je tudi mozaik različnih interesov, različnih teženj itd. Kajti ne govorimo o planu, ki bi bil le plod dela znanstvenikov in njihovih metod, ampak o »stališčih o razvoju«.

Izhodišče in težnja morata biti, da dosežemo čim večjo depolitizacijo v tistem pomenu, da naj se politika s svojimi voluntarističnimi, subjektivističnimi, nepremišljenimi potezami ne vmešava v racionalno logiko razvoja. S tem se strinjam.

Morda sem preveč obremenjen s stvarnimi dejstvi sedanjega trenutka, vendar mislim, da se bo gotovo uveljavilo protislovje interesov, ki naj bi ga obvladali na kar se da napreden način.

R. CRNKOVIČ: Samo kratek poseg v razpravo.

Depolitizacijo bi raje definiral takole: da je treba odločitve o globalnem in regionalnem razvoju in vsako drugo odločitev, ki vpliva na razvoj, razbremeniti negativnih vplivov političnih odločitev, ki bi se predvsem izrazile, kadar bi prevladovali neekonomski kriteriji odločanja.

M. NAPRUDNIK: Del tega doživljamo pri regionalnem prostorskem planiranju — mnogokrat dobivamo materiale, ki so napravljeni zaradi znanosti. Pri prostorskem načrtovanju ni neposredne povezave s potrošnikom, kakor je v tovarni, kjer ima delavec pravico, da vpraša v razvojni oddelek, kako se bodo amortizirala vlaganja. Pri prostorskem planiranju je potrošnik družba v celoti.

Kljub številnim študijem včasih nismo dovolj »oboroženi«, da bi predlagali objektivne ukrepe v prostorskem razvoju. Res pa je, da smo v zadnjih letih napravili velik korak naprej.

Podprl bi tovariša Roterja, da bi morali bolj pogumno oboroževati politike z znanstvenimi dosežki; in da to povežem z mislijo tovariša Crnkovića: znanost mora črpati iz življenja in družbenoekonomskih procesov, da lahko tudi življenjske rešitve vzvratno posreduje nazaj.

Regionalni razvoj in gibljivost »kapitala«

R. CRNKOVIĆ: Moj poseg se nanaša na vprašanje mobilnosti kapitala. Zdi se mi, da bi bilo treba besedo »kapital« vedno dajati v narekovaj, ker ne vsebuje vseh prvin resničnega kapitala.

Moje gledanje na ta problem bi izrazil takole.

Z vidika regionalnega razvoja smo družba kot celota ali pa posamezne regije zainteresirani za maksimalno gibljivost finančnih sredstev za financiranje razširjene reprodukcije ali celotnega nacionalnega gospodarskega razvoja. Koristno je poudariti, da z vidika regionalnega razvoja ni glede gibanja kapitala poleg njegove maksimalne gibljivosti nobenega drugega interesa. To je resnični interes regij, čeprav v razpravah včasih napačno menijo, da je zapiranje kapitala v regije interes regij, ali pa je samo na videz tako. Resnični interes regij je maksimalna gibljivost sredstev za financiranje razvoja. To je pa tudi najširši družbeni interes, ker ga lahko le ob maksimalni gibljivosti kapitala optimalno izkoriščamo tako glede hitrosti obračanja kot glede donosnosti.

Optimalno izkoriščanje kapitala glede hitrosti in donosnosti pa dosežemo z delovanjem kreditnega trga oziroma trga kapitala. Tu bi vstavil kratek ekskurz na to področje — v zvezi z razpravo tovariša Dragana, ki je govoril o perspektivah republiške centrale jugoslovanske emisijske oziroma narodne banke, ker to odseva na kratkoročnem denarnem trgu.

Ko bomo o tem razpravljali v zvezi z ustavnimi amandmaji, bomo morali upoštevati, da se mora ponudba denarja formirati globalno z vidika vsega jugoslovanskega gospodarstva, ker se ta denar v trenutku, ko se pojavi v obtoku, takoj razlije in ne pozna nobene republiške, nacionalne in regionalne meje. Zato je tudi neučinkovito, če skušamo nanj vplivati — prek reeskonta — z vidika regionalnih ali republiških meja prek republiških ustanov ali z vidika kakih specifičnih ciljev.

Drugo pa je to, da kreiranje denarja — to pa je emisija v obliki reeskonta — ne rabi za financiranje in usmerjanje razvoja, razen če smo se odločili za inflacijsko financiranje. Emisija ne more biti podlaga za financiranje razvoja, tudi ne delna podlaga, ker je njegova funkcija, da ustvarja neko stopnjo likvidnosti v narodnem gospodarstvu, in jo lahko uspešno uporabimo le v prometni sferi, kjer že kroži ustrezna količina blaga.

Zato ker — kakor sem jo prej omenil — obstaja zveza med gibljivostjo kapitala na eni strani in kreditnim trgom kot mehanizmom, ki lahko to gibljivost zagotovi, na drugi strani, mora odločitev o optimalnem policentričnem razvoju implicitno ali pa eksplicitno vsebovati odločitev o razvijanju tržnih odnosov na področju kroženja kapitala, ker je trg kapitala absolutno pogoj za uspešen razvoj, ker imajo regije maksimalen interes za maksimalno gibljivost kapitala, ta pa je možna na trgu kapitala. Če rečem malo patetično: borci za policentrični razvoj morajo biti najbolj brezkompromisni borci za tržni sistem financiranja razširjene reprodukcije, ker bodo tako največ in najbolj konkretno prispevali k uresničevanju tega koncepta.

Ker sem za regionalni razvoj na takih temeljih, sem proti vsemu, kar deluje proti uveljavitvi tržnega sistema financiranja razvoja.

Proti temu delujejo razni elementi, ki so delno ostanki starega administrativnega sistema financiranja, delno pa so že posledica nekaterih nedoslednih rešitev, ki so na tem področju predvidene za v prihodnje. Navedel bom le nekatere ovire za razvoj tržnosti na področju razširjene reprodukcije, ki bodo, če bodo obveljale še naprej, onemogočile uresničitev ideje o regionalnem razvoju.

Ena takih ovir, po mojem pa je to glavna ovira, je nizka stopnja udeležbe lastnih sredstev gospodarstva pri vlaganju v osnovna sredstva. Zdaj pa je pri nas tako, da podjetja sodelujejo z 28 % pri financiranju vlaganja v osnovna sredstva. To je ostanek nekdanjega centralističnega sistema razvoja gospodarstva, vendar je zastrašujoče, da smo pri uveljavljanju nove politike ostali le pri deklaraciji — da je potrebna finančna krepitve gospodarstva, v resnici pa je gospodarstvo še vedno odvisno od tujih sredstev za financiranje.

To ne vodi k uspehu, zato ponavljam misel, ki sem jo že povedal, in sicer, da je potreben družbeni dogovor. Kakor nam je bil potreben na področju proračunske potrošnje, kot se pripravlja družbeni dogovor pri delitvi dohodka in pri osebni potrošnji oziroma pri osebni dohodku, tako nam je tembolj in absolutno potreben družbeni dogovor o tem, kdaj in po kakšni postopnosti mislimo doseči visoko stopnjo udeležbe podjetja v financiranju vlaganja v njegova osnovna sredstva. Tu se nismo odločili za javnost. Za dokaz mojega pesimizma moram uporabiti izjavo odgovornega političnega človeka v Sloveniji, ki mi je na podobne besede dejal, da glede tega ne vidi kakih velikih možnosti za spremembo sedanjih razmerij (28 % podjetja, 50 % banke, 15 % država itd.). Če bi res mislili, da za to ni velikih možnosti, smo obsojeni na administrativni sistem financiranja, na neuspeh pa je obsojen tudi marsikateri načrt za regionalni in nacionalni razvoj.

Druga ovira je neustrezna bančna organizacija, ki je v tržnem sistemu temeljna organizacija za prelivanje denarja. Današnje stanje ne ustreza ideji o regionalnem policentričnem razvoju slovenskega gospodarstva. Tudi rešitve, ki se nakazujejo, ne ustrezajo takim potrebam. Za stanje je značilno, da na področju financiranja razširjene reprodukcije obstaja popoln monopol bančnih kreditov, da ne rečem bank, da je zaradi državnega kapitala, ki je še zmerom v tem bančništvu, značilna neposlovna narava bančništva. Ob tej monopolizaciji pa se pojavljajo še druge negativne posledice, ki so v tem, da se še stopnjujejo monopolizacija bančnih kreditov. Z integracijo bančništva se namreč monopolizacija stopnjuje, ker se poleg monopola bančnega kredita pojavlja monopol tudi v tem, da se vse bolj približujemo eni sami banki, ki razpolaga s sredstvi; pri financiranju razvoja se zmanjšuje poslovna samostojnost in iniciativa bank v regijah; neposredni vpliv gospodarstva regije na odločitve bančnih kreditov še zmanjšuje, koncentrira se povpraševanje po kreditih, kar ustvarja videz še manjših možnosti za zadovoljitev.

Prepričan sem, da v zadnjem letu v Sloveniji nismo imeli preveč bank, zato bi po mojem mnenju tudi kazalo, da jih ohranimo v številu, kolikor jih imamo. Tisto, kar manjka v bančništvu, je močnejše poslovno povezovanje pri izvedbi velikih investicijskih programov. Tisto, kar manjka, je večja odprtost bank, in tisto, kar moti, je prevelika regionalna zaprtost bank, čeprav jim ne smemo odrekati neke regionalne funkcije.

Če bi bolje poslovno povezali obstoječe banke in jih bolj odprli, bi glede financiranja gospodarstva zelo napredovali. Skratka, zagotovili bi ustrežnejše funkcioniranje bank in tudi ustrežnejše financiranje regionalnega razvoja.

Moje stališče o funkciji bančništva in bančnih kreditov pa o financiranju regionalnega razvoja temelji na ustreznem stališču glede obsega samofinanciranja podjetja in gospodarstva. Tisto, kar danes pri obravnavi bančne mreže moti, je dejstvo, da podjetje financira le 28 % vseh vlaganj v osnovna sredstva, banke pa kar 50 %. Če bi povečali udeležbo podjetja na primer na 60 % in bi padla udeležba bank na 15 ali 20 %, bi banke drugače obravnavali. Pod vtisom njihovega velikega sodelovanja pri financiranju gospodarstva jim pripisujemo prevelik pomen in se zaman trudimo, da bi razrešili dilemo, kako na eni strani odvzeti bankam vpliv in kako na drugi strani zagotoviti, da bodo normalno delovale.

Sicer pa bi lahko začeli s tretjim krogom razprave.

Posebnosti gospodarske strukture in položaja Maribora

M. RAIČ: Že v uvodnem delu razprave sem načel vprašanje nekaterih posebnosti Maribora v obstoječih sistemskih rešitvah in v splošnem razvojnem konceptu Slovenije. Poudarjam Maribora in ne severovzhodne regije, ker za to nisem niti pooblaščen niti pripravljen. Tovariš Praznik je o tem že nekaj povedal in morda bodo on in drugi razpravljavci še kaj dodali k nakazanim posebnostim te regije.

Razen tega bi si želel vnaprej zagotoviti, da nekaterih mojih misli ne bi ocenjavali za tarnanje nad preteklostjo in nad v preteklosti ustvarjenim današnjim položajem, ampak kot hladno ugotavljanje dejstev. Menim, da moramo dejstva upoštevati pri obravnavanju vsakega problema in še posebej, kadar obravnavamo razvoj oziroma razvojne koncepte. Zato tudi menim, da ne more biti vprašljivo ali dvomljivo, kako se je v preteklosti razvijal kak kraj ali kakšno področje. O tem imamo že tako številne, podrobne in kvalitetne raziskave in kazalce, ki so jih pripravile naše najvidnejše strokovne organizacije, da o njih pač ne moremo dvomiti. Pri tem se sklicujem posebno na študijo Biroja za regionalno prostorsko planiranje »Stanje v prostoru in razvojne težnje« ter na razne materiale Inštituta za ekonomske raziskave (npr. S. Mrzlikar: »Regionalni aspekti socialno ekonomskega razvoja«).

Dejstvo je, da so se v preteklosti različni kraji in področja razvijali različno in v različnih položajih in razmerah. Ničemur ne bi rabilo, če bi tega dejstva ne hoteli priznati in upoštevati. Vprašljivo se mi tudi zdi, če nedvomno različne razvojne stopnje pripisujejo samo subjektivnim razlogom, npr. različni stopnji sposobnosti ljudi v različnih krajih. Naj samo na enem primeru — razprava že traja kar precej časa — pokažem, da gre pri tem brez dvoma tudi za objektivne razloge, predvsem za neenake pogoje gospodarjenja, izvirajoče iz obstoječih sistemskih rešitev.

Pred tem bi še rad poudaril, da ne morem imeti nič proti intenzivnejšemu razvijanju posameznih središč, posebno na nerazvitih področjih, temveč se mi to nasprotno zdi celo sestavni del policentrične razvojne politike. Vprašanje je le, če so posamezni pojavi takšnega potenciranega razvoja v skladu z načeli regionalnega prostorskega planiranja, ali pa so rezultat čisto poslovnih odločitev in interesov posameznih nosilcev go-

spodarske moči, ki so prav lahko v nasprotju z objektivno oblikovano razvojno politiko. Prepričan sem, da razvoja ne moremo prepustiti stihiji, naključju ali volji posameznika oziroma posamezne skupine, temveč ga moramo načrtovati, k temu pa spada tudi načrtno razvijanje posameznih središč.

Za Maribor je značilno, da ima gospodarsko izrazito proizvodno naravo. Industrija sama daje blizu 60 %, proizvodnja skupaj pa domala 70 % celotnega dohodka gospodarstva. To pomeni, da je proizvodnja proti drugim dejavnostim v razmerju več kakor 2 : 1.

Po razpoložljivih podatkih je to razmerje v republiškem poprečju blizu 1 : 1, v Ljubljani sami pa se že krepko nagiba v korist neproizvodnih dejavnosti (promet, trgovina, gostinstvo, turizem itd.).

Gospodarska struktura je torej v Mariboru bistveno drugačna od slovenskega poprečja ali celo od gospodarske strukture republiškega središča.

Po drugi strani izhaja iz podatkov republiškega sekretariata za finance za 1. 1969, da je bil Maribor med slovenskimi občinami (upoštevajoč Ljubljano kot eno občino) na 6. mestu po kriteriju narodnega dohodka na občana, na 21. mestu po kriteriju proračunskih sredstev na občana, medtem ko sta bili po kriteriju odstotka udeležbe občine pri skupno pobranih proračunskih dohodkih na njenem področju za Mariborom samo še dve od 56 slovenskih občin.

Če vzporedimo te podatke s specifično gospodarsko strukturo Maribora, se nam mora poroditi misel o neki vzročni vzporednici, ki pa jo lahko razločimo z nekaterimi podatki o rezultatih obstoječe davčne politike in o drugih sistemskih pogojih gospodarjenja: industrija je udeležena pri skupnem številu zaposlenih v naši republiki z okoli 55 %; pri skupni podjetniški akumulaciji pa le 50 %; trgovina ima nasprotno le 10 % zaposlenih in 26 % akumulacije, zunanja trgovina s samo 1,4 % zaposlenih pa celo 7 % ali petkrat več akumulacije. Pri tem daje npr. industrija družbi 64 % vse svoje akumulacije, zunanja trgovina pa samo 59 % (študija Ekonomskega centra Maribor).

Ekonomski instrumenti so torej precej očitno ubrani v korist terciarnih dejavnosti ali na škodo proizvodnje. Ker ima Maribor sorazmerno več proizvodnje, je pač kot družbenopolitična skupnost bolj prizadet. Poudariti pa moram, da očitno ne gre za poseben lokalni ali regionalni, mariborski problem, temveč za problem različnega odnosa do dveh različnih skupin gospodarskih panog, torej za sistemski problem; še več, za problem praktičnega izvajanja samoupravnih načel. Mnenja in stališča, ki se oblikujejo v Mariboru kot tako izrazitem proizvodnem središču, morajo torej biti po sami logiki stvari skoraj praviloma drugačna, specifična. Vsekakor pa bi morala biti bolj navzoča in bi jih morali bolj upoštevati pri oblikovanju skupnih republiških stališč. Ne zato, ker so mariborska, temveč zato, ker praviloma odsevajo probleme ljudi v neposredni proizvodnji, ki bo prav gotovo še zelo dolgo, po mojem mnenju celo vedno hrbtnica naše gospodarske moči in družbene varnosti.

Še ena primerjava bi lahko bila v tej zvezi zanimiva: vloga Maribora v severovzhodni regiji. Po podatkih za 1. 1968 (poznejših še ni na razpolago) bi po številkah morala biti ta vloga zelo občutna. Gospodarstvo Maribora je takrat samo dajalo več kakor polovico (52 %) narodnega dohodka vseh 13 občin severovzhodne regije, 58 % v industriji, 57 %

v gradbeništvu, 69 % v prometu, 57 % v trgovini itd. Kljub temu pa vemo in smo se o tem tudi ponovno prepričali v razgovorih s tovariši iz posameznih središč te regije, da ta vloga še zdaleč ni ustrezna, vsekakor pa ni v sorazmerju s fizično močjo mariborskega gospodarstva. Zato smo tudi prišli do sklepa, da je brez pomena razpravljati o nekakšni lepo zveneči nomenklaturi in rangiranju Maribora kot središča, temveč da je koristneje, če svoje oči usmerimo v prizadevanja za sprostitvev potencialnih sil našega gospodarstva.

Pri tem moramo seveda premagovati posledice tradicionalne miselnosti, o čemer sem že govoril. Vendar moram hkrati ugotoviti, da se subjektivni vzroki relativne nemoči mariborskega gospodarstva vse bolj umikajo objektivnim, in to iz več razlogov.

Predvsem se je kadrovska štruktura v Mariboru očitno popravila, odkar imamo visokošolske zavode in se je razvilo nekaj zelo dejavnih raziskovalnih institucij. Oboje omogoča, da se povsem drugače lotevamo reševanja obstoječih problemov, in pospešujemo preobrazbo miselnosti. Vsak količkaj objektivnen opazovalec mora danes priznati daljnovidnost odgovornih ljudi in sil v naši republiki, ki so pogumno prekinili s tradicijo in omogočili nastajanje drugega slovenskega visokošolskega središča. Ko se pravkar naše višje šole razvijajo v visoke, se že slišijo optimistični glasovi o visokošolskem mostu med Ljubljano in Mariborom, v čemer vidim pravilno oceno integracijske in mobilizacijske vloge razvijanja novih središč. Žal na področju gospodarstva še nismo prišli do takšnega spoznanja.

Iz razprav z našimi gospodarskimi organizacijami smo tudi lahko ugotovili, da se naglo večja poslovnost, prizadevanje za hitrejši razvoj in ekspanzivnost ter da obstoje številni privlačni razvojni načrti. Z eno besedo, dokaj hitro se spreminja stanje v pozitivni smeri in zmanjšujejo se subjektivne slabosti, ki so bile doslej stalno predmet kritike in očitkov.

Zato pa se tudi vedno bolj uveljavljajo objektivne ovire za hitrejši napredek našega gospodarstva. Eno od njih sem poskušal nakazati v uvodu, ko sem prikazal nekatera očitna nesorazmerja. Razen tega se kot oviralni dejavnik vedno bolj pojavlja skrajnje pomanjkanje kapitala. O tem ne bi podrobneje govoril, večina navzočih je veliko bolj poklicana za to. Nedvomno pa gre tudi tukaj predvsem za sistemsko vprašanje. Pridružujem se tudi mnenju, da verjetno ne smemo iskati vzroka za današnje stanje samo v organizaciji bančništva, temveč v distribuciji ustvarjenih sredstev, v nerešenem vprašanju razširjene reprodukcije in v odlivanju akumulacije iz proizvodnje. Ker je pa Maribor izrazito proizvodno središče, je tudi tu izrazito prizadet.

Izrazil bi rad še mnenje, da za oblikovanje konsistentne nacionalne razvojne politike menda vendarle nismo tako neoboroženi, kakor je bilo prej povedano. Že v uvodu sem izrazil prepričanje, da dosežki znanosti danes verjetno le že omogočajo, da razvoj načrtujemo in ga ne prepuščamo naključnemu delovanju sil, ki morda tudi ne delujejo najustrezneje v smeri našega splošnega družbenega razvoja.

Saj ni treba, da to delamo administrativno, uporabljamo lahko znanstvene metode sodobnih načrtovalcev. Izdelali so tudi že zajetne študije, nekatere od njih sem videl, in močno se mi zdi, da bi iz njih že lahko posneli vsaj splošno podobo optimalnega prihodnjega razvoja Slovenije. Imam pa občutek, da smo ob nekaterih ugotovitvah nekako v zadregi, saj od razprave do razprave vodenijo in se umikajo v ozadje.

Strinjam se s tistimi, ki pri oblikovanju razvojnih konceptov odklanjajo pavšalno stališče, češ Slovenija je majhna, komaj za dober Dunaj naš je, vse skupaj je treba osredotočiti, politika prostorskega razvijanja ni racionalna. Menim nasprotno, da si prav zaradi majhnosti ne smemo dovoliti pretirane centralizacije, ki bi povzročila, da bi se periferna področja izpraznila. Sploh bi morali ostro ločiti pojma centralizacije in koncentracije. Menim, da je koncentracija v pomenu združevanja sil lahko zelo koristna in celo nujna, da pa je vprašanje, če je koristno vse centralizirati na enem mestu. Sicer večkrat slišimo mnenja, da verjetno nihče ne zagovarja takšne centralizacije, vendar pridemo vedno v zadrego, kadar iščemo tisto, kaj naj bi se konkretno decentraliziralo. Spominim naj samo na zoprno vprašanje elektrogospodarstva, ne da bi se želel spuščati v podrobnosti. Koncentracijo pa večkrat ovirajo tudi neprimerni družbeno-ekonomski odnosi »velikih« do »malih«, poskusi degradacije in omejevanja samoupravnih pravic, odtujevanja sredstev itd., kar žal pogosto doživljamo tudi v Mariboru.

Da ne bi ponavljal, bi za povzetek na koncu še rekel, da se povsem strinjam s formulacijo štirih točk tovariša Dragana, menim, da opredeljujejo jedro obravnavanega problema in da morajo po svojem bistvu v Mariboru najti soglasnost in podporo.

Regionalno usmerjanje kmetijstva

J. BUTINAR: Nekaj besed o regionalnosti z vidika kmetijstva.

Menim, da je načelo regionalnosti, to je načelo, da moramo kmetijstvo regionalno usmeriti, pravzaprav zmagalo lani na prvi konferenci ZKJ v Beogradu. To je dokaj pozno, na Zahodu se z regionalnim usmerjanjem kmetijstva ukvarjajo že okoli 15 let, intenzivneje pa zadnjih deset let. Na tako usmerjanje vpliva več dejavnikov.

Naravne prednosti za specializirano proizvodnjo so samoumevne, razdelitev naravnega bogastva je različna, zmanjšati je treba regionalne razlike glede dohodkov prebivalstva. Vemo, da je tak razvoj možen samo na neki določeni razvojni stopnji in da tudi različnih in številnih vidikov regionalne kmetijske problematike pri nas še nismo dovolj raziskali.

Vendar menim, da je to ena od najvažnejši nalog agrarne politike. Sicer je Slovenija majhna, pa vendar tako različna po ekologiji in po ekonomskem razvoju, da so diferencirani ukrepi potrebni. Razlika med gospodarskim razvojem posameznih občin v Sloveniji je dosti večja, kot je razlika med poprečjem Slovenije in pokrajino Kosovo. Razen tega je v severovzhodnem področju Slovenije največ kmetijskih potencialnih zmogljivosti, tj. 2/3 vseh kapacitet Slovenije. Nerazvitost in velik delež kmetijstva v bruto produktu oziroma velik delež kmetijskih proizvajalcev korelirata (korelacijski koeficient je po podatkih ECM 0,91). Skratka, prevladovanje primarne kmetijske proizvodnje pomeni nerazvitost.

Lahko bi rekli, da tiste občine, ki imajo samo primarno dejavnost, zaostajajo v primerjavi z drugimi občinami, ki imajo poleg tega še sekundarne, terciarne in kvartarne dejavnosti; teh zaostalih občin samo z razvijanjem kmetijstva zato ne moremo razviti.

V industrijski družbi cilj kmetijstva ne moreta biti niti enostranska tržna politika niti cenovna politika, ker cene v raznih rajonih različno učinkujejo na dohodek, prav tako pa ne more biti cilj le pospeševanje

posameznih kmetij s spremembo strukture in ne celotna sprememba strukture v kmetijstvu. Samo vsi dejavniki skupaj, tj. celotna rast gospodarstva, povečevanje obratov, razvita kooperacija in zaposlitev zunaj kmetijstva nas lahko pripeljejo do večjih uspehov. Povečevanja obratov se nam ni treba bati, saj so naši kmečki obrati do trikrat manjši od zahodnoevropskih, še posebej pa nam omogoča, da krepimo mehanizacijo, saj nam zlasti optimalna kombinacija proizvodnih dejavnikov ne ustreza več. Dalje je potrebno povezovanje z industrijo, trgovino, s pospeševalno in izobraževalno službo ipd.

Poleg tega je potrebno, da vsi produkcijski dejavniki postanejo dosti bolj gibljivi: zemlja (zakup, nakup in združevanje zemljišč), dosti večja gibljivost delovne sile, in to zlasti pri konkretnem izobraževanju za konkretno delovno mesto. Potrebna je tudi večja gibljivost kapitala z diferenciranimi investicijskimi spodbudami in krediti.

Potrebna je tudi večja koordinacija med posameznimi resorji v republiki, močno povezovanje med občinami in povezovanje občin z republiko. Programe posameznih regij je treba koordinirati. Primorska regija, gorenjska, mariborska, prekmurska in druge regije imajo svoje posebnosti. Potrebna je torej koordinacija tudi znotraj samih panog.

Razvijati moramo tudi infrastrukturo, posebej še kmetijsko in komunalno infrastrukturo. Delovno mesto moramo približati tistim kmetom, ki jih izločamo iz produkcije, da se še nekaj časa obdržijo na zemlji, da jim damo časa in predaha, ker je to močan psihološki in ekonomski dejavnik. Na teh področjih je še posebej potrebno, da intenziviramo proizvodnjo, da zmanjšamo fiksne stroške, ki sicer rastejo s povečevanjem mehanizacije in s preusmerjanjem kmetij.

Vendar tudi intenzivno kmetijstvo ne odpravi nerazvitosti in razlik v dohodku, ampak je samo podlaga za razvoj sekundarnega ali terciarnega sektorja. Zato moramo v surovinska področja vpeljati predelavo in ne narobe. Skrivnost reševanja nerazvitih je prav v tem, da jim razvijamo odkup, dodelavo in predelavo. Lenart bi postal bogatejši, če bi mu pravočasno odkupili vse, kar pridelal, in po normalnih cenah. Če tega ne storimo, kmetje ne povečujejo proizvodnje.

Če hočemo zmanjšati regionalne razlike, potrebujemo sredstva za infrastrukturo — splošno komunalno in kmetijsko, sredstva za pospeševanje obrtno-industrijske dejavnosti, sredstva za ustanavljanje novih delovnih mest in za pospeševanje izobrazbe, za oblikovanje proizvodjalnih skupnosti, dalje sredstva za razvoj ekološko manjvrednih področij in sredstva za posebne razvojne načrte za problematična področja (pogozdovanje, turizem, reševanje majhnih kmetij).

Tudi na Zahodu so glede reševanja kmetijstva velika nasprotja, npr. nasprotje med Mansholdovim in Schillerjevim planom. Tudi oni so uvideli, da samo s kmetijskimi programi tega vprašanja ne morejo rešiti. Manshold je skušal reševati te probleme bolj centralistično, dosti manj je mislil na razvoj posameznih regij. Zahodnonemški Schillerjev program nam je bližji. Trdi, da samo z integralno razvojno politiko celotnih regij oziroma kmetijskega prostora lahko rešujemo kmetijstvo. To je integracija gospodarske in agrarne politike.

Ko so zahodnonemški agrarni politiki obiskali Sovjetsko zvezo in primerjali vzhodno in zahodno kmetijstvo, so menili, da ni toliko važna struktura kmetijske proizvodnje, organizacijska oblika kmetijskih gospodarstev, ampak da je dosti bolj važen podjetniški duh človeka, ki

vodi gospodarstvo. Toda tudi ta je rezultat razvoja, časa, znanja in sredstev.

Pri nas imamo zdaj v kmetijstvu nekatere dokaj dobre načrte za razvoj kmetijstva. Prav dober je petletni srednjeročni načrt Slovenije. Prav zdaj so pripravili regionalen razvojni načrt za vinogradništvo, sadjarstvo, živinorejo, načrt za predelavo in mleko za severovzhodno Slovenijo in nekatere druge delne občinske načrte so tudi že izdelali. Lahko rečemo, da so dobri, toda dosti bolj nas teži, kako naj jih izvedemo.

Če na koncu rečem, da je agrarnopolitična resnica, da zaostajamo, lahko trdim, da je tako zaostajanje hudo drago. Potrebujemo razvojni načrt in znanstveno delo ob pravem času, moramo pa tak načrt tudi ob pravem času uresničiti.

Imamo štiri stebre agrarne politike: tržišče, cene, struktura kmetijstva in socialna vprašanja — vse to moramo urejati skupaj in vzporedno.

Splošni in strateški interes je, da se kmetijsko gospodarstvo danes spreminja v moderno služnostno podjetje.

Če je bila doslej naša agrarna politika nejasna, smo jo zdaj rajčistili. Če Beograd ni mogel uveljavljati dobre agrarne politike za vso Jugoslavijo, tudi Slovenija ne more ostati brez diferencirane agrarne politike za posamezne ekološko-ekonomsko različne regije, ki se razlikujejo še glede zgodovinskih, civilizacijsko-infrastrukturnih in drugih posebnosti.

M. NAPRUDNIK: Dopolnil bi rad razpravo tovariša Butinarja. Ob tej politični zmagi, ki smo jo dosegli z resolucijo o kmetijstvu, ocenjujemo, da bo treba še veliko naporov, da bomo lahko to tudi v praksi uresničili. Ne govorim o ekonomskem, ampak o prostorskem vidiku.

Vsa kmetijska zemljišča, ki jih je v Sloveniji zelo malo, so »napadena«. Govorimo o razvoju kmetijstva, hkrati pa sprejemamo urbanistične programe, ki z urbanizacijo »napadajo« kmetijsko zemljo.

Odločiti se bomo morali o omejitvi površinskega širjenja mest in proučiti možnost satelitskih mest. Če nič ne ukrenemo, bomo v trikotniku Ptuj, Maribor, Slovenska bistrica imeli leta 2.000 eno samo naselje. Če bomo vse prepustili tokovom, širili industrijo in druge stavbe ter mesta, bomo imeli samo še resolucijo.

Enako problematični so primeri razkosavanja kmetijske zemlje; v odseku Hoče-Miklavž-Maribor je najboljša kmetijska zemlja prepredena z daljnovodi, infrastrukturo in pripadajočimi objekti, predvidevamo pa še nadaljnjo graditev energetskih napeljav, daljnovodov, plinovodov, cest itd. S tem onemogočamo rentabilnost strojne obdelave zemlje. Potreben bo zavarovalni ukrep; lociranje teh vrst naprav na zemljišča slabše kmetijske kategorije. Morali pa bomo tudi skupno načrtovati vse infrastrukturne objekte; danes panoge druga za drugo »zasedajo« prostor. Zaporedno projektiranje bomo morali nadomestiti z vzporednim, kar edino omogoča, da je planiranje realno.

In še vprašanje razparceliranosti: švedski zakon npr. predpisuje, da je treba ob vsaki infrastrukturni zidavi, ki razkosa zemljišče, vzporedno izvesti komasacijo. Mi pa ob melioraciji, na primer na Pesnici, na eni strani dosežemo pozitiven učinek s tehničnim posegom, zmanjšujemo pa uporabnost, ker smo hkrati zemljišča še bolj razkosali in s tem zmanjšali možnost strojne obdelave. Občina bi morala imeti svoj lastni zemljiški sklad, s katerim bi lahko intervenirala.

M. ŽLEBNIK: Ni naključje, da se severovzhodna Slovenija nekoliko bolj organizirano kakor druge regije v Sloveniji loteva regionalnega načrtovanja.

Izobrazbena struktura severovzhodne regije

To je pravzaprav posledica občutnih problemov v preteklosti in težnje, da bi proučili in pospešili tiste obstoječe dejavnike, ki lahko pospešijo rast tega področja. Zato je regionalno povezovanje na tem področju postalo nujnost. S tem v zvezi bi hotela poudariti nekaj značilnosti glede kadrovskega stanja v regiji.

Zavedam se, da posamezne ugotovitve niso značilne le za to področje, ker vemo, da se v vsem slovenskem prostoru srečujemo s kadrovskimi problemi. Vendarle pa dejstvo, da se slabi trendi gospodarskega razvoja na tem področju povezujejo tudi s podpoprečno izobrazbeno strukturo, terja absolutno večje napore.

Razkorak v izobrazbeni strukturi posameznih profilov je večji kot poprečno v republiki, predvsem pri visoko in višje izobraženih kadrih in pri profilu poklicne izobrazbe. Vzrok in posledica sta tu neločljivo povezana. Slaba gospodarska struktura in slabe finančne zmožljivosti gospodarstva nudijo slabše možnosti, zmanjšujejo privlačnost, zlasti za visoko kvalificirane kadre, na drugi strani pa pomanjkanje strokovnih kadrov omejuje gospodarsko rast.

Mogoče bi za primerjavo navedla nekaj številok (po podatkih iz leta 1967). Slovenska kadrovska struktura zahteva 9 % visokega in višjega kadra; s to izobrazbo pa imamo samo 5,4 % delavcev. V naši regiji bi potrebovali 7,9 % delavcev z visoko in višjo izobrazbo; v resnici pa le 4,3 % delavcev s to izobrazbo dela na delovnih mestih.

Glede kategorije kadra z višjo izobrazbo je v zadnjih letih pri nas prišlo do znatnega premika, h kateremu so pomagale višje šole in sedaj tudi visoke šole na tem področju. Bližina teh šol je za regijo zdaj in bo v prihodnje ugodna možnost, da postopno odpravljamo razlike zlasti v tistih poklicnih kategorijah, ki jih te šole izobražujejo.

Čeprav menim, da višje in visoko šolstvo ni regionalna funkcija, pa vendarle neposredno vpliva na izobrazbeno strukturo v regiji. Kljub temu, da se struktura postopoma ugodno spreminja, še vedno precej zaostajamo, in sicer ne samo v nerazvitih predelih tega področja, ampak tudi v Mariboru, ki prav na tem področju ni doživel zadosti ekspanzije.

Razmerje pri poklicni izobrazbi je takole:

zahteva po tem kadru v Sloveniji	..... 39 %	zasedba	30 %
zahteva po tem kadru v regiji	..... 41,7 %	zasedba	29 %

Razlike so tudi pri drugih kategorijah, s tem da imamo v strukturi toliko več nekvalificiranega kadra.

Na področju severovzhodne slovenske regije je na delovnih mestih, ki zahtevajo visoko ali višjo izobrazbo, 46,3 % delavcev z neustrezno izobrazbo; na delovnih mestih, ki zahtevajo srednjo izobrazbo, je 16,4 % delavcev z neustrezno kvalifikacijo (v tej skupini je stanje v regiji približno tako, kot je poprečje v republiki); v kategoriji delovnih mest, ki zahtevajo poklicno šolo, pa znaša odstotek delavcev z neustrezno izobrazbo 29,7 %.

Poseben problem se kaže tudi v tem, da so v gospodarstvu ta razmerja bistveno slabša, saj je v nekaterih negospodarskih dejavnostih zahtevana izobrazba sploh pogoj za opravljanje poklica.

V regiji je zaposlenih 39,5 % ljudi, ki niso uspešno končali osnovne šole.

Do leta 1976 bi po še nepopolni projekciji potrebovali v regiji 5.500 delavcev z višjo in visoko izobrazbo, 4.500 s srednjo in 23.000 delavcev s poklicno šolo. Obstoječa šolska mreža teh ljudi v tem času ni sposobna izšolati.

Z geografsko lego tega področja je povezan problem odliva kvalificirane delovne sile v tujino. Tudi to se kaže v obstoječi kadrovski strukturi in onemogoča, da bi se izobrazbena struktura hitreje prilagajala potrebam v gospodarstvu.

To, da šolska mreža ni prilagojena potrebam gospodarstva, ni značilno samo za to regijo, to je jugoslovanski problem, je pa glede na celoten položaj v izobrazbeni strukturi pri nas še bolj izrazit, zlasti še glede srednjih strokovnih in poklicnih šol.

Jasno je, da je majhna finančna moč našega gospodarstva dolgo časa povzročala, da to gospodarstvo ni bilo privlačno za visoko kvalificirane kadre. Hitreje se razvijajoča druga središča v republiki so bila glede tega privlačnejša in zato uspešnejša.

Ker je finančna moč gospodarstva manjša, pri nas tudi težje štendiramo. Mislim, da so v politiki štipendiranja nasploh precejšnje pomankljivosti, ki niso izjemne ali značilne samo za to področje.

Zelo pogosto se tudi zgodi, da se štipendisti, ko končajo študij, ne zaposlijo v delovni organizaciji, ki jih je štipendirala.

Za regijo je značilno, da je agrarno prenaseljena. Tega se bomo morali v prihodnje bolj zavzeto lotiti tako z vidika izobraževanja, kakor z vidika zaposlovanja. Zelo pomembno je, da je naša regija pravzaprav mlada regija. V demografskem delovnem kontingetu narašča predvsem skupina delavcev od 15 — 39 let. Za perspektivno obdobje do leta 1980 računamo, da bo ta skupina naraščala hitreje kakor v celotni republiki. Iz tega izhajata dva problema: problem zaposlitve tega kontingenta in problem šolanja mladine, ki zapušča osnovno šolo.

Izobraževanje na tem področju ni problem zgolj z vidika potreb v gospodarstvu, temveč zelo izrazito tudi z vidika celovitega demografskega gibanja in z vidika agrarne prenaseljenosti.

Mladini smo dolžni zagotoviti izobrazbo; tudi nadaljevanje šolanja v srednjih šolah, strokovnih šolah in poklicnih šolah. Mislim, da je šolanje na srednji stopnji že tista stopnja potrebne izobrazbe, ki jo moramo vzidati v naš celotni izobraževalni sistem. Na področju severovzhodne slovenske regije je zelo pomembna velika usmeritev zlasti v poklicne šole. Pri tem nastaja dilema, ali še ustreza, da so profili posameznih poklicev tako zelo razdrobljeni. Verjetno bo prihodnji razvoj pokazal, da bo treba posamezne profile združevati in izobraževati delavce, ki bodo sposobni, da se hitreje prilagajajo spremembam v gospodarski strukturi, prekvalifikacijam in preusmeritvam, ki jih bo terjal razvoj znanosti in tehnike.

O tem ne more odločati regija sama; to je vprašanje izobraževalnega sistema, šolskih programov in njihove uskladitve s prihodnjimi potrebami naše družbe.

Dilema, ki se kaže pri nas, je tudi v temle: ali razpršiti šolske ustanove ali jih bolj osredotočiti. V mislih imam srednje, strokovne in poklicne šole. Regija naj bi imela aktivnejšo vlogo zlasti glede mreže šolskih institucij.

Iz vsega, kar smo pri dosedanjih raziskavah že ugotovili, izhaja, da bo treba šolsko mrežo še naprej približevati bivališču učencev. Materialna podlaga številnim družinam onemogoča, da bi šolali otroke drugod ali daleč od doma, to pa vse bolj povzroča, da struktura mladine v srednjih in na visokih šolah ni ustrezna. Visokih življenskih stroškov v večjih središčih številni ne zmorejo. Smotrno lokacijo šolskih ustanov — zlasti strokovnih šol — terjajo pri nas tudi že navedeni problemi demografskih gibanj. Tudi politika policentričnega razvoja v naši republiki terja, da področju izobraževanja v posameznih gravitacijskih jedrih posvetimo večjo pozornost. Vlaganje v izobraževanje je vsekakor tudi pomemben instrument politike pospeševanja razvoja manj razvitih področij. Čeprav je jasno, da s tem ne želimo odstopati od programa racionalizacije šolske mreže, je vendar vprašanje, kaj si z racionalizacijo šolske mreže zamišljamo. Sama je ne vidim v tem, da združujemo srednje in strokovne šole samo v največjih središčih v Sloveniji, ampak s tem, da med obstoječimi zavodj delo smotrno razdelimo; da ugotovimo, kakšne šole gospodarstvo potrebuje; da odpravimo tiste šolske ustanove, ki nimajo naravnega priliva; da šolsko mrežo moderniziramo; da poklicno usmerjanje bolje povežemo z zavodj za zaposlevanje in z gospodarskimi delovnimi organizacijami, predvsem pa da zboljšamo programe in jih bolj prilagodimo posameznim poklicem. Če se bomo glede tega povezali: tudi z drugimi regijami v Sloveniji, potem lahko računamo, da bomo odpravili sedanje razlike v izobrazbeni strukturi.

Čeprav študije še niso končane, smo vendar že blizu stališča, da bomo za to regijo morali krepiti središča srednjega in zlasti strokovnega šolstva vsaj v štirih mestih, to je v Mariboru, v Murski Soboti, na Ravnah, v Ptuj in v Slovenj Gradcu.

Kar zadeva vprašanje politike štipendiranja, je prav gotovo pomembno, da se tega organizirano lotimo in da zlasti — tu je predvsem pomembna občinska politika — koordiniramo in organizirano vplivamo na štipendiranje na višjih in visokih šolah in na štipendiranje nadarjene mladine iz manj razvitih predelov našega področja. Problemi, ki jih bo povzročila morebitna sprememba gospodarske strukture v okviru regionalnega načrta, pa bodo terjali tudi, da programsko okrepimo dopolnilno izobraževanje na delovnem mestu, da omogočimo prekvalifikacijo in dopolnilno kvalifikacijo. Tu se bodo morale še posebej zavzeti zlasti delavske univerze ter vsi izobraževalni centri in druge izobraževalne ustanove v regiji.

Že prej sem dejala, da višje in visoko šolstvo prav gotovo zelo močno vpliva na spreminjanje kadrovske strukture na posameznih področjih, vendar v to se v našem regionalnem konceptu ne bomo podrobneje spuščali, ker je to širša funkcija, ki presega meje regije.

R. CRNKOVIČ: Preden sklenem razgovor, bi rad povedal, da se z zadnjim stališčem ne strinjam. Mi z višjih šol smo se ob vsaki priložnosti zavzemali in smo se tudi na svetu za šolstvo na občini dogovorili, naj bi izdelali tudi program višjega šolstva v naši regiji. Ker občina najbrž nima velikih možnosti, da na tem področju ukrepa, to je, da

ustanavlja in financira, naj bi v tem programu predvsem opredelili potrebe. Tako politični kot delno tudi materialni prispevek občine je namreč v vsem tem vendarle velik. Saj je tudi doslej materialno podpirala razvoj višjih šol.

Z regionalnega vidika pa je pomen tega šolstva zelo velik, zato bi kazalo celoten kompleks regionalnega načrtovanja dopolniti s tem dejavnikom.

M. ŽLEBNIK: S tem se strinjam, vendar mislim, da višje in visoko šolstvo presega te meje in da zato vendarle ni čisto regionalna funkcija. Je pa brez dvoma zelo pomemben dejavnik, saj lahko po podatkih ugotovimo, kako je višje šolstvo že doslej vplivalo, da se je struktura kadrov v Mariboru in v okolici spremenila. Nujno pa je, da to področje obravnavam v okviru nacionalnega razvojnega načrta. Mislim namreč, da lahko aktivna politika samo soustvarja smotrne lokacijske pogoje, a da načrtovanja razvoja visokega šolstva ne moremo utemeljevati na problemih, ki se porajajo samo na ožjem področju. S tega stališča bi morda to področje moralo dobiti svoje mesto tudi v proučevanju skupnih problemov, ki zadevajo regijo.

F. VETRIH: Razprava tovariša Butinarja je bila zelo jedrnata in zanimiva. Sicer so ugotovitve o metodah pospeševanja kmetijstva in kmetijskih področij že razmeroma stare in so jih Nemci verjetno povzeli po ZDA, čeprav kmetijstvo ondod nikoli ni bilo takšen problem, kolikršen je v novejšem času v Evropi.

Menim, da bi marsikateri problem, ki ga danes uvrščamo pod naslov »Regionalna razvitost Slovenije«, rešili, če bi imeli do kmetijstva ustrežnejši odnos in seveda tudi če bi na tem področju dosegli večje uspehe. Popolnoma točna je ugotovitev tovariša Butinarja, da se splošna nerazvitost Slovenije ujema s kmetijskim profilom posameznih območij.

Morda bi ne bilo slabo, če bi se pri nas tudi na institucionalni ravni kaj spremenilo, še preden se lotimo širše in kompleksne regionalne politike. Npr. če bi dobili upravni resor za kmetijstvo, neko celico v naši republiški upravi, ki bi bila odgovorna samo za kmetijstvo. Tak resor naj ne bi bil klasičen resor za razvoj kmetijstva, ampak resor za razvijanje kmetijskih območij Slovenije. Prva naloga tega resorja bi bila seveda kmetijska politika v klasičnem pomenu, se pravi ukrepi za pospeševanje kmetijske proizvodnje, dodatna dejavnost pa bi naj bila skrb za kompleksen razvoj takih področij in skrb za ohranitev tipičnih kmetijskih površin; da ne bi leta 2000 ugotavljali, da smo naše kmetijsko vprašanje rešili tako, da smo uničili primarne kmetijske površine.

R. CRNKOVIČ: S tem bi našo razpravo za to »oglato mizo« sklenil. Zahvaljujem se za sodelovanje.

Delovanje proti stabilizaciji

(Z Diogenovo svetilko — o odgovornosti)

Nemara se zdi odveč razglabljati o protistabilizacijskih dejavnikih zdaj, ko je bilo znova dogovorjeno in pribito, da bomo brez omahovanja enotno in vztrajno uresničevali stabilizacijsko politiko. Toda družbena praksa kot kriterij resnice nas je že nekajkrat prepričala, da ni modro brez pomislekov verovati, da bodo poglobitni dejavniki ekonomsko-političnih odločitev dosledni, kadar gre za uresničevanje stališč in ukrepov, ki so jih sami sprejeli. Politična kriza, ki jo je povzročilo majavo ekonomsko stanje in zavlačevanje pri reševanju žgočih problemov v mednacionalnih odnosih, je resno opozorila na posledice take prakse. Zato je bilo v zadnjem času nekaj storjenega za to, da bi se odpravila žarišča mednacionalnih konfliktov (preosnova državnega kapitala), medtem ko naj bi z ustavno reformo dodobra opravili ostanke unitarizma in uvedli, med drugim, sistem »čistih računov«. Pred nami je še dovršen del reforme političnega sistema, le-ta pa je, kot vemo, eden izmed poglobitnih dejavnikov take ali drugačne ekonomske politike.

Vendar pogled v nedavno preteklost le ni popolnoma nekoristen, tem prej, ker sestavek ne velja toliko razmišljanju o »odnosih med stvarmi«, koliko so presežena globalna razmerja v materialni sferi pač pa tistim družbenoekonomskim in političnim odnosom, ki so vzrok za abotno ekonomsko stanje, »da postaja gospodarski položaj zaskrbljujoč in da se inflacija nadaljuje« in grozi, da se bo od lanskega leta sem povečala za 15 %/o. To je neprimerno več od tega, koliko se je inflacija povečala v preteklem letu.

Gospodarstveniki, poslanci in politiki, vsi ki se kakor koli ukvarjajo s temi vprašanji, so se spomladi, ko je bilo spet dano na mizo ekonomsko gradivo, zaskrbljujoče, mnogi med njimi pa skorajda razočarani spraševali, kako je mogoče, da smo znova v ekonomski krizi. Saj smo se vendar lani v jeseni temeljito pogovorili in ocenili vzroke, sprejeli stališča in sklepe, celo pooblastila smo dali pristojnim organom. Kdo spet ne spoštuje dogovorov in ne izvaja sprejete politike? Kdo je porabil toliko čez mero? Imamo mar opravka z dilentatizmom na področju ekonomske politike ali pa

z namernim delovanjem proti stabilizaciji — gospodarskemu načelu, ki smo ga ob reformi sprejeli po toliko žolčnih razpravah in političnih zapletih.

Kaže, da to pot tudi proizvajalci v Sloveniji nikakor niso bili več pripravljeni sprejeti tiste politično problematične ocene, po kateri naj bi bile gospodarske organizacije grešni kozel, poglavitni povzročitelj takega stanja, oziroma so, po bolj blagi različici, odgovorne za nastali gospodarski položaj — ker se niso »obnašale tako, kot bi se morale«. Razširjeno je mnenje, da se gospodarski subjekti predvsem prilagajajo pogojem gospodarjenja, ki jih določajo povčini dejavniki zunaj proizvodne sfere. Res se prilagajajo tudi tako, da obidejo predpise in jih ne spoštujejo, tem prej, če država ne skrbi dovolj, da bi se le-ti upoštevali. Zato bi bilo po mnenju delovnih kolektivov in njihovih predstavnikov neobjektivno, če bi jim nprtili vso odgovornost za stanje in sistem, katerega »blagodati« so sicer tudi sami uživali. Očitno je tudi že med našimi proizvajalci popolnoma zbledela tista samokritičnost, ki so jo nekateri toliko gojili, namreč, da smo »vsi odgovorni« za deformacije, ki so se prav zato dosihmal tako bujno razraščale.

Zanimivo je, da tudi poslanci in drugi dejavniki gospodarske politike v republiki tokrat ne marajo kompromisnih in poenostavljenih ocen o odgovornosti za rakave tvorbe v našem gospodarstvu, ampak zahtevajo, da se odgovornost samoupravnih in delovnih organizacij ter družbenih in političnih organizacij »jasno razmeji« glede na pristojnost, ki jo imajo ti subjekti v »obstojećem sistemu«. Navsezadnje je bilo v republiki v zadnjem času precej storjenega, da bi kar se da omilili kratkoročne koristi inflacijskega zlodeja. Odloča zahteva, naj se opredeli odgovornost, je bržkone povezana tudi z dejstvom, da je imela republika vse doslej v bistvu neznatne pristojnosti na tistih področjih gospodarske politike, ki odločilno vplivajo na materialna gibanja, kakor tudi z zavestjo, da republika ni izvajala pritiska, da bi se v federaciji sprejemali ukrepi, ki bi poglobljali protistabilizacijska žarišča. Če odgovornost za gospodarsko krizo tako pojmuje, nas bržkone zadene le kanček njenega bremena.

Res, da smo prizadevno povečevali investicije, predvsem v osnovna sredstva, in jih morda tudi ne vedno najbolj gospodarsko usmerjali. Letos smo v prvih štirih mesecih celo prednjačili v investicijski dejavnosti pred nekaterimi manj razvitimi republikami in območji, ki so bila doslej na konici investicijske mrzlice. To pa seveda še ne pomeni, da smo prehudo grešili zoper stabilizacijska načela. Sicer pa imamo bojda vse investicije formalno pokrite, s čimer se vsi ne morejo pohvaliti, najmanj pa federacija. Nanjo prideta okoli dve tretjini vseh nepokritih investicij v državi.

Ta »zaskrbljujoča« in hkrati »hvale vredna« ugotovitev o investicijski prizadevnosti v republiki bi najbrž povzročila drugačno mnenje, če bi slovenski javnosti hkrati postregli s podatki, ali smo

se s tem že kaj pomaknili navzgor glede tehnične opremljenosti dela ali pa imamo še vedno najbolj zastarelo industrijsko tehniko, najbolj izrabljena osnovna sredstva. Zanimiv bi bil tudi podatek, kolikšen je delež slovenskega kapitala v teh investicijah. Če je k tej investicijski »marljivosti« kaj prispevalo spoznanje o slovenskem zamudništvu — ki smo se ga začeli zavedati šele v času, ko nam grozi, da bomo postali celo privesek jugoslovskega gospodarskega prostora — potem nemara zasluži morebitni kanček njene protistabilizacijske narave manj spotikanj.

Razmišljanje o protistabilizacijskih dejavnikih sili k trditvi, da so le-ti vse doslej obstajali ne samo v ekonomski strukturi družbe, temveč morda še bolj v poglavitnih delih njene pravno-politične nadstavbe. Zato levji delež odgovornosti zanjo nedvomno nosijo osrednji državni organi, tisti, ki so pristojni in ki so bili pooblaščenici za sprejemanje ukrepov ter so zavezani, da skrbijo za uresničevanje skupščinske resolucije o ekonomski politiki ter stališč drugih političnih institucij. Vendar velja upoštevati, da federacija ni nekakšna »imaginarna« tvorba. V njej se križajo celo diametralno nasprotni interesi republik, ekonomskih in drugih grupacij, in to ne samo takrat, ko se sprejemajo splošne politične odločitve, ampak tudi, ko se (ne)sprejemajo ukrepi za njihovo uresničevanje.

To, da je bila stabilizacijska politika sprejeta sredi šestdesetih let, čeprav ob hudih političnih spopadih, kaže, da so odločilni faktorji ekonomske politike ocenili, da je taka politika sprejemljiva, da bo uspešna na tej stopnji materialnega razvoja družbe. Zato ne kaže razpravljati o tem, ali je bila uresničljiva gospodarska stabilnost ob predvidenem nadaljevanju sorazmerno hitre ekonomske rasti. Dalje, kakšne so bile nevarnosti, ki jih prisposodblja pregovor, da je »stara navada železna srajca« — namreč, da je dve in pol desetletja vladajoča gospodarsko-politična doktrina dajala prednost intenziviranju gospodarskega razvoja ter politiki polne zaposlenosti v pogojih visoke stopnje inflacije in tolikšne zadolžitve v tujini, da je prejkone stalno ogrožala našo mednarodno kreditno sposobnost.

Morda je nekoliko jedka misel, namreč, da so izkušnje dosejanega »stabilizacijskega« obdobja pokazale, da poglavitni dejavniki naše ekonomske politike vendarle niso preveč precenjevali sposobnosti gospodarstva in družbe, niti podcenjevali nagrmedenih problemov in težav iz preteklosti in tistih, s katerimi je bilo treba računati v novem obdobju — saj za stabilizacijo ni bilo zagotovljenih temeljnih institucionalnih pogojev in tudi ekonomsko-politični ukrepi je niso podpirali. Eden izmed vzrokov za to je bil v nekakšnem pravno-političnem dualizmu, ki je sicer deklariral delovne organizacije kot poglavitne nosilce razširjene reprodukcije, hkrati pa omogočal državnim organom, predvsem federaciji, odtujevanje dokajšnjega dela presežka dela in s tem v zvezi koncentracijo ekonomske in politične moči v državnih organih in z njo povezanih organizacijah. To do-

kazujejo celo uradni statistični podatki (ki ponavadi prej težijo k temu, da bi omilili take argumente) namreč, da je skupnost (država) v letih proklamirane stabilizacijske politike, od 1964 do 1970, neznatno zmanjšala prilaščanje presežka dela delovnih organizacij. Zato se je materialna osnova samoupravljanja delovnih organizacij povečala le za bori 5 %.

Delovnim organizacijam je ostalo neposredno pred reformo (1964) 18,7 % presežka dela. V prvem polletju lanskega leta pa se je ta odstotek »povečal« na 23,8 %. Z nizkim deležem delovnih organizacij v razpolaganju s presežkom dela je bil povezan njihov nizki delež v investicijah. Tudi v tem pogledu v obdobju (ne)izvajanja stabilizacijske politike ni bilo bistvenih premikov, če ne poenostavljamo in uvrstimo bančna sredstva v sredstva gospodarstva, kar so v Sloveniji spočetka zagovarjali. Delovne organizacije so vsa ta leta povečale svoj delež v investiranju le za 3 %, tako da se je le-ta povečal od 36 %, kolikor je znašal neposredno pred reformo, na 39 % v prvem polletju 1970. leta.

Res se je v tem času precej zmanjšal delež družbenopolitičnih skupnosti, v Sloveniji bolj kot v Jugoslaviji. Vendar se je skorajda v obratnem sorazmerju povečal delež bank in podobnih organizacij, Koncentracija kapitala v organizacijah zunaj proizvodne sfere je spreminjala samo oblike odtujevanja presežka dela, ker so banke, zunanjetrgovinske organizacije, zavarovalni zavodi doslej bili v bistvu osamosvojeni ali pa posredniki družbenopolitičnih skupnosti oziroma države. Ti osamosvojeni centri ekonomske moči in vpliva si podrejšajo proizvodne organizacije in s tem krepijo podlago za razširjanje novih oblik birokratizma in ekonomske hegemonije.

Etatizem je bil potemtakem glavno oporišče gospodarske nestabilnosti, saj je omogočal odločilen vpliv dejavnikov zunaj proizvodne sfere na politiko investiranja in določanje potreb federacije neodvisno od rasti nacionalnega dohodka. V takih razmerah se je kajpada lahko nenehno večal obseg sredstev potrebnih za stare, novo sprejete in razširjene obveznosti, ki so jih v sedanjem sistemu kaj lahko financirali s tiskanjem denarja, seveda v škodo stabilizacijske politike. Šele zdaj, z dokončno rešitvijo neproračunske bilance federacije se končuje razvojno obdobje, za katero so bile značilne močne prvine etatizma v sistemu družbene reprodukcije, in se hkrati začenjajo korenito odpravljati pglavivna žarišča gospodarske, s tem pa tudi politične nestabilnosti.

Bilo bi seve enostransko, če bi samo etatizem obtoževali za protistabilizacijsko delovanje. Ni pretirana trditev, da je precejšen del gospodarskih subjektov in tudi drugih precej prispeval k protistabilizacijskim tokovom. Delež le-teh je bil precej odvisen od razvitosti njihove proizvodne strukture in resnične rentabilnosti v pogojih, ko ponudba in povpraševanje ne bi bila toliko vsaksebi, ko bi gradnja novih objektov in proizvodnja, ki se je v njih proizvajala, morala vzdržati ob soočenju z logiko trga.

Kar zadeva slovenske proizvajalce bi lahko rekli, da je dobršen del le-teh sprejel stabilizacijo z olajšanjem in velikim zaupanjem, čeprav je vedel, da obdobje, ki nam je takrat prihajalo naproti, ne bo ravno rožnato. V takem stabilizacijskem zanosu je bilo naravnost nedopustljivo, če je kdo glasno podvomil, da bomo tokrat vztrajali in da nam bo uspelo, ter se pri tem spomnil, kako je bilo z reformnimi poskusi ob vstopu v šestdeseta leta. Kaj hitro je bila pozabljena nekoč toliko hvaljena prednost socialističnega gospodarstva, namreč, da ne pozna brezposelnosti. In če je kdo po stari šegi modroval, da je škodljivo, če narašča nezaposlenost, je bil takoj pokaran in poučen, da gre vendar za povečevanje proizvodnosti dela in da je tak odnos do velikanskih reformnih procesov naravnost škodljiv. Navsezadnje je celo koristno, da si naši polkvalificirani delavci in odvečna delovna sila v kmetijstvu pridobijo delovne izkušnje v industrijsko razvitejših državah. Lažje se bodo po vrnitvi prilagodili naši tehnološki rekonstrukciji, ki je bila na vidiku. Pri tem pa so namerno in nenamerno pozabljali in zamolčevali, da odhaja v tujino čedalje več kvalificiranih delavcev in strokovnih kadrov, na njihovo mesto pa prihajajo manj sposobni. Sicer pa, kaj bi v takem času s starimi, zaprašenimi opozorili, da je najbolj škodljivo za gospodarski razvoj izvažati strokovne sile družbe. Nestrokovnim vodilnim skupinam v mnogih delovnih organizacijah je naravnost odleglo, ko so se zlahka znebili nadležnih strokovnjakov. Nemalo delovnih organizacij je z izvozom delovne sile začelo sklepati donosne posle, neprimerno bolj uspešne, kot pa so jih imele z izvozom blaga na tuje trge.

Ko so se začela kazati prva znamenja ponesrečenih prijemom, enostranskih ukrepov, ko je proizvodnja začela usihati, ko se je začel zmanjševati dohodek, proizvodni stroški pa so čedalje bolj naraščali, ko smo znova zakoračili v inflacijsko in s tem protistabilizacijsko obdobje, so mnogi, bodisi zaradi zmotnih verovanj ali česarkoli drugega, to opravičevali, češ da gre za pozitivne reformne procese. Očitna znamenja gospodarske krize so razlagali s prestrukturiranjem gospodarstva, govoreč, da je to železna logika delujočih tržnih zakonitosti, ki razgaljajo nagrmadene probleme v naši gospodarski strukturi in marsikje dvomljive uspehe. In ko so protistabilizacijski tokovi temeljito omajali zmotne upe, je bilo naravnost ganljivo poslušati, kako je plahnelo navdušenje, naraščala pa zaskrbljenost za usodo reforme. Pomanjkanje kritičnega odnosa do ekonomske politike v prejšnjih letih je zdaj zamenjal kriticizem na rovaš politično izvršilnih organov države. K temu velja pripisati svojevrstno misel, namreč, da komunist ne sme biti zanesenjak, ko se gradi novo, in ne zbečan, ko se podira staro.

Šele s VI. kongresom ZKS in ko je postajalo vse bolj očitno, da slovensko gospodarstvo (in ne samo gospodarstvo) začenja zaostajati na mnogih področjih za drugimi republikami v zvezi s snovanjem dolgoročnega gospodarskega in socialnopolitičnega razvoja,

je začelo zmagovati realno spoznanje o družbenoekonomski stvarnosti in se je pričela večja angažiranost zavestnih sil družbe v obravnavanju perečih vprašanj gospodarskega in družbenega razvoja.

Ko je govor o odgovornosti za to, da je stabilizacijska politika tako hitro shirala, je vse bolj pogosto slišati mnenje, da Zveza komunistov, poglavitni politični subjekt družbenega razvoja, ni sposobna, da bi zagotovila uresničevanje dogovorjene splošne politike. Nekateri sicer to dokaj posplošeno trditev postavljajo v pretekli čas, namreč, da Zveza komunistov doslej ni bila sposobna tega zagotoviti, medtem ko drugi menijo, da ne gre za to, da ne bi bila sposobna, ampak da se slej ko prej ni dovolj odgovorno obnašala do uresničevanja stališč, ki so jih sprejela njena vodstva. Pri tem se redkokdaj določneje pove, da to velja predvsem za tisti njen del, ki sprejema politične odločitve na katerikoli ravni družbene organizacije. In v tej točki ponavadi razprava obstane, seveda z zahtevo, da je treba zaostri odgovornost komunistov in ukrepati proti tistim, ki ne uresničujejo dogovorjene politike.

Nimam namena v tem zapisu razpravljati, zakaj ZK oziroma tisti njen del, ki sprejema politične odločitve, ni bil »dovolj usposobljen« oz. se ni dovolj »odgovorno obnašal«, ko je šlo za konkretizacijo splošno sprejete politike in njeno uresničevanje. Zadostuje, če se omejim na ugotovitev, da se znova in bolj kot kdaj prej vsiljuje vprašanje, kako naj komunisti uresničujejo svojo družbeno vlogo, ne da bi imeli politični monopol, oprt na oblastniško pozicijo organizacije ZK. Najbrž je tu jedro problema politične odgovornosti in vzrok številnim izroditvam. Verjetno je s tem povezana tudi poučna misel, da »če neka vodilna politična organizacija izgubi oblast nad samim seboj, ne more biti dolgo na čelu progressa«. Drugače povedano, čedalje bolj sili v ospredje političnih odnosov vprašanje, kako zagotoviti, da bo odgovornost komunistov na vseh točkah političnega odločanja tudi politično sankcionirana, kako zagotoviti delavstvu in drugim socialnopolitičnim kategorijam ne samo formalni, temveč tudi dejanski vpliv na politični proces. Mimo teh vprašanj slej ko prej ne bo mogla reforma političnega sistema.

Zaposlovanje v tujini

1. O vzrokih in dejavnikih ekonomskih migracij

1. Pojav migracije (selitve iz enega kraja v drugega) je zelo kompleksen. Običajno ni odvisen od enega samega vzroka in ni pogojen z enim samim dejavnikom, ampak je rezultat cele vrste vplivov, ki se medsebojno prepletajo. Velikega pomena je tudi, da razčlenimo vzroke in dejavnike migracij, ker to kaže tudi, kje so možnosti za normalni potek migracij in kako bi bilo mogoče najbolje razreševati cilje, ki jih ima naša družba v zvezi z migracijami. Tu se bom omejil na nekatere globalnejše razloge, ki povzročajo ali vplivajo na potek in obseg ekonomskih migracij, upoštevajoč posebno odhajanje v tujino in vračanje domov.

2. Temeljna ekonomska komponenta migracij je raven razvoja proizvodjalnih sil v SFRJ oziroma SRS in v okviru tega stabilnost celotnega ekonomskega režima pri nas. Nizka raven tehnologije, organizacije proizvodnje, založenosti trga s proizvodi za široko potrošnjo, nestabilnost ekonomskega sistema, stalno zmanjševanje vrednosti denarja itd. — vse to so dejavniki, ki posredno ali neposredno vplivajo na to, da ljudje odhajajo na delo v tujino. Obenem ravno ti dejavniki vplivajo tudi posredno, še posebno na više kvalificiranega delavca, da se iz tujine ne vrne, saj kot dokajšnje nasprotje občuti ta položaj, če ga primerja s sorazmerno stabilnim gospodarskim položajem v ZRN, Švici ali skandinavskih deželah z njihovo navidezno avtomatsko gospodarsko stabilnostjo, konjunkturo in blaginjo.

3. Najkonkretnejši dejavnik migracije je trg delovne sile. Visoka stopnja zaposlenosti v deželah, kamor imigrira slovenski delavec (predvsem ZRN, Švica, Skandinavija, delno Avstrija in Italija), povzroča spričo razlik v ravni razvoja gospodarstva stalno težnjo k razliki v ceni delovne sile. Delovna sila kot antipod kapitala se akumulira tam, kjer se kopiči kapital. Čim višja je organska sestava kapitala, čim višja je raven tehnologije, tem bolj absorbirata ta kapital in tehnologija kvalificiranega delavca.

Glede na sedanje stanje lahko računamo, da bi morali dohodki slovenskega delavca dosegati 60—70 % realnih dohodkov ustrezno kvalificiranega delavca v deželi, kamor imigrira, da bi absorpcija zaradi zaslužkov v glavnem popustila. Tudi v tem primeru lahko računamo še na nadaljnjo normalno cirkulacijo delovne sile in na dejstvo, da se del izseljencev iz osebnih in drugih razlogov ne bo vrnil v domovino.

4. Kadrovska politika delovnih organizacij je še zlasti pomemben dejavnik migracije, najbolj občuten za visoko kvalificiranega proizvajalca. Ustrezna zasedba delovnih mest, možnost normalnega napredovanja glede na strokovnost posameznika, ustrezno materialno nagrajevanje strokovnjakov raznih profilov so lahko odločilni motivi za (re)emigracijo. Upoštevati moramo dejstvo, da se pri določeni stopnji dohodkov poveča zanimanje visoko kvalificiranega delavca za miselno in strokovno zanimivo delo in da interes za višji zaslužek, ne glede na vse drugo, relativno stagnira. Slej ko prej bo torej raven tehnologije čedalje bolj odločilna stvar pri motivih migracije.

5. Za Slovenijo sta zelo pomembna dejavnika migracije odnos in politika naše družbe do kmeta in obrtnika. Vsaj doslej je bil ta odnos celo različen in se je pomikal od ukrepov pritiska do občasnega spodbujanja. K normalizaciji kroga migracije bi prispevala že stabilnost politike do kmeta in obrtnika, še bolj pa prizadevanje, da bi omenjene kategorije prebivalstva enakopravno obravnavali. Režim uvoza in kreditiranja opreme in strojev je pri tem odločilen. Mlad kmečki proizvajalec pogosto lahko modernizira svojo proizvodnjo le z »devizno injekcijo«. Delavci na tujem imajo pogosto namen odpreti obrt potem, ko bi se vrnil v domovino.

6. Izredno važen dejavnik migracije je politično razpoloženje do selitve v tujino ali zaposlovanja v tujini. Pretirano poudarjanje, da politična emigracija vpliva na naš življenjski na tujem, nezaupljiv odnos do povratnikov, težave pri zaposlovanju doma, težave pri dobivanju obrtnih dovoljenj ipd. ne spodbujajo zaposlenih ali bivajočih v tujini k temu, da bi se vračali domov.

Poseben primer je v tej zvezi kompleks zakonskih in upravnih predpisov, ki pogosto migranta kaznujejo. Ta kompleks že dalj časa ovira normalno vračanje izseljencev. Naj omenimo pri tem samo carinske predpise, vojaške predpise, določila v zvezi z državljanstvom, del kazenske zakonodaje, določila za uvoz avtomobilov itd.

Problem ni v tem, da bi moral migrant urediti svoj odnos do SFRJ. Mi moramo urediti svoj odnos do zaposlenega v tujini.

7. Na videz obrobno, v resnici pa marsikdaj usodno je vprašanje graditve stanovanj. Za mladino je ravno želja da bi si postavili svoje ognjišče, pglavitni razlog za to, da se zaposluje v tujini. Zviševanje cen v gradbeništvu je vzrok, da marsikateri slovenski delavec v nedogled odlaga vrnitev domov. Sicer pozitivna tendenca, da bi uvedli v stanovanjsko politiko tržne elemente, se pokaže za zelo nesimpatično ob dejstvu, da je tržno urejanje stanovanjskih odnosov

v tujini veliko bolj kot pri nas kombinirano z institucijo socialne gradnje stanovanj v zelo širokem obsegu in še zlasti z močno gradbeno dejavnostjo posameznih podjetij. Ker na tem področju ni kmalu pričakovati bistvenih sprememb, bo vprašanje stanovanja še naprej vzrok, da se bo začasno bivanje v tujini spreminjalo v stalno.

8. Določen vpliv na zaposlovanje v tujini ima brez dvoma tradicija izseljevanja v določenih predelih. Temu se pridružuje neke vrste »moda«, ko posameznike potegnejo v tujino sovaščani, sodelavci ali sošolci; sledijo pač gibanju svoje ožje socialne skupine. Pač pa motiv motorizacije in avanturizma zelo pojema.

II. Pota zaposlovanja v tujini, mednarodni sporazumi in instrumenti na tem področju

1. Spričo množičnega odtoka delovne sile, posebno kvalificirane, je postal pereč problem sistema za usmerjanje in obvladovanje migracij. Kot del tega sistema nastopa služba za zaposlovanje, ki si predvsem prizadeva, da bi v zvezi z zaposlovanjem v tujini stabilizirala trg delovne sile doma, preprečila pretiran odtok strokovnih delavcev, omejila zlorabe v zvezi s »črnim« zaposlovanjem, angažirala tuje subjekte s financiranjem strokovnega izobraževanja in vzpostavila stalen stik s skupinami zaposlenih.

V tem okviru se omenjena služba ubada s svojimi specifičnimi problemi. Gre za službo posebnega družbenega pomena, ki mora velik del svoje dejavnosti financirati sama. Izvajati enotno, jugoslovansko politiko zaposlovanja v tujini marsikdaj bodisi ni oportuno ali pa je onemogočeno zaradi raznih specifičnih in drugih interesov. Zaradi večjega obsega zaposlovanja v tujini se je ta služba znašla v nezadovoljivem kadrovskem položaju.

Poleg uspehov, ki jih dosega služba za zaposlovanje, pa pogosto nastajajo v njeni dejavnosti tudi težave in prihajajo celo do posameznih primerov površnosti in nedovoljene prakse.

2. Očitno je, da smo spoznali, da problematika migracij ne more in ne sme biti naloga same službe za zaposlovanje. Urejanje zaposlovanja v tujini je stvar celotne družbe, še zlasti pa organov družbenopolitičnih skupnosti, samoupravnih organov delovnih organizacij, političnih organizacij itd. Izraz tega spoznanja je bila tudi ustanovitev komiteja za zunanje migracije, ki kot oblika dela združuje vse tiste subjekte, ki so kakorkoli povezani s problematiko dela v tujini ali izseljevanja. Že ob ustanovitvi tega organa pa se je pokazalo, da je komite lahko le organ koordinacije, ne pa organ, ki bi kompleksno razreševal problem migracije. To je v končni posledici možno le z usmerjenostjo in politiko vse družbe v zvezi s tem vprašanjem.

3. Drugi del sistema zaposlovanja v tujini so načini zaposlovanja in sporazumi, ki neposredno urejajo to problematiko ali pa jo spremljajo.

Dejstvo, da smo se odločili odpreti našo družbo nasproti vsem deželam, da smo priznali pravico državljanom SFRJ, da potujejo, kamor želijo, in da smo v tak režim šli zavestno, ne glede na obstoječe razlike v življenjski ravni, odločilno vpliva na pota zaposlovanja.

Želel bi analizirati v tej zvezi le relacijo SFRJ—ZRN, ker jo najbolj poznam in ker večji del migracij poteka ravno na tej relaciji.

Jugoslovanski delavci se zaposlujejo v ZRN predvsem na štiri načine, seveda z mnogo variantami:

— na temelju sporazuma o zaposlovanju med ZRN in SFRJ (tako imenovana prva pot);

— na temelju delovne vize nemškega konzularnega zastopništva (druga pot);

— prek naših podjetij, ki imajo svoja gradbišča ipd. v ZRN (dodeljeni delavci);

— kot turisti brez dovoljenja za delo in za bivanje (črno zaposlovanje).

Če hočemo razumeti vse to področje, je bistvenega pomena, da razlikujemo te kategorije.

4. Sporazum o zaposlovanju med ZRN in SFRJ je pomemben regulator migracije. To je resen poskus, da bi naša družba obvladovala prelivanje delovne sile. Kot je torej jasen naš namen, zaradi katerega smo sklenili ta sporazum, tako na drugi strani določila tega sporazuma tudi kažejo, da nismo bili pripravljeni na hitri razvoj migracij v zadnjih letih. Iluzorno je tudi pričakovati, da bi lahko katerikoli sporazum zajel in obvladoval celotno področje napetosti med svobodo gibanja našega državljana in višjo ceno delovne sile v ZRN. Manj primerno pa je pogosto še posebno naše prepričevanje, da je to problematiko sploh mogoče obvladati z administrativnim dogovorom. Ko torej ne dvomim o dobrih namelih, zaradi katerih smo se lotili sklepanja sporazuma, pa bi si vendarle dovolil opozoriti na razne njegove pomanjkljivosti.

— Sporazum vsebuje splošno klavzulo o enakosti pravic naših in nemških oziroma drugih tujih delavcev. Ta klavzula pa v mnogih primerih ni izpolnjena in zato ni to, kar naj bi bila.

— Tako je poglobljena diskriminacija pri zaposlovanju po sporazumu v tem, da naš delavec sistemsko ni izenačen z delavcem iz dežel evropskega skupnega trga. Obvezno mora skleniti delovno pogodbo (v praksi od enega do treh let), ki ovira njegovo mobilnost, zmanjšuje možnost, da bi zamenjal delodajalca v pogodbenem roku, s tem pa zmanjšuje njegove dohodke in posredno transfer deviz v Jugoslavijo. Če se ta pogodbeni obveznosti ne spoštuje, to v praksi pomeni izgon delavca iz ZRN, kar lahko potrdi vsak poznavalec razmer.

— Naši delavci tudi nimajo praktično pasivne volilne legitimacije pri volitvah v svete podjetij. To dejstvo se pokaže kot posebno

absurdno zato, ker ima vendar vsaj del naših delavcev večje izkušnje v industrijski demokraciji kot nemški delavci.

— Sporazum zelo megljeno določa dolžnosti ZRN glede obveščanja, organizacije prostega časa ipd. Simptomatično je dejstvo, da ni nikjer niti približno omejen sistem vračanja v SFRJ, kar bi spričo intencij in globokih interesov na naši strani moglo in moralo biti vsaj omenjeno.

— Na temelju tega sporazuma je v veljavi redna praksa (delno jo pogojuje že formular delovne pogodbe), po kateri se višina plače določa po višini postavke tarifnega sporazuma med sindikati in delodajalci. To pa je v ZRN najnižja možna raven zaslužka; normalni zaslužki se gibljejo med 15—30 % nad tarifno ravniyo.

— Sprememba sporazuma z dne 3. VIII. 1970, ki je posledica konkretnega dogovora obeh administracij, je odprla možnost nominativnega zaposlovanja delavcev iz SFRJ v ZRN ne glede na kvalifikacijo. S tem je sporazum bistveno zmanjšal možnost, da bi nadzirali odtok kvalificirane delovne sile. Preprečevanje tega odtoka po naši službi za zaposlovanje je milo rečeno omejeno, kot je lahko ugotovila skupina članov izvršnega sveta SRS na svojem obisku v ZRN septembra 1970.

— Vse te pomanjkljivosti sporazuma so toliko manj razumljive, ker smo v položaju močnejšega spričo velikih potreb nemškega trga delovne sile. Če primerjamo druge sporazume, lahko ugotovimo, da smo uvrščeni med dežele, kot so Grčija, Turčija in Tunizija. Celo nemška literatura meni, da so nekateri elementi zaposlovanja na tak način izpeljani iz inštituta prisilnega dela (nesvobodna izbira delodajalca, minimalen dohodek, sankcije oblasti v primeru kršenja delovne pogodbe, skupinski transporti, vpliv delodajalca na izbiro delavca ipd.). Ekonomsko povedano, ta sporazum pomeni, da smo dobro blago prodali po nizki ceni.

5. Druga pot zaposlovanja sicer prinaša delavcem več svobode in višji dohodek, je pa skrajno neugodna za interes naše družbe. Ta pot je bila formalno odpravljena 3. avgusta 1970, s tem da to velja le za delavca, ki gre na delo v ZRN iz Jugoslavije. Naši delavci, ki delajo v Avstriji ali katerikoli drugi državi, to pot še vedno ob določenih pogojih lahko uporabijo in jo tudi res uporabljajo. V bistvu je ta pot, v trenutku ko je bila odpravljena, prešla z nominativnim snubljenjem delavcev v prvo pot, kot smo že omenili. Neformalno pa po svojih — za našo stran neugodnih — značilnostih še vedno obstaja.

6. Zaposlovanje naših delavcev prek jugoslovanskih podjetij bi utegnilo biti ob določenih pogojih idealna rešitev. Vendar nastajajo pri tem težavni problemi, ker ti delavci še naprej obdržijo delovno-pravni status jugoslovanskega delavca in praktično ne uživajo bonitet, kot so na primer otroški dodatki, popolno zdravstveno varstvo v ZRN in v gradbeništvu dodatek v primeru slabega vremena.

6. Črno zaposlovanje je tipičen odraz trenutno visoke konjunktura v ZRN kakor tudi togosti postopka za zaposlovanje na temelju sporazuma. Je brez dvoma neugodno tako za našo družbo v celoti kot za posameznika.

Pri tem pa je treba omeniti prakso nemških organov, da namreč legalizirajo črno zaposlenega delavca, če gre za kvalificiranega delavca takega profila, ki ga trenutno v ZRN primankuje. Možno je, da bo ta pojav manj množičen, kot je zdaj, če bo konjunktura pojenjala, kvalificirani delavec pa bo tudi po tem kanalu legaliziran.

III. Nekaj tez o usmeritvi in ukrepih, ki bi bili potrebni

1. Stabilizacija gospodarskega položaja v SFRJ, izboljševanje realnega življenjskega standarda in smiselna kadrovska politika so materialni pogoji za to, da bo proces cirkulacije delovne sile normalen.

V tej zvezi je pomembno, da se družbeno opredeli odnos do kmeta in obrtnika. Zelo pomembno je tudi, da se določijo pogoji in jamstva za tuje naložbe in kredite v SFRJ.

Carinska zakonodaja mora pospeševati vračanje delavcev iz tujine, ne pa ga preprečevati. Ekonomski učinki carine so v tem pogledu minimalni v primerjavi s tem, kar bi pridobili. Pospešiti bi bilo treba akcijo bank v zvezi z zajemanjem in aktiviranjem zaslužkov naših delavcev.

2. Dosledno vztrajanje pri politiki miroljubnega sožitja in dobrih bilateralnih odnosov z vsemi državami, je nujen pogoj za to, da bodo procesi migracije normalno in optimalno potekali.

Družbenopolitične organizacije si morajo prizadevati, da se dokončno in jasno opredeli normalno politično ozračje glede zaposlovanja v tujini. Političnih implikacij glede na to zaposlovanje naj bi bilo čimmanj.

Dokončno je treba določiti stalne finančne vire, ki naj omogočajo spremljanje migracij, pomoč in podporo dejavnosti naših državljanov v tujini.

Če bi bilo potrebno, bi se morali lotili korekture bilateralnih sporazumov na področju zaposlovanja v tujini.

Še posebno se je treba zavzeti za to, da bodo naše informacije in kulturne dejavnosti prodrle do delavca, da bo lahko smiselneje izkoristil svoj prosti čas.

Okrepiti in modernizirati bi bilo treba diplomatsko-konzularno službo in doseči, da bi bila strokovno bolj usposobljena. Pri tem je izredno pomembna enakopravnost jezikov narodov SFRJ. Posebne pozornosti bi morala biti deležna tudi služba za zaposlovanje, Izselska matica, socialno zavarovanje itd.

3. Ker gre pri migracijah za specifičen položaj in pogoje posameznih narodov SFRJ, bi verjetno bilo potrebno sistemsko definirati in okrepiti vloge republik pri oblikovanju politike do tega vpra-

šanja. Za Slovenijo so še posebno pomembna vprašanja šolanja otrok v tujini, prodora naših informativnih sredstev in rešitve nekaterih specifičnih vprašanj iz področja državljanstva ter aktualiziranje nekaterih amnestijskih ukrepov.

IV. Naloge sindikata

1. Sindikat kot organizacija delovnih ljudi ima zelo pomembno mesto pri urejanju vprašanj zaposlenih v tujini. Dejavnost sindikata poteka v več smereh:

a) stiki s sindikalnimi gibanji v deželah, kamor odhajajo naši delavci, in z mednarodnimi sindikalnimi federacijami;

b) politika sindikata v SRS in SFRJ v zvezi z vprašanji, ki se nanašajo na migracijo;

c) stiki z delavci, zaposlenimi v tujini;

č) stiki z drugimi subjekti v tujini, ki imajo vpliv na položaj delavca;

d) politično ocenjevanje in strokovno spremljanje problemov migracije.

2. V vseh deželah, kjer se zaposlujejo slovenski delavci, so zelo močna sindikalna gibanja. Ta gibanja so, malo shematično gledano, bodisi močno integrirana v obstoječi družbeni režim in prisotna v vseh odločujočih strukturah, bodisi so na razrednih pozicijah in v konfliktu z vladajočimi skupinami. Naš interes je tako glede na naše delavce kot glede na splošno pozicijo jugoslovanskih sindikatov, da sodelujemo z vsemi. Sodelovanje z integriranimi sindikati omogoča, da se realno spremeni položaj naših delavcev, s tem da se spremenijo režimi zaposlovanja, bivanja, kulturnega izživljanja itd. Sodelovanje s sindikati, ki so odločno na razrednih pozicijah, omogoča, da dobimo globlji vpogled v položaj delavcev in da smo konkretno obveščeni o položaju v deželi imigracije nasploh.

Velikega pomena je sindikalna povezanost tudi zaradi tega, ker se ti stiki s tem poglobljajo in so bolj odkriti, saj ne gre za formalne in protokolarne ozire in so ti stiki relativno manj odvisni od siceršnjih državnih kontaktov.

Poglavitno stališče naše strani naj bi bilo, da so sindikati najprimernejša struktura, v kateri se lahko združujejo in organizirajo naši delavci. Naš strateški cilj bi pravzaprav moral biti ta, da se doseže visoka stopnja organiziranosti naših delavcev v tujem sindikatu, ki mora po svoji strani zagotoviti specifične, a enakopravne oblike organiziranosti naših delavcev, konkretne akcije za njihovo siceršnjo ekonomsko, politično in kulturno emancipacijo v deželi imigracije. Konkretno to pomeni, da morajo naši delavci biti organizirani sicer kot člani tujega sindikata, vendar morajo imeti v obliki akcij, odborov ali prek svojih zaupnikov možnosti, da nastopajo s svojimi specifičnimi zahtevami in potrebami.

Delen vpliv na reševanje problemov zaposlenih v tujini bi mogli in morali imeti dejavnost ZSJ v mednarodni organizaciji za delo in stiki z mednarodnimi sindikalnimi federacijami.

3. Dejavnost sindikata nasproti notranjim faktorjem mora biti vsebinsko zasnovana na nalogah celotne družbe pri reševanju problema migracij.

4. Stiki z delavci, zaposlenimi v tujini, bi morali biti usmerjeni predvsem v to, da bi bili ti delavci stalno obveščeni o položaju v SFRJ, da bi jim pomagali organizirati kulturno-zabavno življenje, rekreacijo ipd. (v sodelovanju s specializiranimi ustanovami), da bi bili doma seznanjeni s položajem delavcev v deželi imigracije. Izo-gibati bi se morali površnim in vsebinsko nedorečenim stikom z našimi delavci, ker bolj škodijo, kot koristijo. Ti stiki morajo biti del vnaprej dogovorjenega programa in usklajeni z odnosi do sindikata dežele, kjer so naši ljudje zaposleni.

5. Predvsem v prehodni fazi, delno pa veskoz, so zelo pomembne akcije in stiki sindikata s subjekti, kot so karitativne organizacije, združevanje Jugoslovanov, razna društva ipd. Pri tem se je treba realno zavedati nekaterih vidikov. Nekateri si delajo utvare, da lahko skrb za naše delavce v tujini prevzamejo konkretne karitativne organizacije (npr. v ZRN Arbeiterwohlfahrt). Tu gre za nepoznavanje nekaterih temeljnih vprašanj. Predvsem so te organizacije karitativne, to pomeni, da imajo v bistvu vlogo gasilca in moderatorja. Večina naših delavcev ne potrebuje varuške roke karitativne organizacije, ampak možnost, da se ne glede na svojo svetovno-nazorsko, versko ali narodnostno pripadnost sami aktivno zavzemajo za svoj družbeni položaj. Tega delavec seveda ne more delati v karitativni organizaciji, ki je poleg vsega ponavadi neposredno ali posredno financirana od države in ponavadi versko determinirana. Interes države imigracije pa v vrsti vprašanj ni istoveten z interesom države emigracije. To seveda ne pomeni, da nimajo karitativne organizacije neke vloge, predvsem pri tem, da delavce seznanjajo z njihovimi pravicami, da skrbе za prevajalsko, socialno in druge dejavnosti.

Združenja Jugoslovanov in razna društva so lahko zelo koristen člen pri organizaciji dejavnosti za smotrno izkoriščanje prostega časa in informativni dejavnosti.

6. Verjetno obstaja potreba po stalnem spremljanju in ocenjevanju migracij z vidika vloge sindikata. Vse to pa ni mogoče, če se ne angažirajo strokovne službe sindikata, posebno pri socioloških, ekonomskih in pravnih aspektih migracije. Dejstvo je, da so bile do zdaj organizirane najrazličnejše raziskave vseh vrst populacije slovenskih delavcev, ravni populacije, ki ni tako nepomembna in maloštevilna — slovenskega in jugoslovanskega delavca v tujini.

Pravosodni sistem in sodna funkcija federacije — tudi drugače*

I

Pravosodje, najširše vzeto kot sistem v organizacijskem smislu in v njegovem funkcioniranju v sferi uporabe materialno in formalno-pravnih predpisov v izvrševanju določene državne funkcije, se sporiadično, bolj kampanjsko kot načrtno in kontinuirano, pojavlja kot predmet zanimanja in razpravljanja. Razprave okrog pravosodja pa so bile in so še kontroverzne in kontradiktorne hkrati, bolj politično agitatorske kot strokovno utemeljene, zato pa dostikrat enostranske in precej daleč od kompleksne analize problemov, ki se kopičijo; »reform« na tem področju največkrat kot posegi od zunaj po vnaprej skonstruiranih shemah niso kaj prida prispevale k temu, kar naj bi bil njihov cilj, da bi pravosodje uspešneje izvrševalo tisto vlogo, ki jo naj ima v demokratični družbi, posebno pa v družbi, ki se imenuje socialistična samoupravna družba.

S temi morda na prvi pogled presplošnimi in zato pavšalnimi ugotovitvami (pozneje bodo nekatere vendarle bolj konkretizirane) pisec teh vrstic ne želi dajati vrednostnih sodb o subjektivnih dejavnikih za stanje, kakršno se kaže, pač pa s kritičnimi pogledi na nekatera stališča o pravosodju v novi Jugoslaviji prispevati v razpravi o tako pomembni strani našega družbenega dejanja in nehanja. Kriza pravosodja, kot se to včasih imenuje, seveda ni posebnost naše družbe, o njej govorijo nasploh; razume pa se z njo ali zaostajanje te sfere za splošnim družbenim razvojem v smislu razvoja političnih institucij in družbenih odnosov ali v »tehnološkem« smislu kot zadrževanje služb, ki sestavljajo pravosodje, na ravni obrtniške spretnosti in rutine, ki je v očitnem nasprotju z zahtevami industrijske družbe, ko stopa v atomski vek.

Vse to velja bolj ali manj za pravosodje v celoti, posebno pa za njegov najpomembnejši del, za sodstvo. Prav zato se bomo v

* Članek je predelan in dopolnjen avtorjev prispevek k razpravi o tezah o pristojnosti federacije na področju pravosodja v komisiji za pravosodje skupščine SR Slovenije na seji 11. III. 1971.

tem sestavku omejili samo na sodstvo in še tu na rešitve nekaterih vprašanj, ki so se zdele do včeraj nesporne, danes pa se razglašajo za sumljive, če ne v skrajni posledici za izraz birokratskega centralizma, centralističnega etatizma, unitarizma ali kakšnega podobnega »izma«. Ta vprašanja so v zvezi s tistimi določbami ustave iz leta 1963, ki govore o sodiščih »kot samostojnih organih družbene skupnosti« (čl. 72/2), da se »sodna funkcija izvršuje v enotnem sodnem sistemu« (čl. 132/1) in da spada v pristojnost federacije »zagotavljanje enotne uporabe zveznih zakonov in enotne kazenske (prav kaznovalne, moja op.) politike« (čl. 162, točka 2 in čl. 239, točka 1 ustave). Ta vprašanja so sicer samo nekatera med pomembnimi vprašanji, dobila pa so posebno publiciteto ob stališčih, ki jih je sprejela komisija zvezne skupščine (zbor narodov in družbenopolitičnega zbora) za revizijo zveznih zakonov s področja pravosodnega sistema. (Teze o pristojnosti federacije na področju pravosodnega sistema, akt št. 01/21-5614/1 z dne 23. XII. 1970).¹

Preden pa bi razpravljali o teh in še o nekaterih drugih vprašanjih, poskusimo tudi s stališča retrospekcije nanizati nekaj dejstev oziroma podatkov, zato da ponazorimo določene tokove v našem povojnem razvoju na področju pravosodja in tudi sedanjo situacijo v zvezi s predlogom ustavnih amandmajev. Pri tem je seveda treba upoštevati, da so z današnje perspektive lahko zelo različna stališča o tem, kaj je pomenila določena ali čisto politična ali pa že v pravne norme preoblikovana koncepcija o naši družbenopolitični stvarnosti, o vlogi prava in politike, o težnjah razvoja ipd. Zelo vztrajno pa se vzdržuje praksa, ki za nazaj odkriva vse, kar je bilo, kot objektivno danost in nujnost, tisto, kar se pričakuje, želi za naprej, pa naj bi bilo edino zveličavno, odkrit je kamen modrosti in znane so končne resnice. Vse to naslikano v skrajnosti seveda ni nič novega je zelo podobno tistemu, s čimer se je spopadel Marx v znameniti »Kritiki gotskega programa«, je tudi del objektivne stvarnosti in odraz protislovij sodobnega sveta, človeškega elementa v tej stvarnosti, ki mu je uspelo premagati še do včeraj nerešljive probleme pri prodiranju v vesolje, zelo malo pa ve o sebi samem.

Z retrospektivnega stališča se nam za področje pravosodnega sistema resnično pokažejo vsaj danes bolj očitne razlike med obdobjem, ki se je začelo že med narodnoosvobodilno vojno in končalo z ustavo 1946, ter zakonodajo na tem področju (zakoni o sodiščih, javnem in vojaškem tožilstvu, materialno in procesno pravno zakonodajo) in obdobjem po letu 1950 (z ustavnim zakonom iz leta 1953

¹ J. Globevnik: Pravosodni sistem in sodna funkcija federacije TiP, 1971, str. 627 in nasl.

A. Simatović: Odvetništvo i pravosudje nakon ustavnih promjena, Odvetnik (Zagreb), 1971. št. 1.

Glej tudi: M. Ilešič, Enotnost načel brez enotnosti organizacije, TiP, 1971, str. 321—323, in J. Česnik, Na temo: enotnost načel brez enotnosti organizacije, TiP, 1971, str. 498—500.

in novimi že omenjenimi zakoni v letu 1954, zakonom o gospodarskih sodiščih itd.). Koliko je bila npr. tik pred koncem vojne spolnjena organizacija v sodstvu in javnem tožilstvu z ustanovitvijo vrhovnega sodišča DFJ in javnega tožilstva DFJ izraz nujne »centralizacije državne oblasti v federaciji in etatičnega vodstva družbenih odnosov«, »dotlej suvereno izvrševanje sodne funkcije v federalnih enotah pa je bilo omejeno«, kot se trdi,² ostane vprašanje zase. Takšno stališče prezre zelo pomemben moment, da je proces nastajanja ljudske oblasti potekal v pogojih vojne in revolucije, da se je sodstvo razvijalo od najbolj elementarnih oblik čisto ljudskega sodstva na osvobojenem ozemlju, vključevanje sodne funkcije v nove organe oblasti, prek organiziranega vojaškega sodstva v osamosvojitve sodišč kot izvrševalca ene funkcije sicer enotne oblasti, katere nosilec je ljudstvo.

Ustanovitev pravosodnih institucij na ravni federacije kot najvišjih organov je bila sama zase logična posledica poteka dogodkov in že sprejetih odločitev o novi federativni ureditvi Jugoslavije, ki so dobile s tem tudi svojo dokončno državno pravno obliko in organizacijo. Določena centralistično etatična komponenta tega obdobja, ki pa se je uveljavila pod očitnim sovjetskim vzorom in vplivi v tem obdobju, pa je drugje, je v dogmatično razumljeni koncepciji o demokratičnem centralizmu in tako popačeni Leninovi ideji o enotni sovjetski zakonitosti; ta je bila v določeni družbeni konstelaciji prvih let po oktobrski revoluciji lahko utemeljena, pozneje pa se je izrodila v ideološko opravičilo resnično birokratskega centralizma. Ta koncepcija je bila pri nas izražena tako v določbah o pristojnosti vrhovnega sodišča federacije, ki ima pravico avokacije, se lahko pojavi kot sodišče prve in zadnje stopnje in daje obvezna navodila nižjim sodiščem, kot v koncepciji o javnem tožilstvu kot vrhovnega varuha zakonitosti tudi nad delom vseh drugih državnih organov razen republiških in zvezne skupščine.

Da so se takšne in druge in iz njih izvedene koncepcije morale pokazati za nezdržljive z našim družbenim razvojem in realnimi družbenimi odnosi oziroma da so že postale ovira v tem razvoju, je imanentno logiki nadaljnjega zapleta. Temu so dali dogodki leta 1948 močan impulz in pozitivna stran IV. plenuma CK KPJ poleti 1951 je ravno v konfrontaciji z nastalim položajem in v iskanju izhoda iz njega. Zato je drugo obdobje, ki se začne uresničevati na tem področju že od leta 1952 dalje, že v načelu osvobojeno mehaničnega posnemanja tujih vzorov. To pa je obdobje postopne graditve pravosodnega sistema na drugačnih temeljih, ki je bil z ustavo 1963 fiksiran, na tej podlagi pa bi naj bi teknel proces za »spremembe v položaju, organizaciji in delu sodstva, ki bodo potrebne, da bi spravili sodstvo v sklad s spremembami v družbenopolitičnem siste-

² Globevnik, nav. delo, str. 627—628.

mu«. ³ In ker ustava 1963 na področju sodstva z izjemo uvedbe ustavnih sodišč ni prinesla bistvenih sprememb, so bili novo izdani zakoni (zvezni in republiški) organizacijske narave potrebni predvsem zaradi formalne uskladitve z deloma drugače določenimi zakonodajnimi pristojnostmi federacije in republik razen zelo pomembne novosti glede funkcijske dobe sodnikov in javnih tožilcev (reelekcija oziroma renominacija); vprašanje, ki se mu je ustava izognila, pa sedanjosti rešitvi nekateri sploh očitajo, da je protiustavna.

Danes tako poudarjeno vprašanje ingerence republik in avtonomnih pokrajin na področju pravosodja je bilo regulirano z ustavnimi amandmaji⁴ (1968 in 1969) kot, bi lahko rekli, uvod v reformo v sedanjosti fazi; tu pa je tako zaostreno, da se zdi po nekaterih stališčih kot da z njim stoji in pade suverenost in državnost republik. Osnutek ustavnih amandmajev pušča vsaj na prvi pogled nedotaknjene še veljavne (po že sprejetih amandmajih) določbe ustave v čl. 74/2, 132 in nasl. in 239 in 240, ki zadevajo vprašanje sodišč kot organov družbene skupnosti, temeljna načela za njihovo delo in vrhovno sodišče Jugoslavije. In ker gre za prvo fazo ustavne reforme, ki se omejuje na probleme, ki se pretežno nanašajo »... na spremembe v položaju in medsebojnih odnosih federacije, republik in avtonomnih pokrajin«, naj bi se v drugi fazi reševala druga nerešena vprašanja. Sem pa šteje revizija »pristojnosti federacije na področju pravosodja. vprašanje zveznih sodišč in postopkov«. ⁵

II

1. O bistvu sodne funkcije z zgodovinskorazvojnega aspekta in danes

Strinjati se je treba s stališči v politični znanosti, da je bilo sodstvo, odkar se je razvilo v stalno institucijo politične oblasti, dualistična institucija. Sodišča so bila po eni strani družbenopolitične institucije za varstvo svoboščin in pravic človeka, po drugi strani pa so bila organ in opora politične oblasti. ⁶ Zgodovina družbenih institucij pa nam tudi odkriva, da je sodstvo odigralo zelo pomembno vlogo pri nastajanju in utrjevanju centralistične države kot politične organizacije družbe in da je odigralo prav zaradi svoje dualistične narave tudi pomembno vlogo v razvoju demokracije buržuaznega tipa. Vloga sodstva je bila tako in še iz nekega drugega razloga hkrati progresivna in zaviralna, pa je takšna ali drugačna vloga pač prevladala v določeni družbenozgodovinski konstelaciji, odvisno od vseh

³ E. Kardelj, Nova ustava socialistične Jugoslavije, v zbirki »Ustava FSR Jugoslavije«, predosnutek, Komunist, 1962, str. 191.

⁴ Glej amandma XXIII k ustavi SR Slovenije.

⁵ Citat in povzetek po ponatisu referata E. Kardelja, priloga Dela, 4. 3. 1971, str. 6.

⁶ J. Djordjević, Politički sistem, Beograd 1967, str. 628.

tistih dejavnikov, ki tudi sicer vplivajo na družbeno dogajanje po sili objektivne nujnosti.

Če ugotovimo, da je doslej marksistična teorija, tista, ki to v resnici je, ne pa tista, ki se sama za takšno razglaša, odkrila del resnice o zakonitostih družbenega razvoja, pa tudi drži ugotovitev, da danes še nimamo zadosti znanstveno utemeljene koncepcije o funkciji sodstva v družbi, posebno pa v socialistični, torej tudi v naši jugoslovanski družbi.⁷ Takšne koncepcije ne najdemo v pravni znanosti, ki pa seveda ni edina in sama poklicana in kompetentna, da jo izdela, ampak je to stvar vseh znanosti v družbi, ki se ukvarjajo s proučevanjem družbe in pojavov v njej. Tu tudi ne gre samo za razumevanje in »razradu briljantne misli Marksa o sodstvu«, kot se misli;⁸ to je treba obravnavati v kontekstu zgodovinske situacije, v kateri je nastala, in upoštevajoč obdobje, v katerem je nastala, kot je bilo to pravilno podčrtano za obravnavanje Leninove misli.⁹

Drugi razlog, zaradi katerega je bila vloga sodstva tako ambivalentna, kot smo to ugotovili zgoraj, pa je tudi v tem, da nosi sodstvo v sebi hkrati določeno dinamiko in statičnost. Navadno se sicer (zmotno) misli, da je v naravi sodne funkcije in dela sodišč, da statično, to je, formalno-pravno obravnava zadeve s svojega področja. Pri tem gre vedno za družbene pojave in probleme, čeprav se kažejo kot čisto individualni in slučajni in je element statičnosti realnost v tistem okviru in obsegu, kolikor je statičnost element (pa samo eden, ne edini) prava. Prav zato, ker sodstvo mora uveljavljati pravo (načelo zakonitosti), ki pa ni samo statično, ampak mora biti tudi dinamično, in ker mora uveljavljati pravo ne kot cilj sam zase, ampak kot sredstvo in okvir za razreševanje porušenih družbenih odnosov, je sodstvo tudi dinamično, je pomemben instrument družbenega razvoja.

Vse to in še marsikaj drugega pa je treba upoštevati pri iskanju odgovora o mestu in vlogi sodišča v strukturi državnih organov. Vse povedano seveda ni nič novega in ostaja še vedno precej na površini obravnavanega problema. Prišlo je do izraza tudi in že v gradivu in sklepih IV. plenuma CK KPJ leta 1951, pa čeprav v takratnih razmerah bolj kot deklaracija in manj kot temeljno izhodišče za adekvaten pravni izraz in organizacijske ukrepe. Razvoj potem je dobil pomembnejše impulze z ustavo 1963 in posebno z zgodovinskimi sklepi IV. plenuma CK ZKJ 1966. leta. Od tedaj dalje pa je čutiti, kako se vse bolj uveljavlja tudi v zakonodaji dinamičnost sodstva in njegova varstvena vloga, razvoj, ki ima že zametke procesa za hitrejšo demokratizacijo, pa tudi deetatizacijo v tej družbeni sferi. Naj samo omenimo tiste spremembe, ki so pomembne za kazensko

⁷ Djordjević, nav. delo, str. 638.

⁸ Djordjević, prav tam.

⁹ V. Vodopivec, Ideja revolucije in teorija države in prava, Pravniki, 1970, str. 265.

sodstvo, s temeljnim zakonom o notranjih zadevah, decembra 1966, novelo zakonika o kazenskem postopku, zakona o vojaških sodiščih itd.¹⁰

Iz povedanega izhaja, da je na prvi pogled jasna in prepričljiva ugotovitev o sodni funkciji kot funkciji oblasti enostranska, samo del resnice, zato pa so tudi enostranski sklepi, ki izhajajo iz takšne koncepcije.¹¹ Kaj pa sploh pomeni »oblast« v družbi, ki je šele na začetku procesa osvoboditve človeka, v družbi, ki še potrebuje državo v katere je še potrebno »vladanje«, ker še niso izpolnjeni pogoji, da bi država in pravo odmrla¹²? Takšna oblast je vendarle še oblast nad človekom in za tako oblast je nujno, da je izraz določene odtujenosti; ta pa seveda ni večna danost, mogoče jo je premagovali in bo nekoč v prihodnosti obvladana, do takrat pa je treba, in tudi to je mogoče, težiti k temu, da bo proces porajanja nove družbe čimmanj boleč in da bi proces deetatizacije, kot eden izmed ciljev te samoupravne družbe potekal čimbolj nemoteno.

V tem procesu obstaja nenehna nevarnost, da se oblast spremeni v posebno silo nad družbo, ni pa kvalitetno nič drugačna, če obstaja na ravni federacije, republike ali občine ali še manjše družbene celice. Seveda ta nevarnost ni izraz »zle volje« posameznikov, kakor koli so ti lahko nevarni za nemoten razvoj, zlasti če so povezani v posameznih strukturah. Ta nevarnost je objektivno pogojena s protislovji v današnji družbi, mogoče pa se ji je uspešno upirati, jo zmanjševati in premagovati z objektiviziranimi (v dani realnosti) instrumenti. Kakor bi se morda zdelo paradokсно, pa gre pri tem pomembna vloga tudi sodstvu, čeprav tudi instrumentu vladanja. To pa prav glede na to, da morajo biti sodišča *per definitionem* neodvisna in ker jim postavlja njihov okvir dela s stališča ustavnosti in zakonitosti veliko bolj učinkovite meje pred nevarnostmi birokratizacije (v negativnem pomenu), proti katerim pa seveda tudi sama niso imuna. Tu pa se zastavlja vprašanje mesta sodišč oziroma opredelitve njihovega položaja in vloge v strukturi družbenih organov. In prevladujoče stališče doslej je, da sta to mesto in vloga sodišč zelo ustrezno izražena z ustavno določbo, »da so sodišča samostojni organi družbene skupnosti« in nikakor ne pomeni spreminjati sodišč v organ nad družbo, kot se trdi.¹³

¹⁰ P. Kobe, Reforma kazenskega postopka, njene dileme in perspektive, Pravniki, 1967, str. 217—219.

Vidiki reforme kazenskega postopka, TiP, 1967, str. 1119—1129.

¹¹ Globevnik, nav. delo, str. 634.

¹² Vodopivec, nav. delo, str. 266.

¹³ Globevnik, nav. delo, str. 634, 636. Glej tudi dr. S. Polič, referat oziroma »Teze o nadaljnjem razvoju pravosodja« za sejo glavnega odbora ZD pravnikov SRS v maju 1970 (razmn.); Problemi razgraničenja funkcije federacije i republika u oblasti pravosudja, Naša zakonitost, 1970, str. 727 in nasl.; P. Malobabić, S. Lukić, Reforma pravosudja i Zakon o vojnim sudovima, Jug. revija za kriminologiju i krivično pravo, 1970, str. 623 in nasl.

Če in kolikor so se sodišča v posameznih družbenozgodovinskih konstelacijah resnično povzpela nad družbo, je bilo to posledica prav takšne družbene konstelacije. To se je dogajalo in lahko še obstaja, kadar in kolikor so se našle družbene strukture zunaj sodstva, ki so se identificirale z družbo in so se ji vsilile kot sila nad družbo. In te so seveda med drugim spremenile sodstvo in ga uporabljale kot golo orodje politične oblasti in nasilja. Oblike in pota, po katerih se je to dogajalo ali se dogaja, niti niso odločilne, lahko je potekal ta proces nezakrinkano v obliki posebnih sodišč (npr. sodišče za zaščito države v prejšnji Jugoslaviji) ali pa prikrito z vmešavanjem v delo sodišč ob sicer razglašeni njihovi neodvisnosti in samostojnosti.¹⁴ Tu bi seveda delali krivico, če ne bi poudarili, da sodišča niso vedno in povsod kratko malo sprejela takšne vloge, pa če pomislimo samo na svetle primere posameznikov, ki so jim bile njihova neodvisnost in spoštovanje zakonov ter dostojanstvo sodniške funkcije bolj pomembne kot njihov položaj ali celo življenje.¹⁵

Seveda je tudi res, da takšna ustavna koncepcija o vlogi sodišč, kakršna izhaja iz čl. 74/2 ustave, ni lahko uresničljiva in da ne zagotavlja neodvisnosti sodišč v pravem in polnem pomenu besede. Četudi pustimo ob strani stališča, ki se sporadično, zavestno ali nezavedno — to je vseeno — pojavljajo in izražajo takšno predstavo o sodstvu kot izključnem orodju politične oblasti, so tudi neposredni posegi (organizacijske in finančne narave), ki so pripeljali do »teritorializacijo sodišč«, kar ima v sedanjih konfliktnih situacijah negativne posledice.¹⁶

2. O enotnosti sodnega sistema

To vprašanje ima samo po sebi več pomenov oziroma implicira več vprašanj, od katerih pa se moramo tu omejiti na dve: ali je sploh upravičeno govoriti o enotnem sodnem sistemu in ali in kakšno mesto zavzema v tem sistemu sodna funkcija federacije.

1) Za kritiko ustavne določbe iz čl. 132/1 ustave, ki ima isto izhodišče kot stališče o mestu in vlogi sodišč v sistemu oblasti, velja že spredaj (k 1.) povedano.¹⁷ Drugače pa je precej enotno stališče, da je mogoče govoriti o enotnem sodnem sistemu takrat in toliko, kolikor zanj veljajo ista temeljna ustavna načela.¹⁸

Ali pa je samo v tem in kako zagotoviti, da bi imel državljan, kot posameznik ali organiziran v skupnostih, enako pravno varstvo pred resnično neodvisnim sodiščem, pa so nadaljnji problemi, od

¹⁴ Djordjević, nav. del. str. 632, 641, 642.

¹⁵ Djordjević, nav. delo, str. 643.

¹⁶ L. Geršković, *Pretpostavke revizije pravnog sistema Jugoslavije, Socijalizam*, 1969, str. 1328, 1329.

¹⁷ *Globevnik*, nav. delo, str. 635.

¹⁸ To je tudi večinsko stališče v uvodoma omenjenih tezah komisije zvezne skupščine. Glej tudi Polič, v op. 13, nav. delo.

katerih je treba izhajati pri iskanju odgovora na postavljeno vprašanje. Enako pravno varstvo se tiče seveda tistih družbenih odnosov, ki so temeljni družbeni odnosi v naši družbi in so kot takšni tudi vsaj posredno predmet pravnega varstva. In ti temeljni družbeni odnosi niso samo odnosi, ki so izraženi v sferi državne varnosti in v drugih sferah in so dosti neustrezno izraženi zlasti v osnutku ustavnega amandmaja XXIX (posebej v točki 12); so tudi drugi, v sferi socialne varnosti v najširšem pomenu besede, katerih subjekt je človek »kot skupnost družbenih odnosov« (Marx). To je vsebinska stran enotnega sodnega sistema kot neločljivo povezana z organizacijsko in formalno.¹⁹

Takšen enoten sodni sistem se seveda nujno gradi v republiki in avtonomni pokrajini. Popolnoma logično pa je vprašanje, ali se tudi tu konča in ali bi bila resnično »suverenost republik v sferi sojenja omejena, če bi sodbe in odločbe njenih sodišč bile podvržene kontroli sodnih organov izven republik in nad njimi«?²⁰ S tem se sicer že načinja drugo postavljeno vprašanje, to je vprašanje o sodni funkciji federacije (glej dalje). Danes sicer ni spora o tem, da naj se redni sodni postopki (to je dvoistančni postopki) končajo v republiki oziroma avtonomni pokrajini, pa naj se to razume kot izraz republiške suverenosti ali pa težnje po hitrem in učinkovitem sodstvu. S stališča subjektov v sporu pred sodiščem pa je seveda zelo vprašljivo (ne glede na to, ali nastopa subjekt v družbenem interesu ali v svojem), ali naj se jim zapre vsaka možnost po poti izrednih pravnih sredstev zahtevati pravno varstvo tudi zunaj republike. In kaj bi zgubile republike, če bi se sporazumele in bi to postalo tudi ustavna norma, da se takšna možnost pusti seveda v realnih mejah, kj jih ne bi bilo težko določiti? In ker tudi občinsko, okrožno ali republiško sodišče ni teritorialni organ, ampak organ družbene skupnosti, katerega odločitve so veljavne na vsem jugoslovanskem ozemlju, tako tudi sodišče federacije ostane to samo po naslovu, po vsebini pa je del enotnega sodnega sistema, čigar položaj in pristojnosti pa so nujno omejene. *De lege ferenda* bi morale biti bolj omejene, vendar še v takšnem obsegu, ki ga narekuje sodna funkcija v pravem pomenu besede.

2. Med funkcijami federacije v pravosodju sta postali sporni tisti, ki izhajata iz določbe točke 2 člena 162 ustave (to je: zagotovitev enotne uporabe zveznih zakonov in enotne kaznovalne politike), ki naj bi z amandmajem XXIX odpadli. Da s tem ni prejucirana rešitev tega vprašanja, izhaja že iz spredaj povedanega.²¹ Za njegovo rešitev pa je treba upoštevati tudi vsebinsko stran sporne določbe,

¹⁹ Prim. gradivo »Problemi razgraničenja . . .«, nav. v op. 13 spredaj, str. 732.

²⁰ Globevnik, nav. delo, str. 636.

²¹ Glej referat, nav. v op. 5, in Globevnik, nav. delo, str. 635.

ki pa obravnava dve različni stvari in ju bomo tudi obravnavali vsako zase.

a) Skrb za enotno uporabo zveznih zakonov

Po točki 1 člena 239 ustave, ki je osnutek amandmajev ne zadeva in torej ostane v veljavi do nadaljnjega, spada v pristojnost Vrhovnega sodišča Jugoslavije, da sprejema načelna stališča in načelna pravna mnenja o vprašanih, ki so pomembna za enotno uporabo zveznih zakonov po sodiščih splošne pristojnosti in specializiranih sodiščih. Če primerjamo to določbo z določbo, ki je iz prvega po-vojnega obdobja omenjena spredaj (ad I.), je seveda očitna vsebinska razlika: danes veljavna določba je v skladu z neodvisnostjo sodišč tudi znotraj sodnega sistema. Ta določba pa ima neko drugo po-manjkljivost, ki pa se ji je mogoče v praksi izogniti ali jo celo izklju-čiti. Gre za nevarnost, da se sprejmejo načelna mnenja brez zveze s konkretnimi zadevami na podlagi abstraktno skonstruiranih pro-blemov. Ta nevarnost se je pokazala pri izkoriščanju takšnih neinsti-tucionaliziranih oblik, za katere se zavzemajo.²²

Pri uresničevanju takšne naloge gre samo za skrb za enotno zakonitost na celotnem jugoslovanskem prostoru in za temu ustrezne instrumente, za enotno uveljavljanje enakopravnosti državljanov, za enotno pravičnost, pa ne zaradi nje same, ampak zaradi pravnih subjektov, ki potrebujejo pravno varstvo. Kako so te stvari potekale, in nekaj časa še bodo, glede na veljavni sistem, ni mogoče presojati brez analize primerov, ki jih obravnava Vrhovno sodišče Jugoslavije, in gradiva, iz katerega izvaja svoja načelna stališča in mnenja. Tisti podatki, ki so na voljo, pa kažejo, da so bila dosedanja prizadevanja sodnih zborov pri Vrhovnem sodišču Jugoslavije (občne seje, raz-širjene občne seje in podobno) v okviru določenih pristojnosti izraz prizadevanj za pravno sigurnost in vse prej kot izraz etatističnega centralizma in monopolizma.

b) Enotna kaznovalna politika

Ob tem vprašanju je treba najprej precizirati vsebino, ki naj bi jo izrazil ta popolnoma neustrezen izraz. Izraz ne ustreza, ker izhaja iz predpostavke, da se politika družbene reakcije zoper storilce kaznivih dejanj kaže samo v izrečenih kaznih, in še teh razum-ljenih kot predvsem povračilnih represivnih ukrepih. V sodobnem izrazoslovju pomeni ta politika uporabo in izvrševanje vseh kazenskih sankcij, in čeprav je med njimi kazni še vedno prevla-dujoča, ne bi smela biti čista represija. Ta politika je odvisna od več dejavnikov, opredeljuje pa jo dvojni smoter družbenih sankcij, to je: varstvo družbe in resocializacija storilca kaznivega dejanja. In ker je tako, je tudi v trditvi, da je treba to politiko izvajati »glede na dejanske razmere ne samo v republikah, ampak celo v posa-meznih regijah republike oziroma avtonomne pokrajine, ker so raz-

²² Globevnik, nav. delo, str. 637. Prim. Kobe, Novela zakonika o kazenskem po-stopku — po enem letu, Pravnik, 1969, str. 3.

mere povsod različne in specifične²³ samo del resnice, in še to s stališča prakse. S stališča politike kot akcije, oprte na znanstvenih spoznanjih o kriminaliteti kot družbenem pojavu in o posamezniku kot delikventu, pa je takšno stališče lahko tudi globoka zmota.

Konkretne razmere in specifičnosti so v takšnem sodobnem konceptu samo eden od momentov za usmerjanje politike kazenskih sankcij, pa tudi za sojenje v posameznih primerih, v celoti, ki sestavlja spoznanja, ne najbolj bistven. Z razlikami in specifičnostmi posamezne ožje regije se namreč uveljavljajo poleg racionalnih tudi iracionalni momenti, ti pa so pogosto toliko močnejši, kolikor bliže kraju dogodka se zadeva obravnava, in ravno tako so najmočnejši tudi pritiski agresivnosti v isti smeri. Odločanje višjih sodišč je seveda samo eden izmed instrumentov za usmerjanje kaznovalne politike v skladu s tistimi idejami, ki so vsebina sodobnih koncepcij o družbeni reakciji na kriminaliteto. Vloga sodišča federacije je po naravi stvari same, ki nujno omejuje njegovo pristojnost, v uravnavanju oziroma skrbi za ustrezno politiko kazenskih sankcij in je tudi nujno omejena vsaj glede uporabe najhujših kazni, ni pa tehtnega načelnega zadržka za njo.

---

²³ Globevnik, nav. delo, str. 335.

Neobvezna skepsa ob Vukičevićem sestavku

Razprava podpolkovnika Vukičevića o koherentnosti narodnih kultur v kulturnem življenju JLA je brez dvoma prav dobra kot programski manifest: morda nekoliko ponavljano, pa vendarle razvidno zapisuje vse tiste temeljne iztočnice, ki naj bi glede na našo družbeno ureditev veljale za kulturno življenje v JLA. Pravim, naj bi, kajti besedilo je po svoji metodi analitsko neobremenjeno politološka spekulacija: v svoji formalno-logični zgradbi izhaja pač iz dvojice platonično čistih kategorij: človekove pravice do lastnega kulturnega življenja in njegove pravice do samoobrambe.

Pisec tehle vrstic sicer ni bogve kakšen ekspert za vojaško kulturno življenje, na prvi pogled pa se mu zdi, da se je avtor razprave tudi že na ravni formalne logike izognil nenavadno pomembni odločitvi: ali pojmovati kulturo in kulturno življenje kot pasivno ali aktivno gojenje različnih umetnosti ali pa jo pojmovati širše — kot (nacionalni) civilizacijski kompleks oziroma kot polnovredno uveljavljanje različnih takšnih kompleksov v JLA. Iz nekaterih njegovih zapisov, ki jih zaradi očitnosti ne kaže prepisovati, je namreč razvidno, da mu je kultura predvsem gojitev umetnosti (vojaški pouk npr. iz nje izloča), z drugimi, prav tako evidentnimi stavki pa bi mogli razumeti nasprotno, da mu je namreč pojem kultura mnogo več (»navade, običaji, jezik, folklor, umetniške in druge posebnosti, tradicijske posebnosti ipd.«).

Če drži prvo, potem je morda nadaljnja logična zgradba v redu, hudo pa je seveda v takšno zoženje pojma privoliti. — Če pa je res drugo, potem postane vprašanje koheziranja nacionalnih kultur v vojski z enim uradnim jezikom seveda strašno komplicirana reč, ki je ni mogoče reševati s prekratki manifesti.

1. Tisti trenutek, ko so namreč vojaki različnih narodnosti deležni vojaškega pouka v enem samem jeziku, je treba brezpogojno računati na frustracijske procese pri vseh tistih, ki jim učni jezik ni materinščina. In to prav na ravni njihove nacionalne kulturne fiziognomije. Kajti zelo težko je jezikovno aktivnost deliti na kulturno in ne-kulturno, pa tudi sam vojaški pouk sega v različne

izrecno kulturne sfere (geografija, moralno-politična vzgoja ipd.) in če k temu pomislimo, da je vsa terminologija, vsa logika jezikovnega izražanja za takšne vojake popolnoma nova, tuja, da je jezik vendarle temeljni medij nacionalne kulture, njene logike in izraznosti, si verjetno ni težko predstavljati, kako težavno postane v resnici vprašanje koherentnosti narodnih kultur in kulturnega življenja v JLA tisti hip, ko se želimo z njim praktično spoprijeti.

Pomislek bi strnil v tole tezo: če hočemo imeti večnacionalno vojsko, ki bo prežeta s kulturnim duhom nacionalno-kulturne koherentnosti, je treba najprej temeljito preučiti pomen enotnega jezika za to vojsko. — In to popolnoma hladno-tehnokratsko, brez čustvenozanosnih vizij, kajti ni mogoče docela ločiti urjenja vojaških večšin od nacionalnih kulturnih kompleksov.

2. Drugo vprašanje, ki se prav tako odpira na temeljni ravni Vukičevićeve razprave, izvira iz mnogonivojske socialne sestavljenosti enot JLA. Socialne sestavljenosti teh enot namreč ni mogoče uzreti le s preprosto narodnostno evidenco ali pa z merilom tako imenovane esteritorialnosti. Nacionalne kulture so pač navznoter stratificirane in prav gotovo ni vseeno, ali so vojaki v enoti iz te ali iz druge plasti takšne kulture, pa čeprav so iste narodnosti. Najbrž bo zelo težko vzpostaviti kulturno koherenco v enoti, v kateri je npr. dvajset nepismenih ene narodnosti in pet — postavim — tekstilnih tehnikov druge narodnosti. Primer je enostaven, zato bo seveda vojaški praktik vprašanje hitro rešil: kulturna dejavnost bo v tem primeru temeljila na opismenjevanju, ki ga bodo vodili tekstilni tehniki. — Ampak recimo, da so ti tekstilni tehniki Makedonci, dvajset analfabetov pa iz Črne gore: ali ne bo to opismenjevanje po logiki stvari že od vsega začetka protivno dejstvu, da je sicer uradni jezik srbohrvaščina? Vojaški pouk bi bil v srbohrvaščini in prav verjetno prilagojen analfabetom: kako v takšni situaciji rešiti vprašanje navzkrižne kulturne, socialne, izobrazbene, vojaške itd. enakopravnosti.

Pa ko bi bili primeri takšne socialne slojevitosti v praksi vsaj tako enostavno razvidni, kakor je tale, ki smo si ga ravnokar izmislili za ponazoritev.

3. Tretji pomislek je bolj asociativne in praktične narave in se opira na opis zdravstvene organizacije oziroma administracije v vojski, kakršnega je za TiP nedavno tega pripravil nekdanji vojaški zdravnik Rugelj. Iz njegovega pisanja je razvidna že kar zaskrbljiva neprožnost naše vojaške administracije. Če je tako v zdravstvu, ki je pač veliko bolj otipljiva sfera vojaškega življenja, kako neki se more šele ta administracija vesti do urejanja t.i. kulturnih dejavnosti (to pot so mišljene kot gojenje različnih umetnosti). — Pisec tehle vrstic spada v generacijo, ki je bila deležna desetletnega predvojaškega in vojaškega šolanja (5 let v gimnaziji, 4 na univerzi in 1 leto v vojski) torej je ob nastopu vojaške službe v glavnem obvladal nič kolikokrat prežvečeno tehnično terminologijo, pa tudi tematiko, kakr-

šna je predvidena za urjenje oziroma proučevanje poprečne vojaške enote. Povrhu je ta čas diplomiral iz zgodovine srbohrvaške književnosti ter jezika, v njegovem vojaškem kartonu pa mogoče še danes piše, da je polpismen ali celo da se je opismenil v vojski: ob prihodu pač ni takojci razvozlat polpismeno naččkanih cirilskih besed. — Primer je resda nekoliko zasebne narave, je pa tipičen primer tistega birokratskega odnosa do človeka, ki ga je Vukićević predvidel z dovolj nedolžno fakturo: inkohherentna tendenca. Administrativec gleda v svet skozi rubrike in splošne postulate, za drugo mu ni prida mar; bojim se, da so vprašanja nacionalnih kulturnih koherentnosti zanj presubtilna.

4. S tem v zvezi še eno vprašanje: namreč, kako je sploh z ločevanjem med »inkohherentnimi« in »antinkohherentnimi« tendencami? Če naj bi bilo namreč za inkoherentne tendence značilno, da zanemarjajo večnacionalno sestavo vojske, potem se seveda kaže vprašati, v imenu česa zapostavljajo to dejstvo in od kod možnosti za takšno zanemarjanje. Možnost je v bistvu samo ena: lahko ga zanemarjajo na račun jezikovne in siceršnje enotnosti vojske, kakor pravilno ugotavlja že Vukićević sam. Ker pa je jezik le eden temeljnih razpoznavnih znakov za narod, se od tod hitro razširijo predstave o majoriziranosti tega ali onega jugoslovanskega jezika in njegove kulture. — Tako imenovana inkohherentna tendenca po Vukićevićevi shemi se pred našimi očmi dokaj nesramežljivo in neprijetno spremeni v antinkohherentno težnjo.

Logičen sklep bi torej bil, da je birokratski primitivizem zelo blizu nacionalizmom različnih vrst, da predstavlja izrazit antinkoherenčni potencial, pa če se tudi navzven kaže v obliki nevednosti ali naivnosti. Teh nekaj vprašanj se mi kot neekspertu zastavlja ob Vukićevićevem tekstu. Vsa imajo skupni imenovalec: do kakšne mere in s kakšnimi sredstvi bi bilo mogoče vse te idealizirane, očiščene pojme realizirati v naši vojski, takšni, kakršna danes je. Čeprav kot rečeno, je Vukićevićev traktat kot idealiziran program prav dober.

Objavljanje zakonov v jezikih narodov in narodnosti

I

Razvoj pravnega urejanja

1. V večnacionalnih državah vprašanje, v katerem jeziku bodo objavljeni zakoni in drugi splošni akti, praviloma ni le pravno, temveč predvsem tudi aktualno politično vprašanje.

Če upoštevamo le pravno plat te problematike, lahko kot zanimivost povemo, da je npr. Belgija že 18. aprila leta 1898 sprejela zakon, ki se nanaša na uporabo flamskega jezika v uradnih publikacijah. Po 1. členu tega zakona se zakoni izglasujejo, potrjujejo, razglasijo in objavijo v francoščini in flamščini, po razglasitvi pa se vnesejo v uradni list v francoskem in flamskem besedilu. Isto velja tudi za kraljeve odloke. Spore, ki bi nastali zaradi razlik v besedilih, rešuje zakonodajalec v skladu s splošnimi pravili razlage, pri čemer ne daje prednosti ne enemu ne drugemu besedilu.

Po zvezni ustavi švicarske konfederacije z dne 29. maja leta 1874 so za uradne jezike konfederacije razglašeni: nemščina, francoščina in italijanščina. Ustava kantona Freiburg določa v 21. členu, da se zakoni, uredbe in odkloni objavljajo v francoščini in nemščini, vendar se francosko besedilo šteje za izvirno besedilo. Po 17. členu ustave kantona Bern iz leta 1893 se zakoni, uredbe in odkloni kakor tudi podzakonski predpisi splošnega pomena objavljajo v nemščini v nemškem delu kantona, v francoščini pa v francoskem delu kantona.

V ZSSR se po ustavi (temeljnem zakonu) iz leta 1958 zakoni, ki jih sprejeme vrhovni sovjet ZSSR, razglasijo v jezikih drugih republik.

2. V SFRJ se je pravno urejevanje tega vprašanja začelo zelo zgodaj.

Na podlagi odlokov II. zasedanja AVNOJ, zlasti pa odloka o zgraditvi Jugoslavije po federativnem načelu, ki je v 2. točki določil, da se Jugoslavija gradi po federativnem načelu, ki bo zagotovilo popolno enakopravnost jugoslovanskih narodov, v 4. točki pa, da so vsem nacionalnim manjšinam v Jugoslaviji zagotovljene vse nacionalne pravice (15. januarja 1944), je AVNOJ sprejel odlok o objavljanju odlokov in razglasov AVNOJ, njegovega predsedstva in nacionalnega komiteja v srbskem, hrvaškem, slovenskem in makedonskem jeziku.

Po 1. točki tega odloka se morajo vsi odloki in razglasi vrhovne zakonodajne, izvršilne in naredbodajne oblasti v Jugoslaviji objavljati v uradnih izdajah AVNOJ in NKOJ v navedenih jezikih. Poleg tega je posebej poudarjeno, da so vsi ti jeziki enakopravni na vsem ozemlju Jugoslavije. To načelo je v 2. točki podrobneje obdelano, medtem ko je v 3. točki spričo obstoječih okoliščin določeno, da so možne tudi izjeme, ker je predpisano, da je odloke mogoče objavljati v enem ali drugem izmed navedenih jezikov, da pa jih morajo deželni sveti obvezno razglasiti v jezikih svojih narodov.

Decembra leta 1944 je NKOJ sprejel odlok o »Uradnem listu demokratične federativne republike Jugoslavije«, v njegovem 1. členu je določeno, da ta list izdaja predsedstvo NKOJ. V 2. členu je predpisano, da se bo uradni list tiskal v srbsščini, hrvaščini, slovenščini in makedonščini. Na podlagi 5. člena tega odloka je minister za pravosodje aprila 1945 izdal pravilnik o izdajanju in urejanju »Uradnega lista DFJ«. Po 2. členu se objavljena besedila v vseh štirih jezikih štejejo za avtentična. V 10. je ponovno poudarjeno, da ni nujno, da uradni list izhaja v vseh štirih jezikih, dokler ne bodo zagotovljene potrebne tehnične možnosti.

Za nadaljnje uresničevanje intencij teh predpisov je bilo na podlagi uredbe o izdajanju zbornika zakonov in uredb, ki je bila sprejeta maja 1945, in sicer njenega 3. člena, sprejeto navodilo za izvrševanje te uredbe (julija 1945), po katerem se zbornik izdaja v vseh jezikih narodov Jugoslavije, toda dokler ne bodo zagotovljene potrebne tehnične možnosti, se zbornik za zdaj, kot je bilo izrecno poudarjeno v 3. členu navodila, izdaja v srbsščini in hrvaščini.

Z zakonom o ustavodajni skupščini iz avgusta 1945 je v 22. členu določeno, da je treba razglasiti ustavo in objavljati zakone, sprejete v tej skupščini, v srbsščini, hrvaščini, slovenščini in makedonščini. Tudi poslovnik s skupne seje obeh domov ustavodajne skupščine z dne 2. decembra 1945 in poslovnik z dne 6. decembra 1945 predvidevata objavljanje ustave v jezikih narodov, in sicer prvi poslovnik v 18. členu, odst. 2, drugi pa v 51. členu, odst. 2.

Z ustavo FLRJ iz leta 1946 je v 65. členu predpisano, da se zakoni in drugi splošni predpisi FLRJ objavljajo v jezikih ljudskih republik. Glede nacionalnih manjšin je ustava v 13. členu določila, da v Jugoslaviji uživajo pravico in zaščito svojega kulturnega razvoja in svobodne uporabe svojega jezika.

Naj tu kot zanimivost dodamo še to, da je ustava iz leta 1946 izrecno predpisala, da postopek pred sodišči poteka v jezikih republik, avtonomnih pokrajin ali avtonomnih oblasti kjer je sodišče.

S spremembami in dopolnitvami poslovnika ljudske skupščine FLRJ na skupni seji zveznega zbora in zbora narodov aprila leta 1948 (čl. 2a) so predvidene tudi štiri komisije za določanje avtentičnih besedil zakonov, ki jih sprejme ljudska skupščina, kakor tudi način razreševanja neskladij med avtentičnimi besedili. Bilo je predpisano, da bo predsedstvo ljudske skupščine FLRJ na podlagi z ustavo določene pravice dajanja obveznih razlag zveznih zakonov ugotovilo, katero avtentično besedilo izraža pravi, avtentični smisel zakonskega predpisa. S poslovnikom iz leta 1950 (čl. 27, 28 in 29) je bilo vprašanje komisij in njihovih pristojnosti še podrobneje obdelano.

Z ustavnim zakonom iz leta 1953 je bilo v 19. členu predvideno, da se zvezni zakoni sprejemajo in objavljajo v jezikih vseh ljudskih

republik, v 102. členu pa je bilo urejeno vprašanje komisij za ugotavljanje avtentičnih besedil. V 111. členu je bilo določeno, da se zakoni in drugi akti sprejemajo v srbsščini, hrvaščini, slovenščini in makedonščini, objavljajo pa se v »Uradnem listu FLRJ«. Vprašanje čuvanja izvirkov zakonov v teh jezikih je urejeno v členu 112.

Da bo ta pregled popolnejši je treba omeniti, da je bil leta 1945 sprejet zakon o veljavnosti ustave, zakonov in drugih zveznih pravnih predpisov na ozemlju, na katero je z mednarodnim sporazumom bila razširjena civilna uprava FLRJ.

V letu 1958 je ZIS sprejel odločbo o izdajanju zbornika zveznih predpisov; ta v 3. točki določa, da mora biti zbornik tiskan v treh izdajah: srbohrvaščini — ekavsko in v latinici, v slovenščini — v latinici in v makedonščini — v cirilici. Ta odločba je bila spremenjena 24. marca 1961 s tem, da je v 3. točko vneseno, da se bo zbornik tiskal v štirih izdajah: v srbohrvaščini — ekavsko in v cirilici, v srbohrvaščini — ijekavsko in v latinici, v slovenščini — v latinici, in v makedonščini — v cirilici.

Decembra leta 1967 je zvezni izvršni svet sprejel sklep, da je treba tudi tiste zvezne predpise in druge splošne akte, ki so jih po dotodanji praksi objavili v dodatkih »Uradnega lista SFRJ« v srbohrvaščini — v latinici, objavljati v jezikih vseh narodov Jugoslavije.

Ustava SFRJ iz leta 1963 je predpisala v 131. členu, odst. 1, da se zvezni zakoni in drugi splošni akti zveznih organov objavljajo v uradnem listu federacije v avtentičnih besedilih v jezikih narodov Jugoslavije: srbohrvatskem oziroma hrvatskosrbskem, slovenskem in makedonskem.

Poslovník zvezne skupščine iz maja 1967 določa, da se zakoni in drugi akti zvezne skupščine kakor tudi avtentične razlage zakonov objavljajo v »Uradnem listu SFRJ« (člen 250, odst. 1). S tem poslovnikom je natančneje urejeno tudi vprašanje uporabe jezika in pisav narodov in narodnosti pri poslancih (člen 229—233) kakor tudi pristojnosti in način dela komisije za ugotavljanje istovetnosti besedil v jezikih narodov Jugoslavije (čl. 157—158).

Aprila leta 1967 je bila sprejeta in objavljena prva skupina ustavnih amandmajev. Nobeden izmed šestih amandmajev ni posegel v obstoječo pravno ureditev jezikov. Decembra leta 1968 je bilo sprejetih novih 13 amandmajev k ustavi Jugoslavije. Med tem ko je prva skupina amandmajev (I—VI) doživela v javnosti in strokovni literaturi sorazmerno miren sprejem, pa je druga skupina (VII—XIX) že takoj, ko je bila sprejeta, sprožila vprašanje razlage kakor tudi ugotavljanja njihovega dometa in odnosov s sistemom ustave, ki jo spreminjajo. To velja posebno za amandma XV, vendar čedalje bolj tudi za druge, ki se prav tako nanašajo na pomembna družbenopolitična vprašanja: na federalizem (XVI), na položaj avtonomnih pokrajin in njihov odnos do republike in federacije (XVIII), na enakopravnost narodov in narodnosti (XIX).

Na podlagi 121. člena ustave SFRJ iz leta 1963 so ustave republik urejale vprašanje jezika, v katerem bodo njihovi predpisi objavljeni enotno, se pravi, vse republike so določile, da bo to jezik naroda, ki v tej republici živi. Toda na podlagi 3. odst. 43. člena ustave Jugoslavije, po katerem se z republiško ustavo in z zakonom določajo tudi druge pravice posameznih narodnosti na območjih, na katerih živijo, in upoštevajoč še popolnejše in širše uresničevanje načela enakopravnosti jezikov in pisav narodov in narodnosti na teh območjih, in sploh tudi v smislu

amandmaja XIX in drugih določb so v Srbiji februarja leta 1969 z amandmajem VI dopolnili 4. odst. 164, členu ustave Srbije tako, da so med drugim določili, da se republiški zakoni objavljajo ne le v srbsko-hrvatskem jeziku kot dotlej, temveč tudi v albanskem in madžarskem. Druge republike niso sprejele takšnih amandmajev.

Poslovnik zvezne skupščine iz julija leta 1970 določa v 283. členu, odst. 1, da se zakoni in drugi splošni akti zvezne skupščine objavljajo v uradnem listu federacije. To določbo je v identičnem besedilu vseboval poslovnik v fazi predosnutka (čl. 283, odst. 1), osnutka (čl. 285, odst. 1) in predloga (čl. 281, odst. 1), kar priča, da ni bilo nobenih sprememb.

3. Tako se je doslej pravno urejalo vprašanje jezika pri objavljanju zveznih in republiških predpisov ter drugih splošnih aktov.¹ K temu je treba dodati le še to, da je bila aprila leta 1969 sprejeta resolucija zvezne skupščine o uresničevanju ustavnih načel o enakopravnosti jezikov in pisav narodov in narodnosti Jugoslavije v zveznih predpisih in v delu zveznih organov. Po tej resoluciji (II, 2) je v zakonodajni dejavnosti federacije pri sprejemanju zveznih zakonov kakor tudi predpisov za njihovo izvrševanje treba dosledno uveljavljati ustavna načela o enakopravnosti jezikov in pisav narodov in narodnosti Jugoslavije.

Resolucija ugotavlja, da so ta načela zajeta v določbah členov 41, 42, 43, 131 in 157 kakor tudi v amandmaju XIX, točka 2 in 3 ustave Jugoslavije.

Če pustimo ob strani pomembno, toda še vedno neobdelano vprašanje o značaju in pravni naravi resolucij, ki jih v sedanjih razmerah čedalje bolj sprejemajo kot obvezujoče akte, je koristno opozoriti, da je zvezni izvršni svet leta 1970 sprejel določene ukrepe za uresničevanje omenjene resolucije in sprejel splošne smernice, da se pospeši organizirano delo zveznih organov uprave pri njenem uresničevanju.

Če bi hoteli zdaj po vsem, kar smo navedli v zvezi z vprašanjem, ki je predmet obravnave, dognati temeljne značilnosti v razvoju pravnega urejanja, bi opazili tri stvari: prvič, da se je pravno formuliranje izpopolnjevalo, da pa je v njegovem jedru bilo od vsega začetka stališče, da se vsi predpisi in drugi splošni akti federacije objavljajo v jezikih vseh narodov Jugoslavije; drugič, da je v SR Srbiji spričo največje aglomeracije narodnosti uresničena potreba, da se republiški zakoni objavljajo v albanskem in madžarskem jeziku kot jezikih najštevilnejših narodnosti; in tretjič, da je vprašanje objavljanja zakonov in drugih splošnih aktov zvezne skupščine tudi v jezikih narodnosti pravno in dejansko nerešeno.

Tu je še zanimivo pristaviti, da z našimi predpisi ni izrecno urejeno vprašanje jezika v zvezi z meddržavnimi listinami. Toda glede na načelo o enakopravnosti jezikov narodov Jugoslavije bi očitno bilo mogoče zagovarjati stališče, da bi druga tuja podpisnica glede na naše notranje pravo morala dati listino v podpis v vseh jezikih narodov Jugoslavije.

4. V času, ko so potekale razprave in se pripravljali predlogi za spremembo ustave, je bilo pogosto poudarjeno, da federalni značaj naše

¹ Politični in zgodovinski aspekt razvoja nacionalnega vprašanja je obdelan v članku Rodoljuba Čolakovića: »Boj komunistične partije Jugoslavije za rešitev nacionalnega vprašanja«, »Socijalizam«, 1959, št. 2, str. 57—86.

družbenoekonomske ureditve kakor tudi pravnega sistema zahteva določeno materialno-pravno ločenost zvezne in republiške ustavnosti ter zakonitosti, da pa je vendar treba upoštevati, da je ta ne le pluralistična, temveč tudi enotna. Pri konkretnem primeru pomeni to, da v pokrajinah kakor tudi na drugih območjih, kjer živijo narodnosti, uporabljajo zvezne predpise in druge splošne akte zvezne skupščine, zveznih organov in organizacij (posebej velja poudariti procesne zakone) in da se zato kaže potreba, da bi tudi te predpise objavljali v jezikih narodnosti, bodisi vseh, bodisi najštevilnejših. V nasprotnem primeru ni mogoče popolnoma uresničiti razglašanih in pravno izdelanih načel o popolni enakopravnosti jezikov narodov in narodnosti v pokrajinah.

Glede na vse to so zvezni skupščini predložili predlog zakona o objavljanju zveznih predpisov in drugih aktov, katerega 4. člen se glasi: »Če republiški predpis določa, da se republiški predpisi objavljajo tudi v jezikih določenih narodnosti, se v 'Uradnem listu SFRJ' objavljajo zvezni predpisi in drugi akti tudi v jezikih teh narodnosti kot avtentična besedila.« Glede na to, da je doslej edinole SR Srbija določila, da se njeni republiški zakoni poleg srbohrvaščine objavljajo tudi v albanskem in madžarskem jeziku, bi potemtakem, seveda če bi zvezna skupščina sprejela omenjeni predlog, tudi vse zvezne predpise objavljali v teh jezikih, pri čemer bi imeli enakopravno moč kot predpisi, objavljeni v jezikih narodov Jugoslavije. Po drugi strani bi federacija s tem predpisom prevzela nase obveznost, da bo objavljala zvezne predpise in druge akte tudi v drugih jezikih narodnosti, če bi v katerikoli republiki z republiškim predpisom določili, da se republiški predpisi objavljajo tudi v jeziku oziroma jezikih določenih narodnosti. In nasprotno: ker je federacija prevzela nase obveznost, da bo objavljala svoje akte v določenem jeziku narodnosti, za republiko, na katere območju tudi živijo pripadniki teh narodnosti, ne nastopi obveznost, da bi objavljala svoje republiške predpise v jeziku dane narodnosti.

II

Smisel in domet 4. člena predloga zakona

1. V zvezi s 4. členom predloga zakona o objavljanju zveznih predpisov in drugih aktov se kot temeljno postavlja vprašanje njegove soglasnosti s 131. členom ustave Jugoslavije. Oziroma, ali točka 2 amandmaja XIX pooblašča federacijo, da kljub izrecni določbi iz 1. odst. 131. člena ustave Jugoslavije² lahko ureja objavljanje zveznih predpisov in drugih aktov v avtentičnih besedilih in v določenih jezikih narodnosti s svojim zakonom ali ne.³

² »Zvezni zakoni in drugi splošni akti zveznih organov se objavljajo v Uradnem listu federacije v avtentičnih besedilih v jezikih narodov Jugoslavije: srbohrvatskem oziroma hrvatskosrbskem, slovenskem in makedonskem.

³ Prvo omembo zakona, ki naj bi urejal objavljanje zveznih predpisov tudi v jezikih določenih narodnosti, zasledimo v členu 208, odst. 3, predosnutka poslovnika zvezne skupščine iz januarja 1970. V njem je predlagana dopolnitev 157. člena poslovnika iz leta 1967 v tem smislu, da bi pri komisiji za ugotavljanje istovetnosti besedil v jezikih narodov Jugoslavije dodali nov stavek, ki bi se glasil: »Komisija ugotavlja tudi, da besedila prevodov aktov iz 1. odst. tega člena v jezikih narodnosti, v katerih se soglasno z zakonom objavljajo zvezni predpisi, ustrezajo besedilom teh

Če hočemo na to vprašanje odgovoriti, vidimo, da so argumenti tako za pozitiven kot za negativen odgovor. Pri utemeljevanju negativnega stališča bi lahko izhajali predvsem iz naslednjem:

a) Določba 1. odst. 131. člena ustave Jugoslavije je imperativne narave in ne predvideva nobenega odmika. Avtentična besedila so le besedila, ki jih predvideva ta ustavna določba. Z zakonom torej ni mogoče odstopati od takšne izrecne določbe ustave. Temu v prid govori tudi sedanja rešitev tega vprašanja v SR Srbiji. Po 4. odst. 164. člena ustave Srbije so se zakoni ter drugi predpisi in splošni akti republiških organov (...) objavljali do spremembe ustave le v srbohrvaščini. Ko je bil sprejet amandma VI ustave Srbije (1. februarja 1969), je bila ustava spremenjena tako, da je bila omenjena določba iz 4. odst. 164. člena ustave Srbije razširjena tako, da je izrecno določala, da se republiški zakoni objavljajo tudi v albanskem in madžarskem jeziku.

Iz takšne rešitve tega vprašanja torej izhaja, da 2. točka amandmaja XIX ustave Jugoslavije ni razumeti v tem smislu, da pooblašča, da bi se to mimo ustavne določbe uredilo z zakonom, temveč da je kljub obstoju amandmaja XIX bilo nujno spremeniti oziroma razširiti dano določbo ustave Srbije.⁴

b) Amandma XIX ustave SFRJ se sploh ne nanaša na 131. člen v pojasnilih, kjer je navedeno, na katere konkretne člene ustave se nanašajo amandmaji, ni nikjer omenjen 131. člen ustave Jugoslavije. Takšen argument se zdi seveda preveč formalnopraven, toda če upoštevamo, da je amandma po svojem pomenu dopolnilo ali dodatek, ki se lahko nanaša na odpravo ali spremembo natančno določene, v

---

aktov v jezikih narodov Jugoslavije. Hkrati je predlagana (čl. 209 predosnutka) tudi dopolnitev 158. člena tedaj veljavnega poslovnika v smislu institucioniranja sekcij komisije tudi za »vsak jezik narodnosti, v katerem se objavljajo zvezni predpisi«. Te dopolnitve so ostale nespremenjene tudi v osnutku (čl. 212, odst. 3 in čl. 213) in v predlogu (čl. 210, odst. 3 in čl. 211), nato pa jih je dokončno v istovetnem besedilu sprejela zvezna skupščina in izrazila v zdaj veljavnem poslovniku iz julija 1970 (čl. 212 odst. 3 in čl. 213). V veljavnem poslovniku je v 343. členu, odst. 3, urejeno tudi vprašanje objavljanja dokumentov za izvedbo javne razprave o predlogu za sprejemanje zakonov, osnutku in predlogu zakona, tako da je določeno, da se dani dokument »objavlja v vseh jezikih narodov Jugoslavije in v jezikih narodnosti, v katerih se objavljajo zakoni in drugi splošni akti zvezne skupščine«.

⁴ Zaradi preglednosti in primerjave navajamo integralna besedila 2. točke amandmaja XIX ustave SFRJ in 1. točke odst. 2 amandmaja VI ustave SR Srbije. Točka 2 amandmaja XIX se glasi: »Zaradi uresničevanja enakopravnosti narodov in narodnosti se z zakonom in statutom družbenopolitične skupnosti ter s splošnimi akti delovnih in drugih organizacij zagotavlja uveljavitev enakopravnosti jezikov in pisav narodov in narodnosti na območjih, na katerih živijo posamezne narodnosti, pri čemer se hkrati določajo način in pogoji njihovega izvajanja«.

Točka 1, odst. 2 amandmaja VI ustave SR Srbije se glasi: »Zaradi uresničevanja načela enakopravnosti narodov in narodnosti se z ustavnim zakonom pokrajine, statutom občine ter splošnim aktom delovne ali druge organizacije zagotavlja uveljavljanje enakopravnosti jezikov in pisav narodov in narodnosti na območjih, na katerih živijo posamezne narodnosti, pri čemer se hkrati, v skladu s potrebami in značilnostmi, določajo način in pogoji njihovega izvajanja«.

Točka 2, odst. 1 amandmaja VI ustave SR Srbije se glasi: »Republiški zakoni se objavljajo v albanski in madžarščini.«

Kot je videti, je 2. točka amandmaja XIX prilagojena potrebam republike s pomočjo določene parafraze s 1. točko amandmaja VI, vendar to ni povzročilo, da ne bi bila sprejeta tudi 2. točka istega amandmaja.

tem primeru ustavne določbe, potem tudi takšnega argumenta ne moremo kar tako prezreti in zavreči.

Amandmaji so bili sprejeti kot oblika ustavne spremembe zato, da bi tako poudarili, da ne posegajo v integriteto ustave kot sistema in da gre torej za izpopolnjevanje in razvijanje posameznih natančno določenih določb v skladu s temeljnimi načeli in osnovami, na katerih ta ustava temelji.⁵

Glede na to, da ni naznačeno, da se amandma XIX nanaša na 131. člen ustave SFRJ, ga potemtakem ta amandma ne spreminja.

c) Čeprav 2. tačka amandmaja XIX ustave Jugoslavije obvezuje družbenopolitične skupnosti, delovne in druge organizacije, da z zakonom, statutom ali splošnimi akti zagotovijo enakopravnost jezikov in pisav narodov in narodnosti, to še ne pomeni, da je iz tega mogoče potegniti pravno osnovo za to, da bi se sprejel zvezni zakon, ki bi mimo 131. člena ustave urejal objavljane zveznih predpisov in drugih aktov v določenih jezikih narodnosti, ne glede na to, da tudi za federacijo nastopajo iz tega določene obveznosti. Amandma XIX v 2. točki konstituira obveznosti v zvezi z »območji, na katerih živijo posamezne narodnosti«, ne pa zunaj tega, ker je le tu mogoče določiti »način in pogoje« uveljavljanja enakopravnosti jezikov in pisav narodov in narodnosti. Pojem »na območjih, na katerih živijo posamezne narodnosti«, iz 2. točke amandmaja XIX je mogoče razumeti le najbolj konkretno, to je kot območja, kjer zares živijo posamezne narodnosti, ne pa neodvisno od tega in v absolutno teritorialnem smislu.⁶ To je mogoče sklepati tudi iz izraza »posamezne narodnosti«. Na območju federacije živijo vse, ne pa le posamezne narodnosti. Poleg tega so na ozemlju celotne Jugoslavije v smislu 1. odst. 42. člena ustave enakopravni le jeziki in pisave narodov Jugoslavije. Vendar pa to ne pomeni, da so jeziki narodnosti neenakopravni. Na podlagi pooblastil iz 3. odst. 43. člena ustave, zdaj pa tudi iz 2. točke amandmaja XIX, ki se nanaša prav na omenjena člena 42 in 43 ustave, posamezne družbenopolitične skupnosti (predvsem pokrajine, znotraj njih pa občine, delovne in druge organizacije) določajo enakopravnost posameznih jezikov narodnosti in narodov.⁷ Glede na navedeno je mogoče sklepati, da je domet 2. točke amandmaja XIX vezan na konkretni pojem območij, na katerih živijo posamezne narodnosti. Glede na to, da se učinek zveznih predpisov razteza ozemeljsko na vso Jugoslavijo, ne pa le na določena območja, se amandma XIX, 2. točke, ne nanaša na vprašanja, o katerih razpravljamo.

č) In na koncu, v smislu 1. odst. 131. člena ustave Jugoslavije se pojem avtentičnosti besedila identificira s pojmom pravnega značaja danega besedila. Pravno relevantno je le besedilo, ki je bilo sprejeto v enem izmed naštetih jezikov narodov Jugoslavije in ki je bilo v tem

⁵ Etimološko od EMENDARE in AMENDER — osvoboditi napak, popraviti, dostaviti in zboljšati.

⁶ Glej: Svetozar Polić, »Narodi in narodnosti ter položaj njihovih jezikov v Jugoslaviji«, »Teorija in praksa«, 1970, št. 2, str. 192—196.

⁷ Tako je na primer ustava SR Slovenije iz leta 1963 še takrat, torej pred amandmajem, določala v čl. 77, odst. 2, naslednje: »Na območjih, na katerih živijo poleg pripadnikov slovenskega naroda tudi pripadniki italijanske oziroma madžarske narodnosti, sta v javnem in družbenem življenju italijanski oziroma madžarski jezik enakopravna s slovenskim jezikom. Z zakonom in s statutom občine se določi način uresničevanja pravic pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti.«

jeziku objavljeno v uradnem listu federacije. Takšen zakon (če gre za akt te vrste) se imenuje izvornik in je definiran v 2. odst. 282. člena poslovnika zvezne skupščine. Zakon ali drug splošen akt, objavljen v istovetnem besedilu, vendar v drugačnem jeziku, kot so jeziki, določeni v 1. odst. 131. člena ustave Jugoslavije, v danem smislu ne bi bil avtentičen.⁸

Polni smisel avtentičnosti označuje istovetnost besedila in istovetnost jezika tako v fazi sprejetja kot tudi pri objavljanju. Kot je mogoče posredno sklepati iz 1. odst. 131. člena ustave, da se zakoni in drugi splošni akti objavljajo le v tistih jezikih, v katerih se sprejemajo, torej zvezni predpisi in drugi akti, objavljeni v določenih jezikih narodnosti, nimajo značaja avtentičnosti, zato ne nimajo pravnorelevantnega, temveč zgolj informativni značaj. Ta besedila so v smislu 3. odst. 212. člena in v zvezi s 1. odst. poslovnika *prevodi* zakonov in drugih splošnih aktov ter sklepov, ki so sprejeti na sejah zborov zvezne skupščine v jezikih narodov Jugoslavije,⁹ ne pa avtentična besedila v pravno opredeljenem pomenu besede.

Če upoštevamo vse navedene argumente, bi bilo mogoče sklepati, da način urejanja objavljanih zveznih predpisov in drugih aktov tudi v določenih jezikih narodnosti z enakim pravnim učinkom, kot ga imajo predpisi in akti v jezikih narodov Jugoslavije (4. člen predloga zakona...), ne bi bil v skladu s 1. odst. 131. člena ustave Jugoslavije ter da bi moglo ustavno sodišče Jugoslavije v smislu 245. člena ustave in 25. člena zakona o ustavnem sodišču Jugoslavije s svojim sklepom zahtevati od zvezne skupščine, naj v roku šestih mesecev od dneva objave sklepa sodišča spravi ta zakon v sklad z ustavo oziroma da po brezuspešnem poteku tega roka s svojim sklepom določi, da navedeni zakon v sporni določbi preneha veljati.

2. Po drugem stališču 2. točke amandmaja XIX ustave pooblašča in obvezuje federacijo, da s svojim zakonom ureja tudi vprašanja objavljanih zveznih predpisov in drugih aktov tudi v določenih jezikih narodnosti.

a) Glede na načelo, podano v 131. členu ustave kot splošen okvir, ki je izraženo v 3. členu navedenega predloga zakona, se federacije s svojim zakonom ne spušča v njegovo revizijo, ker je za to 2. točka amandmaja tudi ne pooblašča. Zvezni zakon in drugi splošni akti zveznih organov se sprejemajo le v jezikih narodov Jugoslavije. To nedvomno izhaja ne le iz interpretacije 1. odst. 131. člena ustave, temveč tudi iz 1. in 3. odst. 212. člena poslovnika zvezne skupščine. Predlogi zakonov in drugih splošnih aktov, ki jih *obravnava* na sejah zborov zvezne skupščine, se *prevajajo* tudi v določene jezike narodnosti. Vendar pa se navedeni akti *ne sprejemajo* v teh jezikih, temveč samo v jezikih narodov Jugoslavije. Tako sprejeti zakoni in drugi splošni akti ter sklepi se ponovno prevedejo v jezike določenih narodnosti in se po ugotovitvi istovetnosti besedil objavijo »kot avtentična besedila«. Kot je razvidno, je v fazi sprejemanja razlika očitna. Zvezni predpisi in drugi akti se spre-

⁸ AUTHENTIKOS — pristen, izviren; avtentičen — izviren.

⁹ Po 1. st. 263. člena poslovnika se v vseh jezikih narodov Jugoslavije sestavljajo predlogi za sprejetje zakonov, osnutki in predlogi zakonov ter drugih splošnih aktov zvezne skupščine... Po 1. odst. 264. člena je treba poslancu pošiljati gradivo v jeziku naroda Jugoslavije, ki mu poslanec pripada, če sam ne zahteva drugače, poslancu, ki pripada narodnosti, pa v jeziku, ki ga sam določi.

jemajo samo v jezikih narodov Jugoslavije kot doslej, tako da 3. člen predloga zakona glede tega v ničemer ne posega v 131. člen ustave.

b) Toda iz tega, da se zvezni predpisi in drugi akti sprejemajo le v jezikih narodov in se v teh jezikih objavljajo, še vedno ne izhaja, da besedilo prevedeno v določeni jezik narodnosti, pri objavi v uradnem listu federacije ne bi moglo imeti istega značaja pravno-relevantnega besedila kot besedilo, iz katerega je bilo prevedeno. Ustava Jugoslavije je v 1. odst. 131. člena uredila to vprašanje za jezike narodov. Ta določba je imperativne narave in od nje ni mogoče odstopati. Vsi zvezni zakoni in drugi splošni akti zveznih organov imajo isti pravni pomen v vseh jezikih narodov Jugoslavije ter morajo biti sprejeti v objavljeni v teh jezikih v uradnem listu federacije. Vendar pa navedena ustavna določba ne posega v vprašanja pravnega značaja prevedenega besedila. Ta določba samo popolno in izključno ureja navedena vprašanja v zvezi z jeziki narodov Jugoslavije. Glede na to za zvezno skupščino ni ovire, da bi s svojim zakonom dala prevedenemu besedilu isti pravni značaj kot izvirniku. Čeprav to v praksi in uporabi pripelje do tega, da so popolnoma izenačeni, pa vendar obstaja določeno razlikovanje, kot je bilo pokazano pod točko a). Izraz »kot avtentična besedila« v 4. členu predloga zakona v bistvu označuje, da se prevedena besedila objavljajo kot besedila z istim pravnim značajem.

c) Če po drugi strani to snov konkretiziramo z analizo neposrednega pravnega temelja 4. člen predloga zakona, potem velja opozoriti na 1. odst. 42. člena ustave, ki določa, da so jeziki narodov Jugoslavije in njihove pisave enakopravne. Načela, izražena v tem členu, so dopolnjena z amandmajem XIX, , točke 2 in 3, s tem ko je rečeno, da družbenopolitične skupnosti (mednje sodi tudi federacija) z zakonom zagotavljajo uveljavljanje enakopravnosti jezikov in pisav narodov in narodnosti na območjih, na katerih živijo posamezne narodnosti. Kot je bilo že rečeno, je mogoče razumeti kot taka samo območja, na katerih zares tudi živijo posamezne narodnosti. Toda glede na to, da se na teh območjih uporabljajo tudi zvezni predpisi in drugi splošni akti zvezne skupščine, zveznih organov in organizacij, pravno določenih načel popolne enakopravnosti jezikov narodov in narodnosti ni mogoče popolnoma uresničevati, če federacija ne bi objavljala svojih aktov tudi v določenih jezikih narodnosti (Vojvodina-madžarščina, Kosovo-albanščina) z istim pravnim značajem in učinkom, kot ga imajo ti akti v danem jeziku narodov. Federacija je torej, ne glede na ozemeljsko veljavnost svojih predpisov dolžna, da v smislu točke 2 amandmaja XIX zagotovi uveljavljanje enakopravnosti jezikov in pisav narodov in narodnosti na območjih, na katerih živijo, to pa tudi zagotavlja med drugim tudi s 4. členom navedenega zakona. Pravni temelj tega predpisa je v točki 2 amandmaja XIX ustave, tvorita pa ga pravna obveznost in pooblastilo, da se ta vprašanja uredijo z zakonom ob popolnem spoštovanju načel iz 131. člena ustave.

č) Kot izhaja iz povedanega, ni nujno spreminjati 131. člena ustave, da bi pravno uredili objavljanje zveznih aktov tudi v določenih jezikih narodnosti. Argument, da je Srbija spremenila ustavo, ni argument, ker to še vedno ne pomeni, da teh vprašanj v konkretnem primeru ni bilo mogoče pravno urediti z republiškim zakonom. Razlog, da je Srbija uredila vprašanje objavljanja svojih zakonov tudi v albanščini in madžarščini z ustavo, je predvsem v tem, ker na njenem območju

živi največje število narodnosti in ker so s tem aktom poudarili politiko popolnega spoštovanja in nadaljnje uveljavitve načela enakopravnosti narodov in narodnosti.¹⁰

d) Naj ob koncu, ne da bi temu dajal moč argumenta, opozorim na naslednje. Madžarska je z dekretom št. 350 iz leta 1952 v 4. členu določila, da uradni list velike ljudske skupščine LR Madžarske ter zbirka odlokov in uredb ministrskega sveta LR Madžarske, kljub temu da izhajata v madžarščini, lahko, če tako določi dekret Prezidija velike ljudske skupščine, izhajata tudi v jezikih nacionalnih manjšin.

Vse to utemeljevanje kaže, da ni nobene kolizije med 4. členom predloga zakona in 131. členom ustave. Očitno pa je, da bi bili morali veliko bolj jasno in natančno urediti to snov, zato da se jasna politična stališča in zahteve pri svojem pravnem izoblikovanju ne bi zameglile oziroma da ne bi obstajala možnost različnih razlag, pogosto popolnoma nasprotnih, ker to nedvomno med drugim negativno vpliva tudi pri neposrednem uveljavljanju.

Ko bo ta zakon sprejet, bo zapolnjena občutno pravna vrzel in to bo pomenilo razvoj v pravni ureditvi tega vprašanja. Vsekakor pa to ne pomeni, da se na tem področju ne bomo srečavali z določenimi problemi (na primer, kaj bo z dosedanjimi predpisi, ali bodo prevedeni vsaj procesni zakoni itd.); toda ker bomo iskali in odkrivali nove ustrezne rešitve, ki bodo prispevale k poglobljanju enotnosti naših narodov in narodnosti ter njihove enakopravnosti, je mogoče pričakovati, da bo na tem področju čedalje manj problemov ter da se bo njihovo bistvo praviloma izražalo v okvirih pravno-tehničnih, ne pa temeljnih političnih vprašanj.

---

¹⁰ Rešitvam v Srbiji je mogoče ugovarjati ne na tej, temveč na drugi podlagi. Z amandmajem XIX je predvideno, da se samo republiški zakoni objavljajo tudi v albanščini in madžarščini. To seveda pomeni veliko zožitev, ki jo je treba odpraviti. Ni mogoče zagovarjati stališča, da se npr. zakon o ustanovitvi višje tehniške čevljarške šole v Beogradu objavlja v navedenih jezikih, medtem ko v njih ne bi bila objavljena npr. kaka resolucija, ki se nanaša na vso Srbijo.

Kongres za sedemdeseta leta?

Štiriindvajseti kongres KPSZ — sklicali so ga z enoletno zamudo — je za nami. Presunil ni nikogar razen morda tistih, ki so še pred letom dni napovedali, da so vodilne politične strukture v Sovjetski zvezi ne bodo mogle izogniti programskim in personalnim preslom: ena temeljnih ugotovitev, ki jih je moč posneti iz predkongresnega in kongresnega dogajanja, je namreč ta, da je partijski aparat — ki so ga pogosto postavljali v dejanske ali namišljene spopade zdaj z tehnokracijo, zdaj z vojsko in zdaj spet s policijo — v sedlu trdneje, kot je bil sploh kdaj po padcu Hruščova. Majhen in nepopoln dokaz za to trditev bodi ugotovitev, da vodilna struktura vse manj čuti potrebo po političnem posvetovanju z bazo. V prihodnje bo partijskemu aparatu v centru zadostovalo, če bodo kongrese sklicevali vsakih pet let; v zadnjih petih letih se je centralni komite zbral šestnajstkrat — posebno takoj po padcu Hruščova je imel pogostne sestanke, ki so bili vsi po vrsti posvečeni gospodarstvu — toda celotno sestankovanje centralnega komiteja je v teh petih letih in na teh šestnajstih sestankih trajalo vsega skupaj komaj petindvajset dni.

Pomembne politične odločitve zaradi tega novega utrjevanja politične oblasti v rokah centralnega partijskega aparata niso bile v pristojnosti delegatov štiriindvajsetega kongresa. Naloga skoraj pet tisoč delegatov je bila potrditi politično linijo, ki je nastala po padcu Hruščova, se določneje izoblikovala na aprilskem plenumu leta 1968, pokazala svojo vsebino in svoj odnos z invazijo na Češko-slovaško in ki naj bi postala »tehnokratsko« jasna, če bi lani, ko je bil nekaj mesecev govor o hudih sporih v sovjetskem vodstvu, zmagale tiste sile, ki so bile mnenja, da mora Sovjetska zveza vlogo in moč, ki jo ima v svetu, izkoristiti kar najbolj racionalno. Kongres je, skratka, potrdil linijo, ki je iz Sovjetske zveze naredila velesilo, hkrati pa državo, ki po logiki velike sile tudi ravna, ki ji je marksistični besednjak pogosto le krinka, za katero skriva velikodržavne cilje, in ki marksistično dialektiko pogosto spreminja v tehniko silogizmov, katerih poglobitna naloga je dokazati, da je

sovjetski državni interes enak zgodovinskim težnjam človeštva po svobodi in družbeni pravičnosti.

Že dejstvo, da je kongres lahko plul po mirnih vodah, je zadosten razlog, da so z govorniške tribune zveneli triumfalistični toni, in nekateri opazovalci so kar naravnost govorili o tonu samozadovoljstva. Ne samo, da se je utrdila oblast partijske birokracije — ali po besedah Brežnjeva vodilna vloga partije — na vseh področjih tudi splošna prisotnost Sovjetske zveze v svetu se je v primerjavi s položajem pred nekaj leti odločno izboljšala. Kar zadeva vodilno vlogo partijskega aparata, je že nekaj let sèm opaziti krepitev prijema ne samo na področju čistega politično-ideološkega dela, marveč tudi v gospodarstvu, znanosti, kulturi itd. Državni aparat je trdno spojen s partijskim; vojska je sicer sila, ki prav gotovo vpliva na pomembne odločitve, vendar partiji ne konkurira in je praktično izključena iz samega centra odločanja (v politbiroju in sekretariatu ni predstavnikov vojske, v centralnem komiteju pa je med dvestoštiridesetimi člani kakih dvajset maršalov in približno petnajst višjih oficirjev). Prav isto je moč trditi za drugo veliko in učinkovito zgrajeno organizacijo, za odbor za državno varnost (KGB), katerega vodja Andropov ima funkcijo nadomestnega člana politbiroja, kar pa je postal ne kot kader KGB, marveč kot partijski kader.

Kar zadeva sovjetsko pozicijo v svetu, je Brežnjev v referatu zlahka namignil na nekaj elementov, ki samozadovoljstvo le še krepijo. Sovjetska zveza se je politično, to je kot velika sila, utrdila na Bližnjem vzhodu in tako postala element, s katerim je treba računati ob vsakem položaju v sredozemskem bazenu; v zadnjih petih letih je z izrednimi gospodarskimi žrtvami postala velesila, ki more loviti strateško ravnotežje z ZDA (treba je samo primerjati kubansko krizo, ko je bila Moskva prisiljena popustiti Američanom, ker je bila njena strateška oborožitev daleč pod ameriško, s sedanjo rusko prisotnostjo na Bližnjem vzhodu); v mednarodnem delavskem gibanju pa se je Moskvi posrečilo vsaj za zdaj — in seveda tudi z izrednimi propagandnimi in organizatorskimi napori — prepričati Kitajcem, da bi postali resen ideološki nasprotnik in da bi zbrali okoli sebe vse tiste, ki jim politika Moskve zaradi tega ali onega razloga ni všeč.

Razlogov za samozadovoljstvo je torej bržkone dovolj in Brežnjev se je po sodbi mnogih opazovalcev s kongresom le še bolj utrdil na samem vrhu vrhovnega vodstva. Vsekakor je moč reči, da je v letih po padcu Hruščova pokazal, da ume ravnati s partijskim aparatom, ne da bi nasilno rušil politična ravnotežja in ne da bi — razen ob redkih priložnostih, ko se je očitno spopadal bodisi s stalinisti, bodisi z novo tehnokratsko elito, ki se ji mudi brez nepotrebne ovinkarjenja izkoristiti sovjetski potencial na mednarodnem prizorišču — tvegala svoj lastni položaj. Utrdil je sloves, ki se ga drži že nekaj let, sloves človeka zlate sredine: dopustil je, da se

v ideologiji vnovič utrdi Stalinova varianta marksizma in leninizma, vendar mu je to misel uspelo spraviti z novimi tehnokratskimi prijemi, izogibajoč se vsemu, kar bi pomenilo vračanje k staremu, uveljavljanju nasilja, aretacij, taborišč in podobnega arzenala v političnem boju med frakcijami, ki tudi med vodilno sovjetsko elito brez dvoma obstoje.

Po tej logiki se je zgodilo, da v letih po zadnjem kongresu ni bil s svojega položaja odstranjen nihče od približno petindvajset ljudi, ki sestavljajo sovjetski politični vrh (politbiro in sekretariat partije), čeprav je srednja starost članov tako visoka — 63 let — da je bilo velikokrat slišati zlobne pripombe o gerontokraciji (»stariiki« jim pravijo Rusi, kadar so z njimi nezadovoljni). Podobno je moč trditi tudi za centralni komite, ki dosega srednjo starost 60 let in je po sedanjem kongresu ohranil 80 odstotkov svojega članstva. Oba elementa te vrhovne politične strukture sta bila na kongresu sicer pomlajena, ker so ju nekoliko razširili — politbiro za tri člane, kar opozarja na pritisk republik, ki hočejo biti bolj zastopane v centru — vendar ne v škodo starih članov, kar priča, da le-ti oblasti nočejo izpustiti iz rok. Prav ti stari pa so bržkone tudi tisti, ki precej natančno spremljajo zvezdo Brežnjeva: če odštejemo nekatere priložnosti, ko je Brežnjev nastopal kot »prvi med enakimi« in ki so dale slutiti, da se pripravlja pot h kultu osebnosti Brežnjeva (posebno po lanski spomladanski politični krizi se je Brežnjev nekajkrat pojavil v javnosti in na eminentnih prireditvah sam, vendar se je kmalu razširil glas, da skuša politbiro čez afirmacijo Brežnjeva utrditi avtoriteto partije), je politbiro precej zvesto skrbel, da načelo kolektivnega vodstva ne zarjavi, in v javnosti tudi doslej skoraj redno nastopa trojka — Brežnjev, Podgorni, Kosigin — v celoti. Tako se je zgodilo tudi na kongresu, ko je predsednik vrhovnega sovjeta SZ Podgorni kongres odprl, Brežnjev bral poročilo centralnega komiteja in Kosigin pripravil ekspozice o gospodarstvu. Kolektivno vodstvo zatorej tudi za vnaprej vsaj po formalni plati ostaja recept vladanja.

Ob sklepu tega uvodnega razmišljanja — kaj več biti ne more, saj je tudi Zahod po neštetih utvarah moral priznati, da »sovjetologija« in »kremlinologija« nista znanost, marveč samo pristop (approach) — lahko kongres poskusimo opredeliti z nekaj premisami:

— okrepitev centraliziranega partijskega aparata, ki je deloma sprejel vase nekaj tehnokratskih elementov (»Stalinizem z računalnikom« po Garaudyju);

— potrditev vloge, ki jo mora odigrati Sovjetska zveza potem, ko je postala supersila in se lahko meri z ZDA na svetovnem prizorišču;

— potrditev sovjetskih hegemonističnih aspiracij, kar zadeva mednarodno delavsko gibanje;

— in — kar je posledica te nove vloge — enačenje sovjetskih državnih interesov z interesi socializma kot celote, podrejanje

nacionalnih interesov posamičnih socialističnih držav in komunističnih partij tako imenovanemu proletarskemu internacionalizmu, za katerim se ne preveč spretno skriva sovjetski državni interes.

Ali povedano še krajše: kongres je potrdil zdaj že dokaj koherentno politično-ideološko linijo, v kateri sovjetskemu birokratskemu etatizmu niso podrejeni samo interesi sovjetskega proletarca, marveč tudi delavskega razreda socialističnih držav ter vsega mednarodnega delavskega gibanja. Vsako odstopanje od premis, zastavljenih najbolj jasno na aprilskem plenumu leta 1968, potrjenih z invazijo na Češkoslovaško ter zdaj vnovič predstavljenih z avtoriteto štiriindvajsetega kongresa, velja v sedemdesetih letih našega stoletja bodisi za desni, bodisi za levi revizionizem...

I

Kakšna naj bi bila sovjetska zunanja politika za sedemdeseta leta?

V zadnjih desetih letih je sovjetska zunanja politika preživela dva huda pretresa: kubanska kriza leta 1962 je dokazala, da se v globalnih dimenzijah ne more kosati z ZDA in da je prisiljena k diplomatskemu umiku vselej, ko ZDA zagrozijo s svojim atomskim deterrentom. Brž ko je dodobra popravila to pomanjkljivost, pa se je sovjetska diplomacija nenadoma znašla pred praško pomladjo in ugotovila, da njena interesna sfera ni ogrožena samo od zunaj, marveč — zaradi reformnih gibanj znotraj socialističnih držav in pa zato, ker SZ nikoli ni imela sredstev, da bi s tako bogato pomočjo kot ZDA (Marshallov plan) stabilizirala politične razmere, razpršila notranje pritiske ter si privoščila liberalizacijo v meddržavnih odnosih, skratka, v drugi svetovni vojni pridobljeno vzhodno Evropo »prebavila« — tudi od znotraj. Tri leta po praški pomladi je moč skorajda zanesljivo trditi, da je Kremelj prva znamenja odpora zoper stalinizem Novotnega pozdravil, saj je dojel, da lahko nadaljni pritisk pripelje le še do hujše eksplozije nezadovoljstva; alarm pa je zazvenel takrat, ko se je začelo kazati — ali v resnici ali pa so tako videli kremeljski voditelji — da se novi češkoslovaški voditelji ozirajo na eno stran proti Zahodu in na drugo proti Kitajcem. Reforma je brž postala »revizionistična«, ne zaradi svoje ideološke vsebine, marveč zato, ker bi ta ideološka vsebina pripeljala k uhajanju Češkoslovaške izpod varšavskega pakta, to je k rušenju ravnotežja sil v Evropi v škodo Sovjetske zveze.

Ob vsem tem pa se je Sovjetska zveza skorajda desetletje otepala s kitajsko senco, ne da bi se v desetih letih dodobra odločala, ali naj Kitajski prizna status velesile ali pa naj te njene aspiracije v kali zatre. Tudi končani kongres ni dal jasnega odgovora na to vprašanje; vendar pa nekaj znamenj kaže, da misli SZ priznati kitajsko realnost na svetovnem prizorišču, hkrati pa z vsemi silami zatira napore Pekinga, da bi Sovjetsko zvezo izrinil s čela in sam

prevzel vlogo hegemona v mednarodnem delavskem in osvobodilnem gibanju. Kljub temu ažuriranju sovjetske politike pa se zdi, da Moskva le še ni popolnoma pripravljena na igro v troje.

Odgovor na kubansko krizo so bile — po padcu Hruščova, ki ga je med drugim spodnesel tudi ta débâcle — praktično neomejene alokacije v oboroževalno industrijo. V zadnjih letih je SZ po uradnih podatkih v oborožitev investirala med petnajst in sedemnajst odstotkov svojega državnega proračuna; ker pa za vojsko dela precejšen del industrije, ki je registrirana kot civilna, in pa zato, ker je skupna moč »vojaškega« rublja mnogo višja kot kupna moč »civilnega« — ekonomski kriteriji imajo na oblikovanje cen v SZ zelo posreden vpliv, saj ima zadnje besedo pri njih državni odbor za cene — bi bile absolutne številke brez dvoma precej visoke. Po oceni zahodnih raziskovalcev gre v SZ za oborožitev približno trideset odstotkov nacionalnega dohodka, medtem ko pesimisti navajajo še višje številke, ki dosegajo celo petdeset odstotkov; tako ali drugače — resnica je neugotovljiva. Pač pa so ugotovljive posledice: Sovjetska zveza ima danes pod orožjem približno tri milijone vojakov; njeno globalno orožje se lahko meri z ameriškim; njena mornarica, še pred desetletjem izključno obalne narave, si je v zadnjih treh, štirih letih odprla pot na vse oceane.

S teh pozicij je Brežnjev na kongresu opredelil tudi dialog z ZDA. Moskva se je z Američani pripravljena dogovarjati, vendar ne tako, da bi bili oškodovani njeni interesi velike sile. V neposreden spopad z ZDA se ne želi spuščati — vsaj ne po svoji volji — vendar pa je odločena blokirati Zahod povsod, kjer bi skušal z vojaško grožnjo preprečiti proces emancipacije tretjega sveta — kot je SZ dokazala in dokazuje v Vietnamu, na Bližnjem vzhodu, na Kubi. Takšno razpadanje imperializma, ki ga enači predvsem s tem, kar strokovna literatura opisuje kot ameriško žandarsko vlogo v svetu, pospešuje tudi na drugem planu — na planu bilateralnih stikov z zahodnimi državami, kjer si je v zadnjem desetletju uspešno odprla vrata v Francijo in Italijo in kjer se ji odpirajo vrata tudi v Zahodno Nemčijo. Prav zaradi interesa, ki ga ima pri takšni »eroziji« ameriškega povojnega imperija, ostro napada vse tiste, ki jih ima za ameriške eksponente — Veliko Britanijo v Evropi in malo bolj previdno Japonsko v Aziji — ter vse pojave, ki pred njeno politiko postavljajo nove političnoekonomske gigante, v zadnjem času predvsem težnje po združevanju zahodne Evrope; nasploh — in to je bilo moč posneti tudi iz referata Brežnjeva — je zoper vse tisto, kar Washingtonu ohranja transmisije po svetu, in za vse, kar jih spodjeda — ne da bi seveda grozil globalni spopad.

Druga velika kriza sovjetske zunanje politike je eksplodirala potem, ko se je Sovjetska zveza, vse bolj in bolj dojemaajoč, da je Kitajska dokončno zapustila blok in se sprevrgla v nevarnega tekmeca, odločila za politiko pomirjevanja v Evropi. To skorajda zgodovinsko nujnost so preostale članice varšavskega pakta sprejele

s pretirano vremo in že konec leta 1966 je bilo treba sklicati sestanek članic v Karlovih Varyh ter politiko evropskega pomirjevanja objaviti kot program, hkrati pa partnerju dopovedati, da Moskva ne bo trpela nobenih skokov naprej in da bo pristojnost za odpiranje tudi poslej izključno v njenih rokah. Sestanek ni pomagal — mimo njega je ušla naprej, tako k Zahodu kot tudi h Kitajski Romunija — in avgusta 1968 je morala rdeča armada z orožjem v rokah dokazati, da je politična volja sovjetskega vodstva tako rekoč višja sila. Aprilski plenum, invazija in trenja po njej so izpričali, da je pot k Evropi odprta, vendar ne čez ruševine varšavskega pakta; Evropo pa je to dogajanje razdelilo na socialistično, to je tisto, ki je zajeta v varšavskem paktu, na zahodno oziroma kapitalistično in na tako imenovano »sivo cono«, kjer prevladuje — brez posebne težave je moč najti korenine te razdelitve v razdelitvi, ki so jo opravile velike sile v Jalti — mešani, vendar bolj v idejnem kot geografskem smislu, interes Sovjetske zveze in ZDA. Gre kot je že znano, za Finsko, Avstrijo in Jugoslavijo, ki se za ta status niso potegovale, ker zanika njihovo samostojnost; dejstvo pa je, da ga Sovjetska zveza v praksi in implicite še vedno priznava in spoštuje.

Zunanja politika Sovjetske zveze naj bi bila zatorej, sodeč po kongresu in tistem, kar se je v letih pred njim dogajalo, bržkone tale:

— odprta vrata za dogovarjanje z ZDA, predvsem pa za dogovarjanje o sporazumnem ravnotežju med obema — in za zdaj edinima — supersilama;

— razmejitev vplivnih sfer v Evropi, hkrati pa evropsko sodelovanje, pri čemer si sovjetska diplomacija prizadeva nasproti »strnjenemu« varšavskemu paktu postaviti razdrobljeno zahodno Evropo;

— razorožitvenega pogajanja, ki pa bi jim natančneje rekli pogajanja o nadzorovanem in uravnoteženem oboroževanju, kot je razvidno iz poteka pogajanj v Helsinkih in na Dunaju med ZDA in Sovjetsko zvezo;

— druge razorožitvene akcije, katerih namen je predvsem omejiti krog atomskih držav in potencialnih konkurentov v globalnih dimenzijah;

— ter postopno priznanje dejstva, da je svet tripolaren. V njem se Moskva previdno odpira tako Washingtonu kot Pekingu in daje ponudbe za pogovor, ohranjajoč pri tem ves maneverski prostor, saj se ne veže ne na eno ne na drugo stran. Prav kongresna posledica tega stališča je vrsta mirovnih iniciativ, ki zajemajo tudi Kitajsko. S tem kvalitetnim preskokom — priznanje Kitajski položaja partnerja na svetovnem prizorišču — naj bi Moskva kompenzirala neuspeh svojih akcij, s katerimi je leta in leta skušala kitajsko poriniti v konflikt z ZDA. Kar zadeva ta položaj, je imel Peking očitno v rokah več asov kot Moskva, saj je, ko je kongres praktično še trajal, z dvema potezama okrepil svoj mednarodni položaj: s podporo Viet-

namu ob ameriški invaziji v Kambodžo se je pojavil kot tretji partner ob morebitnih in skorajda nujnih pogajanjih za ureditev položaja v Jugovzhodni Aziji, z diplomacijo pingponga pa poudaril, da je pripravljen na razumen pomenek z Američani — če so partnerji pripravljeni spoštovati njihove interese.

II

V sedemdesetih letih bo di edini pravoverni socializem blokovski socializem?

V tej svetovni strategiji sovjetske diplomacije imata tako imenovana strnjenost sil socializma na eni strani ter ideološko odbijanje Kitajskih ambicij na drugi izredno pomembno vlogo. »Strnjenost« socialističnega bloka je Sovjetska zveza z močno roko uveljavila ob invaziji na Češkoslovaško in ves poinvazijski razvoj dokazuje, da je bila lekcija učinkovita: potrdil jo je tudi štirindvajseti kongres, ki je vnovič opozoril na odločenost Sovjetske zveze, da z vsemi sredstvi in povsod obrani pridobitve socializma. Z drugimi besedami: doktrina Brežnjeva oziroma doktrina omejene suverenosti — zanimivo je, da sovjetska propaganda odločno zanika obstoj takšne doktrine, češ da gre za izmišljotino imperialistov, v isti sapi pa zatrjuje, da bo tudi v prihodnje posredovala povsod, kjer bi bil socializem ogrožen od zunanjih ali notranjih sovražnikov — ostaja slej ko prej aktualna.

Z še več težavami kot na Češkoslovaškem se je morala sovjetska partija spoprijeti, ko je šlo za sklicanje svetovnega posvetovanja partij; vsekakor pa ji je treba priznati, da je bila učinkovita. Posvetovanje je bilo sklicano komaj osem mesecev po invaziji in sovjetska partijska birokracija je morala privoliti v nekaj, kar se Moskvi le redko dogaja — na svojem lastnem terenu je bila predmet kritike tistih partij, ki so bile nezadovoljne z razvojem dogodkov po aprilskem plenumu leta 1968. Vendar pa ji je po drugi plati uspelo ustvariti — odločilno so ji seveda pomagale partije, katerih pogledi so bili popolnoma usklajeni z moskovskimi — minimum soglasja, ki pa je bil dovolj velik, da konjunktore nezadovoljstva ni mogla izkoristiti Kitajska — tedaj še zaposlena s kulturno revolucijo in spopadi na sovjetsko-kitajski meji.

V eri od aprilskega plenuma do svetovnega posvetovanja partij je sovjetski partijski aparat postavil zanimivo piramido, ki naj bi zajela vse protiimperialistične sile, jih združila v enoten blok ter jih ubranila pred kitajsko herozijo. Na vrhu te piramide je kot hegemon Sovjetska zveza, najvišji in najbolj pristojni tolmač zgodovinskih interesov socializma (resnici na ljubo je treba povedati, da si sovjetski voditelji te vloge javno nikoli niso prilastili: pač pa so pustili govoriti druge, prav pred kratkim šefa bolgarske partije Živkova, ki je SZ priznal vlogo hegemonu, zvestobo Sovjetski zvezi pa prikazal kot zvestobo ideji komunizma — teza, ki je znana iz Stalinovih časov);

na drugi stopnici v tej piramidi so socialistične države, kajpada trdno združene v bloku in zvesto strnjene okoli Sovjetske zveze; tretja stopnica je mednarodno delavsko in komunistično gibanje; četrta pa narodnoosvobodilnega gibanja, ki jim je Brežnjev na kongresu priznal, da mnoga nosijo v sebi zametke socializma — česar bi si v SZ pred desetimi leti še nihče ne upal reči. Vse, kar se noče vključiti v to, na hierarhičnih odnosih temelječo piramido, pa bi v njej objektivno moralo biti, sodi v sloj hlapcev tako imenovanega desnega ali levega revizionizma; obema je Brežnjev v referatu posvetil daljši odstavek.

Kot že rečeno, je namen takšnih dialektiki tujih logičnih akrobacij ideološko fundirati ne samo vodilno vlogo, vlogo arbitra Sovjetske zveze, ko gre za krotitev Američanov, marveč po vsej priliki še bolj, ko gre za krotitev Kitajcev. Ameriška propagandna strategija je Moskvi znana in dolga leta jo je znala krotiti, hkrati pa tudi vzhodna Evropa — čeprav postopoma in s krči — gledano na daljše časovne relacije, le odpravlja vsaj nekatere šibke točke, ki so bile najboljša podlaga za zahodne »diverzije«: pomanjkanje potrošnih dobrin, intelektualna podrejenost dnevni politiki (v SZ se zadnja leta bogato razvijajo kibernetika, genetika in znanosti, ki so bile še sredi petdesetih let zatrte kot buržuazni trojanski konji), policijsko zatiranje. Drugače je s kitajskimi prijemi: tu imajo socialistične države odkrit leví bok navznoter in navzven — navznoter učinkujejo kitajske parole o uniformiranem egalitarizmu, o revščini za vse (tudi SZ je, kar zadeva družbeno in materialno gratifikacijo, silno slojevita), navzven pa parole o sovjetsko-ameriški španoviji, ki naj bi si podredila svet. Prav zaradi tega so kremeljski teoretiki v piramido s posebnim poudarkom vključili narodnoosvobodilna gibanja — in še v začetku 1970 (Meždunarodnaja žizn. 1/1970) ostro napadli Jugoslavijo, češ da poskuša s svojo politiko nevezanosti ustvariti tretji blok . . . in ni bilo težko uganiti pravi smisel očitka: s politiko ekvidistance med SZ in ZDA poriva koncept nevezanosti tretji svet v roke Kitajcem; tako zadevo ocenjujejo v Moskvi.

Skorajda pretirano zanimanje je na kongresu vzbudilo geslo o pospešenih tempih razvoja skupine B, to je industrije blaga za široko potrošnjo. Geslo namreč ni novo in od gospodarskih plenumov iz leta 1964 se spopad med skupino A — težka industrija — in skupino B razrešuje v formuli, ki bi bila malce komična, če se za njo ne bi skrivalo ravnotežje med zagovorniki potrošniške družbe na eni strani ter »steel-eaters« — jedci železa — na drugi. To formulo je povzel tudi štiriindvajseti kongres in razbrati jo je moč že kar iz mednaslovov v referatu Brežnjeva. V skladu z njimi je »rast blaginje ljudstva najvišji cilj ekonomske politike partije«, vendar pa je »težka industrija temelj ekonomske moči države in nadaljnje rasti blaginje ljudstva«. Gre, skratka, za povzetek formule, ki odraža razmerje sil med zagovorniki skupine A in zagovorniki skupine B in ki se je v preteklosti glasila približno takole: industrija izdelkov za široko

potrošnje se mora razvijati hitreje kot težka industrija, vendar pa le-ta za njo ne sme zaostajati. V gospodarski praksi zadnjih let — tudi ob neuradni krizi, ki jo je Podgorni orisal v svojem referatu konec leta 1969 — se je dogajalo, da je pod planskimi nalogami ali z nerealiziranimi zalogami skoraj redno ostajala lahka industrija, medtem ko je težka — bolj vključena v planske obveznosti — dovolj korektno izpolnjevala svoje naloge.

Po vsej priliki pa odnos med obema skupinama ni tisto, kar bi povzročalo sovjetskemu vodstvu največ glavobola. Poglavitni vprašanja, s katerima se je srečevala sovjetska partija zadnja leta in ki sta izzveneli tudi iz referata Brežnjeva, sta bili: kako uskladiti interese racionalnega proizvodnje s strogim centralizmom in vodilno vlogo partijskega aparata pri organiziranju proizvodnje; in kako v teh okvirih doseči, da bo marginalni koeficient kar najbolj visok, to je, da bo naloženi kapital dal ustrezno količino proizvodov. Po letu 1964 se je oglasila vrsta ekonomistov, ki je rešitev teh dveh problemov videla v decentralizaciji, večanju samostojnosti podjetij, decentralizirani investicijski politiki, upoštevanju ekonomskih zakonitosti, ekonomiki trga in tako dalje. Po letu 1967 so takšni glasovi popolnoma utihneli: partijski aparat je precej hitro ugotovil, da bo z decentralizacijo razpolaganja s presežkom vrednosti izgubil poglavitni vzvod oblasti. Razpravo so povzeli tehnokrati kot zagovorniki znanstveno fundiranih alokacij v nasprotju s staro »partokratsko« prakso, ki je investicije alocirala brez računalnikov in pogosto na podlagi političnih motivov. Zadnja faza — odseva tudi iz referata Brežnjeva — pomeni integracijo zahtev tehnokracije v gospodarsko prakso partije: Brežnjev je posebej poudaril, da gre vodilna vloga v gospodarstvu partiji, ki zatorej najbolj komponentno razpolaga s presežkom dela, ki pa se mora po drugi plati opirati na sodobno tehnologijo in predvsem na sodobne metode upravljanja gospodarstva. Decentralizacija je torej zunaj dosega sovjetske gospodarske politike do prihodnjega kongresa, participacija delavcev pa je omejena na proizvodna posvetovanja, katerih naloga je odpirati nove možnosti v že danem proizvodnem procesu. Omembe vredno pa je dejstvo, da je kongres registriral pritisk perifernih republik in njihovo investicijsko lakoto ter med mnogimi gospodarskimi nalogami partije omenil prav razvoj periferije; na kadrovskega področju pa je med člane politbiroja vključil kar tri predstavnike te periferije

* * *

O kadrovskega zadevah v samem vrhu je na voljo le nekaj ugibanj, pa še ta so iz zahodnih virov. Po pravilih, ki veljajo v medpartijskih odnosih, so ugibanja o morebitnih personalnih spremembah prepovedana tema. Vsekakor pa je treba reči, da se je osebni ugled in položaj generalnega sekretarja Brežnjeva očitno okreplil; da je Brežnjev v minulih letih pritegnil v centralo, to je v

sekretariat partije, precej svojih ljudi; in da veljajo za njegove privržence tudi trije novi člani politbiroja, člani, ki naj bi v tem organu uveljavili interese republik (eden od njih, sekretar partije v Kazahstanu Kunajev, je veljal za žrtev Hruščova in ga je prav Brežnjev rehabilitiral in pripeljal na sedanji položaj; res pa je, da se takšne usluge v sovjetski politiki — tako kaže praksa — kmalu pozabljajo). Zahodni opazovalci sodijo, da so se s tem spremenile perspektive politično-personalnega razvoja za prihodnja leta: člani s periferije naj bi po eni plati zavrli pritisk mlajših kadrov, predstavnikov političnega centra, ki v notranji politiki in predvsem gospodarstvu pogosto zagovarjajo nove alokacije v že razvite industrijske centre, češ da so takšne investicije mnogo bolj rentabilne (kar gre) seveda v škodo manj razvite periferije, ki se slej ko prej poteguje za politično motivirane alokacije), v zunanji politiki pa za politiko s pozicij super-sile brez prevelikega slepomišenja: hkrati pa naj bi ti sorazmerno mladi kadri s periferije nadomestili tiste, ki naj bi morda že v prihodnji petletki morali zapustiti politbiro zaradi starosti — Suslov, Kosigin, Podgorni, Peljše so praktično že sedemdesetletniki — in ki so od leta 1964 dalje nosilci ideje o kolektivnem vodstvu. Na tej liniji se torej gibljejo ugibanja o morebitnih kadrovskih premikih v prihodnjem obdobju, ki naj bi v skladu s tem špekulativnim načinom razmišljanja utrdilo veljavo Brežnjeva.

Kar zadeva samo partijo, katere srednja generacija je zdaj sestavljena iz slojev, ki so jih v partiji zapustili stalinizem, hruščovizem in era kolektivnega vodstva ter gospodarske reforme, se zdi, da si bosta Brežnjev in sekretariat v prihodnjem obdobju prizadevala za uveljavljanje bolj toge partijske discipline. To je moč razbrati iz napovedi, po kateri bodo v SZ v prihodnjem obdobju zamenjali partijske izkaznice — metoda, ki se je že v ČSSR izkazala za učinkovito. Vsekakor daje zamenjava izkaznic vodstvu možnost, da se znebi tako kadrov, ki se z nastalgijo spominjajo stalinskih čistk kot uspešne metode političnega boja, kot tudi tistih, ki so dvignili glave v eri Hruščova ter so prepričani, da Sovjetska zveza velikega kvalitetskega skoka — postati tekmeč ZDA na vseh področjih — ne bo mogla narediti brez velikih družbenopolitičnih reform znotraj in da brez teh tudi iz prikrite, pa skorajda permanentne krize v gospodarstvu ne bo mogla: dejstvo je namreč, da »kolektivno vodstvo« kljub vsemu v sedmih letih še vedno ni rešilo vprašanja rentabilnosti investicij — deset do petnajst let traja, da načrt postane tovarna, ki je po toliko časa redno tehnološko že zastarela; vprašanja stimulansov, ki naj bi povečali izredno nizko produktivnost dela (dva-do štirikrat nižjo od zahodnoevropske); ter monetarnih vprašanj, zaradi katerih so v SZ izumili novo vrsto inflacije — cene namreč ostajajo iste ali pa se spreminjajo prikrito, pod krinko tako imenovanih izdelkov z novimi imeni, zato pa je v obtoku toliko denarja, da ne najde ponudbe v obliki blaga in se zato prisilno tezavri — kolikor ne konča na precej razvitem črnem trgu. Ta notranja opozi-

cija, ki naj bi jo očistili ob zamenjavi izkaznic, je tista, ki daje prikrito politično potuho tako kontestatorjem, ki oblast javno napadajo s stalinističnih pozicij, kot tudi tistim, ki hočejo v SZ zanesti elemente »socializma s človeškim obrazom«.

Prav zaradi vsega tega se za samozadovoljstvom, ki je prevevalo kongres, skrivajo mnoga labilna ravnotežja. Očitno nima smisla precejevati sovjetskega oporečništva, toda po drugi strani je dejstvo, da odpori zoper uradno partijsko linijo nikoli niso bili tako jasni in tako glasni, kot so dandanes: tu prednjači tako imenovana humanistična inteligenca, ke je od leta 1967 dalje najbolj pod pritiskom dnevnih potreb partije, izredno uspešno pa ji sekundira tehnična inteligenca, katere cilji so morda malo drugačni — želi si predvsem tehnološke revolucije in zato tehnokratskega vladanja — ki pa po drugi plati dojema, da so spremembe v duhovni nadstavbi bržkone potrebne tudi nove družbenopolitične razmere. Protistalinistični humanizem Solženicina in tehnokratski pogled na sovjetsko družbo Saharova sta bržkone prav dobra primera za težave, ki jih ima sovjetsko vodstvo s svojimi misleci: oporečnike iz vrst inteligence so zato v minulih letih sorazmerno redko preganjali z represijo; partija inteligenco rajši množično integrira v sistem, s tem da ji daje družbeno in materialno gratifikacijo, ki je nad sovjetskim poprečjem. Predvsem pa se je vodilna struktura zavedela, da moč oporečništva izvira iz nesoglasij v sami partiji.

Samozadovoljstvo je zatorej zelo relativno. Pred tiste, ki skušajo spremljati razvoj tako velike države, kot je SZ — ki je poleg tega, da je država, še vedno dežela Oktobra in usodno vpliva na razvoj socializma po svetu — in v svetovnih ravnotežjih tako pomembne količine, kot je SZ, se postavlja vrsta zanimivih vprašanj:

Ali bo computerski tehniki v resnici uspelo nadomestiti tiste družbene reforme, ki jih sovjetska družba s krajšimi ali daljšimi presledki išče že prav od Stalinove smrti dalje?

Ali se bo sovjetski delovni človek tudi v prihodnje zadovoljil s tem, da so njegove samoupravne pravice omejene na proizvodna posvetovanja, na iskanje drobnih izboljšav v proizvodnem procesu, njegova pravica do razpolaganja z ustvarjenim presežkom vrednosti pa delegirana državni strukturi?

Ali se bo izredno močna sovjetska tehnokracija kot poseben ud birokracije zadovoljila s podrejeno vlogo?

Ali bo Sovjetska zveza zdržala politiko, ki jo nekateri imenujejo »politika masla in topov«, ali pa bo zaradi obveznosti na mednarodnem področju imela škodo politika popravljanja življenjske ravni?

Ali je SZ, prisotna v vseh velikih svetovnih konfliktih in na vseh svetovnih morjih, že naredila korak, ki jo pelje v »overengagement« — kar prav zadnja leta tepe gospodarsko mnogo bolj stabilne ZDA?

Odgovor ki ga je dal kongres na vsa ta in mnoga druga vprašanja, se glasi: krepiti partijo in državo, teza, ki v sovjetski teoriji

prevzema čiste hegeljanske poteze, saj država postaja začetek vsega dobrega, socialističnega in svobodnega, skratka, realizacija Heglovega absolutnega duha ...

* * *

Odnose z Jugoslavijo je Brežnjev v referatu omenil na kratko pa zgovorno. Iz referata izhaja da socializem ni čisto pravšnji, če ni blokovski. Zato je Brežnjev v imenu sovjetskega ljudstva izrekel željo, da bi se »socializem v Jugoslaviji okrepil in da bi njene zveze s socialistično skupnostjo (to je, z varšavskim paktom) postale trdnjše«. Jasneje referent svojih pridržkov glede na jugoslovansko stališče v svetu in na njene pozicije v mednarodnem komunističnem gibanju skorajda ne bi mogel izraziti. SZ si bo torej tudi v prihodnje prizadevala Jugoslavijo pripeljati iz »sive cone« v prave vode ...

Sodobni sovjetski strukturalizem*

Sodobni sovjetski strukturalizem se navezuje na tradicije ruske formalistične šole iz obdobja 1915 do 1930, seveda na neprimerno višjem znanstvenem nivoju in predvsem na mnogo višji razvojni stopnji semiotike. Kakor ruska formalistična šola je tudi povojni sovjetski strukturalizem začel svojo pot na zelo ozkem področju poetike, izhajajoč iz obstoječih lingvističnih raziskav ter nato postopoma prehajal k strukturalni analizi večjih in bolj zapletenih literarnih tekstov, dokler ni naposled prišel do poskusov, ki so bili značilni tudi za zadnjo fazo ruskega formalizma: odkriti tipološke rasterje, ki bi omogočili vključevanje jezikovno-literarnih struktur v širše izventekstovne strukturalne splete in odnose.

Obnova strukturalne lingvistike v Sovjetski zvezi se začena nekako sredi 50 let v zvezi z razvojem kibernetike in elektronike. Zelena luč za razvoj sovjetskega strukturalizma je dala 1958. leta Akademija znanosti ZSSR, ko je postavila zahtevo, da je treba pospešiti razvoj strukturalne lingvistike, nakar se je razvila cela vrsta specialnih raziskovalnih oddelkov na tem področju (npr. Sektor strukturne in uporabne lingvistike jezikoslovnega inštituta AZ ZSSR, Sektor strukturne tipologije slovanskih jezikov pri Inštitutu za slovanske jezike, Katedra za strukturalno in matematično lingvistiko na filozofski fakulteti moskovske univerze, Laboratorij strojnega prevajanja itd. Razvoj povojnega sovjetskega strukturalizma je tesno povezan s potrebami znanstveno-tehnične revolucije v Sovjetski zvezi, predvsem na področju kibernetike. Ni naključje, da je dala prva pobudo za uporabo strukturalne metodologije na področju literarne vede prav skupina matematikov okrog A. Kolmogorova, ki se je na Inštitutu za verjetnostni račun v Saratovu ukvarjal s statističnim proučevanjem ritma in verza, pri čemer se je opiral na dediščino ruskega formalizma. Kmalu so se mu pridružili tudi moskovski lingvisti (Ščeglov, Žolkovski, Ivanov, Revzin, Segal in drugi), ki so se že dlje časa ukvarjali z vprašanji strojnega preverjanja ter s teore-

---

* Članek je poglavje iz obsežnejšega dela o strukturalizmu, ki je že v tisku in v kratkem izide pri založbi »Komunist«.

tičnimi vprašanji strukturalne lingvistike in semiotike. Sodobni sovjetski strukturalizem je orientiran izrazito scientistično, antisociološko in predvsem antifilozofsko. Njegova scientistična usmerjenost docela ustreza tehnokratskim tendencam v sodobni sovjetski družbi (odtod tudi zelena luč za strukturalna raziskovanja), hkrati pa je prodiranje strukturalizma v humanistične znanosti naletelo na odpor tradicionalistično-ideoloških koncepcij, ki so dotlej neovirano vladale na tem področju. Odtod tudi težnja, da se uporaba strukturalne metodologije omeji izključno na prirodoslovne vede, zlasti na matematiko in lingvistiko, medtem ko naj bi humanistične znanosti (med njimi tudi literarna teorija) ostale rezervirane za diamatsko ideologijo tradicionalnega tipa. To je tudi vzrok, da strukturalizem le počasi prodira v druge družbene znanosti in da so razprave s tega področja širšemu krogu javnosti skoraj nedostopne (za ilustracijo naj navedemo, da izhajajo v nakladi 150, 200 do 300 izvodov).

V razvoju povojnega sovjetskega strukturalizma je mogoče razlikovati dve fazi: prvo fazo, ki je bila usmerjena pretežno matematično in lingvistično in ki je tudi literarne tekste obravnavala izključno kot zvrst informacije brez kakršnekoli globlje estetske ali sociološke analize, in drugo fazo, ko stopijo v ospredje spet problemi literarne teorije in estetike, čeprav tudi tu v okviru strogo eksaktnih semiotičnih raziskav.

Za sodobni sovjetski strukturalizem je značilna težnja — ki je značilna za strukturalizem sploh in ki je vodila tudi že ruske formaliste — uvesti v humanistične znanosti, posebej še v literarno teorijo eksaktno znanstveno metodologijo po zgledu prirodoslovnih znanosti. Osnovna misel pri tem je, naj bi funkcijo, ki jo ima v prirodoslovnih znanosti matematika, prevzela v humanističnih vedah semiotika. Poglavitni očitek tradicionalni literarni teoriji je v tem, da se pri interpretaciji literarnih del poslužuje pojmov, ki niso vzeti iz metajezikovnega področja, temveč iz različnih nivojev literarnega dela samega. Posledica tega je, da literarno-teoretične razprave z bogato uporabo metafor same sebe poetizirajo in se same spreminjajo v »literaturo«, v zaprte jezikovne sisteme, ki imajo bolj značaj novega literarnega dela kot pa njegove znanstvene interpretacije. Ta očitek ima brez dvoma svojo težo in zadeva številne sodobne »literarno-kritične-razprave in interpretacije. Seveda pa se takoj zastavi vprašanje, ali semiotična metodološka aparaturna nudi zadostne možnosti za to, da se z njo zajame vsa kompleksnost umetniškega dela, in ali bi bilo v formaliziranem meta-jeziku sploh mogoče izraziti »informacijo« (vsebino), ki lahko obstoji samo znotraj določene strukture. Prav komparacije struktur navadnega in pesniškega jezika pokazale, da »vsebine literarnega dela ne more nadomestiti na nivoju izražanja noben drug ekvivalent, ne da bi prišlo do spremembe vsebine same« (J. Lotman). »Kolikor bi bil obseg informacij v pesniškem jeziku in običajnem govoru isti, bi umetniški jezik izgubil pravico do obstoja in bi nedvomno izumrl... Iz tega sledi, da določena informacija

oziroma vsebina lahko obstoji samo v določeni strukturi in da je ni mogoče ločiti od nje«. (Lotman, Predavanja iz strukturalne poetike). Ta ugotovitev, ki je vsekakor točna, je v očitnem protislovju s pričakovanjem, da bi bilo mogoče v kakršnem koli znanstvenem meta-jeziku, (ki je spet posebna vase zaprta struktura) v celoti izraziti »pesniško informacijo«, ki obstoji le znotraj določene, pesniške strukture. V zvezi s tem se postavlja vprašanje, ali »metaforično« izražanje, če je logično koherentno in teoretično dovolj utemeljeno, ne nudi večje možnosti, da se približamo vsebini umetniškega dela, (o katerem trdi Lotman sam, da je v načelu vedno individualno), kakor pa sicer enoznačnim, toda nujno revnim formaliziranim meta-jezikom?

Za prvo fazo v razvoju povojnega sovjetskega strukturalizma (konferenca o proučevanju pesniškega jezika v Gorkem 1961. leta in simpozij za strukturalno proučevanje znakovnih sistemov 1962. leta v Moskvi) je značilno, da se osredotoča na proučevanje tako imenovanih »enostavnih« modernih sestavov in na poskuse vzporediti različne modelne sestave s stališča strukturalnih tipologij. Cilj teh raziskovanj je odkrivati »kode« v smislu »delovnih gramatik« ali »delovnih algoritmov«, ki bi omogočili globlji vpogled tako v strukturo in mehanizme umetniškega ustvarjanja kakor tudi v način, kako literarna dela učinkujejo na bralce. Če bi bilo mogoče odkriti algoritme literarnih del, ki bi bili uporabni za reprodukcijo, bi bilo mogoče eksperimentalno dokazati pravilnost in popolnost analiz posameznih del, morda pa bi se s tem odprle nove možnosti tudi za prevajanje umetniških del. Ti poskusi izhajajo iz predpostavke, da se v umetniških delih nahajajo — zavestno ali podzavestno — splošne in individualne ustvarjalne norme, že znane ali nove sheme in načela konstrukcije, ki bi jih bilo treba z analizo znakovnih sistemov ponovno odkriti in diferencirati. Delovni program konference v Moskvi (1962 leta) nam deloma razkriva, v katere smeri potekajo danes strukturalne raziskave na področju lingvistike, semiotike in literarne teorije v Sovjetski zvezi. Program je obsegal naslednje teme: naravni jezik kot znakovni sestav (izgradnja lingvističnega meta-jezika, naravni jeziki kot znakovni sestavi, težave pri ustvarjanju semantičnih modelov za naravne jezike); problemi dešifriranja; nejezikovni sestavi komunikacije (gestikulacija kot znak komunikacije znotraj drugih znakovnih sistemov, regulacija uličnega in cestnega prometa kot znakovni sestav; umetni jeziki; semiotični sestavi, ki oblikujejo modele (problemi semiotičnih raziskav v mitologiji, kategorije jezikovne psihologije); umetnost kot semiotični sestav (likovna umetnost kot semiotični sestav, proučevanje elementov filmskega jezika, itd.); strukturalno in matematično proučevanje literarnih del (možnosti strukturalne poetike, izgradnja strukturalnih modelov proznih tekstov — Ščeglov, po zgledu strukturalnih analiz ruskih pravljic V. J. Proppa, itd.

Za drugo »fazo« v razvoju sovjetskega strukturalizma je značilno proučevanje literarnih in umetniških del kot sekundarnih mo-

delnih sestavov. (Lotmanov krog, »poletne šole« v Tartuju 1964, 1966 in 1968). Lotman je pojem jezika razširil na translingvistična področja in ga poistovetil s pojmom modelnega sistema: »Sistem, ki oblikuje modele, je struktura, v kateri so kombinirani elementi in pravila, ki se nahajajo v stanju fiksirane analogije v odnosu do drugih predmetov spoznanja, razumevanja ali ureditve. Iz tega razloga je modelni sestav mogoče imenovati jezik. Sisteme, ki temelje na prirodnih jezikih in ki dobivajo dodatno hipestrukturo, tako da nastajajo jeziki druge stopnje, imenujemo iz komodnosti sekundarne modelne sisteme. Umetnost spada zato v krog sekundarnih modelnih sistemov. Poleg literarnih modelov lahko brez nadaljnega podvržemo proučevanju tudi modele kulture, likovne umetnosti, glasbe, logike ali »sveta« (svetovni modeli), ki imajo kot »teksti« v širšem smislu prav tako svojo gramatiko, sintakso, alfabet, paradigme, sintagme, itd.)« (J. Lotman, Trudy po znak. sist. III., Tartu 1967, str. 31—32).

Osrednja osebnost sodobnega sovjetskega strukturalizma je nedvomno Jurij Lotman. Izhajajoč iz rezultatov dosedanjega razvoja semiotike si je Lotman s svojimi sodelavci zastavil nalogo, da postavi literarno teorijo na trdna znanstvena tla ter ustvari strukturalnim analizam, ki so se doslej omejevala na posamezna ožja področja, trdno teoretično podlago. Lotmanovi spisi kažejo temeljito poznavanje del ruskega in češkega formalizma, kopenhagenske šole, francoskega strukturalizma (zlasti Lévi-Straussa), sodobnih znanstvenih raziskav na področju semiotike in kibernetike (zlasti dela Georga Klause), pa tudi sodobne ameriške semantične estetike. Po sodbi Karla Eimermacherja (Razvoj, značilnosti in problemi sovjetskega strukturalizma v literarni vedi — Strukturalizem, Kritika IV., Zagreb 1970 stran 217—243), so Lotmanova predavanja o strukturalni poetiki »do danes najboljši splošni prikaz možnosti strukturalne poetike«. Že v »Predavanjih iz strukturalne poetike« (zlasti I. in III. poglavje), posebej pa še v »Tezah o vprašanju umetnosti v nizu modelnih sestavov« (ki so izšli v zborniku »Dela o znakovnih sistemih« — Tartu 1967, stran 130—145) se že povsem jasno kažejo obrisi nove strukturalistične estetike. Mislim, da se ne bomo mnogo zmotili, če rečemo, da so Lotmanove »Teze« doslej najboljši poskus formulacije temeljnih postavk strukturalistične estetike.

Umetnost opredeljuje Lotman kot specifično obliko »modelne dejavnosti«, kot specifično »modeliranje« stvarnosti. Kot specifično obliko modelne dejavnosti je treba umetnost proučevati »v nizu sekundarnih modelnih sestavov«. Estetika tako postane del znanosti o sekundarnih modelnih sestavih in kot taka del semiotike.

Model je analogon poznanega objekta, ki ga zamenjuje v spoznavnem procesu. Kot eden izmed sekundarnih modelnih sestavov je »umetnost vedno bila analogon stvarnosti« (objekta) v jeziku danega sestava. (Jezik je treba razumeti v Lotmanovem smislu kot modelni sestav — kot strukturo elementov in pravil njihovega stapljanja v stanju fiksirane analogije.) Odnos modela do objekta

določa struktura modelnega sestava (v nasprotju z znakom, ki zgolj nadomešča denotat). Lotman razlikuje tri temeljne oblike modelne dejavnosti: znanost (logično-spoznavni modeli), igro (modeli igre) in umetnost (umetniški modeli). Znanstveni modeli so spoznavno sredstvo, ki jih organizira človekov intelekt. Modeli igre, ki organizirajo obnašanje (vedenje), se je pojavljalo kot šola aktivnosti.«

V zvezi s tem — povdarja Lotman — lahko vidimo, kako neutemeljena je misel, da je teza o prisotnosti elementov igre v umetnosti v nasprotju s predstavo o družbeni stvarnosti; v resnici je ravno obratno: igra je eden izmed načinov spreminjanja abstraktne ideje v vedénje, v aktivnost. Umetniški modeli so svojevrstno stapljanje znanstvenega modela in modela igre, ki organizira hkrati intelekt in vedénje. Igra je v primerjavi z umetnostjo brezvsebinska, znanost pa neaktivna« (Teze, citirano delo, stran 255).

Z vsebino umetnosti kot modelnega sestava je svet stvarnosti preveden v jezik določene vrste umetnosti. Umetniške tvorbe se gradijo po načelu ikoničnih znakov (edina vrsta znakov, ki jih je mogoče primerjati z modeli). Formula umetnosti je: vem, da to ni tisto, kar predstavlja, vendar jasno vidim, da je to tisto, kar predstavlja. Iz tega izhaja, da informacija, ki jo vsebuje umetniško delo, ni ločljiva od jezika, njegovega modeliranja in od njegove strukture kot znaka-modela. Zato strukturalna narava umetniškega dela ni zunanja oblika; tudi če ne bi govorili o enotnosti oblike in vsebine, je oblika neločljiva od vsebine. Oblika je realizacija vsebine v modelu informacije. Rekli bi lahko, da je specifično umetniška vsebina — sintagmatska. Pri »prekodiranju« umetniškega sestava na umetniški jezik ostane vedno »neprevedljiv« ostanek — »nadinformacija«, ki je mogoča samo v umetniškem tekstu. Razlika med znanstvenim in umetniškim modelom bi bila naslednja: znanstveni model je »govor« (la parole) objekta. Znanstvenik gradi svoje modele na osnovi hipoteze, umetnik — hipotezo na temelju modelov. Umetnik modelira »neumljiv ali ne do kraja umljiv« objekt. V odnosu do stvarnosti, ki jo spoznavamo v luči že sprejete umetniškega modela, se ta model pojavlja kot jezik (»la langue«), ki diskretno organizira nove predstave (govor). Umetniško delo je sestav z mnogokratnimi verjetnostnimi preseki, ki ne ilustrira umetniške ideje, temveč sloni na njej kot na modelnem sestavu nižjega nivoja, prinašajoč informacijo, ki je ni mogoče podati z drugimi sredstvi. Razlika med umetniškim modelom in modelom igre pa bi bila naslednja: igra je obvladanje spretnosti, trening v pogojni situaciji, umetnost je obvladanje sveta (modeliranje sveta) — prav tako v pogojni situaciji. Bistvo igre je »kakor stvarnost«, bistvo umetnosti — »kakor življenje«. Cilj igre je izpolnjevanje pravil v igri, cilj umetnosti je resnica, izražena v jeziku pogojnih pravil. Zato igra ne more biti sredstvo za čuvanje informacij in sredstvo za obdelavo novih pomenov (igra je samo način za obvladanje že

doseženih navad), a prav to (čuvanje informacij in sredstvo za obdelavo novih pomenov) je bistvo umetnosti.

Posebna konstruktivna odlika umetniških del je v tem, da so »skrajno dovršena sredstva za ohranitev informacij«. Umetniška dela lahko pomnožijo število informacij, ki so v njih shranjena. V tej svoji edinstveni lastnosti so umetniška dela podobna biološkemu sestavom, kar jim daje posebno mesto med vsem, kar je ustvaril človek. Umetniško delo daje raziskovalcu prav tisto informacijo, ki mu je potrebna in ki jo je sposoben in pripravljen sprejeti. Proučevanje te lastnosti umetnosti nima samo teoretičnega, temveč ima tudi velik praktični pomen. »Če nam bionika omogoča — piše Lotman v »tezah« — da izkoriščamo nam dostopne konstruktivne zakone biologije v tehnične namene, je načelno popolnoma mogoče, da se pojavi znanost, ki bi proučevala konstruktivna načela umetnosti za rešitev določenih tehničnih nalog (npr. za čuvanje informacij).« Iz tega citata se lepo vidi prirodoslovna — tehnična usmerjenost sodobnega sovjetskega strukturalizma.

Hkrati pa je Lotman že v svojih predavanjih iz strukturalne poetike vgradil v svojo koncepcijo umetnosti kot specifične oblike modelne dejavnosti tudi nekatere socio-psihološke komponente, ki jih sam ni dalje razvijal. Tako npr. poudarja, da je struktura umetniškega dela rezultat učinkovanja dveh struktur — stvarnosti (model sveta) in avtorjevega pogleda na svet (model avtorjeve osebnosti). »Ko analiziramo umetniško delo — piše Lotman — dobivamo predstavo o strukturi sveta. Hkrati pa se pred nami odpira tudi struktura avtorjeve zavesti in po tej zavesti strukturirana podoba sveta — določen socialno-zgodovinski pogled na svet. Če naveden znanstveni model zadošča sam sebi in se vključuje samo v analoško zvezo z objektom, tedaj je model v umetnosti (umetniško delo) element bolj zapletene strukture in je kot tak mogoč le v odnosu do pojmov, kakršni so model sveta in model avtorjeve osebnosti — pogled na svet v najširšem smislu tega pojma. Med modelom (umetniškim delom) in avtorjevo osebnostjo obstoji dvostranska obratna zveza. Avtor formira model po strukturi svoje zavesti, vendar pa model, ki se nahaja v korelaciji z objektom stvarnosti, vsiljuje svojo strukturo avtorjevi zavesti (stvarnost vpliva na umetnika). Ker ima umetnost znakovno — komunikativno naravo, se umetnikova vloga ne omejuje na to, da tolmači stvarnost kot določeno strukturo (spoznavna vloga umetnosti), temveč hkrati sugerira avditoriju (če mu uspe, da ga prepriča) svojo strukturo zavesti in tako strukturo svojega jaza prenaša v strukturo bralčeve »osebnosti«.

Navedeni citati znova dokazujejo, da tudi v najnovejši — in brez dvoma znanstveno najbolj izdelani — varianti strukturalistične estetike tiči isti filozofsko nereflektirani pozitivizem, ki je značilen tudi za vse druge smeri in poskuse strukturalistično zasnovane literarne teorije. Ta naivni pozitivizem prihaja posebno jasno do iz-

raza v Lotmanovi tezi, da je znanstveni model vključen zgolj v »analoško zvezo z objektom« (kar je znana pozitivistična simplifikacija), medtem ko naj bi bil model v umetnosti element bolj zapletene strukture in mogoč le v odnosu do takih pojmov kot so model sveta in model avtorjeve osebnosti. Lotman je tu očitno spregledal, da je tudi vsak znanstveni model vključen vedno v širše teoretične modele, ki so spet v takšnem ali drugačnem odnosu do »modela sveta« v najširšem smislu tega pojma. Zato tudi ni docela točna Lotmanova trditev, da je predhodna stopnja znanstvenega modela »analitični akt«, medtem ko naj bi imel umetnik sintetično predstavo o celovitosti prikazanega objekta, ki jo nato šele modelira.

Seveda so to samo manjše »lepotne« napake, ki bi jih bilo mogoče korigirati tudi v okviru strukturalizma samega. Odločilna filozofska in teoretična pomanjkljivost Lotmanovega koncepta strukturalne estetike je po mojem mnenju v tem, da je pri opredeljevanju »specifičnosti« umetniškega modeliranja docela izpustil izpred oči »model praktično — revolucionarnega spreminjanja sveta« (v Marxovem smislu) ter skušal določiti bistvo »umetniškega modela« izključno v komparaciji (v kontrastiranju) z »navadnim znanstvenim modelom« in »modelom igre«, pri čemer je oba navedena modela pojmoval izrazito statično kot dvoje pozitivitet. Z izključitvijo »revolucionarno praktičnega modela spreminjanja sveta« gre nujno v izgubo zgodovinska dialektika ali bolje: zgodovinskost dialektike, ki se v strukturalizmu omeji izključno na opazovanje medsebojne odvisnosti delov in celote znotraj določene »pozitivne« strukture (na prvi dve »črti« diamata), medtem ko je načelo dialektičnega protislovja (negacija negacije) ali docela izpuščeno iz vida (kakor že v diamatu!) ali pa nadomeščeno s pojmom strukturalne »nadeterminiranosti« (kot pri Althusserju).

To pa ima seveda daljnosežne posledice tudi za samo teorijo umetnosti, ki tako postopoma izgublja filozofsko dimenzijo in se — v strukturalistični redakciji — postopoma spreminja v eno izmed disciplin obče semioptike. Ta razvoj (kot razvoj strukturalizma sploh je izrazito ambivalenten: po eni strani odpira družbenim znanostim (med njimi tudi literarni in splošni umetnostni teoriji) nove možnosti proučevanja, zlasti nove metode in nove tehnike (ki imajo nesporno znanstveno vrednost in so že dale nesporno pomembne znanstvene rezultate) na drugi strani pa krepi pozitivistične tendence v humanističnih znanostih, odvzema jim njihovo filozofsko razsežnost in jih tako potiska v vlogo »molčečega orodja« obstoječe družbene pozitivitete.

Stališča občanov o družbenopolitični ureditvi Ljubljane

I. UVOD

Center za raziskovanje javnega mnenja je marca 1967. leta po naročilu takratnega mestnega sveta ljubljanskega in mestnega odbora Socialistične zveze delovnega ljudstva Ljubljana opravil raziskavo mnenj občanov ljubljanskih občin o družbenopolitični ureditvi Ljubljane. Na podlagi več-stopenjskega stratificiranega vzorca je bilo s pomočjo standardizirane ankete izprašanih skupaj 1305 občanov z območja vseh ljubljanskih občin.¹ Raziskava je potekala v času javne razprave o družbenopolitični ureditvi Ljubljane. Namen raziskave je bil ugotoviti:

a) kolikšna je stopnja obveščенosti občanov o družbenopolitični ureditvi Ljubljane;

b) kakšne izkušnje imajo občani z občinsko samoupravo in kakšno je njihovo dejansko sodelovanje v njej;

c) kolikšna je njihova osebna identifikacija s posameznimi občinami oziroma mestom kot celoto;

d) kakšna so njihova stališča glede ureditve družbenopolitične skupnosti v Ljubljani oziroma variant le-te.

Glede na tako opredeljene splošne in konkretne cilje raziskave je raziskovalna skupina² opravila opazovanja — pri tem se je pokazalo:³

a) da je *splošna stopnja seznanjenosti* s stanjem o komunalni ureditvi v Ljubljani *dokaj nizka*, saj je le 32 % vseh občanov odgovorilo, da v Ljubljani obstaja 5 občin. Raziskava je pokazala, da so z družbenopolitično ureditvijo Ljubljane najmanj seznanjeni občani z osnovnošolsko izobrazbo oziroma občani z manj izobrazbe nasploh; občani, ki nimajo vodilnih ali vodstvenih položajev na delovnem mestu; občani, ki niso člani družbenopolitičnih organizacij; sorazmerno visoko stopnjo informiranosti pa so kazali predvsem visokošolsko izobraženi anketiranci, anketiranci — člani Zveze komunistov ter drugih družbenopolitičnih organizacij;

---

¹ Publikacija »Mnenja občanov ljubljanskih občin o družbenopolitični ureditvi Ljubljane in o volitvah 1967«, poročilo o raziskavi, center za raziskovanje javnega mnenja pri visoki šoli za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani, april 1967.

² Raziskovalno skupino so sestavljali: Niko Toš, Zdravko Mlinar, Boštjan Markič, Peter Klinar in Miro Gošnik.

³ Glej: Z. Mlinar, »Družbenopolitična ureditev Ljubljane«, »Teorija in praksa«, Ljubljana 1967/4.

b) raziskava je tudi pokazala, da *velika večina občanov nima neposrednih izkušenj z dotedanjo ureditvijo Ljubljane*, da pa je med tistimi, ki so imeli kake izkušnje, večji del takih, katerih izkušnje so bile slabe; ob tem je značilno, da je bilo med občani, ki so imeli slabe izkušnje z dano družbenopolitično ureditvijo, sorazmerno precej članov Zveze komunistov. Člani Zveze komunistov so torej glede na takratne razmere v Ljubljani kazali večjo stopnjo kritičnosti do problema komunalnega sistema kot drugi občani.

c) Ugotavljali smo, kakšna je osebna identifikacija občanov z občino glede na takratno stanje razdeljenosti Ljubljane na pet občin. Ugotovili smo, da se *občani ljubljanskih občin v veliki večini počutijo Ljubljančane* (»prebivalce mesta kot celote« — 67 %) in le manjši del je izražal občutek občinske pripadnosti (»počutim se predvsem kot občan svoje občine« — 23 %). Pri tem je analiza pokazala značilne variacije, ki so izraz takratnih razmer v politični razpravi o problemu združevanja in kažejo, da so se med občani posameznih občin kot občani svoje občine subjektivno najbolj identificirali predvsem anketiranci z območja Most, medtem ko takih z območja Centra skoraj ni bilo.

d) Večina anketirancev je izražala mnenje, da je urejanje problema družbenopolitične skupnosti Ljubljane in vprašanje njene teritorialne ureditve pomembno. Analiza pa je pokazala, da je oceno pomembnosti močno pogojevala stopnja obveščenosti anketirancev s problemom družbenopolitične ureditve Ljubljane oziroma stopnja izobrazbe, položaja pri delu itd.

e) V takratni raziskavi je večina anketirancev menila, da bi z *morebitno združitvijo petih ljubljanskih občin v enotno občino pridobili* (43 %), in le manjši del je izražal bojazen, da bi s tem kaj izgubili (29 %).

f) Glede na takrat razgrnjene variante o urejanju vprašanja družbenopolitičnih skupnosti Ljubljane, se je večina informiranih *izrekla v prid združitve petih občin v eno* oziroma združitve mestnih območij petih občin v eno občino.

g) Raziskava je poleg tega izoblikovala tudi vsebinska vodila, ki naj bi usmerjala razreševanje problema družbenopolitične skupnosti Ljubljane. Kot pglavito v takratnem položaju je večina anketirancev (30 %) sprejela vodilo *»smotno in enotno reševanje problemov Ljubljane«* ter izražala zahtevo, da se *»poveča možnost vpliva občanov na urejanje skupnih zadev v Ljubljani«* (20 %).

Rezultati raziskave so bili izročeni statutarni komisiji pri takratnem mestnem svetu ter objavljeni v sredstvih množičnega obveščanja.⁴

V kasnejšem obdobju center za raziskovanje javnega mnenja ni obnovil raziskave o stališčih Ljubljančanov do komunalne ureditve, čeprav je javna razprava, ki je potekala ob sprejemanju statuta skupščine mesta Ljubljane, kazala na to, da so razlike med stališči občanov in političnimi težnjami.

⁴ Na temelju poročila o raziskavi so bili objavljeni tile članki in razprave:

a) F. Šetinc: »Ljubljančani o Ljubljani«, »Delo«, 25. marca 1967.

b) Z. Mlinar: »Družbenopolitična ureditev Ljubljane, poročilo, »Teorija in praksa«, april 1967.

č) Niko Toš: »Raziskava mnenj v samoupravni praksi občine«, članek, »Občane«, št. 7, april 1967.

V januarju 1971 se je Centru ponudila priložnost, da opravi raziskavo o stališčih občanov na podlagi najznačilnejših indikatorjev (vprašanj), ki so bili uporabljani v raziskavi leta 1967. V okviru raziskave, ki je obravnavala vprašanje vpliva množičnih komunikacijskih sredstev na oblikovanje odločitev,⁵ sta bili dodani dve vprašanji, ki sta bili v enaki formulaciji uporabljani v anketi 1967, poleg tega pa je bilo oblikovano še tretje dopolnilno vprašanje. Vsa tri vprašanja zadevajo stališča oziroma odnos občanov do problema družbenopolitične ureditve Ljubljane. Raziskava, ki je v tem delu potekala na temelju standardiziranih vprašanj, je zajela skupaj 800 z vzorcem izbranih občanov z območja mestnih krajevnih skupnosti Ljubljane. Podatke so v neposrednih pogovorih kot anketniki zbirali študentje fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo univerze v Ljubljani.

Čeprav podatki iz obeh raziskav glede na različnost vzorčnih osnov in glede na dejstvo, da je prva raziskava v letu 1967 zajela poleg občanov ožjega mestnega območja tudi občane z drugih območij petih ljubljanskih občin, ter dejstvo, da je raziskava v letu 1971 zajela skupaj 800 občanov, medtem ko jih je prva zajela 1305, niso popolnoma primerljivi oziroma so zaradi tega možnosti za popolno statistično primerjavo deloma omejene, je raziskava vendarle strokovno in družbeno pomembna.

Ker so raziskovalci bili pri zasnovi trendnega dela raziskave bistveno omejeni, so se odločili, da izberejo in ponovijo dve vprašanji iz ankete 1967. Vprašanji sta:

A. »Ali se vi počutite predvsem kot Ljubljančan ali pa kot pripadnik vaše občine? (Moščan, Šiškar ipd.)«

B. »Ali menite, da bi občani vaše občine kaj izgubili ali pridobili, če bi se sedanjih pet ljubljanskih občin združilo v eno samo?«

Poleg teh dveh trendnih vprašanj je bilo izoblikovano še novo vprašanje:

C. »Kako menite, da razčlenjenost Ljubljane na pet občin vpliva na njeno urbanistično urejanje in razvoj?«

II. INTERPRETACIJSKI MODEL

Pričakujemo lahko, da se v stališčih občanov o problemu izražajo tale dejstva:

1. prvo opazovanje je bilo izvedeno v obdobju, ki je bilo z vidika snovanja družbenopolitične skupnosti Ljubljane izrazito prehodno obdobje;

2. v vmesnem času je bil sprejet statut mesta Ljubljane, ki mestu daje položaj posebne občinske družbenopolitične skupnosti, v bistvu pa vendarle ohranja njegovo razdeljenost na prvotnih pet teritorialnih enot — občin.

3. še vedno je prisotna težnja, da bi se občinska in krajevna samouprava v Ljubljani razvijala in utrjevala v danih sistemskih okvirih. Razlage podatkov, zbranih z zadnjo raziskavo, se torej lahko lotimo na temelju domneve, da je družbenopolitično dogajanje v obdobju zadnjih štirih let, ki je izraženo v oblikovanju in potrjevanju dane družbenopolitične in samoupravne strukture mesta, umirjevalno vplivalo na razpolo-

⁵ »Vpliv množičnih medijev na oblikovanje odločitev«, mednarodna primerjalna raziskava, izvedena v sodelovanju z Jugoslovanskim inštitutom za novinarstvo iz Beograda.

ženje občanov ter utrdilo in pomnožilo pozitivne opredelitve do dane družbenopolitične ureditve. Taka izhodiščna interpretacijska domneva pa je oprta tudi na prevladujoče politične ocene, predvsem še nekaterih občinskih vodstev družbenopolitičnih organizacij z območja Ljubljane, ki so popolnoma podpirale predloge, vsebovane v zadnji varianti mestnega statuta s težnjo, da se od tega statuta odstopi prej v smeri omejevanja pristojnosti in vloge mesta kot družbenopolitične skupnosti kot pa v smeri odpravljanja oblastvenih in drugih pooblastil posameznih občin znotraj nje.

Seveda pa si lahko za izhodišče oblikujemo tudi prav nasprotno domnevo: presnovanje oblastne ter politično organizacijske strukture ljubljanskega območja je ostalo prej ko slej predmet organizacijsko političnih manipulacij, ki občanov niso niti bistveno aktivirale, zaradi tega pa tudi ne bistveno prizadele. Presnovanje statutarnih okvirov občinske oblasti in samoupravne organizacije ni bistveno spremenilo možnosti za delovanje krajevne samouprave, ki še posebej na mestnem območju zaradi prostorske utesnenosti ter omejenih materialnih in drugih možnosti ostaja na ravni delovanja stanovanjskih skupnosti, niti ni bistveno spremenilo odnosa med občanom in občino.

Analizo podatkov iz naše raziskave torej lahko opravimo na temelju domneve, da se stališča občanov do problema v vmesnem obdobju niso bistveno spremenila.

Poleg tega, da bomo v interpretaciji ocenili spremembe v stališčih, bomo poskušali pokazati še na razlike oziroma spremembe, ki nastajajo v stališčih o problemu med posameznimi kategorijami občanov. V tem poročilu pa se bomo omejili zgolj na to, da bomo prikazovali razlike in spremembe, ki nastajajo v stališčih občanov, ki pripadajo različnim izobrazbenim skupinam, oziroma občanov iz različnih mestnih območij oziroma občin v Ljubljani. Menimo namreč, da sta prav ta dva vidika poglobljena za vrednotenje rezultatov raziskave ter oceno njihove družbene pomembnosti. Prvi vidik analize je namreč vezan na ugotovitev, ki je bila v socioloških raziskavah doslej splošno potrjena, se pravi, da je stopnja *obveščенosti občanov v tesni zvezi s stopnjo njihove izobrazbe*, to pa se izraža tudi v njihovi racionalni utrjenosti in izoblikovanosti stališč o problemu. Glede na ugotovitev, potrjeno z raziskavami, da se hkrati z izobrazbo večajo tudi obseg in vsebina ter intenzivnost družbenega angažiranja občana, lahko seveda prav pri občanih z več izobrazbe⁶ pričakujemo večjo stopnjo objektivne kritičnosti. Skladno s tem pa raziskave kažejo, da so občani iz nižjih izobrazbenih skupin, ki nasploh razpolagajo z manj informacijami, ki so objektivno in subjektivno omejeni v obsegu, vsebini in intenzivnosti svoje dejavnosti, sorazmerno najbolj zadovoljni z razmerami v danem položaju.

Drugi vidik, ki ga vnašamo v analizo, je vidik prebivanja na območju posamezne občine; seveda pa je kot dejavnik vplivanja na oblikovanje stališča do izoblikovanosti družbenopolitične skupnosti v Ljubljani lahko mnogo pomembnejši, kot kaže uvodna opredelitev. Na območjih namreč, *kjer je občinska samouprava* zaživela in kjer se je upravnim organom občine posrečilo približati se interesom občanov, lahko

---

⁶ Pri tistih s šolo za KV delavce v primerjavi z onimi, ki nimajo dokončane osemletke; pri občanih s fakultetno ali višje šolsko izobrazbo v primerjavi z občani, ki so dokončali šolo za KV delavce, vajensko šolo ali podobno.

pričakujemo kvalitativno drugačne opredelitve oziroma stališča občanov kot na območjih oziroma v občinah, kjer zveze med občanom in organi občinske samouprave niso zaživele v enakem smislu in obsegu. Seveda pa pri analizi tega dejavnika ne smemo zanemariti še drugih vidikov:

a) stališča občanov posameznih občin lahko izražajo tudi specifičnost socialne strukture njene naselitve;

b) lahko pa so izraz specifične vloge občine v urbanistični ter družbenoekonomski strukturi celote;

c) pa tudi izraz določenih tradicij v upravljanju, značilnih za kraje iz mestnega obrobja, ki postajajo sestavina razvijajočega se mesta;

d) pri pojasnjevanju razlik glede na kraj prebivanja ne smemo pozabiti na izredno *družbeno prepletenost vlog posameznih občanov, ki daleč presegajo obseg občinskih meja*. »Občane« posameznih ljubljanskih občin je tako objektivno mogoče identificirati predvsem kot prebivalce posameznih mestnih predelov, njihove družbene vloge in povezave pa seveda niso omejene zgolj na te predele, temveč na ljubljansko družbeno skupnost kot celoto.⁷ Seveda takšen dejanski družbeni položaj bistveno zmanjšuje možnosti, da bi se občan uveljavljal kot samoupravljavec na območju občine, kjer stanuje, hkrati pa mu dejanske razmere omogočajo, da bi se uveljavljal kot samoupravljavec na vseh občinskih območjih, pač glede na specifičnost vlog in povezav, ki jih v njih realizira. Pričakujemo torej lahko, da omejevanje vlog posameznikov na območju posamezne občine oziroma kopičenje njihovih vlog znotraj posamezne občine vpliva tudi na stopnjo njihove identifikacije z občino.

Ce je torej za eno občino bolj kot za druge značilno, da je večina njenih prebivalcev na njenem območju tudi zaposlena, potem lahko domnevamo, da se bo to izrazilo tudi v višji stopnji subjektivne identifikacije z občino. Prav tako pa lahko pričakujemo tudi, da bo *sorazmerno visoka stopnja identifikacije izraz absolutne omejenosti vlog in torej izraz objektivne utesnjenosti posameznika v neposredno družbeno okolje*. To pa je v tesni povezavi tudi s stopnjo obveščenosti oziroma s stopnjo izobrazbe.

III. OPIS PODATKOV

A. Ali se občani istovetijo predvsem z Ljubljano kot celoto ali predvsem s svojo občino?

Anketirane občane smo povprašali:

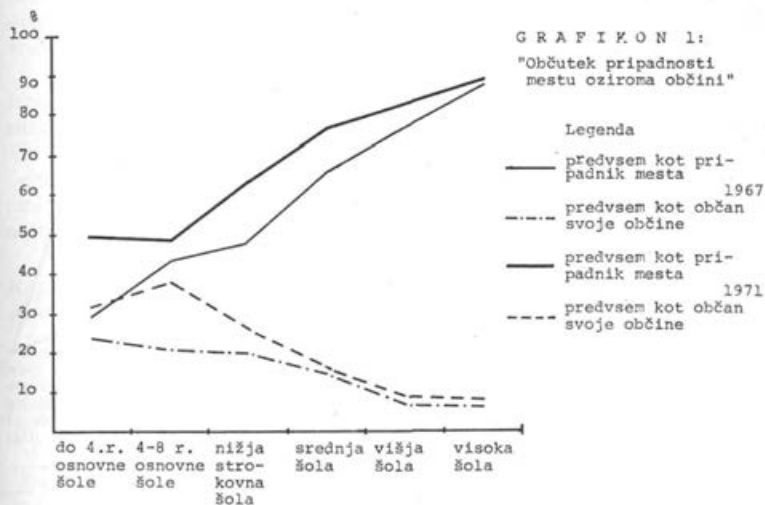
»Ali se vi počutite predvsem kot Ljubljančan ali pa predvsem kot občan svoje občine?« (Šiškar, Moščan itd.) Iz numeričnih podatkov in grafikona 1 lahko sklepamo, da se dobri dve tretjini občanov istovetita z mestom kot celoto. Niti vsak četrti občan pa ne kaže povezanosti predvsem z občino. Seveda pa so to le poprečne ugotovitve, ki glede na posamezne pomembne variable skrivajo večjo ali manjšo izdiferenciranost stališč.

Podatki kažejo, da se enačenje z občino toliko bistveneje zmanjšuje, kolikor višja je izobrazba anketirancev ter da je skupina anketirancev s

⁷ Občan občine Bežigrad je tako dejansko lahko le prebivalec »svoje« občine pa delavec občine Šiška, potrošnik občine Center s primarno grupnimi in neformalnimi vezmi z občani občine Moste ipd.

srednjo, višjo oziroma visoko šolo, ki izražajo povezanost predvsem z občino, zelo majhna oziroma daleč pod povprečjem. To večidel ustreza naši izhodiščni domnevi, da se z ožjo družbeno enoto istovetijo predvsem anketiranci z ožjim družbenim akcijskim radijem, ki so manj obveščeni, ki bolj kot drugi osredotočajo oziroma omejujejo svojo dejavnost na posamezno občino kot izsek širše mestne družbene skupnosti. Podatki v razpredelnici pa vendarle potrjujejo, da so prav vse izobrazbene kategorije povezane z mestom kot celoto ter da je pri vseh občutkih pripadnosti mestu pomembnejši od povezav s posamezno občino oziroma z občutkom pripadnosti posamezni občini. Tako se v prid občini v skupini anketirancev z največ 4 razredi osnovne šole opredeljuje približno 3/8 vseh anketirancev, po drugi strani pa na primer v skupini fakultetno izobraženih anketirancev le še vsak petnajsti.

Dalje lahko ugotovimo, da v razdobju štirih let v opredelitvah občanov glede pripadnosti mestu kot celoti oziroma občini ni prišlo do bistvenih sprememb. Razpredelnica nakazuje le izostrenost opredelitev v letošnji raziskavi, kar se izraža v tem, da ni neopredeljenih odgovorov. Tako se je tudi pri skupinah z osnovnošolsko, nižješolsko oziroma srednješolsko izobrazbo bistveno zmanjšal delež tistih, ki na vprašanje niso odgovorili.⁸ V celoti gledano, pa se je najbolj povečala skupina, ki izraža pripadnost mestu kot celoti, ki je v letu 1967 predstavljala dobro polovico anketiranih občanov, v tem letu pa že več kot 2/3.

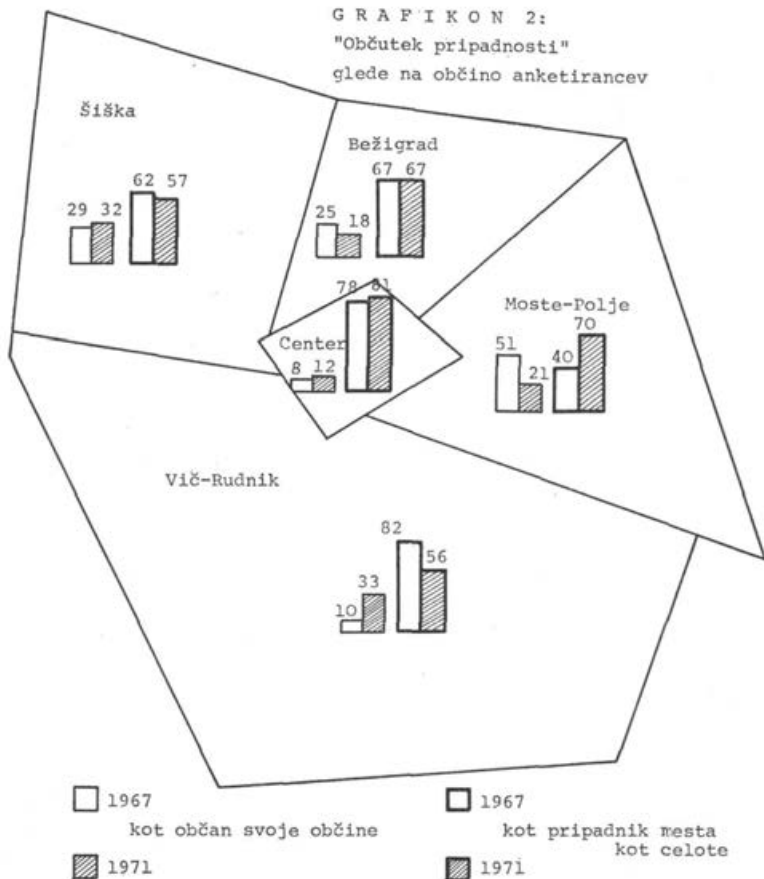

Podatki v razpredelnici 2 kažejo, da pripadnost mestu v največji meri izražajo občani iz Centra, iz Most in Bežigrada, nekaj manjšo in podpoprečno pripadnost mestu pa občani Šiške ter Viča oziroma Rudnika. Skladno s tem pa svojo pripadnost občini izražajo predvsem občani Šiške ter Viča in Rudnika.

⁸ Večje deleže neopredeljenih odgovorov v letu 1967 lahko deloma pojasnimo: vzorec je zajemal tudi prebivalce širše okolice Ljubljane, ki se prav ob teh vprašanjih niso čutili tako angažirane.

Poleg tega pa prikazuje tudi določene spremembe v izraženih občutkih pripadnosti mestu kot celoti oziroma občini. Najpomembnejša sprememba je nastala: 1. v opredelitvah občanov Most, ki so bili ob raziskavi 1967 izrazito občinsko usmerjeni, v sedanji raziskavi pa kažejo izrazito pripadnost mestu ter, 2. v opredelitvah občanov z območja Viča oziroma Rudnika, ki so bili leta 1967 izrazito mestno opredeljeni, v sedanji raziskavi pa kažejo tendenco v smeri pripadnosti občini. Le globlja raziskava teh tendenc bi lahko pojasnila, kaj pogojuje takšne spremembe v opredelitvah občanov oziroma kakšno vero lahko damo zbranim podatkom. Še posebno zanimive so spremembe v opredelitvah Moščanov, za katere se je v preteklem obdobju na temelju neustreznih zunanjih manifestacij izoblikoval negativen stereotip. Vsebina tega stereotipa je, da so Moščani najizrazitejši nasprotniki družbenega povezovanja mesta kot celote ter krepitve občinske samostojnosti.

GRAFIKON 2:
"Občutek pripadnosti"
glede na občino anketirancev

Podatki iz naše raziskave tak negativen stereotip zavračajo. Odgovori na vprašanje o občutku pripadnosti kažejo, da vse izobrazbene kate-

gorije občanov ter občani iz mestnega območja vseh ljubljanskih občin določno in pretežno izražajo svojo pripadnost mestu. To pa seveda pomeni, da je ne glede na strukturo organov oblasti in samoupravljanja na območju mesta ter obseg in način delitve pooblastil in stvarnih vlog med njimi v zavesti občanov celotna Ljubljana kot dejansko družbeno okolje pomembno prisotna.

B. Ocena škode ali koristi, ki bi nastale z združitvijo petih ljubljanskih občin

Anketiranim občanom smo postavili vprašanje, kaj sodijo, ali bi občani njihovih občin kaj izgubili ali pridobili, če bi se sedanjih pet ljubljanskih občin združilo v eno samo.

Podatki kažejo, da je le 14,6% anketirancev prepričanih, da bi z združitvijo občin kaj izgubili, medtem ko jih je kar 41,0% izraža prepričanje, da bi z združitvijo kaj pridobili. In kar 37% vseh je tako ali drugače neopredeljenih (niti eno niti drugo, brez opredelitve, brez odgovora). Če primerjamo skupne podatke, dobljene v letu 1967 in 1971, vidimo, da je v opredelitvah občanov nastala pomembna sprememba, ki bi jo pogojno lahko označili kot povečano skepso oziroma pesimizem glede možnosti urejanja problema. Medtem ko je leta 1967 bilo neopredeljenih le 26,8% anketirancev in med njimi večina iz nižjih izobrazbenih skupin, pa letošnja raziskava kaže bistveno povečanje takšne opredelitve, hkrati pa tudi večjo mero skepticizma v skupinah visoko, više in srednje izobraženih.

Čeprav raziskave sicer kažejo, da so ljudje z visoko oziroma višjo izobrazbo dobro obveščeni, in to velja tudi za ljubljansko področje, je značilno, da se ob tem vprašanju med vsemi visoko in više izobraženimi kar 27% vseh anketiranih iz teh izobrazbenih skupin odreja določenemu odgovoru. Medtem pa take neopredeljene odgovore na primer pri skupini z le osnovnošolsko izobrazbo lahko pojasnjujemo kot izraz obveščенosti in nepoučenosti o problemu.

Razpredelnica 1. Primerjalna razpredelnica »ocene posledic združitve petih ljubljanskih občin v eno samo« — glede na občine

Vpr. 51. Ali menite, da bi občani vaše občine kaj izgubili ali kaj pridobili, če bi se sedanjih pet ljubljanskih občin združilo v eno samo?«	Leto raziskave	O B Č I N A				
		Moste-Polje	Beži-grad	Šiška	Vič-Rudnik	Center
— bi pridobili	71	33	36	26	62	44
	67	33	41	34	53	54
— bi izgubili	71	16	9	28	9	13
	67	30	21	20	14	15
— oboje, niti eno niti drugo	71	51	55	46	29	43
	67	37	38	46	33	31
SKUPAJ (v %)	71	100	100	100	100	100
	67	100	100	100	100	100

Anketiranci z območja vseh občin — z izjemo občanov Šiške — bolj kot strah pred izgubami izražajo prepričanje o koristih, ki bi jih imeli, če bi se pet ljubljanskih občin združilo v eno samo. To izrecno velja za občane iz Centra, Viča, Bežigrada in Most. Le za občane iz občine Šiška velja, da je skupina tistih, ki izražajo bojazen, da bi imeli izgube, če bi se združili, večja od skupine, ki je prepričana, da bi z združitvijo le pridobili.

Razpredelnica 1 nazorno kaže, kako malo so po eni strani občani seznanjeni oziroma angažirani v zvezi s problemom, po drugi strani pa izraža obilno mero skepticizma in nezaupanja, da bi bilo možno smotno razrešiti problem.

Če primerjamo podatke, dobljene na vprašanje o občutku pripadnosti oziroma o oceni posledic združitve, vidimo, da se odgovori anketiranih občanov z območja posameznih občin precej skladajo. Določeno neskladje opazimo edinole v odgovorih anketirancev z območja Viča, ki izražajo sorazmerno najmočnejšo pripadnost občini (33 %), hkrati pa premočno izražajo prepričanje, da bi z združitvijo petih ljubljanskih občin le pridobili. Seveda bi globlja raziskava lahko razkrila vzroke tega neskladja, njegovo naravo ter interpretacijski pomen.

C. Ali razčlenjenost Ljubljane na pet občin vpliva na njen urbanistični razvoj?

Tretji kazalnik, ki smo ga uporabili zato, da bi ugotovili koliko so občani seznanjeni s problemi razvoja ljubljanske družbene skupnosti in kako se opredeljuje oziroma kakšna stališča imajo do te skupnosti, zadeva graditev Ljubljane in njen urbanistični razvoj.

Podatki iz raziskave kažejo, da občini posledice, ki nastajajo v graditvi in urbanističnem urejanju Ljubljane, ocenjujejo kot slabe oziroma povečini slabe (40,6 %), kot dobre oziroma večidel dobre (30,9 %), kot različne (15,2 %) in nepredeljene (13,5 %). Pričakujemo pa seveda lahko, da ta skupna podoba podatkov skriva v sebi močno diferenciacijo stališč posameznih kategorij občanov. V uvodnem delu smo postavili domnevo, da na opredelitev v zvezi s problemi razvoja ljubljanske skupnosti bistveno vpliva stopnja obveščenosti, seznanjenosti oziroma znanja anketiranca o problemu.

Ta domneva pa lahko prav na tem mestu bistveno prispeva k analizi. Izoblikovanost stališča o vplivu občinske razčlenjenosti Ljubljane na njen urbanistični razvoj je brez dvoma v najneposrednejši zvezi z obsegom informacij o problemih ljubljanske skupnosti, z obsegom dejavnosti posameznikov, njihovo prostorsko razporejenostjo ter s prostorskim urejanjem posameznih področij. Seveda pa so dobljeni odgovori v tesni zvezi s pojmovanjem prostorskega razvoja oziroma urbanističnega urejanja, pri čemer je brez dvoma prav od stopnje izobrazbe, od stopnje splošne obveščenosti ter obsega dejavnosti posameznikov odvisno, ali bodo ob tem izražali svoja stališča glede na celoto družbeno-prostorskih vidikov oziroma družbeno-prostorski razvoj ali pa bodo svoje stališče oblikovali zgolj na temelju opazovanja posamičnega, omejenega prostorsko-fizičnega vidika. Na oblikovanje odgovorov občanov na gornje vprašanje je torej brez dvoma vplivalo dejstvo, da je bil »pred hišo položen asfaltni tlak«, da je bila odprta nova trgovina, da je bila zgrajena nova cesta na Grad, da so občani dobili novo kopališče, da so okolja novih mestnih naselij sora-

zmerno kmalu in lepo urejena, oziroma nasprotno, da so še vedno prisiljeni skakati čez luže, da že desetletja stanujejo ob neasfaltiranih cestah, ki povrh vsega postajajo vse bolj prometne, da so posamezni mestni predeli le slabo razsvetljeni, da so mestne prometne zveze z nekaterimi predeli slabe in redke, da so občani zaradi dolgih postopkov prisiljeni graditi na črno, da pa so občinske uprave pri tem popustljive ter ne terjajo rušenj, temveč kršilce le milo kaznujejo itd.

Seveda pa prav pri izobraženih, aktivnih, obveščanih občanih obseg splošne izkušnje presega neposredno osebno izkustvo. Odgovor na vprašanje je torej tudi pod vplivom stališča o tem, *ali se Ljubljana v družbeno-prostorskem pogledu razvija smotrno*, dovolj hitro, načrtovano ali ne; ali v prostorskem razvoju Ljubljane upoštevamo temeljna pravila, ki naj usmerjajo k izbiri *najhumanejših variant* ter takšnih sredstev, postopkov in zaporedij, ki zagotavljajo sedanjim in prihodnjim generacijam Ljubljančanov, da živijo in se razvijajo v *najugodnejših družbeno-prostorskih razmerah*. Odgovori na vprašanje pa so ne nazadnje tudi *pod vplivom samoupravne osveščenosti občanov*. V tem pogledu se njihova samoupravna osveščenost izraža predvsem v občutku moči in vpliva (nemoči), ki ga imajo pri urejanju neposrednega okolja, v katerem prebivajo, ter družbenega prostora Ljubljane v celoti. Verjetno je pri tistih posameznikih, ki nimajo razvitega občutka in torej nimajo ustrezne družbene moči niti v pozitivnem niti v negativnem smislu (kritika, sankcije), splošna ocena oziroma stopnja zadovoljstva tesno povezana s stopnjo zadovoljenosti njihovih minimalnih osebnih potreb. Občan, ki je po dolgih letih varčevanja in čakanja prišel do ustreznega stanovanja, izraža zadovoljstvo, da končno stanovanje vendarle ima, in le če je »osveščen« v prej omenjenem smislu, bo razmere, ki presegajo minimalno zadovoljitev njegove potrebe, pohvalil ali grajal. Dejstvo, da na primer v Ljubljani ob vseh vpadnicah gradimo visoke stolpnice ter s tem prisiljujemo ljudi, da vse življenje preživijo v hrupu hitrih cest, onesnaženem zraku, hkrati pa v mnogo ugodnejših okoljih, s čistim zrakom na obronkih gozdov, na področjih, odmaknjenih od glavnih cest, gradimo le pritlična naselja, ki le maloštevilnim občanom omogočajo popolno ugodje, *lahko ocenjujejo le tisti posamezniki*, ne glede na to, ali so sami izpostavljeni tem razmeram ali ne, *ki se zavedajo, da razvoj mesta in oblikovanje prostorskih pogojev življenja ljudi ni samostojen mehanizem, neodvisen od njihove volje in interesov, temveč področje njihovega odločanja, vplivanja, kritike in pohvale*.

Podatki iz raziskave kažejo, da je kar 30 % vseh anketiranih občanov s stanjem, kakršno nastaja zaradi občinske razčlenjenosti Ljubljane v njenem prostorskem razvoju, zelo oziroma večidel zadovoljivo, medtem ko nezadovoljstvo s tem stanjem in posledicami, ki nastajajo, izraža 40,6 % občanov.

Podatki kažejo, da je ocena posledic razčlenjenosti Ljubljane za njen prostorski razvoj v najtesnejši zvezi s stopnjo izobraženosti anketirancev. Medtem ko anketiranci z nedokončano oziroma dokončano osnovo šolo ter anketiranci z nižjo strokovno šolo povečini dobro vrednotijo nastale posledice in je bistveno manj tistih, ki na razmere gledajo kritično, pa je med srednje, više in visoko izobraženimi občani večina, ki poudarja predvsem negativne posledice takšnega stanja. Če strnemo anketirance, ki izražajo ocene »zelo dobro« in »v glavnem dobro« (pozitivne ocene) v eno skupino, v drugo skupino pa anketirance, ki izražajo ocene »v glavnem slabo« in »zelo slabo« (negativne ocene), dobimo takole podobo:

Razpredelnica 2. »Ocena posledic razčlenjenosti Ljubljane za njen prostorski razvoj«

Izobrazbene skupine	Pozitivne ocene posledic	Negativne ocene posledic
— anketiranci s 4 ali manj razredni osnovne šole	37,1	19,3
— anketiranci z več kot 4 razredi osnovne šole	45,6	25,4
— anketiranci z nižjo strokovno šolo	42,3	35,3
— anketiranci s srednjo šolo humanistične smeri	25,2	49,0
— anketiranci s srednjo šolo prirodoslovne smeri	26,7	50,6
— anketiranci z višjo šolo	8,4	58,3
— anketiranci s fakultetno izobrazbo	8,0	65,9
Skupaj	30,9	40,6

Zgornji analitični prikaz kaže, da razmere in vpliv razčlenjenosti Ljubljane na več občin najpozitivneje ocenjujejo anketiranci z nedokončano oziroma dokončano osemletko ali nižjo strokovno šolo, medtem ko najbolj kritično (negativno) ocenjujejo razmere anketiranci z najmanj srednjo, predvsem pa še anketiranci z višjo in visoko izobrazbo. Ker stališče anketirancev z nižjo izobrazbo ni oblikovano na temelju enake ali večje obveščenosti, seznanjenosti, dejavnosti itd., lahko domnevamo, da je njihovo pozitivno stališče v bistvu izraz zadovoljenosti njihovih minimalnih pričakovanj (»pločnik pred hišo«) in prav gotovo ne predvsem izraz objektivnega ocenjevanja celote dejanskih posledic, ki zaradi razdeljenosti Ljubljane na pet občin nastajajo v njenem urbanističnem razvoju. Ob tem je značilno, da so med anketiranci z višjo ali visoko izobrazbo zgolj posamezniki (8,4 % do 8 %), ki pozitivno vrednotijo posledice razdeljenosti, medtem ko pretežni del te izobrazbene skupine izraža ostro kritiko razmer ter negativno vrednoti posledice, ki nastajajo zaradi občinske razčlenjenosti za prihodnji razvoj Ljubljane.

Oglejmo si še, kako posledice razčlenjenosti Ljubljane na njen prostorski razvoj ocenjujejo anketiranci glede na to, iz katere občine so.

Razpredelnica 3. Ocena posledic občinske razčlenjenosti in urbanistični razvoj Ljubljane — glede na pripadnost občini

Vpr. 49: »Kako menite, da razčlenjenost Ljubljane na pet občin vpliva na njeno urbanistično urejanje in razvoj?«	O b č i n a				
	Moste — Polje	Bežigrad	Šiška	Vič — Rudnik	Center
— zelo dobro	6,9	5,7	8,2	1,9	5,0
— pretežno dobro	31,4	26,4	32,7	18,1	22,3
— kakor se vzame, različno	17,6	21,4	12,6	11,9	14,1
— pretežno slabo	25,5	26,4	22,0	38,7	21,8
— zelo slabo	8,8	10,1	10,1	11,9	13,6
— ne vem, b. o.	9,8	10,0	14,5	17,5	13,2
Skupaj	100,0	100,0	100,1	100,0	100,0

Podatki v razpredelnici 3 kažejo, da občine iz Centra, Viča ter Rudnika močno poudarjajo negativen pomen občinske razčlenjenosti Ljubljane, negativna ocena pa prevlada tudi med anketiranci iz Bežigrada, medtem ko je za anketirance iz Most in Šiške značilno, da delež pozitivnih ocen presega delež negativnih. Seveda bi ne mogli trditi, da je takšno razporejanje stališč zgolj posledica značilne socialne strukture naselitve posamezne občine. Brez dvoma se v takšnih opredelitvah in stališčih zrcalijo tudi določeni uspehi in spremembe, ki nastajajo na območjih teh občin ter vplivajo na bistveno izboljšanje pogojev bivanja občanov.

IV. USMERJENOST STALIŠČ OBČANOV — OBLIKOVANJE INDEKSA *

Odgovori na vsa tri zastavljena vprašanja⁹ omogočajo, da izdelamo skupen indeks usmerjenosti stališč občanov Ljubljane k enotni družbeni skupnosti oziroma k posameznim občinskim skupnostim kot samoupravnim delom Ljubljane. Če strnemo odgovore na vsa tri vprašanja, ki izražajo tendence k Ljubljani kot celoti na eni strani, ter odgovore, ki izražajo tendence k posameznim občinam na drugi strani, lahko na podlagi izračunanih poprečij v eni in drugi skupini ter njunega medsebojnega razmerja ugotovimo splošno usmerjenost občanov posameznih občin oziroma posameznih skupin.

Razpredelnica 4 prikazuje poprečja stališč občanov, usmerjenih k Ljubljani kot celoti, ter stališč občanov, ki so usmerjeni k posameznim občinam. Izoblikovali smo jih na temelju domneve, da je delež anketiranih občanov, ki s svojimi stališči težijo k Ljubljani kot celoti, enak poprečju skupin s tako usmeritvijo ob vseh treh vprašanjih.

Razpredelnica 4. Usmerjenost stališč občanov o družbeni skupnosti — glede na njihovo izobrazbo

Anketiranci	Usmerjenost	
	k Ljubljani	k posameznim občinam
po izobrazbi		
do 4. r. osnovne šole	31	28
4 do 8 r. osnovne šole	36	35
nižja strokovna šola	47	29
srednja humanistična šola	58	13
srednja prirodoslovna tehnična smer	57	21
višja šola	62	9
fakulteta, visoka šola	71	7

* A — občutek pripadnosti; B — ocena posledic združitve petih občin; C — posledice občinske razčlenjenosti za urbanistični razvoj.

Moste-Polje	46	25
Bežigrad	46	29
Šiška	38	34
Vič-Rudnik	56	21
Center	57	17

Podatki ter primerjava poprečij kažejo skladnost stališč občanov oziroma ustreznost naših delnih ocen v prejšnjih poglavjih. K mestu kot celoti so odločno usmerjeni anketiranci s srednjo, višjo in visoko izobrazbo ter anketiranci z nižjo strokovno izobrazbo (VKV in KV delavci), med anketiranci z manj kot 4 ali z 8 razredi osnovne šole pa jih je k mestu kot celoti usmerjenih le nekaj več kot polovica. Značilna so razmerja med poprečji posameznih izobrazbenih skupin, ki kažejo, da je med izobraženci le vsak enajsti s svojimi stališči pretežno usmerjen k posamezni občini (oziroma vsak 5. ali vsak 4.) med anketiranci z nižjo strokovno šolo so med petimi trije usmerjeni k mestu kot celoti, medtem ko je pri skupinah z le osnovno šolo oziroma nedokončano osnovno šolo razmerje približno 1:1.

Razpredelnica 4 dalje kaže, da so anketiranci iz posameznih ljubljanskih občin večinoma usmerjeni k Ljubljani kot celoti, hkrati pa seveda kaže, da so deleži le-teh različni. Tako so na primer najbolj »ljubljanško« usmerjeni občani iz občin Center, Vič-Rudnik, najbolj »občinsko« občani iz Šiške in Bežigrada, srednje mesto v tem zaporedju pa zavzemajo občine Moste-Polje.

V. UGOTAVLJANJE TRENDOV USMERJENOSTI STALIŠČ

Na podlagi poprečnih podatkov iz raziskave v letu 1967 in naše sedanjne raziskave, dobljenih s pomočjo vprašanja o občutku pripadnosti (A) ter vprašanja o posledicah, ki bi nastale z združitvijo petih občin v eno samo (B), lahko podamo skupno oceno o spremembah oziroma premikih v stališčih občanov v vmesnem obdobju.

Primerjave kažejo, da v vmesnem obdobju (1967—1971) v stališčih občanov ni prišlo do bistvenih sprememb. Občani problem ljubljanske družbene skupnosti ocenjujejo nekako tako, kot so ga v času javne razprave v letu 1967. Hkrati pa primerjave kažejo, da so stališča občanov glede na problem nekako še bolj izostrena. To se izraža predvsem v povečanem deležu stališč, ki so usmerjena k Ljubljani kot celoti, deloma pa tudi v povečanju skupin anketirancev, ki izražajo stališča v prid posameznim občinam. V stališčih srednje, višje in visoko izobraženih v vmesnem obdobju ni prišlo do bistvenih sprememb, potrjena pa je njihova jasna usmerjenost k mestu kot celoti. Medtem pa neznatnejše spremembe opazamo pri skupini z manj kot 4 razredi osnovne šole oziroma z nižjo strokovno šolo, pa tudi te spremembe se večidel kažejo v tem, da se je povečal delež stališč, ki izražajo »ljubljanško« usmerjenost.

Pomembnejše spremembe v usmerjenosti stališč kaže predvsem skupina anketirancev z območja Moste-Polje, kjer v sedANJI raziskavi močno prevladuje usmerjenost k mestu kot celoti, medtem ko so podatki v letu 1967 kazali nasprotno. Hkrati pa ugotavljamo tudi, da se je delno zmanj-

šalo število stališč, usmerjenih k mestu kot celoti, v skupini anketirancev iz Šiške, pa tudi med anketiranci iz Centra, čeprav prav za te velja, da so najizraziteje usmerjeni k mestu kot celoti. Poglobljena razlaga sprememb v stališčih anketirancev-občanov bi bila mogoča seveda le na temelju nadaljnega poglobljenega raziskovanja.

VI. POSKUS SKLEPA

Identifikacija posameznika s skupnostjo je ena bistvenih sestavin obstoja skupnosti. Na polagi podatkov, dobljenih s pomočjo treh kazalnikov (vprašanja A, B in C), ugotavljamo, da se občani mestnega območja Ljubljane pretežno identificirajo z Ljubljano kot celoto. Takšno stanje v stališčih občanov smo odkrili v raziskavi leta 1967, potrjuje pa ga tudi sedanja raziskava. Dogajanje v vmesnem obdobju, še posebno spremembe v strukturi družbenopolitične skupnosti Ljubljane, se v stališčih občanov ni odrazilo. Stanje glede stališč, kakršno smo odkrili kaže, da je problem oblikovanja ustrezne družbenopolitične skupnosti prej ko slej odprt. Domnevamo lahko, da bi v primeru referendumu o problemu občani vseh ljubljanskih občin večinsko podpri oblikovanje enotne ljubljanske občinske skupnosti.

Teorija na živem pesku

Ustavna dopolnila, ki bodo sprejeta v letošnjem letu, vnašajo bistvene in globoke spremembe v zgradbo našega celotnega političnega sistema. To, kar posebej izostreno izstopa, je opredelitev federacije socialističnih republik ter v zvezi s tem odnosi med federacijo in republiko in njune pristojnosti. V tem smislu gre očitno za takšno presnovo — in ne le za lepotne popravke in politično toaleta — celotnega sistema, ki ima s stališča dolgoročnih interesov jugoslovanskih narodov in narodnosti pomen, ki še zdaleč ni zgolj dnevno trenuten. Čeprav je torej popolnoma upravičeno govoriti o velikem pomenu predvidenih ustavnih sprememb, namerno nismo uporabili izraza »zgodovinski pomen« in to iz preprostega razloga, ker je takšna opredelitev o zgodovinskih pomenih nekaterih sprememb ali dogodkov v jugoslovanski družbi postala že tako splošna in inflacijska, da je zgubila svojo pravo vrednost in nemalokrat postala zgolj politična krilatica. Čeprav živimo politično intenzivno, kar se tiče kvantitete družbenih pojavov, pa tega ne bi mogli reči glede kvalitete družbenopolitičnih dogodkov in pojavov (konferenc, sestankov, zborovanj ipd.), če jih seveda merimo v posledični zvezi z uresničitvijo zamisli in stališč, ki jih sprožajo. Manj bo družbenopolitičnih dogodkov in pojavov pri nas, ki bodo razglašeni za historične in »sekularnega pomena«, bolj bodo po svoji nepopačeni vsebini prišli do izraza tisti, ki bodo vsebovali resnične in dolgoročne interese narodov in narodnosti naše skupnosti. Odmik od baročno rokokojsko nabrekliga poimenovanja posameznih družbenih procesov se zdi smotrni; bil bi tudi dokaz samoupravnim odnosom primerne stopnje politične kulture.

Ustavna dopolnila pravzaprav pomenijo, če jih gledamo širše, kontinuiteto revolucije, dograjevanje globalnega samoupravnega procesa, upravičeno upanje vzbujajoč poskus pravilno uravnotežiti razredni in nacionalni interes, kar dobiva v mnogonacionalni Jugoslaviji še poseben pomen. Menimo, da se iz predlaganih ustavnih dopolnil vsekakor da izluščiti taka politična vsebina. Vseskozi pa se moramo zavedati, da so ustavna dopolnila, ki so pred nami, rezultat političnega sporazuma, ki je bil dosežen znotraj Jugoslavije, in da se torej dopolnila gibljejo v okviru takšnega sporazuma. To pomeni, da bi bile teoretično možne in v posameznih primerih družbeno upravičene ter s stališča suverenosti narodov (ki se institucionalno odraža v njihovih republikah) smiselne in utemeljene še večje pravice socialističnih republik kot držav, tako

da bi federacija kot instrument enakopravnega sodelovanja med jugoslovanskimi narodi dobila še bolj funkcionalno podobo.

Očitno (in v danih razmerah tudi razumljivo) je pri sedanjih ustavnih spremembah navzoč tudi politični kompromis Samo dejstvo, da je ob ustavnih spremembah prisoten kompromis (pa tudi ob nekaterih sedanjih — in kot je mogoče popolnoma upravičeno predvidevati tudi ob prihodnjih — družbenopolitičnih dogajanjih), pa terja tako od politične prakse kakor tudi od teorije, da do tega pojava zavzame stvarnejši odnos. Ne tako redko je bil v preteklosti pri nas pojem kompromisa pojmovan v slabšalnem smislu, kot »gnil kompromis«, kot »sporazumarstvo«, kot nekaj, kar naj ne bi imelo prostora v samoupravni družbi. Politične priprave v zvezi z zveznimi ustavnimi dopolnili pa opozarjajo, da je politični kompromis v jugoslovanski mnogonacionalni samoupravni skupnosti v bistvu trajna institucija in pomembno sredstvo približevanja pogledov in stališč ter usklajevanja nacionalnih interesov, instrument, ki bo pripomogel k določanju skupne platforme jugoslovanske družbe. Od zrelosti zavestno organiziranih subjektivnih sil — in če smo glede na pravice republik kot držav in glede na paritetno sestavo organov federacije, všteti predsedstvo, še bolj jasni: predvsem od republiških vodstvenih struktur — pa je v veliki meri odvisno, kakšen bo v vsebinskem pogledu kompromis in kje bodo razumne meje notranjih političnih kompromisov.

Vendar ne samo glede opredelitve vrednotenja političnega kompromisa, tudi sicer ustavna dopolnila dokaj izživajo ustavnopravno in politološko teorijo. Predlagana ustavna dopolnila so še dokaj neizčiščena, težko razumljiva, mestoma tudi dvoumna, in se ne morejo izogniti zameri sicer priznane pravne rutine in ustavnopravne tehnike. Če jih sicer ne bi mogli označiti za ustavnopravno skrpucalo, pa mojstrovina ustavnopravne tehnike prav gotovo niso.

Naloge, ki jih teoriji nalagajo ustavna dopolnila, pa seveda še zdaleč niso zgolj tehnične narave. Mislimo, da do neke mere (ponovno) odpirajo problem teorije jugoslovanskega političnega sistema. Prepričani smo, da tudi politika (in to upravičeno) pričakuje od ustavnopravne in politološke znanosti nadaljnje teoretično osmišljanje jugoslovanskega političnega sistema. Pri tem seveda gotovo ne more iti za to, da bi vsak politik imel svojega teoretično pritrjujočega in sprenevedajočega se Polonija ali da bi se že vsak politik v Jugoslaviji počutil kot kak Goethe, ki bi mu (ustavnopravni ali politološki) Eckermann zapisal vsako njegovo besedo.

Ustavnopravna in politološka teorija ima nalogo, da znanstveno analizira tako splošno usmeritev političnega sistema, razvojne trende, ki jih nakazujejo ustavna dopolnila, kot tudi posamezne nove politične institucije in opozarja na implikacije, ki jih uvedba novih ali preoblikovanih političnih institucij ima na že obstoječe. Verjetno v zvezi s tem tudi ni možno mimo ugotovitve, da se teorija včasih zaradi hitrih, tudi nedomišljenih sprememb, zaradi dinamike (pa tudi zaradi »dinamike«) družbe znajde na pravem živem pesku. Mnoga doslej veljavna merila in teoretična izhodišča padejo, novih pa ni in jih včasih tudi ne kaže prehitro oblikovati. Meščanski parlamentarni sistem je potreboval debela desetletja, da je lahko dobil svojo resnično utemeljeno teoretično analizo. Tudi pri nas bomo morali pustiti času čas in poti pot, zato ni upravičeno pričakovati, da bi mogla ustavnopravna in politološka

znanost prisegati takoj na vsako konkretno institucijo v političnem sistemu, ki jo uvajajo ustavna dopolnila. Konkretna politična institucija je lahko le — bolje ali slabše, dosledneje ali kompromisno izvedeno — sredstvo za doseg splošnega, globalnega cilja jugoslovanske družbe. Menimo, da je v naši družbi tudi nekaj (precej?) političnega pragmatizma, zanikanja obstoja stvarnih, objektivnih resnic, da obstoje pretiravanja glede pojmovanja praktične vrednosti kot vrhovnega merila. Svojevrstni politični pragmatizem se kaže tudi v tem, da je to, kar je v enem okolju jugoslovanske družbe o vprašanih političnega sistema ali mednacionalnih odnosov sprejeto kot teoretično in znanstveno utemeljeno, v drugem okolju kaj hitro razglašeno za »sumničavo nauku«.¹ Menda nas to ne bo pripeljalo v naši, iz šest republik in dveh avtonomnih pokrajin sestavljeni federaciji, v osem družboslovnih (politoloških in ustavnopravnih) »znanosti«?

V jugoslovanski družbi gre res razvoj velikokrat po novih, še neraziskanih poteh, mnogokrat ni nikakršnih vzorov in modelov; Vse to odseva v številnih reformah in dopolnitvah sistema. Marsikatera politična institucija je v našem političnem sistemu rezultat trenutnih potreb, trenutne nuje. Zato pa še ne kaže iz nuje (potrebe) delati (teoretično) vrlino! Moč je pritrčiti mnenju, da je jugoslovanska družba svojevrsten družboslovni laboratorij — toda ali nas to opravičuje, da bi se kdaj obnašali kot politični alkimisti? Pa še nekaj bi lahko dodali, če govorimo o jugoslovanskem družboslovnem laboratoriju: tu smo družboslovci vendarle vsaj do neke mere prizadeti. Ne razpolagamo s čim takšnim, kot je naravoslovni eksperiment, ki je vendar dokaj trden dokaz za merilo.

Čeprav nobeno teoretično izhodišče ni fetiš in absolutum in ima geslo »panta rhei« glede našega političnega sistema vso svojo vrednost, to ne pomeni, da bi improvizirano in v celoti opuščali teoretična izhodišča, ki so še včeraj veljala. Podoba je, da bo morala teorija zavzeti jasno stališče, kako je pri nas glede na dopolnila k zvezni ustavi s skupščinskim sistemom. Nekatera določila zveznih ustavnih dopolnil o položaju predsedstva SFRJ očitno predstavljajo odmik od načela skupščinskega sistema, ki pa sicer (uradno) še ostaja temeljno načelo ustavnega sistema pri nas. Tudi glede položaja izvršnega sveta se obetajo spremembe, ki naj bi funkcionalno povezovala politično izvršilno in upravno funkcijo, ne glede na to, da smo v preteklosti našli dosti političnih in tudi teoretičnih razlogov za funkcionalno ločitev teh področij in torej utemeljevali nasprotno. Miselno zvezo pri »nasprotnih trditvah« (ki so včasih pravi politični obratni skoki) bi lahko našli tudi pri političnem organiziranju komunistov na področju mesta Ljubljane. Medtem ko je bila pred leti odprava občinskih komitejev Zveze komunistov obravnavana kot pomemben dejavnik smiselnejše in skladnejše organiziranosti komunistov, nekatere politične strukture trde danes ravno nasprotno.

Pogosto pri opredeljevanju posameznih institucij našega političnega sistema opredeljujemo posamezne institucije kot »sui generis«. Tako na primer naš poslanski mandat ni ne imperativen, ne reprezentativen, ampak je »sui generis«; tudi naša federacija ni ne »klasična« federacija ali konfederacija, tudi ona je federacija generis. Ta »sui generis« uporabljamo tako pogosto, da postaja že problematičen in pomeni svo-

¹ Aziz Hadžihanović, Sumnjičava nauka, Oslobođenje, Sarajevo, 6. aprila 1971.

jevrsten (včasih tudi oportunističen) teoretični eskapizem in tudi določeno teoretično nemoč, ki pa po našem mnenju ni le subjektivna, znanstvenikova, ampak ima tudi objektivne korenine. Ne gre torej poenostavljeno za to, da bi bili eni ustavnopravni teoretiki ali politologi preveč ujeti v »tradicionalno razmišljanje«, drugi pa kar preveč »na tekočem« — kar bi lahko bil tudi blagorečni izraz za tiste, ki so »na liniji«, torej ne »v opoziciji«². Stvar je v tem, da pri tem, ko priznamo, da je pri nas marsikaj specifičnega (vse pa seveda tudi ne), vendar napravimo čimveč miselnih naporov, da politične institucije tudi pozitivno opredelimo, torej kaj one so in ne le kaj niso. Pomebno je, da stvari poimenujemo s pravim pojmom; pri tem se tudi iskanju novih pojmov ne bo moč izogniti.

Iz vsega povedanega lahko sklepamo, da ustavnopravno teorijo in politologijo čakajo ob spremembah našega ustavnega sistema široke naloge. Kako jih bo rešila, pa vendarle ni odvisno samo od nje. Neko obdobje ni veliko samo po idejah, ampak tudi (in pred vsem) tudi po tem, kako (in če) jih uresničuje.

B. MARKIČ

Med željami in stvarnostjo

»Na področju ekonomskih odnosov s tujino je treba v letu 1971 doseči bistveno zmanjšanje primanjkljaja v tekoči plačilni bilanci. To bo doseženo z nadaljnjim povečevanjem izvoza in s precejšnjim zadrževanjem uvozne dinamike.« (Resolucija o temeljnih načelih in ciljnih družbeno-ekonomske politike v letu 1971.) Resolucija ni ali pa naj bi ne bila spisek želja, obljub in nerealnih ciljev, pač pa napotilo za konkretno akcijo v gospodarstvu. Izhajati bi morala iz stanja v našem gospodarstvu, iz silnic in dejavnikov, ki to stanje določajo, in na podlagi tega določiti cilje ekonomske politike za tekoče leto. Gospodarska dejavnost se letos še zdaleč ne ravna po smernicah in napovedih omenjene resolucije — to je zdaj že vsakomur jasno in nazadnje tudi uradno priznано. Naš namen ni razpravljati o resoluciji v celoti, ampak samo o tistem njenem delu, ki smo ga navedli v začetku. Najbrž ne gre za njen najpomembnejši del, vendar so gospodarski odnosi s tujino za našo državo že tako pomembni, da zaslužijo posebno obravnavo — verjetno tudi na kakšnem drugem mestu.

Stanje v našem gospodarstvu je, vsaj kar zadeva odnose s tujino, v popolnem nasprotju s predvidevanji resolucije, ali bolje rečeno s predvidevanji tistih, ki so resolucijo pripravili in sprejeli. Namesto »zadrževanja uvozne dinamike« smo v prvih štirih mesecih povečali uvoz v Sloveniji za približno 40 %, v Jugoslaviji pa za 45 %. Iz dežel s trdno valuto (konvertibilno območje) smo uvozili za 727 milijonov dolarjev blaga, iz

² Čeprav je etiketiranje danes že občutno manj, se kakšni instituciji ali posamezniku vendarle sem in tja še dajejo (diskvalifikacijske) oznake.

socialističnih dežel za 260 milijonov in iz dežel v razvoju za približno 50 milijonov dolarjev. Skupni uvoz je torej dosegel vrednost 1.037 milijonov dolarjev, v štirih mesecih pa smo vsega skupaj izvozili le za 508 milijonov dolarjev blaga, to je nekako toliko kot lani. Namesto »zadrževanja uvozne dinamike« imamo torej opraviti s stagnacijo izvoza, namesto večjega izvoza ugotavljamo skoraj že neverjetno povečanje uvoza, tako po obsegu kot po vrednosti.

Ob tem si zastavljamo dvoje vprašanj. Prvo: ali so sestavljalci resolucije upoštevali resnično stanje v našem gospodarstvu in postavili ekonomski politiki realne, dosegljive in uresničljive cilje, in drugo: ali smo dovolj storili za uresničitev zastavljenih ciljev oziroma ali smo sploh skušali izvajati resolucijo. Menimo, da je odgovor na obe zastavljeni vprašanji lahko le bolj ali manj negativen.

Preden bomo skušali utemeljiti gornjo trditev, moramo vsaj omeniti, da nekateri drugače ocenjujejo sedanji trenutek jugoslovanskega gospodarstva in prizadevanja zvezne administracije za njegovo stabilizacijo. Predvsem me je zbudila ocena »Ekonomske politike« (št. 998 — 17. maj 1971) o znamenjih za umirjanje porabe. Ta list je med drugim zapisal tudi tale stavek: »Naročila za uvoz v prihodnjih mesecih so bila v januarju in februarju samo za 1% večja kot v enakem obdobju lani, razlika med izvozom in uvozom pa, čeprav se nadaljuje, kot da se nekako zmanjšuje, in v nobenem primeru nima tako dramatičnih dimenzij, kakršne je imela konec leta 1970.« Čeprav je črno, je vendar belo! Kaže, da želijo nekateri po vsi sili najti pozitivne stvari tam, kjer jih, žal, ni. Zakaj, lahko najbrž le ugibamo.

Jugoslavija je imela v vsem povojnem obdobju težave v plačilni bilanci, ki jim najbolj preprosto rečemo primanjkljaj. Čeprav ne smemo pozabljati na negospodarske vzroke za to, bo vendarle res, da se naš primanjkljaj veča zaradi določene strategije ali pa zaradi popolne stihije. V zvezi s predvidevanji resolucije, ki smo jo citirali na začetku, si zastavljamo vprašanje, ali lahko pri nas sploh zmanjšamo uvoz, če hočemo zagotoviti normalno, skromno povečanje proizvodnje? Struktura našega uvoza je bila lani takale: reprodukcijski material 64,4%, oprema 21,1% in blago za široko porabo 13,9%. Del naše industrije je tako navezan na uvoz reprodukcijskega materiala, da brez njega ne le ne more povečati proizvodnje, ampak sploh ne more proizvajati. Menda moramo za to, da za 1% povečamo proizvodnjo, za 3% povečati uvoz. Naša podjetja so sklenila vrsto pogodb o industrijskem, tehničnem in znanstvenem sodelovanju s tujimi podjetji. Poleg gotovo pomembnih pozitivnih učinkov, ki jih ima to sodelovanje, so naša podjetja tudi vezana na uvoz določenih količin blaga, rezervnih delov ipd., kar jim radi dobavljajo tuji partnerji. V večini primerov industrijskega sodelovanja naša podjetja precej več kupujejo od svojih partnerjev, kot pa jim prodajajo.

Uvoza torej ni mogoče kar preprosto zmanjšati. Gotovo uvažamo tudi stvari, ki jih ne potrebujemo najbolj, toda veliko potrebujemo, če hočemo širiti proizvodnjo, graditi nove moderne obrate v manj razvitih območjih in nasiti čedalje večje povpraševanje na domačem trgu. To naša podjetja, občine in republike očitno hočejo. Ali so prizadevanja za zmanjšanje uvoza potem resna in dosledna, če se vedno lahko dobijo posebna dovoljenja za dodatni uvoz, zunaj veljavnih predpisov?

Z zmanjšanjem uvoza pa so tudi druge težave. Sprejeli smo določene obveznosti v GATT, imamo trgovski sporazum z EGS, v katerem smo odobrili »šesterici« klavzulo največje ugodnosti pri uvozu na naš trg, imamo sporazume z drugimi deželami, ki določajo bolj ali manj enake pogoje za blagovno menjavo itd. Administrativno omejevanje uvoza bi takoj povzročilo enak odgovor naših partnerjev, zmanjšanje nakupov v določeni državi bi kmalu preusmerilo njene kupce pri nas na druge trge. Zelo preprosto povedano: danes se v svetu, vsi trudijo prodati svoje blago; če hočeš prodati, ni dovolj, da imaš dobro blago, potrebuješ tudi pomoč države; kupovati se vsi bolj ali manj branijo, in če že kupujejo, hočejo imeti kakovostno blago po nizki ceni. V tej igri mi preveč radi kupujemo in znamo premalo prodajati.

Pri izvozu na tuje trge se srečujemo z močno konkurenco ter z omejitvami, s katerimi države upravljajo v ravnotežje svoje trgovinske bilance. Poleg tega, da so naši izvozniki v primerjavi s svetovnimi majhna podjetja, da nastopajo zunaj neenotno, da težko dosegajo svetovno ceno in kvaliteto, jih država še manj spodbuja pri njihovi dejavnosti, kot to delajo druge države. Zato se ne smemo čuditi, da se naš izvoz ne poveča, čudimo pa se lahko napovedim, da ga bomo povečali. Devalvacija dinarja in revalvacija nekaterih evropskih valut so sicer izboljšale položaj naših izvoznikov, vendar ne le naših. To pa pomeni, da smo spet na istem.

Ceprav pogosto ugotavljamo, da se struktura našega izvoza izboljšuje, vendarle izvažamo blago v katerega je vložena razmeroma malo dela. Na drugi strani izvažamo delovno silo in uvažamo izdelke z visoko stopnjo obdelave. Kot manj razvita država smo v odnosih z industrijsko visoko razvitimi deželami na to skoraj obsojeni, vendar prodajamo surovine tudi v Španijo in tam kupujemo končne izdelke. Primanjkljaj, ki smo ga ustvarili s takšno trgovino, sicer ni velik, približno 11 milijonov dolarjev, vendar bi nam ga tu res ne bi bilo treba. Dodajmo ob tem, da prizadevanja za krepitev gospodarskih stikov s Francovo Španijo najbrž ne prispevajo veliko k našemu političnemu ugledu v svetu.

Naše gospodarsko sodelovanje s tujino ne gre v tisto smer, ki bi bila edina smotrna — k diverzifikaciji. Naše gospodarsko povezovanje z zahodnoevropskimi deželami postaja nevarno tesno. Pri njih imamo, poleg ZDA, največ dolgov, z zahodnoevropskimi so naša podjetja sklenila največ kooperacijskih pogodb, iz Zahodne Evrope prihaja k nam kapital... 70% naših gospodarskih stikov s tujino pride na zahodne dežele, na osem ali deset dežel. Sicer pa gospodarsko sodelujemo z več kot 100 deželami! Če upoštevamo, da pride na vzhodnoevropske socialistične dežele več kot 20%, potem lahko vidimo, kako skromno je naše sodelovanje z deželami v razvoju, o katerem sicer tako radi govorimo. Tem deželam smo dali 550 milijonov dolarjev posojil, ki nam jih zdaj odplačujejo z dobavami industrijskih izdelkov.

Na dogajanje v Zahodni Evropi, s katero smo gospodarsko tako tesno povezani, da ne rečem odvisni od nje, nima naša država nobenega vpliva, vse spremembe v ekonomski politiki teh držav pa pogosto pretresajo naše gospodarstvo. Zato je gospodarsko nujno, bilo pa bi tudi politično zdravo, bolj enakomerno porazdeliti naše ekonomske odnose s tujino. V sedanjem trenutku pa je navezanost na Zvezno republiko Nemčijo, Italijo in druge države dejstvo, s katerim mora naše gospodarstvo resno računati, to dejstvo pa je podkrepjeno s skoraj enim milijonom naših zdomcev. V resolucijah bi morali takšna dejstva upoštevati,

ne pa si metati pesek v oči, realne cilje ekonomske politike pa bi morali uresničevati z vso odgovornostjo in disciplino. Vendar, če smo začeli z željami in govorili o stvarnosti, kaže, da smo na koncu vnovič pri željah...

L. VEZOČNIK

Reforma in reformatorji

Ponovno, nič kolikokrat v zadnjih letih poudarjamo v naših razmerah odgovornost: politično, moralno, pravno, kazensko in ne vem kakšno še. Zvrstili so se simpoziji, posvetovanja, skupščinske pobude, poslanske debate — vse na temo odgovornosti. Najbrž to ni naključje. Tudi je res, da vprašanje odgovornosti ni tipično samo za naše družbenoekonomske in politične razmere, čeprav ima pri nas določene posebnosti. Zakaj je torej odgovornost v ospredju zanimanja večine ljudi:

1. Svet, v katerem živimo, je bolj kot kdaj prej, svet k svobodi težečega človeka, človeka, ki se zaveda svojega pomena, svoje moči, svojih pravic in dolžnosti. Zavest o človekovem poslanstvu in odgovornosti nista več lastnost manjšine, elite velikih ljudi, vladarjev, ozkih skupin izobražencev ali privilegij tistih, ki imajo v rokah veliko ekonomsko ali politično moč. Svoboda ni več rezervirana le za eno raso, eno deželo. Hrepenenje in boj zanjo je povezan s prizadevanjem ljudi vseh kontinentov. Na tem temelju nastaja tudi nova svetovna solidarnost, nova možnost za svetovno revolucijo. Ponavljam te sicer pogrošne resnice, a ne po nepotrebnem.

2. Bolj kot kdaj prej se podira tisti tradicionalni model organiziranosti človeške družbe, ki temelji na razmerju: vodilni vladani — vladajoči — podložniki, pri čemer velja za edino moralni način vedenja: vodilni člani naj modro in pravično uravnavajo delovanje izvršilnih organov; nevodilni izvršilni člani so se vodilnim dolžni podrediti, kajti red v družbi zahteva, da imajo nekateri oblast, drugi ji morajo biti pokorni. Na teh razmerjih utemeljene avtoritete so v krizi.

3. Sporočilo naše revolucije je bilo med drugim tudi, da bo nova družba, njena organizacija in odnosi v njej, odgovorna v vsakem pogledu in glede vseh vprašanj: glede gospodarstva, politične demokracije, enakopravnosti družbenih slojev in razredov. Revolucionarnim generacijam je bil zaupan mandat, da z vso odgovornostjo izvedejo novo organizacijo družbe in glede odgovornosti upoštevajo čista razmerja. V prvem obdobju je bila največja odgovornost na državi in na njenih organih. Odgovornost je bila porazdeljena strogo hierarhično. V drugem obdobju pa naj bi se s samoupravnim modelom družbene organizacije odgovornost demokratizirala, v družbeno delo naj bi odgovorno poseglo čimveč ljudi.

4. Očitno smo zdaj priče krizi odgovornosti pri nas. Kriza je mnogostranska. Pojavlja se na ravni delovnih organizacij v nerazčiščenih razmerjih med poslovno eksekutivo in samoupravnimi organi, med le-temi in delovnimi kolektivi. Kaže se v odnosih med delovnimi organizacijami in družbenopolitičnimi skupnostmi (občinami, republiko in federacijo).

Do izraza prihaja v odnosih med predstavniki, politično-izvršilnimi in upravnimi organi na republiški ravni. Vidimo jo lahko v izvrševanju družbene vloge organizacij Zveze komunistov in komunistov kot posameznikov. Vprašanje o odgovornosti pa se zastavlja v najostrejših oblikah in izrazih tudi glede dela vodilnih ekip (politikov, gospodarstvenikov), ki jim je zaupan ožji ali širši sektor pravic in dolžnosti pri vodenju družbenih zadev.

Prišli smo, vsaj po mojem mnenju, do **enega središčnih vprašanj naše družbene situacije**. Potem ko smo (politično, formalno in vsaj deloma tudi vsebinsko) v letu 1948 pretrgali s **Stalinom**, smo v pogledu družbene, gospodarske, politične, kulturne in socialne organizacije družbe krenili na čisto svoja pota in tirnice. Zato glede različnih neuspešnosti pri izvajanju reform, preurejanju vseh vrst in oblik ne bi smeli biti preveč kritični. Ne glede na različne pomisleke in očitke, ki jih zadnje čase prebiramo ali slišimo o preteklosti, je slej ko prej velika resnica, da so vodilne skupine politikov zmogle in z velikimi tveganji izvedle tisto bistveno reformo naše družbene organizacije, ki nas je tudi vsebinsko vse bolj oddaljevala od stalinizma in ustvarila dispozicije za popolnoma drugačno življenje od tistega, kar tako prepričljivo prikazuje Solženicinov »Prvi krog« tudi z besedami Ruske: »In že od otroških let gledamo: v šoli nam govorijo prekrasne besede, naprej pa ne moreš nikamor brez zvez in kornolcev in tako rastemo v pretkane ptičke — nesramnost je druga sreča!«

Zdi pa se, da smo zdaj izčrpali vse časovne, moralne in politične pravice za eksperimentiranja vseh vrst glede družbene organizacije. Gospodarski in politični položaj je tudi po besedah govornikov na zadnjih zasedanjih partijskih forumov vse prej kot rožnat; celo zelo kritičen je. Gospodarska in družbena reforma, zasnovana v letu 1965, glede na **deklarirane temeljne cilje ni uspela**, o tem ne more biti nobenega dvoma več. Vsaka analiza bi to oceno potrdila. Nihče ob tem ne zanika, da so bili doseženi tudi parcialni uspehi, če je to sploh potreba omenjati. Eden poglavitnih vzrokov za to je tudi tisto, kar na drugem mestu omenjam kot **krizo odgovornosti**. Zato (pa naj bodo sprejete še tako ostre deklaracije, izpovedani še tako nedvoumni javni govori, naj bo še toliko zasedanj forumov in pozivanja k disciplini in doslednemu izvajanju sprejetih obveznosti in dolžnosti) je mogoče vsako nadaljnjo reformo, stabilizacijo, reorganizacijo ali karkoli podobnega zasnovati in pričakovati uspešne učinke le ob pogoju, da se vzpostavi **popolna odgovornost vseh, ki so »zgoraj« nosilci reforme**. Še več. Odgovornost za neuspelo reformo iz leta 1965, pa tudi za neuspešno izvedbo stabilizacije v letih 1970 in 1971, bi bilo treba nesporno ugotoviti in razčistiti. Ne gre za uprizarjanje čistk, procesov in »pogromov« stalinističnega stila. Toda popolnoma jasno bi se z odgovornih vodilnih gospodarskih in političnih mest na ravni federacije, republik, občin in podjetij morali umakniti (ali biti odstranjeni, če se sami nočejo umakniti) tisti, ki niso hoteli ali znali pokazati sposobnosti za dolžnosti, ki so jim bile zaupane, ki niso izpolnili programov, ki so jih predstavili kot svoje reformne programe. Prav to velja tudi za vse podobne primere v Zvezi komunistov in drugih družbenopolitičnih organizacijah, katerih odgovornost ni nič manjša. Popolnoma jasno namreč je, da neuspešni reformatorji ne morejo izvajati novih reform. Vsaka neuspešnost bi morala biti sankcionirana ne glede na to, za koga gre. Vse dotlej dokler ne bo tako, bomo

životarili dalje bolj ali manj uspešno, toda odgovorni za neuspešnost velikega poslanstva, ki smo si ga zadali z odločitvijo za svojo, izvirno in posebno pot v socializem. Če kdaj, imamo to priložnost zdaj, ko je v teku preosnova federacije in ko začenjamo znova graditi odnose v republiki organiziranega suverena naroda.

Z. ROTER

Javnost politike

Poročanje o brionski razširjeni seji CK ZKJ in o majskih razpravah v republiških centralnih komitejih (med katerimi nas kajpak najbolj zanima slovenski) ter končno cirkularno pismo ljubljanskega univerzitetnega komiteja pred napovedanimi (in odpovedanimi) študentskimi demonstracijami — cela vrsta stališč in sklepov na najrazličnejših ravneh bi bila lahko primerno izhodišče za študijo o komuniciranju med političnimi vodstvi in javnostjo ter o vmesnih »points de filtrage«. Z novicami in poročili o navedenih sejah je namreč vzpostavljeno med komunikatorji (oziroma viri informacij) ter recipienti tipično enosmerno komuniciranje: na eni strani tega procesa stoje tisti, ki imajo dostop do informacij, na drugi strani pa »poprečni« državljani, do katerih prispejo le sodbe komunikatorjev, ustvarjene na podlagi informacij, ne pa informacije same. Posledica takega komunikacijskega odnosa, katerega vsebina je ideologizacija informacij, nikakor ne more biti v skladu z zelenimi rezultati; pričakovana plebiscitarna aklamacija občinstev temelji v takem komunikacijskem odnosu na podzavestnem reagiranju, ne pa na zavestnem odločanju, katerega nujni pogoj je popolna in objektivna informacija.

»Ob tveganju, da poenostavljamo, je mogoče reči, da se republiške Zveze komunistov obračajo hkrati k skrbem, nasprotjem in »sporom svojega okolja in tudi k skupnim odgovornostim v jugoslovanskem gospodarskem in političnem prostoru,« je zapisal uvodničar v slovenski izdaji Komuniste z dne 21. maja, drugi, prav tako anonimen člankar pa, da bo »dvajseta seja CK ZKS ostala v kroniki zapisana kot »zaprt« četudi je bila, resnici na ljubo povedano, celo zelo »odprta«. Prvi element je značilen za vsa sporočila, ki so se pojavljala v naših množičnih občilih o jugoslovanskem in slovenskem partijskem vodstvu — element skoraj usodne pomembnosti razprav in sklepov predsedstva CK ZKJ in republiških ter pokrajinskih vodstev oziroma CK ZKS za »izvedbo brionskih sklepov glede ustavnih sprememb in stabilizacije gospodarskih gibanj« ter za »odločnejši boj proti vsem vrstam nacionalizma«.

Drugi element je v teh sporočilih vsebovan implicitno, saj prepričujejo recipienta, »da je za nekatere spore, ki so bili še pred nekaj tedni komaj rešljivi, zdaj mogoče razmeroma hitro najti rešitev«. Formulacija (povzeta po Komunistu) nam vsiljuje misel, da so se morali naši politični voditelji od brionskega sestanka naprej res »odprto« pomeniti o problemih najvišje težavnostne stopnje, ki nas tarejo — vendar prej ko slej odprto zgolj na »štiri oči«, med seboj. Kje in katere so na primer abstraktno formulirane »resne pomanjkljivosti, neuspehi in že dalj časa nerešeni problemi, ki opozarjajo, da zaostajamo pri iskanju pravih odgovorov na

aktualna vprašanja družbenega in ekonomskega življenja. . . « In kdo »zaostaja«? Kdo naj se odločno spopade z nacionalizmom? Komunisti predvsem, da! Kateri pa so nacionalisti? Če so samo tisti, ki so jih »identificirala« naša množična občila, bi lahko z njimi za zmeraj opravili v enem dnevu!

»CK ZKS ugotavlja, da v ZKS ni prišlo do jasno idejno politične diferenciacije in često navidezna enotnost hromi učinkovitost ZK.« Kar se tiče (ne) učinkovitosti ZK — to komunisti čutimo. Trditev CK ZKS, da ni prišlo do jasne idejno-politične diferenciacije v ZK, pa lahko verjamejo v enaki meri, kot če bi bila v sklepkih 20. seje CK ZKS zapisana nasprotna trditev. Do trditve brez argumentov (= informacij) se ne morem racionalno opredeliti, čeprav se lahko na podlagi izkušenj o stališčih CK ZKS tudi do tokratne trditve tako ali drugače opredelim.

Ker pa neargumentirano stališče pušča recipientu odprto možnost, da se opredeli za, ali proti, je univerzitetni komite ZKS v svojem cirkularnem pismu ubral še mnogo bolj »radikalno« pot. Svoje stališče o namerah za ulične manifestacije proti vsem nepravilnostim v naši družbi«, v katerem je med drugim rečeno, da bi »manifestacija v tem trenutku pomenila v bistvu medvedjo uslugo realizatorjem sklepov predsedstva ZKJ in kongresa samoupravljavcev, ne pa podpore tem sklepom in naporom« (brez argumentov oziroma informacij), končuje v stilu enostranskega zaukazovanja: »To stališče komiteja je obvezno za vse člane ZK univerzitetne organizacije.« Da ne bo nesporazumov. Ne spuščam se v oceno vsebine sklepa univerzitetnega komiteja. Ugovarjam načinu sklepanja o tej vsebini.

Tak način obveščanja najbrž ni kaj prida v skladu s stališčem (ali zahtevo) CK ZKS, izraženim na dvajseti seji, »da moramo komunisti jasno vedeti (podčrtal pisec), kaj hočemo, in da v stalni politični borbi razmejujemo našo misel in akcijo od opozicijskih in sovražnih, protisamoupravnih in protisocialističnih sil«. Še manj z Leninovo mislijo, da je vsaka skrivnost lahko le v škodo delavskemu razredu. Ni samo (naraščajoča) socialna diferenciacija tisto, zoper kar je vredno zastaviti svoje moči. Če se hočemo izogniti političnemu mono ali oligocentrizmu ali ga preprečiti (kar je v duhu déetatizacije, decentralizacije ipd., o čemer pišejo naša občila), moramo poskrbeti tudi za odpornost informacijskih virov oziroma za svobodno informiranje, ki mora vsakomur izmed (potencialnih) recipientov zagotavljati svobodo in možnost zbiranja in zbiranja informacij. Privilegiji pri sprejemanju in razširjanju informacij so eden temeljnih kamnov koncentracije politične moči. Kljub »zaostrenim mednarodnim razmeram in povečani aktivnosti sovražnih sil ter tujih obveščevalnih služb doma in v tujini« bi ob doseženih stopnji razvoja samoupravljanja najbrž že lahko preoblikovali kriterije primernosti informacij za javnost ter rekonceptualizirali uredniške koncepte. Seveda pa je tako »rekonceptualizacijo« nesmiselno pričakovati, če se ne bodo odprle »informacijske pipe« prav na vrhu našega političnega snovanja, presojanja in odločanja. Končno bomo le tako lahko »zaostriili odgovornost vodstev ZK in njihovih organov do problemov, predlogov in kritike, ki jo iznašajo člani in organizacije ZK, da bi zagotovili vpliv članstva tako na obravnavano problematiko kot na predlagane rešitve in politične akcije«.

S. SPLIHAL

P. S.: Zadnji stavek je nekoliko zapleten (kot obravnavana tematika v celoti), toda tako se glasi eden sklepov dvajsete seje CK ZK Slovenije.

Delavec v ravnotežju

V prvomajski številki »Dela« sta Janez Zadnikar in Peter Breščak v obliki prazničnega uvodnika posredovala vtise s svoje »poti do proletarcev« z naslovom »Govorijo naj delavci«. S svojim odmevom na njuno pisanje ne želim podvomiti o njenem dobrem namenu niti o iskrenosti prepričanja, da je bila njuna pot vsaj zanju »izkušnja o delavstvu«, tistem delavstvu, katerega pogled je lahko tudi »skaljen od dela in roke nemirne od misli na normo, na kruh« in o katerem pišemo — kot sama pravita — takrat, »kadar se dogaja z njim nekaj posebnega in izrednega« — v primeru njenega zapisa ob prvem maju. Tudi ni ves odpor, ki ga čutim do tega pisanja, le odpor do patetične, romantično-melanholične dikcije, ki naj bi poudarila prizadetost obeh piscev, saj bi bilo njun zapis, če bi šlo le za patetiko in za dikcijo, mogoče razumeti predvsem kot malce ponesrečen poskus romantično-realistične literature. To, kar me je zmotilo, ni samo formalna, oblikovna stran prvomajskega uvodnika, pač pa njegova logika, način, kako vidi delavce, svojo pot do njih in tako njihov kot svoj svet.

Mogoče je sicer razmišljati o tem, koliko je že v samem naslovu »Govorijo naj delavci« in njegovem dopolnilu »Poročilo s poti do proletarcev« patetike in koliko preračunljivosti. Delavci v tem poročilu namreč ne govore naravnost, sami, o konkretnih vprašanjih, pač pa skozi novinarjeva usta, kot njun vtis o srečanjih in pogovorih in na splošno, o vsem, kar naj bi bilo njihovo življenje. Tako si postajajo v splošnih lastnostih podobni: ne čistih, negovanih rok in obrazov, lopatastih dlani, zasopljeni od dela in strahu za izgubljene minute, zadržani ob vprašanih novinarja (ki pravzaprav dejansko prihaja iz drugega sveta), v vlažnih delovnih kombinezonih, stalno v begu za normo. V logiki tega zapisa so si »pred davnimi leti ali šele včeraj določili svoje vsakdanje okolje, da bodo v njem slehernih osem ur na dan«. Včasih izbruhnejo (naj spodaj ali zgoraj, kjerkoli so že, vedo, kaj imamo, da nismo povsem zadovoljni), nezadovoljni so s cenami, ki skačejo, v zadregi so, saj končno nikogar ne briga, zakaj niso otrok poslali v tako ali drugačno šolo, pač pa se reproducirajo znotraj svojega okolja. Nekaterim se zdi, da je zdaj bolje, kot je bilo, vsi skupaj si želijo, da bi bilo še bolje, in vendar končno ni tako slabo, saj bo šlo. Slika proletarca na prvi strani je slika človeka z zaupanjem: »Z nasmehom pomaga razpenjati Gradisov most pod Ravbarkomando«. Delavec, ki ne dela osem ur na dan, pač pa, ki z nasmehom dela ves dan (in zato tudi dovolj zasluži).

Podoba takega delavca, kot je delavec v prvomajskem »Delu«, je podoba človeka z zaupanjem, ki morda občutljivo čuti svet in celo konflikte v njem, verjame pa v njihovo razrešljivost. Verjame, da dejansko delo dela človeka, misli sicer, da celo njegovih prvomajskih vpraševalcev nič ne briga, zakaj bodo njegovi otroci počeli (ali že počenjajo) isto, kot počenja sam, a vendar v končni posledici čuti, da je vsako delo potrebno, ga nekdo mora opravljati in tu najde tudi svoje mesto. To je prostor, ki si ga določi za svoje vsakdanje okolje. Tak delavec je delavec v popolnem ravnotežju, celo tujina ga ne zanima več.

Je ta svet razmeroma velike trdnosti in razumnosti res naš svet in svet delavcev s prve strani »Dela«? Je to dejanski ali prividen svet, tak, v katerega verjamemo ali hočemo verjeti, ali je to svet, ki ga imamo le za javno uporabo, kadar kdo zahteva od nas jasne, razumne, logične odgovore, in ki ga v zasebnem življenju in doma čutimo popolnoma drugače. V prvomajskem uvodniku v »Delu« nastopajo socialni konflikti le kot latentna nevarnost ali pa jih sploh ni, je le odtujenost kot posledica zgolj prostorske razdalje, različnosti v delu in načinu mišljenja, delavčeve anonimnosti. Delavski otroci ostanejo delavci, ni mogoče drugače, ni časa, da bi se spraševali o njihovi sposobnosti ali eksperimentirali z njo; to spoznanje o socialni zaprtosti ne samo prvomajskih delavcev je sicer morda tragično, je pa določena življenjska logika. Vse je tako, kot je. Nič »lepe naše domovine«. Poročilo se bo nadaljevalo. Za »dan samoupravljalcev«, »dan republike«, prihodnji prvi maj, kak »dan ošvo-bojenega dela«, ki ga še nismo izmislili, ko pač spet nanesé, da pride neposredni proizvajalec v prvi plan.

Tudi če odmislimo vso solzavo patetiko, Zadnikarjevo in Breščakovo opazovanje delavčevega položaja ne izhaja iz spraševanja o njegovem socialnem statusu in družbeni vlogi, pač pa predvsem iz zunanje težaške podobe njegovega dela. Ob tem je treba seveda tudi odmisлити dejstvo, da so delavci, ki so za prvi maj v »Delu« stopili iz anonimnosti, iz istega sveta kot delavci, ki prekinajo delo in odhajajo v tujino. Tako pa prvomajsko poročilo s poti do proletarcev pravzaprav ničesar ne sporoča (in se tudi o ničemer ne sprašuje), pač pa predvsem potrjuje določeno predstavo o delavcu, ki prevladuje v politični misli te družbe (ne glede na to, če ta misel vanjo zares verjame ali le želi verjeti). Ta predstava »proletariata« je sicer v svojem zunanjem izrazu še vedno lahko nekoliko podobna sliki »cankarjanskega proletarca«, vendar je to kljub vsemu idealni delavec, konstruktivni delavec, sicer anonimen (saj je na tisoče njemu podobnih in njegova pobuda je podoba sveta tam spodaj), vendar stalno prisoten, nepogrešljiv tako v proizvodnji kot v ideologiji. Zaupati moramo, da ta delavec zaupa, saj se vsa družba dogaja v njegovem imenu in je lahko le kot človek in v ravnotežju tudi ravnotežje družbe. Zadnikarjev in Breščakov delavec pa tako postane v njunem zapisu iz živega človeka ideologija o zaželenem človeku.

Zakaj so se v »Delu« odločili in na uvodnem mestu v svoji prvomajski številki objavili zapis »Govorijo naj delavci«? Zakaj sta se Zadnikar in Breščak odločila in ga napisala? Iz dikcije njunega pisanja bi bilo mogoče sklepati, da sta se tri dni vozila okoli in popisala celo prvomajsko stran »Dela« iz čiste pietete do anonimnih posameznikov, ki ne pridejo več kot enkrat ali dvakrat v življenju v časopis (medtem ko se drugi v njem ponavljajo do onemoglosti). Potem je njuno pisanje slabša krščanska pridiga.

Prav tako pa je mogoče, da verjameta v svojo podobo »proletariata«, v avtentičnost svojih srečanj in sta prepričana, da njuno pisanje odpira pot k drugačnemu, širšemu, odprtejšemu razumevanju delavskih problemov (v zelo neformalnem smislu besede). Potem je njuno pisanje tista samozavestna nevprašljivost, ki jo stalno srečujemo na vseh koncih in krajih in ki lahko v končni posledici tudi naš svet stane njegovo ravnotežje.

P. VODOPIVEC

Kaj je levo in kaj napredno

Kolikokrat smo že rekli, da naš čas ne ljubi preprostih resnic, črnobelega slikanja in avtoritativnih ter dokončnih sodb. Kolikokrat smo hkrati že ugotovili, da se premikajo naprej in da določeni in isti ljudje ne morejo za večne čase obdržati avreolo največje naprednosti. Moram priznati, da to resnico o relativnosti večne naprednosti pogosto ugotavljamo za nazaj, na primer s tem, da za nazaj ugotavljamo napake v socialističnem razvoju in zlorabe socialističnega družbenega reda v namene, ki z resnično skrbjo za blaginjo delavskega razreda nimajo nič opraviti. Toda vendarle, zase smo ugotovili, da so se pod naprednimi besedami skrivale tudi nesocialistične težnje (brionski »Rankovičev plenum«), za Sovjetsko zvezo smo skupaj s svetom spoznali, da stalinsko obdobje ni bilo v korist razglaševanju najnaprednejših misli, za Poljsko smo se pustili prepričati, da so bila najnaprednejša načela Združene delavske partije zelo daleč od delavstva. Z drugimi besedami, vedno se je moralo zgoditi kaj prekucuškega, da smo popravili svoje vnaprejšnje sodbe, da socialistične države ali komunistične partije avtomatično s svojim programom jemljejo v zakup tudi naprednost.

Ta neprijetni uvod je potreben, da bi se lahko lotili še nekega drugega področja, na katerem nismo popolnoma razčistili svojih sodb. Poleg komunističnih partij se je, če hočemo ali ne, v velikih industrijskih državah na Zahodu razvilo pomembno levo gibanje, ki velikokrat skače iz ojníc in tirnic, ki je neprijetno, včasih tudi anarhistično in neizdelano, toda vendarle zaokroža precejšen del družbenega nezadovoljstva in nikakor ni več omejeno samo na študente. Kakorkoli se ne strinjamo z metodami neorganiziranega političnega boja, z demonstracijami in lep-ljenjem plakatov ter zasedanjem tovarn in šol, je to gibanje vendarle doseglo svoj družbeni uspeh in kar prelahko bi bilo, če bi ga vrgli kratko malo v isti koš z »ekstremisti«. Še posebno je dvomljivo, če hkrati privo-ljujemo v obtožbe izenačevanja desnega in levega ekstremizma oziroma jemljemo za zlato, kar o skrajni levičnici pravijo uradna leva gibanja, se pravi, komunistične partije.

Zdi se vendarle šaljivo, da na primer francoska komunistična partija zmerja levičarje s fašisti in da včasih pri nas ne manjka sodb, ki trdijo isto: »skrajno« je vedno negativno, naj bo levo ali desno, oziroma da se oboje na neki točki celo docela izenači. Morda je podobnost v tem, da eni in drugi tako imenovani skrajneži izbirajo »poulična« sredstva političnega boja, toda menda le ni mogoče po tem vrednotiti tudi ciljev! Če se dobro spomnimo, se je leta 1968 francoska komunistična partija zelo opletala z napako, ki jo je storila čisto na začetku študentovskega in poznejšega delavskega izbruha (tedaj je namreč obsodila gibanje za anarhistično in se ogradila od njega). Poznejši dogodki so navdušenje spontanega nastopa omrtvičili in deloma tudi odstranili večino levih skupin, ki so se tedaj oblikovale. Toda ne glede na to, da so posamezne skupinice izginile, je način izjavljanja nezadovoljstva ostal, in to je tisto, kar danes pojmujeemo z izrazom »levi skrajneži«.

Nastaja dvojno vrednotenje: »levo« naj bi pomenilo napredno, s pridevkom »skrajno« pa ne stopnjujemo naprednosti, ampak narobe, ugotavljamo ne-naprednost. Mnogo bolj smo za to tolerantni do »desnega« (če po naključju ni skrajno) kot do tega ožigosanega »levega«. Pa se vrnimo še enkrat k Franciji, kjer je ta spopad logike najbolj očitni: ob zasedbi tovarne Renault so okoli 1. maja prihajale enako ostre obtožbe na račun »skrajnežev« od vlade in od komunistične sindikalne organizacije (»umazanci, ušivci, tako fizično kot moralno«¹). Enim in drugim torej početje ni všeč in oboji uporabljajo najhujše besede proti nji, ki ne spoštujejo pravil igre. Čeprav dopustimo sklepanje, da zasedanje tovarn in divji štrajki dolgoročno ne koristijo interesom delovnih ljudi, pa vendar ni mogoče reči, da ti delavci zavestno delajo proti interesom delavskega razreda. Ali pač? Kdo potem določa interese? Večina? In vendar je po oceni vseh opazovalcev pariški prvomajski pohod levičarjev, na čelu z voditeljem Rocardom in Krivinom, uspel.² Prav ti dve skupini, Združena socialistična stranka in Zveza komunistov, sta poleg vsega tudi močno evalvirali od skromnih začetkov v pariški pomladi 1968. Nedavno je celo centralni komite komunistične partije moral priznati, da je »levičarstvo postalo stalni pojav«; ne gre torej več za nedoločeno magmo levičarstva, ampak za dve levi stranki, ki dobivata vpliv tudi v podjetjih in v sindikatih.³

Morda pa je lažje uporabiti besede »ušivci« in »umazanci« kot pa prilagajati svojo politično akcijo novemu položaju? Lažje je tudi diskvalificirati nezaželeno gibanje z oznako »fašistično«, ne glede na splošno škodo, ki je s tem prizadejana levici, kot pa pretresti razloge, zaradi katerih se na primer del študentovstva in delavstva ne strinja z edino interpretacijo naprednosti v okviru francoske komunistične partije.

To je vsekakor lažje storiti zato, če navežem na misel iz neprijetnega uvoda, ker je tudi lažje razpravljati o stvareh, ki so se že zgodile in o katerih imamo izoblikovano stališče. Prav zato ne vidim nobenega smisla v prehitrem in nepreučinem zavračanju vsega, kar diši po prekucuštvu in nam skuša dokazati, da je avtentično levičarsko in tudi marksistično gibanje. Tudi zato bi bilo dobro meriti besede, da ne bi bilo treba samo za nazaj ugotavljati, kaj od naprednega v resnici ni bilo tako in kaj od ne-naprednega je bilo v resnici napredno s stališča rasti socialistične zavesti in družbe sploh.

M. D. MURKO

¹ »L'Express«, 10. maja 1971.

² Krivinova in Rocardova prvomajska manifestacija je zbrala več kot 20 tisoč ljudi, kar pomeni, da je bila to najpomembnejša levičarska akcija, ki je bila organizirana doslej, vsekakor pa po maju 1968. Se več, odvijala se je v miru in disciplini — zabeležili niso nobenega incidenta... Nobenih razbitih šip, nobenih divjih napadov na policaje... To je torej to, kar vznemirja KPF. Dokler se levičarstvo izenačuje z neredi, zažganimi vozili, razdejanimi ulicami, komunistov položaj ne vznemirja. Ko postane gibanje »resno« in priljubljeno, je drugače. (Le Nouvel Observateur, št. 339, 10. maj 1971).

³ Prvomajski pohod članov KFP (v protest proti oskrnjenju groba Maurica Thoreza — delo je bilo pripisano Rocardovim in Krivinovim privržencem, čeprav sta se oba ogradila in čeprav krivda sploh ni dokazana, op. p.) je bil prva vojna napoved levičarstvu. In ne kateremukoli, kajti George Marchais je navedel imena; gre za Rocard in Krivina... To je prvič, da komunisti s tem, da napovedujejo boj levičarskim organizacijam z navajanjem imen njihovih voditeljev, uradno priznavajo obstoj revolucionarnega gibanja na njihovi levi. (Le Nouvel Observateur, prav tam).

Kako v levo?

Utrujajoči čas sestankov, aktivizma, razprav, komentarjev, vsakršnega tekanja, ko človek ne utegne hoditi na predavanja, ko je študij neskončno daleč, ko si določaš nove in nove partijske naloge... Od jeseni sem, ko je »Tribuna« prinesla v pisani embalaži članek »Nekaj vprašanj komisije za ideološka vprašanja pri univerzitetnem komiteju Zveze komunistov« (»Zato se povezujemo z vsemi radikalnimi silami doma in po svetu — študentsko gibanje, nova levica —, zato odločno odklanjamo vsako zvezo z dogmatizmom, manipulanstvom odtujenih mehanizmov oblasti, smo za resnično samoupravno demokracijo — neposredno demokracijo —, tako na univerzi kot v družbi.«), se je položaj dobesedno obrnil: želja po diferenciaciji, kritiki, zanimivih sestankih, političnem boju se je spremenila v diferenciacijo, nelagodne in razburljive sestanke, kritiko. Ofenziva se je skrčila v obrambo, brzdanje. Namesto enotnosti akcijska nasprotja. Obiskal sem Beograd in Zagreb, govoril s studentovci, z »levičarji« na zagrebški filozofski fakulteti, poslušal sem Čička, Budišo, v tem času so »udarili« pri »Studentskem listu«, udarili so tudi v »Studentu«.

Aktivna manjšina ljubljanskih študentov se je morala vseskozi biti s trdo ukoreninjenimi stereotipnimi predstavami o študentskem gibanju. Aktivna manjšina — skupina prenapetežev (aktivni posamezniki — kolo vodje nergačev), skupina — vzorec študentske javnosti, opozarjanje na napake — zlonamerna kritika, ki hoče »vznemiriti« občane. Namesto enakovrednega dialoga je tako tudi takrat, ko to po mojem mnenju sploh ni bilo potrebno, prihajalo do enostranskega administrativnega ukrepanja s pozicije moči; primeri: praznični letak ob obletnici Osvobodilne fronte, poseg UJV na filozofski fakulteti zoper avtonomijo univerze in še kaj. S tem je bil onemogočen — vsaj začasno — dialog, ki ga študentsko gibanje predpostavlja v soočanju z odprtimi problemi univerze in globalne družbe. Študentje zato lahko očitajo naši družbi, da po nepotrebnem onemogoča demokratične akcije; v tem pa se kažejo tudi ostaline izrazito birokratičnega pojmovanja družbenih odnosov in vloge posameznih družbenih institucij. Birokratično pojmovanje seveda v poskusu totalitarizacije: hromitev organizirane kritike s tem, da ni **direktne konfrontacije**. To pa spet kaže na proces koncentracije politične moči v posameznih institucijah; pri tem niso tako pomembna formalna stališča. Toda študentski naperi nočejo znova obnavljati razmer buržuaznega strankarstva — niti v formalno organizacijski niti v vsebinski pojavnosti. To pa zahteva **resnično** demokratizacijo, ne pa samo napredne koncepte, ki se ne uresničujejo. Pot v to ne drži prek izsiljene enotnosti, ampak prek političnega boja, kjer je rezultat obvezujoč.

Na eni strani vse to dokazuje, da študentskega gibanja ne gre razlagati zunaj družbenega okvira, na drugi strani pa je jasno, da so mu lastne nekatere poteze, ki jih mnogi razglašajo za »neorgansko prisvajanje zunanjih vzrokov, infatilno odpornišvo, mladostna zaletavost«. Obeh strani seveda ne moremo ločevati. Radikalizem ni prazna beseda, kar

dokazujejo pri nas različni štrajki delavcev. Pri študentih se kaže v čisto posebni obliki. **Poprečnost in normalnost** študenta označuje pri nas predvsem konformnost v študijskem procesu, ki v bistvenih potezah še vedno ostaja **produkcija za trg**. Če je planirana ali ne, je nepomembno. Faza industrializacije, kjer gospodarstvo zahteva predvsem visoko specializirano **delovno silo**, ne pa svobodnega človeka, zaostruje odnose med gibanji inteligence in tehnokratsko vizijo državnega interesa (interesa skupnosti, pa naj je to nacionalna ali državna). Tak razvoj pa je zajel tudi Slovenijo, v veliki meri še Hrvatsko. V drugih republikah nasprotja izvirajo v veliki meri iz porajanja **politične družbe**. Nastane torej razvojna diferenciacija gibanj: 1. študentsko gibanje v boju za politično emancipacijo (zahteve po nacionalnem programu gospodarstva; na Kosovem je to neposreden boj proti nacionalni podrejenosti Albancev); 2. nastopi kratko razdobje, v katerem se študentsko gibanje podreja nacionalnemu programu na oblasti — to je bistvena poteza sedanjega stanja v hrvatski Zvezi študentov; 3. po vzpostavitvi »normalnih« gospodarskih in političnih razmer pa se študentsko gibanje upre predvsem tehnološki funkcionalizaciji, kar se konkretno kaže v odporu potrošništvu, slepi socialni diferenciaciji. V mnogonacionalni državi na različnih razvojnih stopnjah njenih delov pa se vse tri stopnje združujejo. Odgovornost študentov za obstoj Jugoslavije kot države vsebuje tudi njihovo pravico, **da reagirajo kot politični subjekt na sleherno nepravilnost v vsej državi**. Poskus, da bi kdorkoli omejil delovanje študentov v ozek krog nacionalno suverena, je lahko razumeti tudi kot poskus birokracije, da bi obvladala kritično javnost.

Biti študent pomeni pri nas, da moraš še posebej poudarjati odvisnost svojega statusa od družbene volje. Univerza je pri tako majhnem narodu, kot je slovenski, nastala in se ohranila prej kot manifestacija kakor pa kot zgodovinska — razvojna nujnost. Šele v dobi industrializacije (v primernem zgodovinskem zaostanku) se je jasneje pokazala nuja. Toda ostal je stereotip — to namreč, da študent ni delavec, da je vse le malo daljša priprava na življenje (proizvodno delo). Skladno z razvojem samoupravnega koncepta pa se je pokazalo, da obsega univerzitetni študij svojevrstne produkcijske odnose. Vendar pa je razlika med družbenim in produkcijskim upravljanjem (samoupravljanjem) veliko manjša — to je povzročilo za univerzo tradicionalno, v mnogih primerih akademsko samoupravljanje (vzganjanje pomladka zunaj ostrih družbenih nasprotij). Industrijska revolucija je vsilila, kar je lepo analiziral Mannheim, univerzitetnemu študiju produkcijsko-hierarhične odnose. Šele s tem pojavom je nastalo vprašanje univerzitetne reforme, ki pa ni zgolj preorganiziranje, ampak tudi osamosvojitve univerze. To pa je zlasti v napoto tehnokratski zamisli družbene ureditve, ki hoče študij funkcionirati (žal je v Sloveniji univerza veliko bolj podložna skrbi za »tople grede«, kot pa znanstvenemu konceptu razvoja, kar tudi povzroča odpor študentov). Proces študija je tako na eni strani produkcijski, na drugi strani pa težnja za emancipacijo študenta kot človeka. Toda sam proizvodni proces študija še ne pripelje do formiranja inteligence; postavljam hipotezo, da v okviru avtomatiziranega študija delo (študij) osvobaja v enaki meri kot vsako drugo delo.

V to razmišljanje sem se spustil samo zato, da bi pojasnil pojem študentske aktivne manjšine. Radikalnost študentskega protesta je zadnje

čase dala zanimivo organizacijsko obliko akcijskega odbora (za pravnike in oblastne ustanove je to nesprejemljivo), kjer se zbirajo akcijsko motivirani posamezniki. Nezaupanje nekaterih neposredni demokraciji (kar akcijski odbor je) sledi iz nepopolnega »trga« kritike, kar pa ni značilno samo za študente, ampak za našo družbo nasploh. Mnogi so sveto prepričani, da študent sploh ne more živeti brez njihove glave. To, da posamezniki predstavljajo v akciji sebe, je zanje znamenje anarhizma, v najslabšem primeru je celo eksponent tujih sil, kar samo kaže, v koliki meri je družbeni varuh pripravljen opuščati svojo varuško vlogo. Študentsko gibanje ostaja pod takim pritiskom le nezvezen upor, saj se ne more osamosvojiti kot politično suvereno in organizirano gibanje. Mnogi posamezniki, ki so začeli pot intelektualca v tako omejenih okoliščinah, pristanejo v intelektualističnem individualizmu, če se nočejo vključiti v močno utrjen establishment. Glede na to pa, da lahko obstaja kot individualist pri nas le humanistična inteligenca, ne pa tudi tehnična (znanstveniki), je razumljivo, da je študij v tej smeri predimenzioniran. Seveda to ni edini vzrok.

Ob tem se je nekoliko jasneje opredelil položaj študenta. Uokvirjenost v enoten delovni odnos opredeljuje njihove navade, tipičnosti, delno se zbrisejo razlike glede na poreklo in status. V delovnem razmerju se porajajo možnosti njegovega radikalizma, revolucioniranje pa se pričnja takrat, ko preraste atomiziranost.

V zadnjem času se je študentski radikalizem osredotočil v »Tribuni« in akcijskem odboru pri izvršnem odboru skupnosti študentov. Nekak podoben, toda kulturniški akcijski odbor je sprožil že jeseni dokaj pobud, ki pa so zaspale, takoj ko je njihova teža prešla na študentske organizacije. Štirimesečno zastojkarsko delo ni zbudilo pri nikomer niti malo zanimanja, še več, ni zasluži niti organizirane podpore. Na koncu se je izkazalo, da je to pri financirjih zbudilo celo politične pomisleke. Kulturniška akcija ni mogla prinesiti zadostnega združevanja študentov. Iskati je bilo treba v politiki. Šele tu smo vsi naleteli na zid — na samodefiniranje. In spet odpor. Maratonski sestanki. Diferenciacija, ki smo si je želeli, da bi se pokazali tisti, ki delajo, in tisti, ki samo govore. Diferenciacija tudi znotraj organizacij zveze komunistov. Da bi bili potem močnejši.

Zapreke, dvomi in nezaupanje na katerega so naletele študentske akcije zadnjega časa so pospeševali proces razčiščevanja in radikalizacije študentskih zahtev. Tako je gibanje lahko skozi razvojna obdobja konkretnje opredeljevalo svoje cilje: treba je razbijati neformalno strukturo politične moči, ki se je v zadnjem času pogosto pojavljala mimo sindikatov, mimo SZDL, mimo številnih političnih subjektov — tudi univerze.

Hkrati je to kritika sedanjega samoupravljanja, ko parcialni interesi proizvajalcev omogočajo uveljavljanje menežerskega sloja.

Zasedba filozofske fakultete je kot višek letošnje pomladi dokazala zrelost študentskega gibanja, sposobnost da se organizira in politično uravnovesi. Prišlo pa je tudi do jasnejšega opredeljevanja pojma univerzitetne reforme. Nabiti sporedi predavanj, ostre razprave in prireditve so izoblikovale notranjo vztrajnost takega zbora, ki bi se v ugodnejšem času mogel utrditi kot svobodna univerza.

M. PUNGARTNIK

Kakšen status študentu

Ob nedavnem popisu prebivalstva je bilo treba izpolniti tudi rubriko o poklicu in dohodkih. Študente visokošolskih zavodov pa je še posebej prizadela rubrika, kamor so popisovalci neusmiljeno zapisovali: ni delavec. Sploh se študentje že precej časa sprašujejo, kakšen status jim družba priznava. Med njimi jih je nekaj, ki bi se radi enostavno izenačili z delavcem v delovni organizaciji.

Pogleda na delovni status študenta in na samoupravne pravice študentov in profesorjev na univerzi bi lahko razdelili v več skupin. Razni pisci zavzemajo do tega vprašanja dokaj različna stališča, ki jih podpirajo z bolj ali manj prepričljivimi argumenti. Pri pregledu nazorov o študentskem statusu je pomembno, da študentove pravice pri upravljanju na visoki šoli ločimo od mesta, ki ga ima v delovnem procesu.

1. Ekstremno stališče zastopajo Teze za programska načela Zveze študentov Jugoslavije. Univerzo razumejo kot tovarno znanosti. Proizvodnji duhovnih dobrin na visoki šoli ustreza proizvodnja materialnih dobrin v podjetjih in tovarnah. Nadaljnja analogija se kaže v subjektivnem substratu primerjalnih institucij. Kakor delavci in upravno tehnični kadri v združenem delu sodelujejo pri proizvodnji materialnih dobrin, prav tako študentje in profesorji skupaj producirajo nove znanstvene dosežke. Da bi analogija zdržala tudi v drugi točki, je seveda treba predpostavljati, da študijski proces poteka po drugačnih metodah, kakor pa so danes v navadi na večini fakultet. Gre predvsem za znano parolo, da se mora študent iz pasivnega sprejemnika profesorjevega znanja spremeniti v aktivnega udeleženca učnega procesa. Več seminarjev, vaj, razprav in to, da bi uvedli nekatere elemente angleškega načina študija, če gre za pravno fakulteto, naj bi k temu odločilno pripomogli. V tretji točki nakazane analogije pa prehajajo teze na področje upravljanja. Kakor imajo vsi zaposleni v tovarni — delavci in upravno tehnični kader — zaradi udeležbe v delovnem procesu pravico, da odločajo o pogojih in plodovih svojega dela, naj bi tudi vsi zaposleni na univerzi, zlasti pa oba glavna protagonista temeljnega delovnega procesa — študentje in profesorji, odločali o pogojih in rezultatih svojega dela.

Kakor se zdi navedena primerjava formalno logično utemeljena, ni mogoče mimo njene usodne napake. Ta pa je v tem, da na področje znanstvenega dela mehanično prenaša model, ki se je uspešno uveljavil v sferi materialne proizvodnje. Teze za programska načela Zveze študentov Jugoslavije ne vidijo specifičnosti duhovnega ustvarjanja in nujnosti, ki iz tega izvira, da je treba upravljanje na institucijah, kjer so to delo odvija, organizirati bistveno drugače. Splošno znano je dejstvo, da mora naravi tehnologije delovnega procesa ustrezati tudi narava odnosov pri delu in upravljanju. Ker te posebnosti in te zakonitosti ne upoštevajo, teze pišejo: »Izraža se zahteva, da študent sodeluje v proizvodnji, torej se postavlja v univerzi zahteva glede na znanost. Ker je znanost, to je njena proizvodnja, edini prostor, kjer se lahko študent pojavi v delovni

funkciji, je potem očitno, da zahteva univerzo kot organizacijo proizvodnje znanosti...¹

2. Druga skupina piscev gleda na univerzo kot na specifično delovno samoupravno skupnost. Kot celoti so ji dane nekatere pravice. Oba temeljna udeleženca delovnega procesa na univerzi pa si posamezno pravico med seboj razdelita tako, da sta nujna deleža pri tej pravici stvar njunega dogovora. To velja tako za pravice, ki se nanašajo na potek dela, kakor tudi na pravice, ki zadevajo upravljanje. Nekatere pravice so takšne narave, da bo delež študenta pri njihovem izvrševanju večji (odločanje o socialni pomoči študentom), pri drugih pa bo večina upravičenj, ki iz njih izhajajo, dana profesorjem, (delitev osebnega dohodka med učno osebje). »Glede na to, da je način participacije študentov v študijskem procesu bistveno različen od načina participacije pedagoškega delavca — ali od tod ne izvira tudi posledica, da mora biti ne obseg pravic in dolžnosti, pač pa način participacije teh istih pravic in dolžnosti študenta različen kot za pedagoškega delavca?«²

Gre tedaj za skupne pravice in dolžnosti, ki jih je treba porazdeliti med učitelja in študenta.

Kadar gre npr. za vprašanje reelekcije, naj bi študentje sodelovali le pri določanju splošnih načel in meril za omenjeni ukrep. Profesorji pa naj bi potem sami odločali ob vsakem konkretnem primeru. Tako bi bili pri tem samoupravnem pooblastilu udeleženi oboji, vendar v različnih obsegih. Velikost takšne participacije pa bi določal medsebojni dogovor in narava študijskega procesa. Tako ne bi nobene pravice imeli samo profesorji ali samo študentje. Sleherno pooblastilo bi se nanašalo na celotno delovno skupnost.

3. Po tretji koncepciji naj bi samoupravljanje organizirali na ta način, da bi nekatere pravice pripadale samo študentom, druge samo profesorjem, tretje pa bi bile skupne obojim. Temu ustrezno bi na nekaterih področjih smeli odločati samo profesorji, na drugi samo študentje, drugod pa bi spet odločali oboji skupaj. Pri tem je vseeno, ali študentu priznamo delovni, študijski ali pa kakšen drugačen status. Navsezadnje bi mu lahko rekli enostavno študent. Na univerzo pride zato, da bi se nekaj naučil, profesor pa je tam zato, ker to že zna in skuša študentu pomagati.³ Gotovo je, da oba pri tem opravljata družbeno koristno delo. Torej sta oba pripadnika delovnega ljudstva. Politični ekonomisti pa bodo odgovorili na vprašanje, ali pri tem ustvarjata kako novo vrednost ali pa oba živita od presežnega dela delavcev v neposredni proizvodnji.

4. Pripadniki teorije, ki jo bom imenoval sindikalistična teorija, sodijo, naj bi se študentje manj angažirali v akademski razpravi o delovnem ali kakšnem drugačnem statusu. Že pri stanju, kakršno je zdaj, in znotraj danih normativnih okvirov lahko v večji meri izkoristijo možnosti, da uresničijo svoje pravice in da izboljšajo trenutni položaj. Svoje moči naj usmerijo v prizadevanja za povečanje štipendij, izboljšanje stanovanjskih razmer, za cenejše in bolj dostopne učbenike itd.

Zakaj v boju za neko idejo, v boju, v katerem bi morda celo uspeli, bi se jim prav lahko zgodilo, da bi jih žejne prepeljali čez vodo.

¹ Tribuna — zasnove 1, 5/11, 1970, str. 8.

² Tribuna — Zasnove 4, T. Remc, Del. status študenta, str. 5., 1970.

³ Tribuna — Zasnove 4, Del. status študenta, dr. Goričar, str. 3. 1970.

Hkrati pa bi študentsko gibanje verjetno zgubilo revolucionarno in družbeno kritično ost ter postalo nesamostojna formalizirana struktura.⁴

Reševanje vsakodnevnih konkretnih problemov študentskega bitja in žitja naj bi bila vsebina študentske akcije. Seveda bi pri tem lahko pomagala tudi univerza, še posebej tam, kjer se interesi študentov prično pokrivati z interesi profesorjev.

5. Na področju razreševanja študentovih pravic v samoupravljanju lahko v zadnjem času zasledimo še eno zanimivo rešitev. Oseba, ki želi študirati na univerzi, stopi v delovno razmerje pri tisti delovni organizaciji, ki tako izobraženega človeka potrebuje. Študent-delavec postane tako enakopraven član delovne skupnosti z vsemi pravicami, ki gredo delavcu. Vsak mesec prejme tudi nekakšen osebni dohodek. Za vse to pa se oddolži z nekajmesečnim delom v tej delovni organizaciji. Pravice iz dela in na podlagi dela mu gredo kot članu delovnega kolektiva. Vse svoje ustvarjalne moči naj bi študent posvetil svoji dejavnosti za to organizacijo. Vsakršne globlje vezi z univerzo so tako prekinjene, čeprav si je težko predstavljati, da ne bi npr. problem premajhnih prostorov na visoki šoli ali pa pomanjkanje asistentov prizadelo tudi študenta — delavca. Toda na univerzi ne bi imel nikakršnih pravic pri upravljanju in pri vodenju ter usmerjanju tamkajšnjega delovnega procesa.

Težko je verjeti, da bi to koncepcijo lahko uresničili v praksi. Študij danes zahteva celega človeka. Verjetno ne bi bilo uspešno delo človeka, ki bi ga popolnoma angažirali tako na univerzi kot v delovni organizaciji, pri katerem je v rednem delovnem razmerju.

6. Zakonska koncepcija o statusu študenta temelji na določbah ustave, temeljnega zakona o delovnih razmerjih in republiškega zakona o visokem šolstvu. Normativni okviri opredeljujejo delo predvsem kot dejavnost, ki se opravlja za druge. Upoštevaajoč to izhodišče bi bilo težko priznati študentu vse pravice, ki gredo delavcu. Predvsem je pridobivanje znanja (dejstvo je, da si študent znanje v pretežni meri samo nabira in ga ne producira) najprej delo zanj samega, ne pa za druge. V študijskem procesu pridobiva monopol, ki ga bo kasneje na delovnem mestu lahko pretvoril v denarno nadomestilo. Ta resnica preprečuje, da bi bil študent lahko delavec v pomenu pozitivne zakonodaje. Pravila temeljnega zakona o delovnih razmerjih o stalnosti zaposlitve, delitvi osebnih dohodkov, razpisu delovnih mest, delovnem času itd. za študentsko populacijo nikakor niso uporabljiva.⁵

Hkrati pa zakon o visokem šolstvu daje veliko možnosti za sodelovanje študentov pri upravljanju visoke šole ali univerze. Študentje imajo svoje predstavnike v pedagoško-znanstvenem svetu, v svetu šole, v raznih komisijah.⁶ Vse to jih uvršča v kategorijo posebej zainteresiranih občanov, ki smejo v nekaterih zadevah enakopravno soodločati s člani delovne skupnosti. Druge upravne naloge (urejanje delovnih razmerij, delitev dohodka itd.) pa so pridržane delovni skupnosti.

A. IGLIČAR

⁴ Tribuna, zasnova 4, Del. status študenta, dr. Bavcon, str. 6. 1970.

⁵ Členi: 6, 9, 23, 37, TZDR, Ur. 1. SFRJ 20/69.

⁶ Členi: 8, 37, 62, 63, 65, 69, 71, 77, 79, zakon o visokem šolstvu, Ur. 1. SRS 9/69.

Zboljšati poroto

Ko razpravljamo o reformi pravosodnega sistema (to je zadnji dve leti ali tri zelo pereča tema), ne moremo pozabiti porote, ki je eden zelo pomembnih dejavnikov v pravosodju.

Ustanova porote, demokratična oblika sodelovanja občanov pri sojenju, ki se je konstituirala za časa NOB, se je ohranila tudi v povojnem pravnem sistemu in njene temeljne značilnosti so kljub temu, da sta se ustava SFRJ in zakon o sodiščih večkrat spremenila, ves čas ostale enake. Porota je bila zmerom nekaj nujnega, nekaj, kar je pomembna pridobitev revolucije. To je seveda razumljivo, če upoštevamo, da smo, ko smo ustvarili socialistični družbeni sistem, ustvarili in razvili samoupravljanje, v katerem je tudi porota kot ena njegovih oblik našla svoje mesto.

Toda čeprav je temu tako, imajo predvsem sodniki, ki so nosilci funkcije na sodiščih, resne pripombe glede kvalitete sodnikov porotnikov in tistega, kar k delu sodišč prispevajo.

Ni dvoma, da moramo za sodnike porotnike izbirati občane, ki s svojimi osebnimi etičnimi lastnostmi, zato, ker dobro poznajo družbena in politična gibanja pri nas, ker imajo zadostno življenjsko izkušnjo in jih odlikuje čut za pravico in pravičnost, pa tudi neka raven splošne kulture, lahko skupaj s sodnikom, diplomiranim pravnikom s pravosodnim izpitom, v kazenskih in civilnih zadevah uspešno razrešujejo zdaj bolj zdaj manj zapletene konfliktno odnose v naši družbi.

Toda če bi naredili anketo in postavili vprašanje, ali smo take sodnike porotnike zagotovili sodiščem (mislim na sodišča splošne pristojnosti), in to ne le v manjših mestih, temveč tudi v večjih mestih, vključno z republiškimi središči, kjer po vsem sodeč takšnega problema ne bi smelo biti, sem trdno prepričan, da bi najpogosteje dobili nikalen odgovor. Prav gotovo bi se namreč pokazalo, da velika večina sodnikov porotnikov ne zadovoljuje. Ta in takšen položaj ni nov, ni nastal šele pred letom ali dvema, temveč traja približno že deset in morda še več let.

Mislim, da je za to več vzrokov. Predvsem ko v organizacijah socialistične zveze izbirajo občane, ki jih potem predlagajo ustreznim telesom za sodnike porotnike, premalo mislijo na kvaliteto teh ljudi. Dosti pogosto se celo dogaja, da se nekateri občani prijavljajo zaradi kakega svojega interesa (prijavljajo se celo ljudje, ki se velikokrat pravdajo, pa mislijo, da jim bo to pomagalo, da svoje pravde lažje dobijo), organizacije pa jih, da bi to stvar čim hitreje in brez težav opravile, sprejemajo za kandidate. In to kljub temu, da že vnaprej vedo, da to niso ljudje, kakršne potrebujejo sodišča. Na drugi strani pa nekateri zavzeti družbenopolitični delavci in ugledni strokovnjaki, ki bi zaradi svojih lastnosti lahko bili zelo dobri porotniki, nekako podcenjujejo to funkcijo in zato redkeje privolijo, da jih izvolijo. Pa tudi če jih izvolijo, nastanejo objektivne težave, ki jih ovirajo, da bi svojo dolžnost redno opravljali. Znano je, da je za številne med njimi odsotnost z delovnega mesta tiste dni, ko sodelujejo pri sojenju, velik problem, pa čeprav gre pravilu le za en dan ali dva delovna dneva na mesec. To še tembolj, če

gre za boljše visoko kvalificirane delavce in strokovnjake iz neposredne proizvodnje, katerih odsotnost se močno pozna. Zato tudi takrat, kadar so na voljo kvalitetni sodniki porotniki, ne tako redko na razprave vabijo tiste, ki lažje pridejo na sodišče (upokojenci z nizkimi kvalifikacijami, gospodinje in podobni) in med katerimi je le malo kvalitetnejših.

Seveda če se pri volitvah dogajajo napake in če pogosteje vabijo manj kvalitetne porotnike, potem o sodnikih porotnikih ne moremo govoriti kot o aktivnih udeležencih pri sojenju, temveč so le pasivni opazovalci, ki s kimanjem in ne da bi se temeljiteje poglobljali v bistvo stvari, saj za to niso sposobni, sprejmejo tisto, kar jim reče sodnik predsednik senata. Z drugimi besedami, navzočnost takih sodnikov porotnikov v sodnih senatih je navadna formalnost.

Bržčas lahko zaradi teh slabosti v delu porote zadnje čase tu in tam pri pravosodnih delavcih naletimo na mnenje, da bi morali poroto kot ustanovo odpraviti. Pri tem takšno stališče utemeljujemo s temile argumenti. Poroto smo potrebovali neposredno po osvoboditvi dežele, ko je ljudstvo z njeno pomočjo nadzorovalo redne sodnike, ki smo jih večinoma podedovali od zrušene oblasti. Danes, šestindvajset let po osvoboditvi dežele, ko sodišča sestavlja kader, predan socializmu, in ko sodišča razrešujejo zelo zapletene probleme, še posebej v civilnih zadevah, probleme, v katere sodniki porotniki kot laiki ne morejo prodreti, porota ni več potrebna.

Jasno je, da je takšno stališče o poroti v našem sistemu nevzdržno. Toda položaj v zvezi s poroto je tak, da se moramo hitro in brez obotavljanja lotiti resnega prizadevanja, da zboljšamo kvaliteto sodnikov porotnikov. To pa lahko dosežemo, o tem sem popolnoma prepričan. Če pa bomo nasprotno nadaljevali tako, kakor delamo zdaj, grozi nevarnost, da bomo to ustanovo našega pravosodja kompromitirali.

M. DJUKIĆ

Brežnjevizem, stalinizem ali še drugačen-izem

Nepozabna zahvalnica Brežnjeva J. V. Stalinu v gruzinski sovjetski republiki, samo malo po XXIV. partijskem kongresu, je vendarle zmedla in presenetila. Resnica, vsepovsod, posebno pa v »aktualiziranju«¹ zgodovinskih dokumentov¹, so se še pred tem trudili prikazati Stalina kot sposobnega in predanega vojaka in državnika, ki je sicer delal napake, vendar pa je le navsezadnje dobil veliko domovinsko vojno. Proces

¹ V 5. delu Zgodovine KP Sovjetske zveze, kjer so obdelani dogodki v obdobju 1938—1945, je nedavno doživela največjo pohvalo trditev piscev, da je bila Sovjetska zveza pripravljena na vojno, da torej ne drži ocena iz časa XX. in XXII. kongresa, po kateri dežela zaradi notranjih ekonomskih in političnih napak (zaradi kulta osebnosti) ni bila pripravljena na nalet Nemčije. — Poročilo Tanjugovega dopisnika Aleksandra Novačića z dne 17. maja 1971. »Izvestja«¹ pa so v začetku maja takole

očiščevanja, ki se je naslonil na morda najmanj sporno področje, torej na njegovo vlogo v osvobodilni vojni, pa se je počasi razlezel tudi drugam, čeprav se uradno nihče ni odpovedal boju zoper kult osebnosti in je prav to, namreč nepopustljivost do kulta, v isti sapi omenil tudi Brežnjev v svojem gruzinskem govoru.

Čemu je bila torej namenjena skrbno premišljena beseda, ki je bila postavljena v zanimivo zrežiran okvir (nastop Brežnjeva v Tbilisiju 10. maja je prenašala televizija, množice so bile očitno pripravljene na poudarek v govoru, kajti menda so spontano začele z ovacijami)? Eden izmed mogočih odgovorov se navezuje na podtekst govora Brežnjeva, ki je pozival k enotnosti v mnogonacionalni sovjetski državi in obsojal nacionalizem in partikularizem. Če bi torej to vzeli za izhodišče, je bil govor morda namenjen pridobivanju tradicionalno samosvoje gruzinske republike, in da bi bil bolj prepričljiv, je omenil še »očeta narodov« in mu priznal določene revolucionarne zasluge.

To je torej eno sklepanje, ki je verjetno, vendar pa zaradi splošnega okvira ne more biti izključno. Stalin vendar kljub vsemu ni gruzinska ali celo sovjetska notranja zadeva. S takim simbolom ni mogoče razporejati množice, ni mogoče mobilizirati za kake cilje, ki s simbolom nimajo nobene zveze. Z drugimi besedami, Stalin je s svojim -izmom tudi v zgodovinski perspektivi prerasel podobo človeka z dobrimi in slabimi deli, s pametnimi in neumnimi potezami, zato je nemogoče dajati čast Stalinovi osebnosti, ne da bi se hkrati ozirali tudi na (stalin)-izem, ki se prav dobro razvija tudi brez njega.

Nedavno je znani francoski marksistični pisec Roger Garaudy v razgovoru s sodelavci revije »Spiegel« podal zelo zanimivo opredelitev Stalina in stalinizma, ki sicer ni nič novega, na kar pa so zavestno »pozabili« tudi v Sovjetski zvezi, ki so se lotili odpravljanja kulta osebnosti. »Trditi, da je bil Stalin kriv vsega, kar se je zgodilo v njegovem času, je absurdno; Stalin ni vzrok, da je posledica, prered sistema...«² Obdolžiti Stalina iztrebljenja 10—20 milijonov ljudi (to so zahodne ocene čistk v tridesetih letih) v resnici pomeni pripisati enemu človeku božanske sposobnosti. Teh pa Stalin zagotovo ni imel, zato pa je imel SISTEM, svoj -IZEM, prek katerega je nekaznovano uničeval svoje lastne ljudi, prek katerega je določal usodo celim narodom in celo neodvisnim socialističnim državam. Sistemu je sicer dal svoje ime, ker je bil njegov idejni vodja in utemeljitelj, kar pa nikakor ni pomenilo, da ta sistem ne bi mogel postati sam sebi namen in se zelo dobro vrteti tudi brez njega.

Poznejši dogodki so pokazali, da je imel sistem v resnici velikansko notranjo moč in je, kljub temu da mu je bila odrezana glava (na XX. kongresu z obsodbo kulta osebnosti), z veliko težavo iskal nove poti. Recimo, da je bila sprostitev ob XX. kongresu doživeta in iskrena in da je morda celo velika večina partijskih kadrov hotela nekaj drugega, nekaj primernejšega za sodobno veliko državo, kot pa je bil prejšnji sistem nezaupanja in sumničenja. Toda navduševanje se je kmalu

---

pisala o novem delu zgodovine: »Zmagoviti izid vojne je prepričljivo potrdil prednost sovjetske vojske, organizacije in orožja, poveljevanja in vojaške znanosti. Sistem vodenja z oboroženimi silami, na čelu katerih je bil štab glavnega poveljnika J. V. Stalina, je bil kos nalogam, postavljenim v veliki domovinski vojni.« Zanimivo je še omeniti, da 4. dela omenjene zgodovine, ki obravnava obdobje 1929—1938, ni mogoče dobiti v prodaji.

² »Spiegel«, 10. maja 1971, str. 114.

ohladilo, ko bi bilo treba dosledno razgnati birokratsko-vojaško usedlino, ko bi bilo treba dosledno obračunati s preživeliimi nosilci prejšnjega sistema, in predvsem, ko bi bilo treba dosledno spremeniti tudi staliniščne postavke v mednarodnem delavskem in komunističnem gibanju. Niti Hruščov ni obsodil sistema v celoti, ampak samo njegovega utemeljitelja, še manj pa so bili nasledniki pripravljene odpraviti škodljive posledice. Ne na domačem, ne na mednarodnem področju torej spremembe niso bile popolne in dosledne, ampak večinoma polovične, kar je pripeljalo tudi do polovičnih rezultatov. Težko je natančno časovno določiti, kje se je krivulja obsojanja Stalinovih napak obrnila znova navzdol in navsezadnje pristala v varnem zavetju propagandno izvotlenega »kulta osebnosti« in abstracto, toda nikakor ni mogoče reči, da se to ni zgodilo po volji zdajšnjega vodstva. Vsaj na zunaj omiljeni stalinizem ali — kakor se je zanj udomačil izraz — »neostalinizem« daje vodstvu veliko preprostejše možnosti izvajati velikopotezni program na domačem in na mednarodnem prizorišču, kot pa če bi se bilo treba najprej spopasti z zacementiranimi birokratskimi strukturami ali celo tovariško polemizirati ob novostih v socialističnih gibanjih drugod po svetu. Takoj, ko je namreč sprejeta teza o močni Sovjetski zvezi kot središču svetovnega boja za socializem, se posledice lepijo kar same na sebi in večina njih je znana tudi iz prejšnjega obdobja. Pri tem oživljanju nekoč že obsojenega sistema seveda Stalin nima kaj početi, zato pa sodelujejo tisti, ki jim stalinske teorije o vlogi velike sovjetske države prijajo. Če se torej zgrozimo nad tem, da Brežnjev obuja Stalinove zasluge, se ne bojimo mrtvega diktatorja, kakor se danes nimamo več ničesar bati, če Francozi poveljujejo mrtvega Napoleona, ampak se bojimo tistega, kar se še vedno lahko skriva za Stalinovim imenom. Da bi bila bolj jasna: Napoleona se ne bojimo zato, ker njegov nekdanji imperij — Francija — nima nobene praktične možnosti še kdaj poskušati vladati svetu. Stalinovi nasledniki pa te možnosti, narobe, še vedno imajo, in še več, niti ne skrivajo jih preveč skrbno.

Zato torej, zaradi mnogoterih posledic, ki jih lahko ima oživljena Stalinova slava, Brežnjev ni mogel govoriti o Stalinu samo na splošno in samo v ponos gruzinskega naroda.

M. D. MURKO

Podtikanja

Nekaj dni, preden so aprila zločinski strelji v Stockholmu v poslopju jugoslovanskega veleposlaništva začeli osemdnevno brezupno agonijo našega veleposlanika Rolovića, je hrvaški centralni komite v posebnem obvestilu sporočil javnosti, da je v teku organizirana gonja, ki ima namen pripisati hrvaškemu političnemu vodstvu povezavo z ustaško emigracijo; da je po njegovem mnenju ta sovražna dejavnost iz tujine naperjena proti politični trdnosti dežele in da je neposredno povezana z domačimi unitarističnimi in birokratskimi silami, ki smo jih obsodili na četrtem

brionskem plenumu. Hrvaško partijsko vodstvo je hkrati vztrajalo, da je nujno speljati temeljito in dosledno preiskavo o tej zadevi ter hkrati tudi določiti, kdo je odgovoren zanjo. Ker da so dezinformacije o političnem vodstvu Hrvatske pomagali širiti tudi nekateri znotraj naše države, konkretno pa so imenovali organe zvezne uprave.

Medtem je bilo ugotovljeno, da zvezni organi niso sodelovali v širjenju neresnic. Povsem očitno je, da so lahko podtikanja o povezavi hrvaškega vodstva z zločinskimi ustaškimi elementi le zlonamerna poteza skupin, ki jim nikakor ne gredo v glavo dozorevajoče družbene spremembe današnjega časa. In da gre v deželi severne Evrope za dejanje politike, ki je svoj »trenutek vseh trenutkov«, kot pravi Tagore, že zdavnaj zamudila. Če drugega ne, je pokazala njihov brezup neposredna grožnja prvemu ministru švedske vlade Palmeju. Za to vlado sicer ne bi mogli trditi, da je pravočasno pokazala zadostno skrb za brzdanje ustaških nasilnikov, in se je menda povsem zavedela prave teže zadeve šele ob Rolovičevi smrti. Seveda bi bilo naivno misliti, da niso v to in podobne zadeve na skrivaj vpleteni prsti raznih tajnih obveščevalnih služb, ki jim ne gre za to, da bi oblatile hrvaško vodstvo, ampak da bi škodovala trdnosti in enotnosti Jugoslavije. Govorice, za katere tajne službe gre, je seveda nemogoče preveriti, čeprav verjetno tudi razni glasovi glede tega skušajo omajati neuvrščeno politiko Jugoslavije. Ob vsem tem se vsiljuje drugo vprašanje: ali je pri nas za del političnih sil sleherno poudarjanje nacionalnih ciljev in politike v nekoliko odločnejši obliki res še nekaj tako izjemnega, nekaj tako heretičnega, da so posamezne skupine pripravljene poseči po najbolj umazanih serdstvih, da bi to onemogočile. Vemo, da so v z o k i zunanje nevarnosti in naše neodvisnosti v našem povojnem razvoju med drugimi vidno krepili sile, ki so potem doživele poraz na brionskem plenumu. Res pa je tudi, da te sile niso prenehale obstajati. Ob bistvenih družbenih spremembah, ki jih prinašajo ustavne novosti, čutijo, da se jim nevarneje kot doslej spodmikajo tla pod nogami, zato so zdaj glasnejše. Na videz v obrambo enotnosti Jugoslavije, v resnici v obrambo centralizma in unitarizma, morda tudi hegemonije.

Ko smo predlansko poletje v Sloveniji nekoliko odločneje povedali svoje mnenje in zahteve glede mednarodnih kreditov za graditev avtomobilske ceste, so nekateri na obsodbo »samovoljnosti, pritiska, izsiljevanja« in drugih podobnih okrasnih pridevkov, ki so nas doleteli, kaj hitro obesili še razna podtikanja o povezavi slovenskega vodstva z belogardistično emigracijo. Podoben, čeprav jasnejši očitek je tokrat doletel hrvaško vodstvo. Očitno gre za tisti del centralističnih sil, ki jim je sleherno resnejše uveljavljanje nacionalne samostojnosti že pravo krivo-verstvo. Za ljudi, ki so v povojnem času bili pripravljani, da velikonočne pirhe, pesem »Janez, kranjski Janez« ali »U boj, U boj« iz opere »Zrinski« ocenijo kot nevarne nacionalistične in šovinistične manifestacije. Za ljudi, ki so Srbom, Hrvatom ali Slovencem vedno pripisovali četništvo, ustaštvo in belogardizem kot narodne izvorne grehe, čeprav je jasno, da nobeno izmed teh kvislinskih gibanj brez pokroviteljstva Hitlerjevega škornja ni imelo najmanjše možnosti za razmah. Za ljudi, ki še vedno vsako odločnejšo nacionalno potezo osumijo za pripravljenost za dialog s politično emigracijo.

Zato je ta čas možnost za natančnejšo opredelitev centralističnih in unitarističnih sil večja, kot je bila doslej. Zakaj te sile razumejo sedanji

trenutek kot nacionalno konfrontacijo in ne kot razvrščanje sil na črti poglobljenega samoupravnega socialističnega razvoja oziroma bolj ali manj vstran od nje.* Povsem nesmiselno bi bilo pričakovati, da se bodo od te linije oddaljile le nekatere politične skupine v Srbiji, kot hočejo nekateri prikazati. Ravno hrvaški 10. plenum je dokazal, da so takšne skupine tudi drugod. V vseh republikah, vseh narodih in narodnostih. Povsod niso pripravljeni, da bi proti negativnim elementom unitarizma nastopili dovolj odločno, za to imajo zanesljivo svoje posebne razloge. Prav iz teh »zadržanih« političnih krogov prihajajo najpogosteje obtožbe o leadershipu, o nacionalnih junakih itd., kar leti na politična vodstva, ki se naslajajo na suverene pravice republik in na svoje narode. Ti krogi so se pripravljali opreti na vse, kar jim pride pod roko; od »skrbi« za enotnost in varnost dežele, problemov jezika književnosti in umetnosti, do zaskrbljenosti, da se gospodarstvo posamezne republike ne bi sprevrglo v preveč kapitalistično obliko, če bodo v republikah sami presojali, kakšen je lahko obseg zasebnega dela.

Seveda moramo vedeti, da možnosti za take priložnostne argumente še zlepa ne bo zmanjkalo. Napačno bi bilo le, če bi zaradi tega karkoli omejevali prizadevanja in doslednost na poti nacionalnega razvoja in usmerjanja. Še najmanj zaradi podtikanj o povezavi s to ali ono emigracijo, ki jih branilci starih centralističnih stališč potegnejo iz rokava ravno takrat, kadar jim odločnejše stališče tega ali onega republiškega vodstva izbije iz rok vse drugo orožje. V času sedanjih izredno pomembnih sprememb v naši družbi, ki so jih nekateri upravičeno krstili za novi AVNOJ, glede odločnosti in usmeritve naše prihodnje poti še posebej globoko dojemamo resnico, da živi mrtvim nimajo več kaj povedati in pojasnjevati, mrtvi pa živim veliko, resnico, ki jo je ob grobu Črnogorca Rolovića povedal naš zunanji minister.

T. KRAŠOVEC

---

* Če kdaj, moramo danes to opredeljevanje ocenjevati izključno le po dejanjih in ne po besedah.

O nacionalizmu*

Na VIII. kongresu ZKJ je bilo rečeno, da so korenine nacionalizma v družbenoekonomski bazi. S to ugotovitvijo je izražena splošna zakonitost, ne bi se pa veljalo ob njej zaustaviti, če hočemo pojasniti vse oblike nacionalizma, ki prihajajo danes do izraza.

Vsi družbeni fenomeni imajo sicer temelj v družbenoekonomski bazi. Vendar je bilo treba iti dalje in iskati razlago za nacionalizem tudi v proizvodnih odnosih v etatizmu.

Etatistični družbenoekonomski odnosi po logiki stvari rojevajo tudi koncentracijo oblasti nasproti samoupravljanju in neposredni demokraciji. To je tudi temelj družbenopolitične dinamike in boja. Iz take družbenopolitične dinamike in boja se rojeva nacionalizem, ki se spusti v politično igro. Logično je, da nacionalizem ne gre meni nič tebi mimo članov Zveze komunistov, saj so le-ti v središču tega boja in ne morejo ostati imuni za družbene procese.

Iz takih odnosov se rodi tudi tendenca, da poskušajo določeni sloji interese delovnih ljudi svojega naroda izkoristiti za okrepitev svojih pozicij v narodu. V tem je eden izmed virov nacionalizma. Nacionalizem in ideologija nacionalizma se potemtakem začenjata pojavljati pri nas kot obramba birokratizma pred silami samoupravljanja in neposredne demokracije. Nosilci birokratizma se čedalje bolj sklicujejo na najgloblja nacionalna čustva, ker želijo obraniti in ohraniti pozicije etatizma in birokratizma. V zavezništvu z nacionalizmom ter opirajoč se nanj, postaja birokratizem močan, dobiva pozicijo, ki jo je na drugih področjih družbenopolitične akcije večidel zgubil.

V zvezi s tem pojavom je treba gledati na dejstvo, da se v zadnjem času širijo razna nacionalistična stališča. Na prvi pogled se zdi, da se nacionalizem krepi. Zavezništvo z nacionalizmom in opiranje nanj je pravzaprav oblika, v kateri se etatizem in birokratizem branita pred prodrom neposredne demokracije in samoupravljanja.

Nacionalizem je politično sredstvo, prek katerega se vzpostavlja politična zveza med etatizmom in birokracijo ter vsemi drugimi konservativnimi nedemokratičnimi silami malomeščansko-kavarniškega liberalizma, malomeščanske stihije, vaškega konservativizma itd. Taka zveza

---

* Iz obsežnega publicističnega opusa pokojnega Milentije Popovića objavljamo članek, ki ga je priobčil beograjski tednik NIN 30. januarja 1966 in je kasneje izšel tudi v knjigi »Od etatizma ka samoupravljanju, izdal Institut za političke studije FPN, Beograd 1970.

se zdi pogosto na prvi pogled nelogična in teže jo je razumeti, ker je politična frazeologija prvega in drugega različna in si celo nasprotuje. Vendar je nacionalizem tisti fenomen, v katerem se njuni interesi najbolj približajo. To hkrati pomeni, da je nacionalizmu najlažja in najbolj nevarna pot, po kateri lahko krene komunist in tako zaide pod vpliv takega političnega zaveznitva.

V današnjem položaju je treba razlikovati dve plati problema mednacionalnih odnosov, ker se določene stvari zamenjujejo. Enó je, kadar govorimo o mednacionalnih odnosih nasploh, kot o objektivnem družbenem, ekonomskem, političnem, kulturnem dejstvu, drugo pa, kadar proučujemo položaj naroda v federaciji oziroma strukturo federacije in položaj naroda v njej. Kar se tiče federacije, le-ta doživlja in mora doživeti nujne spremembe.

Medtem ko je bila naša družbena struktura pretežno administrativna, je bilo nujno, da se v centru federacije skoncentrira več oblasti. Takrat so tudi odnosi v strukturi federacije bili za to. Ko pa sta samoupravljanje in neposredna demokracija globlje in širše zajela vse družbene procese (posebno v zvezi s procesom deatizacije in razširjene reprodukcije ter ustreznim procesom v celotni družbeni strukturi), je tudi v okviru federacije in njene strukture moralo priti do sprememb. Mnogi elementi centralističnega odločanja na ekonomskih, političnih, zakonodajnih in kulturnih področjih v federaciji so v novih demokratičnih razmerah postali odveč in nepotrebni, medtem ko so bili v prejšnjem obdobju bolj ali manj nujni in normalni. Če se ozremo nazaj, se nam včasih zazdi, da ni bilo vse normalno in nujno, pozabljamo pa, da je taka funkcija federacije nastala v drugačnem družbenoekonomskem in zgodovinskem položaju.

Spremembe, do katerih prihaja danes v našem družbenopolitičnem sistemu, je treba pojasniti predvsem z novimi odnosi v družbeni strukturi. Federacija in federalizem nasploh in s tem v zvezi tudi demokratične pravice narodov in njihovih republik so namreč začeli rasti prav iz samoupravljanja in neposredne demokracije. To je splošni temelj, na katerem morajo potekati nadaljnje spremembe v našem političnem sistemu, pa tudi v funkciji in vlogi federacije. Te spremembe so formulirane z ustavo, vendar praktične spremembe nastajajo šele zdaj v zvezi s spremembami v družbenoekonomskem sistemu, realizirajo pa se v procesu izvajanja gospodarske reforme.

Ko govorimo o objektivnih družbenih procesih, imamo v mislih razne oblike nacionalizma: velikodržavni nacionalizem in nacionalizem velikega naroda. Komunisti v Srbiji bi morali to vedeti in biti občutljivi za vprašanje nacionalizma zaradi številčnosti in velikosti naroda, ki mu pripadajo. Poglejmo primer za to: neka ugledna institucija je izdala knjigo, v kateri piše da je Kajmakčalan srbski. Ko so na to v Makedoniji rekli da to ni srbsko ozemlje, temveč makedonsko, so se nekateri komunisti v Srbiji čudili, zakaj so Makedonci tako občutljivi! Nje je torej presenetila »preobčutljivost« Makedoncev, namesto da bi jih presenetila neobčutljivost in pomanjkanje političnega posluha komunistov — Srbov, ki na takšno pisanje niso reagirali. Pa poglejmo še drugi primer: v zvezi z dogodki v aprilu 1941 je objavljena cela razlaga — čisto šovinistična, v stilu najbolj reakcionarnih nazorov velikosrbske buržuazije — da so Hrvati krivi za 1941. leto. Niti na to v Srbiji niso v zadostni meri javno reagirali.

V tem okviru je mogoče govoriti o tendencah unitarizma. O tem je treba tudi posebej govoriti, ker ima v etatizmu in birokratizmu kot

družbenem odnosu tudi unitarizem svoje korenine, vire in ideološko utemeljitev, kar ni vedno identično z nacionalizmom velikega naroda. Važno je, da to razumemo, ker je tudi unitarizem lahko velika ovira v aktualnem boju za samoupravljanje in neposredno demokracijo; ne samo v tem smislu, ali bo center federacije obdržal te ali one pristojnosti, temveč tudi, kar se tiče nadaljnje demokratizacije družbenih odnosov v celoti.

Obstaja namreč mnenje, naj se federacija konstituira tako in v tisti meri, v katerih se v centralnih organih konstituira sila, oblast, moč — ekonomska, politična, zakonodajna itd. Če tega v centru ni — potem nosilci takega stališča menijo, da »izginja federacija« kot oblika političnega organiziranja družbe in skupnega življenja narodov. Obstaja tudi nasprotno mnenje — da je vsako institucionaliziranje v okviru federacije unitarizem. To je seveda konservativno mišljenje, ki noče ali ne more razumeti našega demokratičnega razvoja in zaradi tega tudi ne konstituiranja odnosov v federaciji. Ne razume, da je naša federativnost taka ureditev demokratičnih odnosov med enakopravnimi narodi v skupnosti, ki logično izhaja iz samega samoupravljanja in neposredne demokracije. Pogosto o tem vprašanju razmišljajo na relaciji federacija — konfederacija, kar ravno tako ne more dati odgovora na postavljena vprašanja, ker gre za novo vsebino, ki se, gledano skozi stara očala, zdi zdaj kot federacija, zdaj kot konfederacija, lahko pa je celo videti, kot da sploh ne obstaja nikakršna skupnost (ker le-ta administrativno-organizacijsko ni na tem področju konstituirana).

Problemi, do katerih prihaja v tej sferi, so zelo pereči in politično »občutljivi«. Zato se jih je treba lotevati z ustrežno pozornostjo tudi takrat, kadar se zde »majhni«. Lažje jih bomo rešili, če nimamo raznih nacionalističnih predsodkov. Samo komunisti, to pomeni ljudje, ki so se osvobodili nacionalističnih predsodkov, lahko učinkovito rešujejo to vprašanje, kakor so to storili tudi 1943. leta, ko so ustanovili novo, demokratično skupnost narodov. Delo iz 1943 pa so lahko opravili samo *prostovoljno*.

Eden bistvenih političnih, pa tudi etičnih dejavnikov, ki je pomenil moč komunistične partije 1941. leta kakor tudi med revolucijo, je bil ta, da je bila KPJ osvobodjena vseh vrst nacionalizma. Ravno to tudi pojasnjuje zakaj je bilo mogoče 1943. leta pripraviti in sprejeti znane sklepe AVNOJ, v katerih je pisalo, da se narodi Jugoslavije prostovoljno združujejo v skupnost, da torej nimajo *nobenega posebnega osvoboditelja in združitelja*. Temeljni sestavni element ni bil srbski narod (kakor mislijo nacionalisti), temveč delavski razred in njegova avantgarda — Komunistična partija Jugoslavije, revolucionarna sila vseh narodov in narodnosti Jugoslavije. Če partija ne bi bila osvobodjena raznih vrst nacionalizma, tudi 1948. leta, ne bi bili mogli »preživeti«, kakor tudi ne bi mogli doseči takih uspehov v razvoju samoupravljanja in neposredne demokracije.

Lahko bi govorili o domišljavosti ekonomsko bolj razvitega naroda in o nacionalni preobčutljivosti malega in mladega naroda. Vendar ko govorimo o odnosih v Zvezi komunistov in o odnosu komunistov do teh problemov, se določene stvari pokažejo v drugi luči. Opiranje na nacionalizem pomeni namreč za komunisto, da zapušča tiste družbene, ekonomske, politične, idejne pozicije (razredne pozicije), katerih avantgarda je Zveza komunistov, ter sprejema druge, tuje pozicije. To z drugimi besedami pomeni, da zapušča revolucionarno-demokratične, proletarsko-demokra-

tične, samoupravljaljsko-neposredno demokratične pozicije ter sprejema pozicije politične zveze med birokratizmom in malomeščanskim konservatizmom ter reakcijo.

Nacionalizem se idejno in politično pojavlja včasih kot birokratični, drugič kot malomeščanski nacionalizem. Med birokratizmom in malomeščansko reakcijo je intimna zveza, ideološka in politična, v kateri je ravno nacionalizem najučinkovitejša kohezijska sila. To doživljamo dan za dnevom v političnem življenju.

Nacionalistična ideologija vseh vrst je — kakor ideološko tako tudi politično — najširša in najpestrejša pot, ki pelje k opuščanju marksistične pozicije in prehajanju v »drugi tabor«, k temu, da se začne misliti z glavo drugega razreda ali drugih razrednih zaveznikov, to je tistih razredov (in razrednih zaveznikov), ki jim Zveza komunistov ne more biti avantgarda. Gre za tiste družbene skupine, katerih interesi niso identični z zgodovinskimi interesi delavskega razreda in delovnih ljudi nasploh. V tem je nevarnost, na katero danes pogosto pozabljamo in ki jo podcenjujemo. Sprejemanje kakršnih koli malomeščanskih pozicij vsebuje v današnjih konkretnih političnih razmerah elemente opuščanja ideologije Zveze komunistov, to pa pomeni opuščanje pozicij revolucionarno-demokratičnih sil, ki jih vsebuje samoupravljanje in neposredna demokracija na celi lestvici družbenih problemov — od ekonomike do kulture.

V tej obliki se pojavlja nacionalizem na vseh ravneh družbene strukture — v različnih ideoloških in političnih oblikah: v centru federacije kot unitarizem in centralizem; v republikah kot velikodržavni nacionalizem ali kot partikularizem in separatizem.

Nacionalizem se pojavlja kot posledica družbenopolitičnih in idejno-političnih odnosov (razrednih odnosov) znotraj vsakega naroda. Tu so njegove korenine, tu nastaja, tu je edino lahko tudi premagan. Premagajo pa ga lahko samo demokratično-revolucionarne sile, katerim na čelu stoji tudi ustrezna revolucionarna partija — v našem primeru Zveza komunistov Jugoslavije. Nacionalizem ni nekaj, kar se temu ali onemu narodu vsiljuje od »zunaj«; še manj nekaj, kar se od zunaj vsiljuje avantgardni sili. Nacionalizem vsiljuje revolucionarni avantgardi reakcionarna družbenopolitična sila lastnega naroda. To je oblika kapitulacije naprednih sil pred reakcionarnimi silami svojega lastnega naroda. V tem je smisel Leninevega pravila: da se mora proti nacionalizmu vsakdo boriti predvsem v svoji hiši. Na ta način je možno ne samo zmagati nad nacionalizmom, temveč je to tudi edina možna pot, da se avantgardnim, revolucionarnim silam drugega naroda, s katerim prvi živi v skupnosti, pomaga v boju proti njihovemu lastnemu nacionalizmu.

Na vse to, čeprav je dobro znano, v naših razpravah pozabljajo. Poglejmo nekaj primerov.

Velikokrat pravijo: močan unitarizem in centralizem krepija nacionalistično razpoloženje v republiki (kar samo po sebi drži). Zaradi tega ima nacionalizem v moji hiši objektivne zunanje vzroke za svoj obstoj, pa je zato celo opravičen. Na tej črti ga jaz opravičujem in se ne borim proti njemu, temveč se moram boriti proti tistemu »zunanjemu faktorju«.

Druga logika je: ker obstojijo v Jugoslaviji centrifugalne sile, ki so po svoji naravi separatistične, je treba reševati Jugoslavijo in federacijo. Če se v centru ohranjajo centralistične pozicije, imam jaz potemtakem prav — v imenu socializma jih branim. (Seveda živi birokratično mišljenje

te vrste v prepričanju, da je edino poklicano braniti federacijo, ker obstojijo tendence centrifugalnih sil po republikah.)

Ali, na primer, modrovanje, ki je značilno v Srbiji (in ne samo v Srbiji): ker so Slovenci in Hrvati bolj razviti kakor mi, ker so nas »prinesli okoli« pri dosednji graditvi, to pa so delali iz nacionalističnih pobud, imamo zdaj mi pravico, da »prinesemo okoli« druge narode. Ker so oni drugi nacionalisti, imamo tudi mi pravico to biti. To je udomačeno birokratično geslo nacionalizma v Srbiji.

In tako prihaja do zanimivih situacij: vsak nacionalizem nastopa v imenu svojega naroda in se pred kom rešuje — eni zato, ker »zaostajajo« v razvoju, drugi zato, ker se »ne razvijajo hitro«, tretji zato, ker se zaradi nerazvitih ne morejo normalno hitreje razvijati. Pred kom vsi ti skupaj branijo »svoj narod«? Nekateri pa pretiravajo in govorijo, kako da rešujejo federacijo — skupnost narodov, vendar pred kom?

Očitno gre za to, da ostanki etatizma in birokratizma rešujejo sebe, svoje pozicije, rešujejo ostanke administrativno-etatističnega centralizma — zato nastopajo v imenu »svojega naroda« ali v imenu »federacije«. Toda pred kom rešujejo sami sebe? Pred silo samoupravljanja in neposredno demokracijo.

Vendar pa, kakor je to sicer znano v družbenih gibanjih, birokratizem meni, da on ni tisti, ki zgublja pozicije, temveč da je to cela družba (narod, federacija), ki jo je včeraj predstavljal sam. Zri obrambi svojih pozicij se sile birokratizma borijo tudi med seboj. Kolikor bolj se na temelju samoupravljanja razvija politično demokratično življenje, toliko bolj prihajajo do izraza tudi spopadi takšnih nacionalizmov. Zaradi tega se na prvi pogled zdi, da se krepijo. Tisti, ki se zdaj — z nacionalističnih pozicij — med seboj spopadejo in borijo, odvrtaajo pozornost delovnega človeka od pglavitnih problemov, problemov samoupravljanja in neposredne demokracije, k »svojim skrbem«. Tako po malem zmedejo akcijo delovnih ljudi. V tem je nevarnost več, ki tiči v nacionalizmu.

Ali nadaljnji prodor samoupravljanja in neposredne demokracije ogroža narode in njihove pravice? Očitno ne. Nasprotno. Zaradi česa torej nacionalizem nastopa, kot da je treba »reševati svoj narod«? Ali nadaljnji razvoj samoupravljanja in neposredne demokracije ogroža federacijo kot skupnost enakopravnih narodov? Očitno ne. Samo nove družbenozgodovinske temelje in pogoje ustvarja, ki so lahko dosti trajnejša, širša, bolj demokratična podlaga za uresničevanje skupnega življenja narodov in narodnosti. Obramba birokratičnih pozicij je očitno vir navidezne krepitve nacionalizma.

Napredne sile, nosilci samoupravljanja imajo to nalogo, da v nadaljnji demokratizaciji pride tudi do drugačnih odnosov v strukturi federacije v ekonomskem, političnem, kulturnem in družbenem dogajanju nasploh. Zato je potrebna na eni strani mirna razprava, na drugi pa boj proti infiltraciji nacionalizma v te razprave. Cela vrsta družbenih organizacij bi morala spremeniti strukturo. Socialistična zveza je nastopila s tezami o tem. V teh razpravah se postavlja tudi vprašanje strukture organov s stališča položaja republik in narodov. Razprave o Socialistični zvezi sami bodo v zvezi s statutom prav tako postavile ta vprašanja. Mnoga področja — področje kulture, prosvete, informacij, znanosti — prav tako zahtevajo razpravo s tega stališča. Pred razpravami in spremembami ni treba bežati (zato, ker so to menda »občutljiva vprašanja«). Problemi so tu in ne smemo dovoliti, da se nakopičijo, ker je to politično

škodljivo. Vendar pa je treba o vseh teh vprašanih mirno razpravljati, boreč se proti nacionalizmu vseh vrst.

Samoupravljanje in neposredna demokracija sta univerzalna in odprta družbenoekonomska in politična odnosa. Družbena skupnost, kakor tudi skupnost narodov, ki raste iz nje, je prav tako univerzalne narave. To je tudi smisel določila ustave, ki govori o SFRJ kot o odprti skupnosti. V zvezi s tem je nacionalizem lahko ovira pri nadaljnjem razvoju tistih odnosov, ki so temelj celotne mednarodne dejavnosti SFRJ, zveže komunistov, socialistične zveze in drugih.

Ugotovili smo, da nacionalizem raste na tleh etatičnih proizvodnih odnosov in da se razvija v procesu družbenopolitičnega boja med samoupravljanjem in neposredno demokracijo ter etatizmom, birokratizmom in njunimi zavezniki. Iz tega sledi formalno-logični sklep, da bo nacionalizem izginjal v tolikšni meri, v kolikršni bosta samoupravljanje in neposredna demokracija zmagovala, pa se zaradi tega ni treba boriti proti nacionalizmu kot takem. V širših družbenozgodovinskih okvirih je to morda videti pravilno. Vendar se je v aktualnem političnem boju treba boriti proti nacionalizmu vseh vrst ravno zato, ker je nacionalizem pravzaprav maskirani birokratizem, ker je nacionalizem danes najboljše zavezištvo tistih političnih sil, ki se upirajo samoupravljanju in neposredni demokratizaciji, zato je *zmaga nad nacionalizmom hkrati tudi zmaga nad birokratizmom in njegovimi zavezniki.*

Za komuniste, marksiste mora veljati tale logika: *nacionalizem pomeni prehod na tuje razredne pozicije.* Potemtakem ni treba gledati čez plot, temveč rajši v svojo hišo. Ne se boriti torej proti nacionalizmu zunaj svojega naroda, temveč v svojem lastnem narodu. Kakršno koli opravičilo bi našli, nasprotno delovanje bi bilo pravzaprav nacionalistična pozicija, ne pa marksistična. V tem smislu je vsak nacionalizem nevaren, ker vsak pomeni zapuščanje razrednih, marksističnih pozicij. To velja tako za sile v federaciji kakor za sile v republiki.

Po mojem mnenju mora biti marksist v primeru, da opazi, da se v drugem narodu, s katerim zaradi določenih zgodovinskih pogojev njegov narod živi v skupnosti, krepi nacionalizem, budnejši in bolj borben proti nacionalizmu v svojem narodu, proti svojemu lastnemu nacionalizmu, ker bo sicer »moj« nacionalizem izkoristil ta položaj v boju proti revolucionarno-demokratskim silam znotraj mojega lastnega naroda. S tem hkrati učinkovito pomaga avantgardnim, demokratično-revolucionarnim silam drugih narodov v boju proti nacionalistični reakciji. Tudi 1941. leta smo šli s takim stališčem v revolucijo in vstajo. V tem je tudi temelj uspeha. Tedaj je bil v partiji ne samo potolčen, temveč tudi moralno diskvalificiran vsakršen nacionalizem. V zadnjem času pa v zvezi z etizmom in birokratizmom poskuša doseči nekakšno revalorizacijo.

Še nekaj bi povedal o nacionalizmu in njegovih ideoloških oblikah v Srbiji, pri nas komunistih v Srbiji. Predvsem obstaja zabloda okoli jugoslovanstva. Beseda jugoslovanstvo vsebuje najmanj tri bistvene stvari. Ena je pripadnost določeni državi — SFRJ, druga je, kadar je govor o jugoslovanski socialistični skupnosti, to je socialistični skupnosti narodov Jugoslavije, glede na to, da na primer Šiptarji in Madžari niso Slovani. Tretja je etično-nacionalistična vsebina, ki ima svoje korenine še v prejšnjem stoletju in obstaja še danes. V razmerah, ko se je pojavila, je imela zgodovinsko napredno nacionalno politično vsebino. Danes, v razviti socialistični družbi, v razviti in svobodni skupnosti narodov in narodnosti

Jugoslavije, lahko ima in tudi ima popolnoma drug pomen. Ker je to zamotana snov, zahteva podrobnejšo obdelavo, česar pa jaz tukaj ne morem storiti. Zato bi samo opozoril, da je danes zelo pomembno videti tudi tisto konservativno, nacionalistično in celo reakcionarno, kar lahko vsebuje in kar v določenih stvareh tudi vsebuje takšno ali drugačno jugoslovanstvo.

Vzemimo na primer tale dogodek: v neki razpravi zgodovinarjev je neki slovenski zgodovinar želel govoriti v francoščini, češ da se lažje izraža v tem jeziku kot pa srbsčini. Nekateri srbski zgodovinarji, komunisti so se začudili in vprašali: kako to, da zna ta človek bolje francosko kot pa srbsko? Pri tem pa mnogi med njimi sploh ne znajo slovensko, niti jim ne pride na misel, da bi se slovenščine učili.

V razpravah se je pokazalo, da si nekateri komunisti nadaljnji razvoj naše družbe zamišljajo takole: narodi kot ostanek starega bodo preseženi in ustvarila se bo »Jugoslavija«, »jugoslovanska družba«, »jugoslovanski občutek«, »Jugoslovan«. Na vprašanje, kateri jezik bodo govorili ti »Jugoslovani«, se pokaže, da mislijo ali celo ne mislijo, temveč je to samo po sebi umevno kot stvar, o kateri ni potrebno razpravljati — da bodo govorili srbohrvaški jezik. In zakaj? Očitno je za takim jugoslovanstvom ideja o asimilaciji kultur malih narodov v večje. Kaj pa je to in kakšno zvezo ima to z marksizmom?

V Srbiji je precej razširjeno stališče, ki se posebno pojavlja pri mladih generacijah (to živi tudi v drugih republikah in narodih), da bo nacionalizem, ki se širi zadnja leta v Jugoslaviji, odpravljen s tem, da se bo ustvarilo nekaj nad posameznimi nacionalizmi in nacionalnimi čustvi, nad nacionalnimi kulturami, neke vrste jugoslovansko čustvo, neka jugoslovanska kultura. To je največkrat dobronamerna in poštena reakcija na nacionalizem, vendar pa je to politična iluzija, ki pelje v zablodo. V tem se prav tako skriva nemarksistično obravnavanje tega vprašanja.

Nacionalizem bo zginil tako, da se bodo razni nacionalizmi integrirali v nekaj »več« že s tem, da bo nacionalizem potolčen znotraj vsakega naroda, ker se bo v boju z nacionalizmom znotraj vsakega naroda razvila *njegova kultura* kot socialistična, antinacionalistična itd. To nikakor ne izključuje družbene dejavnosti, ki pomeni bolje komuniciranje vseh narodov, spoznavanje njihovih dosežkov itd. Toda takšna dejavnost mora biti vedno prostovoljna, vedno stvar samega naroda. Kaj prevzeti od kulturnih dosežkov drugih narodov kot potrebno za svoj lastni razvoj, mora biti odločitev pripadnikov vsakega naroda, ne pa vsiljeno, celo kadar gre za najplemenitejše namene. Vsakršno drugačno ravnanje ne prinese drugega kot to, da vzbudi najprej odpor ljudi teh narodov, nato pa povroči krepitev nacionalizma, infiltracijo nacionalizma.

Kako se nacionalistično in birokratično povezujeta v zavezništvo, je najbolje videti na področju gospodarstva. To ne pomeni, da na drugih področjih tega ni, temveč da je na področju gospodarstva to povezovanje najjasnejše. Seveda nismo za to imuni niti mi v Srbiji. Nacionalistično-birokratično ideologijo vsebuje tudi parola o »zaostajanju Srbije«. Ustrezno geslo živi tudi v nekaterih drugih republikah, vendar je to stvar komunistov teh narodov.

Na stališča o zaostajanju se navezujejo tudi druga stališča, kot na primer: zdaj je napočil čas, »da gre Srbija naprej«; ko bomo zgradili Džerdap, proge in druge ključne objekte, bomo pomerili svoje sile s

tistimi, ki so »nam pobegnili« itd. Takrat bomo videli, kdo je kaj in koliko je vreden.

Namesto v temelju delovnega tekmovanja, ki bi moralo obstajati v naši skupnosti, je to čisto nacionalistično gledanje. In ni samo to. To je odskočna deska za argumentiranje in »prepričevanje« za predloge ekonomske politike, ki je lahko nasprotna politiki reforme. To je linija velikih ključnih objektov, ki baje peljejo k hitrejšemu razvoju. Vendar pa bo Srbija v resnici zaostala, če bo šla po tej poti.

Najhitreje se bo razvila tista republika, v kateri se bo do konca in dosledno izvajala politika, ki jo je načrtal VIII. kongres ZKJ in ki se uresničuje z reformo in drugimi dejanji. Za to pa je potrebno, da se osvobode notranje sile v delovnih organizacijah, da se z obstoječimi delovnimi organizacijami zgradi najproduktivnejša industrija in zagotovijo boljši odnosi za delitev dohodka po rezultatih dela ter na tem temelju razvije učinkovitost pri delu in poslovanju na celi družbeni lestvici. Iz te perspektive je treba gledati na velike objekte in celo na probleme barske proge. To je gospodarski problem in proga mora biti zgrajena, vendar morajo biti ta in vsi drugi veliki objekti podrejeni ekonomski politiki, ki pelje v intenzivno ekonomsko gospodarjenje in ki bo obstoječi potencial pripeljala do takega gospodarjenja.

Za birokratizem je nasploh značilno, da vse pojme in kategorije mišljenja zreducira na naravne objekte ali na norme. To je dekadenca v sferi mišljenja. V tem pogledu birokratizem in problem nacionalnega veže na neki konkreten objekt, progo, centralo, pač na neki gospodarski objekt in na tem gradi svojo nacionalistično ideologijo. Seveda ima sodobna nacionalistična ideologija tudi druge, »višje« oblike delovanja — vsebovane v filozofiji in poeziji. V Srbiji je to tista filozofija (in poezija), ki postaja temelj za »vračanje k tradiciji«, ki hoče sodobnemu nacionalizmu najti ideološki (filozofsko, znanstveno, umetniško) temelj v daljnji preteklosti, da bi ga v njej in s pomočjo nje čimbolj okrepila — ker v sodobnih tokovih političnega in kulturnega boja vse bolj izgublja bitko. Hkrati pa je to tudi poskus, da bi se nacionalizem in pravoslavna vera med seboj povezala in da bi jima dali nov, sodoben ideološki (znanstveno filozofski in *umetniško-poetični*) temelj ter da bi skozi to poskušali revalorizirati tisto, kar je bilo potolčeno v dosedanjih revolucionarnih preobrazbah.

Postavili ste tudi neka vprašanja, ki vsebujejo določeno bojazen, da bo v zvezi s »krepitvijo nacionalnega« v naših odnosih, s krepitvijo funkcij raznih organov republik prišlo do slabljenja skupnih čustev jugoslovanskega socialističnega patriotizma. Takšno mišljenje obstaja, vendar je v temelju napačno.

Če z jugoslovanskim socialističnim patriotizmom razumemo občutek in zavest o pripadnosti socialistični skupnosti narodov in narodnosti Jugoslavije, zavest o njeni socialistični vsebini in ponos nanjo, na demokratično vsebino njenega življenja, na enakopravni in demokratični odnos med narodi v njej — potem bo tak razvoj, ki nosi v sebi krepitev samoupravljanja in neposredne demokracije, samo krepil to zavest in ta občutek.

Komunisti in vse socialistične sile morajo to zavest in ta občutek razvijati. Izraz jugoslovanski socialistični patriotizem ni dovolj jasen zaradi izraza »jugoslovanski«, ki je, kakor smo prej videli, nedoločen. Pravo vsebino tako socialističnega kakor patriotskega popolneje zajemajo

s temile besedami: socialistični patriotizem narodov in narodnosti Jugoslavije — čeprav je to za komuniciranje neprimerno. Prav tako je treba videti, ali beseda patriotizem zadostuje in ali ustrezno označuje tisto vsebino, ki jo mi razumemo, ko rečemo: socialistični patriotizem. Pogosto uporabljajo termin — jugoslovanski narodi, čeprav tega v revoluciji nismo nikdar uporabljali. Ne obstajajo »jugoslovanski narodi«, temveč »narodi Jugoslavije« oziroma natančneje »narodi in narodnosti Jugoslavije«.

Zelo pomembno je, da se marksisti pravilno orientirajo, kar se tiče vprašanj odnosov razrednega, nacionalnega in internacionalnega. Kadar rečemo: komunisti so del naroda — je to popolnoma razumljivo in o tem je razprava odveč. Vprašanje je, kateri, kakšen del naroda so komunisti; v tistem najbolj naprednem delu naroda so, ki je nepretrgano nasprotnik nacionalizma: tako nacionalizma malomeščanskega izvora kakor racionalizma birokratičnega izvora in tudi sklenjenosti, zveze med njima.

Pogosto je slišati, da je čutiti okrepitev nacionalizma ali vidnejše izražanje nacionalizma, da prihaja danes bolj do izraza z Zvezi komunistov kot prej, da pa delovni ljudje s tem niso obremenjeni. To je res in dokazuje, da so korenine nacionalizma v etatizmu in birokratizmu, povezanim z malomeščanskim okoljem in zavestjo.

Zato je treba biti tudi zaskrbljen, ker se birokratizem poskuša obdržati ravno s pomočjo nacionalizma. Največja sila, ki se danes lahko upira razvoju samoupravljanja in neposredne demokracije, je ravno to zavezništvo birokracije in malomeščanščine, birokratičnega nacionalizma in malomeščanskega nacionalizma. Zaradi tega je boj proti temu zavezništvu in zvezi ena najpomembnejših nalog pri razvoju samoupravljanja in neposredne demokracije.

Zgodovina političnih doktrin¹

Pri prebiranju tega zajetnega dela, ki obsega dve knjigi, se samo po sebi najprej zastavi uvodno vprašanje: ali je mogoče v zgodovino političnih doktrin vnašati politično misel tistih zgodovinskih obdobj, ko je bila ta misel tako vsestransko prepletena s prvinami morale, etike in religije, da je ni mogoče obravnavati kot samostojno in diferencirano obliko človekovih znanstvenih prizadevanj? Za antični svet je bilo značilno poistovetenje javne in zasebne dejavnosti svobodnega človeka, kar je na neki način politično misel podrejalo etiki in morali. Srednjeveški miselnosti pa je imanentno pojmovanje, da oblast in suverenost izhajata iz božje volje, kar pomeni, da ne more biti avtentičnih političnih odnosov, ker so ti vselej zgolj razčlenitev širšega odnosa med človekom in bogom. Srednjeveška religiozna družba si dejansko sploh ni mogla zamisliti političnega odnosa, ne da bi ga obdoločila s teološko formo. Zato antična in srednjeveška politična misel niti nista mogli pretrasti v znanstvene doktrine. Politična znanost kot samostojna ter od religije, morale in filozofije diferencirana znanost se je mogla

¹ Historija političkih doktrina I, Antika, srednji i novi vijek, str. 382; II, Socijalizam, str. 417; Naprijed, Zagreb 1970.

prikazi, recenzije

P

oblikovati šele v okoliščinah liberalističnega individualizma meščanske družbe, za katero je značilno, da razločuje med civilno in politično sfero človekovega življenja. Šele popolna individualizacija in vsestranska privatizacija življenja sta odkrili posebno, izključno javno sfero, ki je nič več ne zastirajo niti privilegiji človekovega socialnega statusa, kot v srednjem veku, niti privilegiji občega statusa svobodnih ljudi, kot v antiki. Šele v takih razmerah je postalo praktično možno teoretično oblikovati javno pravo in politične doktrine. *Njihov temeljni problem* — državo — so v antičnem svetu istovetili z družbo. Tudi politična misel srednjega veka je temeljila na enotnosti družbe in države. V meščanskem liberalizmu pa se sfera »politične države« izloči iz civilne družbe. To pa je ravno tisto, kar je lahko sprožilo proces oblikovanja samostojne politične znanosti oziroma takšnih ali drugačnih političnih doktrin. Ker je avtor v svojem delu zajel celotni zgodovinski razvoj od antike do sedanjega časa, bi bilo zato bržkone primerneje, ko bi nam to delo predstavil kot zgodovino politične misli, ne pa kot zgodovino političnih doktrin. To bi končno tudi ustrezalo avtorjevi oceni antične in srednjeveške politične misli, kakor izhaja iz njegove

sklepne besede ob koncu uvodnih študij, ki se nanašata na ti zgodovinski obdobji.

Drugo vprašanje je v zvezi z avtorjevim izvirnim deležem pri sestavi celotnega gradiva. Glede tega so pri tovrstnih delih v bistvu tri možnosti. So dela, ki so celovita izvirna raziskava zgodovine političnih doktrin; ta dela navadno vsebujejo poleg obče bibliografije še bolj ali manj popolno bibliografijo o posameznih političnih mislecih. Nasproti tem so dela, ki vsebujejo zgolj izbor tekstov in navadno niti ne nudijo bibliografskih podatkov. So pa tudi hrestomatije, ki poleg izbora tekstov vsebujejo večji ali manjši avtorjev izvirni prispevek v obliki splošnega uvoda v posamezna poglavja ali splošne pojasnitve posameznih doktrin ali celo posameznih avtorjev.² Obravnavano delo spada v to zadnjo vrsto in je torej izvirna komentirana hrestomatija zgodovine politične misli.

S tem smo hkrati že posegli v tretje vprašanje, ki se neposredno nanaša na metodološko zasnovu pri obravnavi neizčrpnega vira človekove politične misli. Glede tega se posamezna dela dokaj razlikujejo, čeprav je predmet raziskave v temelju isti. Metodološka zasnova obravnavanega dela pa je še posebno značilna in bi lahko rekli, da je celo izvirna. Prva knjiga obravnava antiko, srednji vek in novi vek, ne da bi posegala v politično misel socializma. Druga knjiga, ki je celo obsežnejša, pa obravnava izključno politično misel socializma.

² Po tem vrstnem redu omenjamo kot primere tale novejša dela: J. Touchard, *Historie des idées politiques*, Paris, 1967; J. Imbert, H. Morel, R. Dupuy, *La pensée politique des origines a nos jours*, Paris, 1969; U. Cerroni, *Il pensiero politico dalle origini ai nostri giorni*, Roma, 1967.

Vsa tri poglavja prve knjige vsebujejo najprej avtorjevo uvodno študijo, nato pa izbrane tekste najbolj značilnih predstavnikov obravnavanega obdobja. Pri obravnavi antičnega in srednjeveškega obdobja bržkone ni bilo večjih težav. Ko je avtor prizakal zgodovinski razpon antičnega obdobja, ki se giblje med polisom in kozmopolisom, med domovino in svetom, je poudaril prevladujoče ideje politične teorije polisa (človek kot družbeno bitje, pravičnost kot najvišja vrednota, skupnost kot *integrum* etično motivirane političnosti) in etiko moralne svobode, ki odpira perspektivno kulturne skupnosti človeštva, kar je značilno za miselnost kozmopolitizma. To poglavje vsebuje le izbrane tekste Platona in Aristotela. Pri kulturnozgodovinskem pregledu srednjeveškega obdobja je avtor poudaril tri prevladujoče teme tedanjega krščanskega pogleda na svet, in sicer idejo svobode (sv. Pavel), idejo greha (Avguštin) in idejo sreče (Tomaž Akvinski). Te ideje so spremljale zgodovino tega obdobja od ekumenskega evangelizma do političnega absolutizma fevdalnih imperijev; navdihovale so politično misel od krščanskega eshatološkega poudarka *civitatis Dei* do neodvisne politične *civitatis terrena*e. Tudi to poglavje vključuje le izbrane tekste dveh mislecev — Avguština in Tomaža Akvinskega. Nasploh lahko pri teh poglavjih opazimo neko nesorazmerje med dokaj izčrpnim in tehtno uvodno študijo in povzetimi izbranimi teksti, ki se omejujejo na zares najnujnejši izbor. Nekoliko širše zajeta hrestomatija bi morala upoštevati tudi nekatere najstarejše antične tekste (Heraklita, Demokrita itd.), nadalje Sokrata in bržkone tudi kakega predstavnika rimskega antičnega sveta (Cicerona, Seneko itd.); Pri srednjeveškem obdobju pa

vsaj še Danteja³ in Marsilija Padovanskega.

Pretežni del prve knjige je seveda namenjen meščanski politični misli. V tem okviru je avtor prispeval obširno uvodno študijo, ki vsebuje tudi njegov izvirni pogled na razvoj meščanskih političnih doktrin. Avtor razlikuje tri velike in bistvene etape v tem razvoju: etapo politične radikalizacije, etapo politične sistematizacije in etapo politične realizacije. Prva etapa, za katero je značilna uresničitev temeljnega cilja meščanskega razreda, to je osvojitve politične oblasti, obsega obdobje od renesanse do francoske revolucije. V njej se izražajo tri stopnje dozorevanja meščanske politične revolucije in ustreznih doktrin, to je načelo suverenosti vladarja (Machiavelli), načelo suverenosti države (Bodin) in načelo suverenosti naroda (Rousseau). Za drugo etapo, ki zajema porevolucijsko obdobje z vsemi njegovimi družbenimi in političnimi pretresi (cesarstvo, restavracija, 1848 leto, drugo cesarstvo in pariška komuna), je značilna zahteva po sistematizaciji politične oblasti, kar je bil tedanji temeljni interes meščanskega razreda. Ta interes so formulirale doktrine, ki izražajo: načelo politične tradicije (Burke), načelo politične konstitucije (Hegel) in načelo politične ordinacije (Comte). Tretja etapa pa pomeni pripravo, dozorevanje in stabilizacijo imperializma s političnimi doktrinami, ki izražajo: novo opredelitev države (von Treitschke), nov

³ Seveda s tem ne trdimo, da bi avtor teh mislecev ne poznal, saj je sam napisal odlično delo o Dantejevi politični misli (Nerkez Smilagić: *Politička vizija Dantea Aligijerija*, Veselin Masleša, Sarajevo 1964). Čeprav pri izboru ne moremo izključiti subjektivnih meril, je gotovo pri takem izboru zmerom objektivna meja prostor, ki je na voljo. Ta meja je brez dvoma vplivala tudi na izbor tekstov iz drugih razdobij.

položaj države (Mussolini) in novo dejavnost države (Hitler). Tako se meščanske politične doktrine — po avtorjevem mnenju — razvijajo v prostoru dialektike od načela svobode do načela suženjstva, od zahteve po političnih pogojih za neoviran razvoj svobodnega individualizma do popolne podrejenosti vsemogočni državi. Izbrane tekste, ki se nanašajo na meščansko politično misel, je avtor — glede na omenjene tri etape v razvoju te misli — porazdelil v okvir ustreznih teorij, in sicer teorije državnega imperializma. Kot predstavniki prve teorije so zastopani Machiavelli, Hobbes, Locke, Montesquieu, Rousseau, Bentham, J. St. Mill, Bryce in Dewey; drugo teorijo predstavljajo Burke, De Maistre, Hegel, Comte, Constant, Tocqueville, Maritain in Hayek; tretjo pa von Treitschke, Mosca, Mussolini in Hitler.

Taka metodološka zasnova razvojne poti od liberalizma do totalitarizma je morda videti nekoliko nenavadna, saj se v marsičem oddaljuje od tradicionalnih opredelitev posameznih doktrin in širših teorij v zgodovini meščanske politične misli. Ta posebnost pa postane razumljiva spričo dejstva, da je avtor politično misel socializma, ki se je razvijala v okviru meščanske države in kapitalističnega sistema, izločil iz konteksta celovite politične misli meščanskega obdobja in jo posebej obravnaval od njenih utopističnih začetkov do modernih konceptov delavske demokracije. Nimamo posebnih pomislekov do take nikakor ne nesporne, a vsekakor izvirne zasnove dela; želeli pa bi nekoliko širši izbor tekstov s področja meščanske politične misli. Nedvomno bi politični misleci, kakršni so npr. Grozjus, Spinoza, Leibnitz, Kant itd., pa tudi Laski, Croce itd., zaslužili, da bi jih na kratko predstavili v tovrstni hrestomati. Isto velja glede moderne so-

cialne doktrine katoliške cerkve s krajšimi povzetki iz nekaterih enciklik.

Druga knjiga obravnavanega dela je v celoti namenjena zgodovini politične misli socializma. Temeljita in obširna uvodna študija (171 strani), ki pretežno neposredno izhaja iz del obravnavanih političnih mislecev, je nedvomno avtorjev najbolj tehtni prispevek v celotnem delu. Uvodno študijo o politični misli socializma je avtor zasnoval smotrno in utemeljeno; porazdelil jo je na tri poglavja, ki obravnavajo zgodovinsko raziskavo ideje socializma s stališča treh temeljnih kotov: socializma kot kritike političnih kotov: socializma kot kritike politične emancipacije, socializma kot politične družbe in socializma kot delavske demokracije. Za vsako od teh smeri je avtor razčlenil politično doktrino njenih poglobitvenih predstavnikov. V prvem poglavju je obravnaval Saint-Simona, Bakunina in Marxa. Izhajal je iz ugotovitve, da je izhodišče za kritiko politične emancipacije pri utopičnem socializmu — družba, pri anarhizmu — posameznik, medtem ko je Marx uveljavil višjo sintezo človeške družbe. Marxova misel je kritika meščanskega sveta, prežemajo pa jo tile negativni vidiki: odtujeno delo (kritika politične ekonomije), odtujeni duh (kritika filozofije) in odtujena skupnost (kritika politične emancipacije). Hkrati pa ta misel vsebuje pozitivni vidik objektivno nujne razvojne težnje sodobne družbe, ki vključuje tele momente: revolucijo, prehodno obdobje, komunizem. Na tej podlagi temelji uspeli avtorjev prikaz Marxove celovite politične misli.

Poglavje o socializmu kot politični družbi vsebuje prikaz političnih doktrin Bernsteina (socializem kot politični sistem demokracije), Lenina (socializem kot politični sistem oligarhije) in Stalina (so-

cializem kot politični sistem diktature). Avtor je poudaril tri bistvene elemente Bernsteinove doktrine: pozitivizem kot metodologijo, revizionizem kot teorijo in reformizem kot politiko. Obširnejši prikaz Leninove politične doktrine je avtor sklenil z ugotovitvijo, da je leninizem v bistvu instrumentalno-politična koncepcija Marxove misli, in to na vseh ravneh, zakaj teoretično-metodološko izraža fatalistično določenost družbenega razvoja v socializem kot »naravno-zgodovinski« proces in je zato razredni boj zanjo tisto, kar je »poglavitvo v Marxovem nauku«; politično-aktivistično pomeni poklicno, bojevniško in zarotniško partijo kot elito zavesti in volje proletarskega gibanja; v revolucionarni razsežnosti pa temelji na diktaturi proletariata kot »bistvu komunizma«. Stalinizem pa je avtor poistovetil z etatizmom in partitokracijo kot obliko in sredstvom osebne diktature.

V razmišljanja o socializmu kot delavski demokraciji je avtor vnesel prikaz političnih doktrin Korsch, De Leona in Gramscija. Glede na svoje osrednje koncepte industrijske demokracije oziroma industrijskega unionizma oziroma delavskih svetov in hegemonije delavskega razreda te doktrine socializem predstavljajo kot družbeni sistem industrijske demokracije proletariata, kot ekonomski sistem industrijskega unionizma, kot kulturni sistem hegemonije delavskega razreda.

Izbor tekstov politične misli socializma je avtor razporedil po nekoliko bolj razčlenjenih kriterijih, ki niti niso docela v skladu s tistimi, ki jih vsebuje uvodna študija. V okviru kritike politične emancipacije so predstavniki utopične kritike — Morus, Saint-Simon, Babeuf in Blanqui; kritike romantičkov — Proudhon in Bakunin, znanstvene kritike — Marx. Misel o so-

cializmu kot politični družbi predstavljajo: državni socializem — Blanc in Lassalle; liberalistični koncept — Kautsky, Bernstein, Jaurés Sidney in Beatrice Webb ter MacDonald; levo smer socialne demokracije — Rosa Luxemburg, O. Bauer in M. Adler; politično teorijo diktature proletariata — Stalin in Mao Ce-Tung. Predstavniki ideje socializma kot delavske demokracije pa so Korsch, Sorel, De Leon, Cole in Gramsci.

Če hočemo ob koncu izraziti splošno oceno Smailagičevega dela, moramo posebej poudariti, da je tako delo nedvomno zahtevalo veliko znanja, velikanski trud in dolgotrajne priprave. Ne glede na kritične pripombe, na katere smo tu in tam opozorili, in ne glede na to, da bi morebitna širša razprava bržkone opozorila na nekatera sporna vsebinska stališča, lahko avtorjevo delo uvrstimo med tehtne dosežke naše politične znanosti, ki ne le, da to znanost teoretično bogati, marveč je tudi pomembna praktična pridobitev za vse tiste, ki jih — iz kakršnekoli pobude — zanima zgodovina človekove politične misli.

A. ŽUN

Zgodovina revolucij XX. stoletja

Tako je zdaj storjeno to veliko dejanje slovenskega založništva — izšlo so vse štiri knjige, torej popolna

izdaja Zgodovine svetovnih revolucij XX. stoletja.

Izdala jih je založba Komunist v Ljubljani in sicer po italijanski založbi Editori Riunuti. (Rim, 1966). Delo obsega deset večjih delov, med njimi je najboljše najpač tisti, ki je namenjen ruski revoluciji; zgodovino je napisalo enajst avtorjev, uglednih in tudi pri nas že znanih strokovnjakov, inštitutov in zgodovinskih arhivov.

Gre za prvi poskus sistematičnega povezanega prikaza revolucij, ki so pretresle in preoblikovale svet in so že same na sebi zgodovina štirideset ali petdesetih let tega stoletja. Nedvomno gre za temeljno delo, ni mu mogoče odrekati ne pomembnosti ne potrebnosti, priznati mu gre zgodovinsko preverjeno natančnost in širšo družbeno razgledanost, ukoreninjenost v marksistični misli in poznavanje zakonitosti družbenega razvoja in preobrazbe človeštva. To je zgodovina komaj pretekla, a v mnogih primerih še trajajoče revolucije, zgodovina, ki živi kot živ spomin in bolečina. Zato je nemara v tej zgodovini, v njenem stilu in duhu nekakšen pripovedniški zanos, nekakšen širok epski zamah, ki v sicer klasično opisno zgodovinsko metodo vnaša živ, prepričljiv, zato zelo berljiv način — nekakšna dokumentarno-feljtonsko-romaneskna zgodovina. In to še zdaleč ni očitek: morda je mogoče najti posamezne zgodovinske nečnosti ali tudi nesprejemljiva stališča, toda vrednost dela temelji predvsem v dveh točkah: v poznavanju in spoštovanju zgodovinskih dogodkov in virov in v angažiranem, izredno človeško toplem odnosu do teh dogodkov. In še nekaj: pravzaprav ne gre samo za zgodovino, vsaj ne v klasičnem pomenu. To je v bistvu onemogočila že tema — o revolucijah ni mogoče pisati zgolj zgodovinsko — ampak gre bolj za družbeno

— gospodarsko-kulturno zgodovino prevratnega časa — z ves čas navzočim spoznanjem, da je to proces, ki bolj ali manj neposredno sega globoko v naš čas, vsepovsod, brez izjeme. Revolucije, posebno zmagovite, postanejo kmalu mitična snov. Nekaj tega je tudi v tej zgodovini; vendar ne na škodo objektivnih in realnih ocen dogodkov in ljudi, temveč bolj po stilni, pripovedniški plati — jezik je kdaj pa kdaj himnično privzdignjen, vzneseno očaran, bi lahko rekli.

Zdi se, da bi lahko bila Zgodovina revolucij posebna vrednota za mlade in mlajše, tiste, ki niso živeli v času ruske, kitajske in drugih revolucij, »ki doživljajo« (se informirajo) vietnamsko in afriške revolucije. Za vse te so revolucije iz prve polovice stoletja vendarle zgodovina — predmet pouka in študija; ta knjiga pa lahko vzpostavi »nesholastični«, živi stik s preteklostjo, ki pravzaprav še traja.

K slovenski izdaji: izdajatelj se je najbrž zelo držal italijanske izdaje, ki je bila, kot vemo, uspešna. Poleg tega (ali prav zaradi tega) da je zelo lepa, bogata, na dobrem papirju, polna odličnih fotografij, je seveda draga. Razmeroma draga, zakaj na Slovenskem so že izšle tudi slabše in dražje knjige. (V »nagovoru« bralcu 'si uredništvo obeta, da bo knjiga naletela na najširši krog bralcev — in prav pri tej knjigi bi bilo dobro, da bi si jo lahko privoščil še kdo drug, ne samo tako imenovani snobi — ki si je verjetno ne bodo). — Kar pa se zdi precej bolj upanje kot pa resničnost. V cenejši obliki bi bila seveda knjiga siromašnejša — po videzu; po vsebini pa bi postala dostopnejša. Toda fotografije so dobre, avtentične in mnoge še neznanе, to je tudi res. In izdajatelj se je za tako izdajo zavestno odločil.

Prva knjiga Zgodovine revolucij XX. stoletja — Evropa I. — je v

celoti posvečena ruski revoluciji, pisec pa je Giuseppe Boffa. Zgodovina ruske revolucije se začne z njeno »generalno preizkušnjo« v letu 1905, z neizmernim izkoriščanjem in bedo, z vmesnimi porazi in zmagami, s Potjomkinom in agnijo carizma in preko vseh usodnih trenutkov in vojne od leta 1914 do 1918, ki še poglobi rusko krizo, pospeši dozorevanje revolucije. »Zakaj ravno v Rusiji?« »Ne zato, ker smo imeli več srca in manj kruha« (kakor pravi Ehrenburgov junak), ampak kakor pravi Lenin: sredi med razvitim zahodom in prebujajočim se vzhodom je lahko dala znak za začetek. Stavkajoči delavci, pobrateni kmetje, delavci in vojaki — vsi se odločajo za revolucijo. Kako je nastajala socialistična vsebina revolucije? Domoljubni zanos in omahovanje množic. Gospodarska in vojaška kriza ter razredni boj. Nasprotja med boljševiki in Lenin (veličasten, tudi zunaj mitov), Julijska kriza in Leninova odločitev, da mirna pot ni več mogoča. Država in revolucija«. Kako so iskali »močno osebnost« — Kornilo. Zraven pa kmetje, kmečki sovjeti, kmečka vojna, lakota, hude zime. In potem usodni dnevi: kongres sovjetov, zavzetje dvorca, Aurora, pa boljševiki na vladi — pa dekreti in že kriza med boljševiki. Pa kmečki kongres in zmagoviti pohod revolucije — tudi na prestolnico. Razpustitev ustavodajne skupščine. Mir v Brestu — Lenin, Trocki in Buharin. Premirje in Leninov načrt: »Račun in kontrola«. Gospodarska diktatura, nato pa nacionalna vprašanja in — državljanska vojna. Poseben poudarek pa seveda gre dogodkom med februarjem 1917 in junijem 1918 — čas odločitve. Socializem in teoretične zamisli je postal konkretno uporabljena družbena ureditev, uresničena politična smer — način življenja v neki deželi.

Druga knjiga: Evropa II. Obravnavane so: Nemška revolucija (Pisec: Enzo Colotti) — kriza Viljemovega cesarstva, reševanje z reformami in prvi novemberski dnevi, ki so sicer prinesli novo republiko, pa tudi že njeno razcepitev — socialne demokrate, potem pa še prave kontrarevolucionarje. Liki velikih nemških revolucionarjev, bavarska revolucija in Spartakova zveza. »Krvavi božič«, toda rojstvo komunistične stranke. Kmalu pa je bila poražena še bavarska revolucija. Poseben poudarek je seveda na razrednem boju v Nemčiji. *Madžarska revolucija* (Enzo Santarelli): madžarska komunna, revolucija »jesenskih vrtic«, odnosi in nasprotja med komunistično stranko in socialno demokracijo: Bela Kun, G. Lukacs itd. In stotrideset dni komune. Zmaga komunističnih programskih tez. Nato pa poraz sovjetske republike. Začel se je beli teror, ostala je revolucionarna dediščina. Madžarski dogodki so bili pomembni, toda madžarsko revolucionarno žarišče je bilo osamljeno. *Španska državljanska vojna*, (Manuel Tunon de Lara) je v tej knjigi najobsežneje obravnavana. Španija kot izjema — geografsko blizu zahodni Evropi, ekonomsko in družbeno pa mnogo bliže nerazvitim in polkolonialnim deželam. Bila je prepolna vzrokov za družbeno revolucijo — revolucionarne kmečke množice, uporni proletariat in razmeroma razgibana buržoazija (zlasti v Kataloniji in baskovskih pokrajinah) so postali zavezniki. Španija ni bila v svetovni vojni, vladala je moč anarhizma in mir Prima de Rivere. Toda zdaj po ruski revoluciji je bila tudi španska mogoča. Monarhija je padla, v boju proti fašizmu pa je Španija spet stopila v okvir evropske politike. Upor proti generalom je bil pravzaprav španska revolucija. Španska republika je zgubila lastnosti radikalno-liberalnega režima iz leta

1931 — postala je revolucionarna ljudska demokracija. Strast in ponos v tej španski revoluciji in vzvišena (nemara) vizija prihodnosti. *Jugoslovanska revolucija* (Mario Pacor): se začne s 25. marcem 1941 in konča z osvoboditvijo. V skrčenem obsegu verno spremlja vse najusodnejše etape našega revolucionarnega boja in nastajanje socialistične Jugoslavije.

Tretja knjiga: Amerika in Afrika. Mehiška revolucija: (Sergio de Santis): sodi v prvi val revolucij XX. stoletja — leto 1910 — in je še en primer, da te revolucije niso nastajale v industrijsko razvitih deželah. Mehiška revolucija je nastala predvsem kot posledica skrajno neurejenega agrarnega vprašanja, zaradi skrajnega izkoriščanja (veleposestniki in kmetje) zaradi diktature Porfiria Diaza in njegovih spletk. Tako imenovanemu porfirističnemu »kontinuitizmu« se je uprl mlad intelektualec s podeželja, Francisco Madero, in prvi upor je uspel. Boj mehiškega ljudstva zaznamuje herojska, že legendarna imena: Pancho Villa, Emiliano Zapata in Pascualo Orosco z njihovim zanosom, nesoglasji in spletkami. Maderistično gibanje je propadlo, boj so nadaljevali Zapata in drugi. Leto 1914 je prineslo zmago konstitucionalistov, torej konec starega režima, toda tudi začetek boja med revolucionarnimi strankami. Mehiško revolucijo knjiga obravnava od leta 1964, toda to je — konservativen korak nazaj. *Kubanska revolucija* (Severio Tutino): to je zgodovina »večne kolonije«, ki pa je že leta 1925 ustanovila komunistično partijo in kjer je bil leta 1930 velik generalni štrajk. Toda prva revolucija je obdobje novejših zgodovine — ves čas vezano na ime in življenjsko pot Fidela Castra in ves čas izražajoče prepričanje, da »revolucionarno ljudstvo, ki je v resnici prišlo na oblast, doslej v zgodovini še nikoli

ni bilo premagano«. (F. Castro). *Revolucija v Afriki* (Romano Ledda) — svoboda in neodvisnost na afriškem kontinentu šele postajata stvarnost in sedanost. Zgodovina se torej še piše. Pisec v tem sklopu obravnava boje za neodvisnost severne Afrike — Maroko, Tunizijo, Egipt; posebej egiptovsko nacionalno revolucijo in Alžirijo ter boje za neodvisnost črne Afrike: Gana, Sudan, Gvineja, Nigerija, Tanzanija, Zambija, Narodna republika Kongo (Brazzaville), Južna Rodezija, portugalske kolonije, Mozambik, Palestina. To je pretresljiva zgodovina, ki kaže kako nastaja nov politični zemljevid nekega dela sveta, zgodovina, ki v svetovnih okvirih pomeni začetek upora zaslužjenih in izkoriščanih ljudstev proti njihovim osvajalcem, bednih množic proti njihovi revščini.

Četrta knjiga: Revolucije v Aziji — kitajska in vietnamska.

Kitajska revolucija (Enrica Collotti Pischel): je stoletje obsegajoč, zapleten proces, ves zakoreninjen v stari bogati zgodovini in tradiciji, veličastni, toda nazadnje zapisani propadu. V začetku stoletja ni bilo mogoče več odlagati rešitve tisočeri vprašanj, ki jih je vsa prejšnja zgodovina vztrajno in zvito odlagala — zakaj izbruhnil je napad kapitalističnih držav. Revolucija se je tedaj zares začela — kot osvoboditev in kot dokončen prelom s staro družbeno ureditvijo. Proces kitajske revolucije je mogoče primerjati samo še s francosko in rusko revolucijo — po pomembnosti preobrazb in po daljnosežnem vplivu — sicer pa je v marsičem zelo svojevrstna: konservativizem, miti, tradicije, nesposobnost za spremembe (»statičnost«), pomen kulture, značilna vloga intelektualcev, dolgotrajnost. Sicer pa znani slavni dogodki in imena — do ustanovitve nove Kitajske, ki je začetek boja z zaostalostjo in še trajajočo re-

volucijo, od zunaj pa grožnjo imperialističnega sveta.

Vietnamska revolucija (Jean Chesneaux — George Boudarel): leto 1930 je za francosko kolonijo Indokino leto ekonomske krize, ljudske vstaje nove vrste in sovjetov (ki pa so jih kmalu zatrli), pa tudi leto ustanovitve KP Vietnam. Leto, ko nastopi Ho Ši Minh. Prvo obdobje te zgodovine se konča z letom 1945 — v Hanoi vkorakajo oddelki ljudske vojske. Vietnam je razglašen za neodvisno in demokratsko republiko. Toda po šestnajstih mesecih te mlade republike sledi skoraj osem let neusmiljenih spopadov. Sicer pa lakota, beda, zaostalost — vse vietnamsko življenje se je dogajalo na vasi, tam pa se v osemdesetih letih kolonialne vlade ni zgodilo nič. Zdaj je odporiško gibanje zasidrano tudi v vaseh: »kmet in vojak imata skupno ljubezen — ribo in vodo«. Bitka s francosko krvjo in ameriškim denarjem je vedno tudi bitka za riž. Maja leta 1954 pade Dien Bien Fu — Francija je premagana, podpisani so ženevski sporazumi. Toda takoj nato je ustanovljen pakt SEATO in praktično v Vietnamu ni mogoče izvajati določil ženevskega sporazuma. Vse do avgusta 1964 — ko ameriški bombniki napadejo Demokratično republiko Vietnam. Potem pa sledijo stopnjevanja, Johnsonova zloglasna »ofenziva miru«, strupeni plini, napalm bombe, žrtve. Ta nedokončana revolucija se v knjigi konča leta 1967.

V šestdesetih letih XX. stoletja so revolucionarna vrenja v svetu še bolj zapletena kot v prejšnjih obdobjih — revolucije so vplivale na ves svet, del sveta so spremenile, večji del sveta pa so spremenile le delno. Preobrazba sveta se torej še ni končala.

N. BRGLEZ

Ločitev po italijansko

Razprava okoli sprejemanja zakona o razvezi je v lanskem letu krepko prispevala k razburkanju italijanske javnosti in političnega življenja v Italiji. Ker je dogajanje zaostriло vsa stara socialna in politična nasprotja, bi bilo vredno, da v tej zvezi posvetimo nekoliko več pozornosti stališčem in boju političnih strank ter vplivu Cerkve, polarizaciji javnega mnenja, sociološkimi in ekonomskimi dejavnikom, ki določajo mesto družini in ženski v strukturi italijanske družbe itd.

Dovolj ilustrativen je bil že sam potek sprejemanja zakona, saj se je akcija za uzakonitev razveze začela že leta 1965. Poslanska zbornica italijanskega parlamenta je na predlog poslancev Fortuna in Baslini izglasovala osnutek zakona šele konec leta 1969. Nato je predlog v oktobru lanskega leta prišel pred senat, kjer se je vnel oster boj z nasprotniki razveze, desnico in krščansko demokracijo, ki se je zato celo razšla s svojimi partnerji iz koalicije levega centra. Osnutek so v senatu sicer izglasovali, vendar pa v tako spremenjeni obliki, da je moral ponovno pred poslansko zbornico. Ta ga je končno po maratonskem zasedanju sprejela 1. decembra 1970. Demokristijani so menda s tem doživeli svoj najtežji poraz po letu 1947.

Sprejeti zakon je brez dvoma kompromis, saj niti nasprotniki niti

zagovorniki razveze niso niti vsega dobili niti vsega zgubili. Italija je dobila neke vrste »malo razvezo«, ki nudi manjše možnosti, kot pa so na razpolago celo v nekaterih drugih katoliških deželah. Za zdaj je pre zgodaj napovedovati, kakšne praktične posledice bo imel zakon, vendar pa je po mnenju ocenjevalcev število Italijanov, ki čakajo na razvezo izredno veliko. Vprašamo se torej lahko, kako bo s stabilnostjo italijanskega zakona v prihodnje, ko ne bo več zavarovan z absolutno nemožnostjo razveze.¹

Nasprotniki razveze pa, kot je videti, še niso popustili. Predvsem zavija zakon v negotovost reakcija Vatikana, saj je sam papež izrazil svojo prizadetost. Sprejem zakona je načel tudi vprašanje odnosov med italijansko državo in Vatikanom, saj ta zakon krši konkordat. Že dan po sprejemu zakona pa se je pojavil poziv za zbiranje 50.000 podpisov, kolikor jih je potrebno, da o sprejetem zakonu razpišejo referendum, ki bi odločil o njegovi usodi (razveljavitvi ali nadaljnji veljavnosti). Referendum je rds predvidela italijanska ustava iz leta 1948, vendar pa ga doslej še niso razpisali: Zanimivo pa je, da je bilo v lanskem maju nenadoma storjeno vse potrebno za uveljavitev zakona o referendumu — grožnja

¹ Zato bi bilo zanimivo poznati podatke o stabilnosti zakonskih zvez med Italijani, ki žive v drugih državah. Po podatkih za našo (glej npr. Sociologija 3/1966, Ruže Petrovič: Etnično mešani zakoni v Jugoslaviji) je v letih opazovanja 1960-62 koeficient stabilnosti zakonskih zvez, sklenjenih med pripadniki italijanske etnične skupine v Jugoslaviji, neverjetno visok in znaša 26,9, kar pomeni, da je bil razvezan vsak četrti zakon. Poprečne koeficientov stabilnosti homogenih zakonov 16 etničnih skupin Jugoslavije pa znaša 12,4. Ta izredno visoka stopnja nestabilnosti zakonskih zvez nedvomno dokazuje, kako pomembna je vloga pravnih regulativov, ki urejajo to področje.

razveljavitve je torej spremljala že sam osnutek zakona o razvezi.

Ob razburkanih političnih strasteh glede vprašanja razveze pa lahko uporabimo dokaj zanesljivo sredstvo za ugotavljanje dejanskega razpoloženja najširše italijanske javnosti, sredstvo, ki nam hkrati razkriva, kakšne posledice bi imel morebitni referendum. Raziskavo javnega mnenja o tem vprašanju je opravil italijanski inštitut DOXA v juniju lanskega leta, torej v času,

ko so osnutek zakona o razvezi izglasovali šele v poslanski zbornici (prvič).

Ugotovitve raziskave na vzorcu 2020 Italijanov, starejših od 16 let, razkrivajo, da večina anketirancev *načelno* odklanja razvezo, saj so na posebno uvodno vprašanje (»če bi bili poklicani, da glasujete o zakonu, ki bi uvedel v Italiji razvezo, ali bi glasovali za ali proti?«) odgovorili takole (v %):

	Skupaj	Spol		Regionalna pripadnost			
		M	Z	Sev. Zahod	Sev. Vzhod	Center	Jug. otoki
— za (gotovo in verjetno)	31,4	39,5	23,8	37,1	31,1	28,6	28,6
— proti (gotovo in verjetno)	57,8	50,8	64,4	53,5	58,5	56,7	61,9
— ne vem	10,8	9,7	11,8	9,4	10,5	14,8	9,5

Poleg spola in geografske pripadnosti, ki ju prikazuje tabela, vpliva na opredeljevanje dokaj močno tudi izobrazba (anketirancev z osnovno šolo se odločila »za« 25,8%, med tistimi z visoko izobrazbo pa 40,6%) ter starost anketirancev (med moškimi daje največ pozitivnih odgovorov kategorija 30 do 39 let — 46,3%, najmanj pa starejši od 64 let — 32,8%). Zelo ilustrativno je, da dajejo največ pozitivnih odgovorov anketiranke, stare do 30 let — 37,8%, nato pa delež pozitivnih odgovorov občutno pada, dokler ne doseže raven 11,5% pri anketirankah, starejših od 64 let).

Vendarle pa dobimo drugačno podobo, če ocenimo odgovore anketirancev na konkretni vprašanji, ki se dejansko nanašata na določbe zakona Fortuna — Baslini. V teh konkretnih primerih pa je večina naklonjena ločitvi zakonske zveze (gre namreč za primere, če je en od zakoncev obsojen na kazen zapora zaradi hujših deliktov ali kadar gre za dejansko ločitev po krivdi enega

zakonca ali zapustitev družine za več kot 5 let).

Za oba primera prikazuje tabela strukturo odgovorov glede na iste neodvisne spremenljivke (%):

Očitno je, da anketiranci ne glede na načelna nasprotja ne nasprotujejo zlasti razvezi zakona zaradi daljše zapustitve (nad 5 let), vendar pa ustvarja ločitev zaradi obsojbe močnejšo polarizacijo mnenj, zlasti glede na spol. Stališča anketirank, ki očitno kažejo močnejše nasprotovanje razvezi tudi v konkretnih primerih, verjetno ni treba posebej komentirati zaradi znanega položaja italijanske žene, tradicij, pa tudi neenakopravnega položaja pred zakonom v sedanjem času itd. Regionalna pripadnost anketirancev dovolj jasno nakazuje razvojno stopnjo posameznih predelov v spopadu s tradicionalnimi pojmovanji. Tako kot glede načelnega odnosa tudi v obeh konkretnih primerih odločilno vpliva na odnos razveze

² Isto vprašanje je ta inštitut zastavljal v svojih raziskavah od leta 1947!

A) ločiti zakon zaradi obsodbe zakonca	Spol			Regionalna pripadnost			
	SKUPAJ	M	Ž	Sev. Zahod	Sev. Vzhod	Center	Jug. otoki
— nepravilno	36,1	31,3	40,6	26,2	32,1	39,2	45,2
— pravilno	49,5	56,6	42,8	57,2	54,1	46,4	41,8
— ne vem	14,4	12,1	16,6	16,6	13,8	14,4	13,3
B) ločiti zakon zaradi ločitve, zapustitve za več kot 5 let							
— nepravilno	29,4	25,6	32,9	26,4	26,2	28,2	34,5
— pravilno	56,6	61,6	51,8	55,0	59,3	58,2	55,4
— ne vem	14,0	12,8	15,3	18,6	14,5	13,6	10,1

izobrazba (da je razveza zakona pravilna v primeru obsodbe enega od zakoncev sodi enkrat več (64,3 %) anketirancev z visoko izobrazbo kot tistih z osnovno izobrazbo (33,7 %). Primerjava stališč glede na starost anketirancev pa ponovno odkriva dejansko emancipacijo samo pri ženskah, mlajših od 30 let (teh sodi, da je razveza pravilna v primeru obsodbe zakonca 59,7 %, v primeru zapustitve pa kar 70,8 %). Pri starejših anketirankah je naklonjenost ločitvi precej enaka, predvsem pa v celoti dosti manjša. Med anketirankami, starejšimi od 30 let, je sicer nekaj več takih, ki so naklonjene ločitvi v primeru zapustitve, vendar pa je med njimi naklonjenih ločitvi zakona v primeru obsodbe zakonca že ravno toliko, kolikor je nenaklonjenih.

Moški so v celoti bolj naklonjeni tem konkretnim primerom razveze, vendar pa njihova naklonjenost z leti upada le zmerno, zlasti pa ni — kakor pri ženskah — opaziti izrazitega preloma v stališčih na prehodu iz starostne kategorije do 30 let v višjo.

Verjetno bi lahko podobno, če ne še izrazitejšo razliko v stališčih ugotovili, če bi imeli na voljo podatke o odgovorih moških in žensk posebej glede izobrazbe vsa-

kega spola, vendar jih nimamo na razpolago. Naj navedemo le še to, da so razvezi najbolj naklonjeni samski (e) anketiranci (ke) za razliko od poročenih in vdov(cev), in to tako načelno kot v obeh konkretnih primerih.

Iz primerjave med stališči, ki jih ugotavljamo navedena tri vprašanja bi lahko sklepali, da zakon v obliki, v kakšni je stopil v veljavo, kljub močnemu nasprotovanju iz načelnih razlogov, vendarle sprejema vsa italijanska družba. Kljub temu pa se pri tem zastavlja še eno vprašanje, in temu je bila raziskava dejansko namenjena. To je vprašanje, kako bi italijanski volivci glasovali, če bi prišlo do referendumu o razveljavitvi zakona Fortuna — Baslini. Raziskava je zato zastavila anketirancem tudi vprašanje, kako bi glasovali, če bi prišlo do referendumu, ali naj novo sprejeti zakon ostane v veljavi ali pa naj se razveljavi.

Odgovori na to vprašanje pa ponovno zamegljujejo usodo zakona, ki je stopil v veljavo 6 mesecev po anketi. Iz odgovorov se namreč ponovno vidi izredna razcepljenost italijanske javnosti ob vprašanju razveze. Na vprašanje, kako bi glasovali v primeru referendumu o zakonu, so anketiranci odgovorili takole (v %):

Glasovali bi	Skupaj	Spol		Regionalna pripadnost			
		M	Ž	Sev. Zahod	Sev. Vzhod	Center	Jug. otoki
— za veljavo zakona (gotovo in verjetno)	44,5	51,6	38,4	48,6	44,9	44,8	41,6
— za odpravo zakona (gotovo in verjetno)	49,5	43,2	55,3	46,1	48,5	49,2	53,2
— ne vem, b. o.	5,6	5,2	6,3	5,3	6,6	6,0	5,2

Struktura odgovorov kaže skoraj identično sliko kot pri prejšnjih vprašanjih. Pomemben je vpliv izobrazbe (anketirancev z osnovno izobrazbo bi glasovalo za veljavo zakona le 36,8 %, anketirancev z visoko izobrazbo pa 60,4 %), nadalje stan (samskih anketirancev se dosti več odloča za veljavnost zakona — 57,2 %) ter starost, ki spet kaže, če jo opazujemo posebej gle-

de na spol, bistveno razliko med ženskami, starejšimi in mlajšimi od 30 let (teh bi glasovalo za veljavnost zakona ravno toliko kot moških v isti kategoriji). Pri moških anketirancih upada pripravljenost, da bi glasovali v prid zakonu, povsem umirjeno. Zaradi zanimivosti primerjave posebej prikazujemo pripravljenost, da glasujejo v prid zakonu o razvezi, glede na starost anketirancev in anketirank (v %):

Glasovali bi	Spol	Starost				
		do 30 let	30—39 l.	40—49	50—64	nad 64
Za veljavo zakona (gotovo in verjetno)	M	60,0	57,6	52,3	45,8	36,9
	Ž	59,7	37,9	37,3	30,6	19,5

Če povzamemo bi lahko rekli, da bi v primeru referendumu glasovali za veljavnost zakona predvsem te kategorije: ženske do 30 let in moški do 50 let starosti, samski, z najmanj končano srednjo izobrazbo, glede na regionalno pripadnost pa le volilci na severozahodu Italije.

Protislovje, ki smo ga ugotovili med odgovori na prvo (načelno) vprašanje in naslednjima (konkretnima), si lahko razlagamo v pozitivnem pomenu, da namreč večina anketirancev vendarle sprejema razvezo ob pogojih, ki so bili opisani. Verjetno pa si ne moremo zadovoljivo pojasniti, zakaj ugotavlja raziskava, da bi zakon o razvezi v primeru referendumu le s težavo obveljal (kolikor ne bi bil razveljaven). Zato naj le omenimo ugo-

tovitve posebne dodatne analize stališč anketirancev, ki zajema primerjavo med načelnim odnosom in glasovanjem o zakonu v primeru referendumu. Ta podrobnejša analiza odkriva nekatera dejstva, ki kljub vsemu nakazujejo pozitiven izid referendumu.

Gre predvsem zato, da je med tistimi, ki bi na referendumu gotovo glasovali za veljavnost sprejetega zakona, tudi 11 % takih, ki se *načelno* odločajo proti takemu zakonu (gotovo in verjetno). Med tistimi pa, ki bi na referendumu verjetno glasovali za veljavnost zakona, pa je takih kar 40 %. To pomeni, da je med anketiranci, ki *načelno* odklanjajo ločitev, kar dokajšen delež ljudi, ki ne bi glasovali proti že sprejetemu zakonu, ker bi pač menili, da je zadeva sklenjena.

K temu sklepu nas sili tudi tale zelo pomembna ugotovitev — med anketiranci, ki bi se *načelno* gotovo odločili za zakon o razvezi, je 96 % takih, ki bi na referendumu glasovali za veljavnost zakona (gotovo in verjetno). Med anketiranci, ki bi se *načelno* gotovo odločili proti takemu zakonu, pa bi jih na referendumu glasovalo za razveljavitev 85 %, hkrati pa bi jih glasovalo za veljavnost zakona 14 %. In končno je med anketiranci, ki niso vedeli, kako bi se načelno odločili, kar 33 % pripravljenih glasovati na referendumu za veljavnost zakona o razvezi.

Najmanj, kar lahko ugotovimo, je torej, da bi v primeru referenduma zmaga tistih, ki zakonu o razvezi nasprotujejo, nikakor ne bila lahka, in je torej vprašanje, če se bodo le-ti sploh upali podati v tako tvegano bitko.³

Uporabljena raziskava italijanskega inštituta za raziskovanje javnega mnenja spada med tipična raziskovanja volilnega obnašanja. Njeni rezultati so brez dvoma pomembni, vendar pa ne povedo ničesar o vzrokih za takšna stališča⁴ zlasti pri tistih kategorijah, ki pretežno nasprotujejo novemu zakonu.

D. ZAJC

³ Med tem ko je prispevek čakal na objavo, je institut DOXA objavil rezultate še ene raziskave z istimi vprašanji, ki jo je izvedel v februarju 1971 (na vzorcu 1000 anketirancev), torej neposredno po sprejetju zakona o ločitvi. Rezultati te najnovejše raziskave, ki je nismo mogli v celoti vključiti v to poročilo, kažejo manjše premike v stališčih, ki so v prid zakona. Število nasprotnikov razveze se je od junija 1970 zmanjšalo od 58 % na 54 %. Če bi prišlo do referenduma o razveljavitvi zakona bi 49,3 % anketirancev glasovalo za razveljavitev (l. 1970: 49,5 %), proti razveljavitvi 42,2 % (l. 1970: 44,9 %), kar 8,5 % pa je negotovih (l. 1970: 5,6 %).

⁴ Čeprav nudi prav tovrstno raziskovanje za to izredne možnosti

Milan Kangrga

Razmišljanja o etiki

Razmišljanja o etiki, knjižica profesorja zagrebške filozofske fakultete dr. Milana Kangrga, je izšla kot 6. zvezek žepnih izdaj *Praxisa*. Nekonzformistična stališča, ki jih avtor v njej zagovarja, so nedvomno vredna vse naše pozornosti, saj je navsezadnje tematika, ki jo obravnava, v marksistični literaturi sorazmerno deficitna. V skladu z avtorjevimi splošnimi filozofskimi izhodišči pa njegova razmišljanja o etiki niso in tudi ne morejo biti sistematsko-logično razpravljanje o etičnih pojmihi in interpretacija neke že izgotovljene teorije etike. Posamezne razprave dr. Milana Kangrga so bolj poskus svojevrstne reakcije na sodobnost. Zato jih označuje angažiranost v filozofskem in političnem pomenu te besede.

Knjižico sestavlja šest razprav z uvodom, v katerem avtor pojasnjuje osnove svojega gledanja na etiko in moralo. Verbalno izhodišče ali filozofski impulz za svoja razmišljanja je našel v Lukácsevem delu *Zgodovina in razredna zavest*, in sicer na nekem mestu, kjer je govor o zvezi med človekovo bitjo, prakso in etiko: »... samo takrat, ko namreč razumemo bit kot produkt človekove dejavnosti in kot odločujoči element njegove preobrazbe... lahko realno, to je zgodovinsko, razumemo, kako pride vsako drugo, v tem primeru

metafizično pojmovanje in določitev biti, do tega, da se ‚možnost prakse premesti v individualno zavest‘ in da se ‚praksa spremeni v obliko dejavnosti izoliranega individuuma: v etiko‘. (Str. 12—13.) Iz te heglovske ugotovitve sledi za avtorja historična in miselna predpostavka etike kot etike. Kangrgi je *historičnost* človekovega sveta v tem, da pojmuje bit kot produkt človekove dejavnosti v času, *praksa* pa mu je totalni človekov odnos do njegovega lastnega sveta. Zato vidi dvojnost ontološko in etično določene »prakse« kot nedialektično, pomeni mu ostajanje na stališču »obstoječega«.

Če je bit produkt človekove dejavnosti, etika pa v eno izmed oblik dejavnosti izoliranega individuuma pretvorjena praksa, bi bila naloga etike v tem, da se spet (kot etika) odpravi v prakso in se kaže kot spreminjanje človekove biti.

To je nemara hkrati osnovna tema in izhodišče avtorjevih izvajanj. Prav razprava *Misel in dejanskost* (Misao i zbilja) je podrobnejše tematiziranje gornje misli. Gnoseološko izhaja iz trditve, da je mišljenje *nujno* povezano s hotenjem. Mišljenje je vedno predmetno, internacionalno. Vendar: »Ko človek *misli*, potem tudi nekaj *hoče*. In prav zato, ker nekaj hoče, tudi misli, sicer sploh niti mislil ne bi.« (Str. 22.) Ta dvojna narava mišljenja (misel kot misel in kot hotenje) je tudi sredstvo, ki posreduje zvezo med bitjo in »najstvom« (med *Sein* in *Sollen*). Človek ne prodre v bit z natančnim ugotavljanjem tega, kar je (»obstoječega«), ampak šele tedaj, ko se hkrati vpraša: »Zakaj je tako, kot je, in ni morda *drugače*. Resnica obstoječega se kaže v razsežnosti tega, kar še ni, je pa možno in bi zato moralo biti« (str. 29). Resnica je definirana kot poznavanje obstoječega in njegova negacija. Ta formula je uporabna

tudi za človeka, ki je to, kar še ni, pa bi moral biti. V tem naj bi bila tudi človekova historična odprtost, ki negira vztrajanje v zaprtem krogu obstoječega. Tu vidi prof. dr. M. Kangrga tudi vzrok, zakaj *človekovega odnosa* (do česa?) ni mogoče utesniti v birokratske sheme, v konstrukcije družbenopolitično-tehničnega aparata.

Mišljenje kot hotenje se ukvarja z obstoječim zato, da bi ga spremenilo. »Mišljenje, ki pa priznava obstoječe *kot* obstoječe, to pomeni, da ga razume v tem, kar je in ga tudi sprejema kot svojo resnico... se v najvišjem dometu kaže kot — znanstveno mišljenje. Kot takšno je v svojem bistvu nekritično. Ali: kar je isto, to mišljenje je ideološko mišljenje« (str. 33). Znanstveno mišljenje je obsojeno zgolj na pozitivnost v tehničnem pomenu besede in se ne vprašuje, kakšna bi ta pozitivnost lahko še bila. V tej vrsti mišljenja postane človek kvantitativni abstraktum in objekt mehanističnega manipuliranja. Ta svet je postavili svet odtujitve in »včasih se ljudje v njem tudi udomačijo« (prosto po Marxu).

Analiza pravega (avtentičnega) kritičnega mišljenja vodi avtorja do trditve, da je mišljenje lahko kritično samo s stališča *možnega*. »Kritika obstoječe dejanskosti je možna samo ob predpostavki njenega transcendiranja, torej prekoračevanja v tisti horizont miselnosti in dejavnosti, v katerem se mora dejanskost sama legitimirati, da bi bila možna« (str. 37). To je tudi pogoj, da postane misel kot kritika praksa. Iz tega pa je nemara tudi razvidno, da se more etika izpoljevati *kot* etika samo na tlu kritike obstoječega v imenu tega, kar še ni, pa bi moralo biti.

To bi bila (seveda poenostavljena) osnovna avtorjeva izhodišča, na podlagi katerih kritično analizira znanstveno-tehnološko revolucijo,

birokratizem socializma, njegovo deklarativnost (npr. v zvezi s samoupravljanjem) in kaže, da izhaja *socialistični moralizatorski reformizem* iz pristajanja na obstoječe, iz stališča, da je obstoječa danost danost, ki jo je mogoče popraviti, reformirati. Politična nepopularnost teh stališč je sicer na dlani, potrjuje pa (kljub nekaterim pripombam, ki jih bom navedel na koncu) načelno pravilno smer avtorjeve misli. Etika in morala se v Marksovem duhu ne moreta konstituirati kot abstraktna refleksija obstoječih moralnih (ali nemoralnih) odnosov (kot filozofska teorija), ampak samo kot kritično mišljenje v imenu možnega »najstva«.

Druga razprava *Socializem in etika* (Socializam i etika) je pravzaprav nadaljevanje prve razprave. Prof. dr. M. Kangrga kritično analizira stališče, po katerem naj bi bila *socialistična morala* v nasprotju z *meščansko moralo* samo nova kvaliteta. V tem primeru bi bila socialistična morala samo višja stopnja (nadaljevanje) meščanske morale. Kangrgi gre za kardinalno vprašanje, ali socializem sploh potrebuje svojo moralo. Etično-moralno stališče je mogoče zasnovati samo kot postavljanje proti obstoječemu, proti *družbeni dejanskosti*. Moralnost socializma je samo v akciji, ki je usmerjena v destrukcijo danosti v imenu možnega »najstva«. Bit in najstvo sta eno. Nepotrebno morale izhaja iz odprave tistih odnosov, ki postavljajo moralo kot nekaj *nad* človekom. Enotnost biti in najstva pa je mogoče doseči šele z dejanjem, z akcijo, ne pa z željo ali spoznanjem.

To misel izrazi avtor morda še bolj natančno v tretji razpravi *Praksa in etika socializma* (Praksa i etika socializma), kjer mu pomeni etično predvsem nestrinjanje z dejanskostjo, z obstoječo prakso. Etično in praktično sta drug dru-

gemu pogoj, saj gre za to, da postane praktično etično, pač v smislu tega, kar bi moralo biti, pa še ni. Avtorjeva analiza se suče okoli vprašanja bistvenega preseganja meščanske družbe v avtentično socialistično družbo, pri čemer se opira na Marcusejevo stališče o problematičnosti humanistične razsežnosti socializma, ker je humanizem kot pojem tipično meščanska kategorija.

Zanimiv je (tudi zaradi literarne oblike) *Razgovor o etiki* (Razgovor o etici), kjer v dramatski obliki razpravljajo o etičnih problemih poprečni človek, moralist, normativni etik, politik, sociolog in filozof. Osnovno vprašanje, okoli katerega se zaplete celotna razprava in polemika, je vprašanje moralnosti in njenih kriterijev. Filozof ugotovi kot rezoner, da stoje vsi sogovorniki v različnih variantah na stališču obstoječega. Morala, etika itd. so pojavi, ki so v socializmu nepotrebni, ker so odpravljeni pogoji, v katerih se kaže moralni fenomen kot morala in etika.

Isto misel zagovarja avtor tudi v razpravi *Obstoječi odnosi in morala* (Postoječi odnosi i moral), seveda v drugačnem literarnem stilu in s tipično filozofsko eruditivno argumentacijo.

Zadnja razprava ima naslov *Pomen vprašanja o smislu življenja* (Značenje pitanja o smislu života). Vprašanje o smislu življenja je mogoče zastaviti zgolj na podlagi njegove *dejanske nesmiselnosti*. Smisel življenja po avtorjevem nazoru ni dan vnaprej (kot npr. v krščanstvu), zato ga je treba iskati v odprtem horizontu tega, česar še ni, pa bi bilo lahko. Obstoječe ni istovetno z nujnim. Nujnost je bistveno vezana na možno, na to, česar še ni itd... Niti *smrt* ne more razvrednotiti smiselnosti življenja, ampak nasprotno: »... Pretvorjena v življenje, lahko postane smrt naj-

večja človekova moč, vendar ne kot dejanska smrt, ampak prav kot samo življenje...» (str. 180).

* * *

Čeprav ni mogoče v kratkem prikazu zajeti vseh misli in idej, še manj pa dovolj verno reproducirati vsebino posameznih predstav, pa so že sama izhodišča filozofske misli dr. M. Kangrge vredna tehtnega premisleka. Rad bi predvsem opozoril, da avtor navezuje na nekatere misli mladega Marxa »tematiziranega s Heglom«, zgodnjega Lukácsa itd., to je skratka tisto nadaljevanje marksizma, ki ga je aktualizirala šele sodobnost, usmerjena na raziskovanje človeka — skratka marksistična antropologija.

Etična misel dr. M. Kangrge se torej (kot smo povedali) suče okoli bistvenega vprašanja vsake etike, problema njene transformacije v prakso. Marxovo parafrazirano stališče brezobzirne kritike vsega obstoječega v imenu tistega, česar še ni, pa bi moralo biti, zadeva v avtorjevi verziji tisto obstoječe, ki mu pravimo socializem, ali evfemistično tudi samoupravni socializem. Kolikor pomeni »brezobzirna kritika vsega obstoječega« njegovo popolno negacijo in destrukcijo, potem je to na eni strani povsem prazna fraza, ker je takšna destrukcija prav s historičnega vidika (spomnimo se vseh t. im. absolutnih revolucij) nemogoča, kolikor pa gre na drugi strani za t. im. dialektično preseganje, imamo po mojem mnenju opravka vsaj z dvema postavkama: 1. z že omenjeno historičnostjo, ki mi pomeni relativno navezanost na staro (na »obstoječe«), in 2. s postulatom, da »idejno«, v pomenu projekta, *že vemo*, kakšno bi moralo biti to, kar je predmet naše kritike.

Če lahko verjamemo avtorju, da izhaja iz »Marxa, tematiziranega s Heglom«, lahko sklepamo, da gre za destrukcijo v drugem, tj. dialektičnem pomenu. Vrednost misli (nemara tudi filozofske) je v njeni operacionalnosti, tj. koliko nam lahko služi kot model, vodilo za akcijo, kot projekt. To pa je problem prevoda abstraktne formulacije abstraktne formule v jezik prakse (ki jo pojmem — in se s formulacijo prof. Kangrge ne strinjam — kot človekovo zavestno smotno prakso), je problem *vsebinske opredelitve* tega, kar še ni, pa bi moralo biti. Znanost je po avtorjevem mnenju nekritična, ker je »pristajanje na obstoječe«, zato od nje ne moremo pričakovati pravega projekta. Politika kot praksa pa je po svojem bistvu zainteresirana na obstoječem, zato tudi tu ne moremo pričakovati odrešilne misli, še manj pa prakse. Po takšni postopni eliminaciji ostane samo še filozofska misel avtentičnega marksizma, ta pa ostaja v redakciji dr. M. Kangrge po vsem videzu samo abstraktna formulacija — vsebinske opredelitve »najstva« namreč ni.

Nemožnost postavitve etike kot filozofske teorije v socializmu dokazuje avtor z buržoaznim izvorom teorije etike in morale. To je sicer dosledno (in v tem smislu logično) glede na njegova osnovna izhodišča. Zdi pa se, da živimo v družbi, ki še ni dospela do socializma, kakor ga abstraktno (in nemara da tudi za zdaj še prazno) napoveduje avtor. Zato se zdi nemožnost etike in morale v socializmu, kakršnega doživljamo, nemara le posledica dogmatske prepričanosti v pravilnost osnovnih konceptov »avtentičnega« marksizma, čeprav tudi ta ostaja kot kritika, zasidran v situaciji, katere kritika naj bi bil.

F. JERMAN

Kronika

I. SKLAD BORISA KIDRIČA — SEZNAM DRUŽBOSLOVNIH RAZISKOVALNIH NALOG V LETU 1971

— *Inštitut za ekonomska raziskovanja.* Ekonomski sistem Jugoslavije s posebnim poudarkom na Sloveniji. Projekt je razdeljen na tele naloge: Program projekta, družbene službe v samoupravnem sistemu, delitev po delu, oblikovanje osebnih dohodkov v našem gospodarskem sistemu, denar in druga finančna aktiva v našem gospodarskem sistemu, vprašanje davčne osnove in politika višine davčne obremenitve, uporaba fiskalne politike v jugoslovanskem gospodarstvu, vpliv gospodarskega sistema na življensko raven prebivalstva v Sloveniji.

— *Inštitut za javno upravo in delovna razmerja.* Načrt idejnega projekta za raziskavo znanstvene teme »Pravno bistvo samoupravnih (avtonomnih) norm, njihova družbena funkcija v našem družbenem sistemu in njihovo razmerje do državnih splošno obveznih pravnih norm«. Urejanje delovnih razmerij s samoupravnimi in družbenimi odgovori.

— *Inštitut za kriminologijo pri pravni fakulteti.* Pobegi gojencev iz vzgojnih zavodov (II. in III. faza). Korelacija med stališči in aktualnim vedenjem vzgojnega osebja v vzgojnih zavodih. Gostitve pojavov socialne patologije na mestnih območjih (Ljubljana, Beograd, Zagreb Skopje).

— *Inštitut za geografijo univerze.* Inventarizacije topografskih imen o prostoru SR Slovenije ter inventarizacija topografskih imen v slovenskem etničnem prostoru. Regionalni procesi kot element spreminjanja okolja in strukture sloven-

skega prebivalstva na Južnem Koroškem. Prostorski in ekonomski učinki prekmernega prometa v slovenskem prostoru. Industrializacija Slovenije. Nacionalni atlas Slovenije (I. zvezek). Družbenoekonomska struktura zaostale slovenske pokrajine in problemi njenega nadaljnjega razvoja na primeru Bele Krajine. Družbeno-geografski procesi v osrednjih Slovenskih goricah — področje občine Lenart. Razvoj vinogradniških površin v SR Sloveniji v zadnjih 70. letih.

— *Raziskovalni center ekonomske fakultete.* Interesi samoupravljavcev za odločanje. Težnje k strnjevanju in razprševanju izvoza v industrijskem razvoju Jugoslavije.

— *Inštitut za sociologijo in filozofijo.* Analiza socialne stratifikacije in kvalitativne projekcije razvoja socialne strukture SR Slovenije v naslednjih 15. letih. Analiza družbene mobilnosti in projekcije njenega razvoja v SRS v naslednjih 15. letih. Diference med vrednostnim sistemom vodilnih skupin v gospodarstvu in v politiki. Življenski stil in socialna stratifikacija. Nekatera pereča vprašanja teorije sistemov in planiranja. Prostorska mobilnost kot poseben vidik družbene mobilnosti. Samomorilci oseb do 20. leta v SRS (II. faza). Solidarnost, razvojne usmeritve in problem ostarelih na vasi. Mednarodni program proučevanja političnega in družbenega spreminjanja. Strukturne spremembe v sodobni slovenski družini (II. faza). (Ne)stimuliranje kot dejavnik v kulturnem (ne)udejstvanju med izobraženci na Slovenskem. Študentska gibanja v sodobnem svetu (III. faza). Hermenevtika sociologije. Bistvo, sociološke razsežnosti in organizacija sodobne znanosti. Umetnost kot predmet sociološkega proučevanja. Zgodovina filozofije na Slovenskem.

— *Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.* Odnos med delovnimi organizacijami in širšimi družbenopolitičnimi skupnostmi (III. faza). Družba in religija. Vzroki, tipologija in oblika razreševanja individualnih sporov v industrijskih delovnih organizacijah (II. faza). Sociološki in politološki vidiki procesov integracije mesta in podeželja (III. faza).

— *Ekonomski center Maribor.* Stanje in razvojne težnje v prostoru severovzhodne Slovenije.

— *Visoka šola za telesno kulturo.* Normativni telesne zmogljivosti učencev in učenek osnovnih šol v SRS (III. faza).

— *Ekonomski inštitut pravne fakultete*. Mehanizem jugoslovanskega gospodarstva.

— *Inštitut za zgodovino delavskega gibanja*. Narodnoosvobodilno gibanje v Sloveniji in sodelovanje z vojnimi zavezniki (II. faza). Razvoj tekstilne industrije v Sloveniji 1918—1941 (IV. faza). Delavske izobraževalne in kulturne organizacije na Slovenskem 1909—1941 (II. faza). Razvoj ljudskofrontnega gibanja na Slovenskem (III. faza). Krščanski socialisti na poti v enotno fronto demokratičnih sil slovenskega naroda (II. faza). Socialna demokracija na slovenskem Štajerskem do 1889 leta. (III. faza). Primorska v času prvih odredov in brigad v letu 1943 do kapitulacije Italije (III. faza). Pregled industrializacijske zgodovine Slovencev v času 1819—1919. Politično delovanje primorskih Slovencev po priključitvi Julijske Krajine k Italiji. Partizanske tiskarne na Kamniškem in štajerskem. Bibliografija člankov v prvi etapi o delovskem gibanju v slovenskem časopisju od 1. januarja 1917 do 31. decembra 1918 (brez izseljenskega časopisja). Delavsko revolucionarno gibanje v Mariboru in njegovem zaledju v letih 1918—1941 (II. faza).

— *Inštitut za narodnostna vprašanja*. Teoretični in pravni vidiki specifične normativne narodnostne zaščite avtohtone slovenske skupnosti v Italiji ob vzporedni analizi njene sedanje (povojne) etnične in gospodarsko-socialne strukture. Nacistično ljudsko štetje na Koroškem leta 1939 po jezikovnih kategorijah.

— *SAZU — sekcija za občo in narodno zgodovino*. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev — Agrarne panoge.

2. PROGRAMI DELA NEKATERIH CENTROV PRI FSPN ZA LETO 1971

— *Center za proučevanje religije in Cerkev*. Center nadaljuje z delovnim projektom *Družba in religija*. Opredelitev raziskovalne tematike že sama zajema celoten kompleks vprašanj in pojavov v zvezi z religijo in Cerkvijo, vprašanj, ki so zanimiva z družbenopolitičnega in idejnega (ideološkega) vidika. Opredelitev predpostavlja: a) teoretični študij religioznega fenomena in b) konkretne empirične raziskave manifestacij religiozne zavesti in cerkvene dejavnosti v naši družbi. Čeprav se je pri tem treba dejansko omejiti na izbor nekaterih tem oziroma problemov, je vendarle smiselno, da iz-

hajamo iz širšega projekta. Tako se nam ne more zgoditi, da bi proučevali zgolj ad hoc postavljene pereče probleme. Tako proučevanje, ki se kontinuirano ne vključuje v neki splošen projekt, ostaja brez prave teoretične podlage; ravno zato njegovih rezultatov ni mogoče izkoristiti z vidika teoretičnih znanstvenih interesov. Splošni projekt hkrati omogoča, da znanstvene dosežke v zvezi z religijo vključujemo v okvir drugih znanstvenih disciplin, in lahko te druge znanstvene discipline spodbudi, da v svojih okvirih začnejo proučevati religijo. Na podlagi tega projekta opravlja Center delovne naloge že od leta 1967. Za leto 1971 ima v programu tele naloge in elaborate: *Šola in religija III*. Naloga bo osvetlila in obdelala odprta vprašanja, ki jih prvi dve leti ni bilo mogoče obdelati, ker so specifične narave in jih torej brez globalne analize dobljenih podatkov ankete Šola in religija 1969 ni bilo mogoče zasnovati. Ta odprta vprašanja so: 1 Kaj danes pomeni »vera« in v čem se v anketi Šola in religija kaže vernost učencev? 2 Ali šola tudi danes najbolj učinkovito vpliva na oblikovanje idejne usmerjenosti učencev? 3 Kakšen je v raznih razvojnih dobah interes za dojemanje in vrednotenje družbenih odnosov v njej? 4 Religioznost, religija Cerkev in marksizem v slovenskem pedagoškem tisku od l. 1960—1970. 5 Kaj je idejno nevtralna šola?

Komunist, religija in Cerkev v Sloveniji. V letu 1970 smo za to nalogo izdelali projekt in evidentirali ter kritično obdelali dosedanje raziskave na tem področju. Projekt razkriva tale še odprta vprašanja: 1 Kakšna so današnja stališča in mnenja komunistov o religiji in Cerkvi? 2 Koliko so ta stališča v organizaciji ZKJ različna in koliko se ta stališča razlikujejo od programskih stališč ZKJ? 3 Koliko lahko stališča članov ZKJ vplivajo tudi na programska stališča in na politiko ZKJ v odnosu do religije in Cerkve? 4 Kakšno je poznavanje samih programskih načel ZKJ do religije in Cerkve? 5 Ali diferenciranost med mnenji članov pozitivno ali negativno vpliva na idejni boj in integracijo komunistov v ZKJ? 6. Kako je s kriteriji pri sprejemanju in ocenjevanju članov ZK glede na njihovo idejno izgraženost? 7. Kakšni so tipi teizacije ZK in po kakšnih kriterijih določiti lestvico teističnosti? Naloga bo torej skušala določiti podobo odnosa članov ZK do religije in Cerkve, hkrati pa tudi določiti

načine njihovega odnosa do religije in tipizirati ta odnos. Za takšno ugotavljanje pa je treba med komunisti izvesti posebno anketo po posebnem statističnem reprezentativnem vzorcu. Takšne ankete pri nas doslej še nismo naredili.

Cerkev in država v socialistični družbi. Raziskovalna naloga bo skušala odgovoriti na tale vprašanja: 1. Kakšen je sedanji cerkveni nauk o državi ter nauk o razmerju med Cerkvijo in državo, v katerih razsežnostih se je ta nauk spremenil? 2. Cerkev sprejema načelo ločitve Cerkve od države, čeprav ga je v preteklosti odločno zavračala. Kako opredeljuje načelo ločitve? 3. Cerkev aplicira nauk o razmerju med Cerkvijo in državo tudi na socialistično družbo. Kakšna je ta aplikacija? 4. Kako Cerkev na Slovenskem tolmači protokol o razgovorih med Vatikanom in vlado? 5. Katera so področja javnega in družbenega življenja, na katera Cerkev posega, in v kakšnih oblikah posega? 6. Kaj pomeni laična država oziroma priznanje laičnosti države v socializmu? 7. Laična država in sodobna Cerkev razglašata načelo verske svobode. Kakšne so morebitne razlike v opredeljevanju tega načela pri obeh institucijah v luči mednarodne deklaracije o človekovih pravicah? 8. Ali naša posebna in druga zakonodaja v celoti ustreza novim razmerjem med Cerkvijo in državo, še posebej glede na republike in nacionalne posebnosti v teh odnosih? 9. Kaj pomeni zloraba Cerkve in vere v politične namene v državi in cerkveni interpretaciji? 10. Kakšno je (laično in religiozno) javno mnenje o dosedanjih odnosih med Cerkvijo in državo, o njihovi perspektivi in poseganju Cerkve na necerkveno področje? Druge naloge so še: *Socialni izvor in struktura duhovniškega naraščaja SRS; Filozofske osnove sodobne teologije; Problem motivacij ljudi za pripadnost Cerkvi; Analiza katoliške mladinske revije Ognjišče; Analiza katoliškega časopisa Družina; Religioznost in politična stališča.*

Center za proučevanje sodelovanja z deželami v razvoju. Gospodarsko, politično, kulturno in znanstveno-tehnično sodelovanje Jugoslavije z deželami v razvoju — projekt (sklepna dela in publiciranje. Naloga projekta je v uvodnem delu analizirati splošni ekonomsko-politični položaj DVR v mednarodni skup-

nosti, njegov bistveni del pa bo posvečen analizi kompleksa naših odnosov z deželami Azije, Afrike in Latinske Amerike. Glede na to, da so se doslej pokazale pomanjkljivosti predvsem na področju naših ekonomskih odnosov z DVR, bo v projektu ekonomska analiza zavzemala tudi najpomembnejši del. Pomembnejše teme so: Učinkj svetovnega monetarno-finančnega položaja na DVR in položaj SFRJ; problemi substitucije kliringa v naših odnosih z DVR; problemi in perspektive tripartitnega ekonomskega sodelovanja Indija, ZAR, SFRJ problemi proizvodno-finančnega sodelovanja; analiza našega deviznega in zunanjetrgovinskega sistema v odnosu z DVR.

Oblike pomoči in mednarodnega ekonomskega sodelovanja z DVR — dveletni projekt v sodelovanju z Inštitutom za proučevanje Afrike (Zagreb). Po uvodni analizi razvoja bilateralne in multilateralne pomoči in ekonomskega sodelovanja z DVR, posebno po letu 1960, se bo projekt osredotočil predvsem na proučevanje značilnih modernih oblik in ekonomskega sodelovanja z DVR. Zanj bo vse značilne oblike pomoči in ekonomskega sodelovanja in na konkretnih primerih skušal vrednotiti njihove učinke. Eno izmed pomembnih vprašanj v tem sklopu je problem prenosa tehnologije v DVR. Gre za kompleks problemov izbire in aplikacije tehnologije v nerazvitih okoljih in posledic, ki jih imata ta izbira in aplikacija za pospeševanje razvoja. Z vsem tem pa bi našim gospodarskim organizacijam, bankam itd. dali konkretne podatke o izkušnjah in načinih uveljavljanja drugih dežel v DVR.

Možnosti SR Slovenije za razširitev sodelovanja z DVR — III. faza. V zadnji fazi študije bomo največji del pozornosti posvetili analizi možnosti za dolgoročnejsše ekonomsko sodelovanje v nekaterih področjih: v Afriki, Aziji in Latinski Ameriki. Pri tem moramo izhajati predvsem iz naših uvoznih potreb, da ne bi kot večkrat v DVR samo izvažali, uvažali pa bore malo. Analiza uvoznih potreb in izvoznih možnosti po nekaterih panogah bo skušala poiskati elemente za dolgoročnejsše in ekonomsko rentabilno sodelovanje z DVR s »podjetniškega« in družbenega vidika.

Dosedanja in perspektivna gibanja pomorskega prometa med zahodnoafri-

škimi deželami in nekaterimi deželami Evrope s posebnim poudarkom na možnosti povečanja transportnih storitev Splošne plovbe Piran. Studija bo z analizo teh gibanj opredelila elemente, ki so pomembni za ustrežnejše določanje prevoznih, pa tudi za določanje vrste in kapacitete ladij glede na vrsto blaga, ki ga prevajajo na relaciji Zahodna Afrika — Evropa.

Center za politološke raziskave. Interesne skupine v sodobnih političnih sistemih (ZRN, Italija, ZDA) — II. faza. V tej fazi naj bi na podlagi sekundarnih virov raziskovali vlogo interesnih skupin v izbranih političnih sistemih meščanske demokracije. Zaobsegli naj bi predvsem definicijo interesnih skupin v izbranih deželah, kratak pregled njihovega dosedanjega proučevanja in vloge interesnih skupin v političnem sistemu, posebej v zakonodaji. Lotili bi se natančnejšega zbiranja virov in dokumentacij za proučevanje interesnih skupin v socialistični družbi. V ta namen bomo izdelali tudi raziskovalni načrt o interesnih skupinah v Jugoslaviji. Prav tako bo raziskava nadaljevala z obdelavo nekaterih teoretičnih problemov na področju interesnih skupin, zlasti obdelavo problema klasifikacije interesnih skupin in kriterijev njihovega vpliva. Ustrežno pozornost bomo posvetili tudi problemu artikulacije interesov in njihove globalne vloge v političnem sistemu socializma.

Družbenopolitični nazori »nove levice« (s posebnim poudarkom na študentskih gibanjih). V letu 1971 namerava raziskovalna skupina obdelati predvsem tri temeljne podteme: 1. Politično-filozofski nazori frankfurtske šole. 2. Vloga študentskega gibanja v deželah v razvoju (uvodna razprava). 3. Problem participacije študentov v politiki in univerzi v družbenopolitični misli študentskega gibanja v izbranih deželah Evrope in ZDA (Zahodna Nemčija, Italija, Francija, ZDA).

RAZISKOVALNE NALOGE CENTRA ZA RAZISKOVANJE LOKALNIH SKUPNOSTI IN DELOVNIH ORGANIZACIJ

— *Vpliv izobraževanja na participacijo občanov* — ATE projekt in projekt »Jugoslovanska komunna«. Gre za medna-

rodno komparativno raziskavo, v kateri sodelujejo tudi priznani znanstveni delavci iz Češkoslovaške, ZDA idr. V tem sodelovanju z njimi lahko vsestransko izkoriščajo teoretična dognanja in metodološke izkušnje, ki so v teh državah na višji ravni kot pri nas. To je pri nas prva sociološka raziskava, ki naj bi bila izvedena kot eksperiment. Eksperimentalna raziskava naj bi odkrila, koliko in kako je mogoče v določenem času vplivati na ljudi, tako da bi v večji meri angažirali in razvili svoje osebne potenciale in se kot aktivne osebnosti vključevali v kulturno in politično življenje. To eksperimentalno dinamično proučevanje izobraževanja bo pojasnilo, v kolikšni meri je mogoče zavestno in organizirano vplivati na integracijo posameznikov v družbo. Rezultati raziskave bodo zato pomembno napotilo za praktično delovanje institucij (delavske univerze, politične organizacije).

— *Odnos med delovnimi organizacijami in širšimi družbenopolitičnimi skupnostmi* — projekt »Jugoslovanska komunna«. Poglavitni problem, na katerega želi raziskava odgovoriti: v koliki meri je učinkovitost delovnih organizacij determinirana: v koliki meri je učinkovitost delovnih organizacij determinirana z naravo odnosov z družbenopolitičnimi skupnostmi. Območje raziskovanja je široko in zajema odnose med: a) delovno organizacijo in občino, b) delovno organizacijo in republiko oziroma zvezo, c) odnose med občinami (kolikor so subjekt teh odnosov podjetja). V naših razmerah skuša ugotoviti, katera je optimalna centralizacija oziroma decentralizacija funkcij z vidika: a) učinkovitosti delovne organizacije, b) učinkovitosti celotne družbe, c) demokratičnosti delovne organizacije, d) demokratičnosti celotne družbe. Problem determiniranosti delovnih organizacij proučuje z dinamičnim prijemom, s konfrontacijo strukturalno-funkcionalne in vrednostno-interesne razsežnosti.

— Center se ukvarja še s temile raziskovalnimi nalogami: *Sociološki in politični aspekti procesov integracije mesta in podeželja; Vzroki, tipologija in oblike razreševanja individualnih sporov v delovnih organizacijah; Indikatorji družbenopolitičnih sprememb v komunah.*

b

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

- BRITOVSEK Marjan: Gledališta Marxa, Engelsa i Internacionale o Komuni. Pregled, Sarajevo, 1971, št. 3 str. 189—204.
- BONCELJ Jože: Marxovo pojmovanje zavarovanja. Ekonomska revija, Lj., 1971, št. 1, str. 37—45.

III. SOCIOLOGIJA

- ARZENSEK Vladimir: Stališča zaposlenih v jugoslovanski industriji do podjetniškega rizika. Moderna organizacija, Kranj, 1971, št. 3—4 str. 271—276.
- BERTSCH Gary K.: Društvena mobilnost, pojedinac i jugoslovenska socijalistička zajednica. Sociologija, Beograd, 1970, št. 3—4 str. 399—411.
- BOLIČIĆ Silvano: Međuzavisnost tipova urbanizacije i razlika u nivou razvijenosti regiona Jugoslavije. Sociologija, Beograd, 1970, št. 3—4 str. 457—488.
- BURIĆ Olvera: Teorijsko-metodološki model za istraživanje porodične transformacije i njegova empirijska provera. Sociologija, Beograd, 1970, št. 3—4 str. 331—354.

DURIĆ Vojislav: Pojam, uloga, činioci i model urbanizacije. Specifično sociološko gledište. Sociologija, Beograd, 1970, št. 3—4, str. 413—437.

GORIČAR Jože: Jugoslovenske diagonale. Naši razgledi, Lj., 23. aprila 1971, št. 8.

JAKŠIĆ Božidar: Istorija i sociologija. — istraživanje prošlosti i sadašnjosti. Sociologija, Beograd, 1970, št. 2, str. 227—256.

JEROVSEK Janez: Uloga rukovođenja u radnim organizacijama. Sociologija, Beograd, 1970, št. 3—4 str. 317—332.

JEROVSEK Janez: Urbanizacija postaja strokovni mit. Komunist, Lj., 23. april 1971.

JEROVSEK Janez: Vpliv okolja na strukturo delovne organizacije. Naše gospodarstvo, Maribor, 1971, št. 1—2, str. 40—48.

KOŠTIĆ Cvetko: Sociološki aspekti prostornog planiranja Jugoslavije. Sociologija, Beograd, 1970, št. 3—4, str. 439—448.

MLINAR Zdravko in Niko Toš: Neizkorišćeni potencijali za društveni razvoj. Ljubljana 1971. 138+(III) str. (Tema dneva. 8.) — sign. 12.536—8.

MOZINA S.—J. Jerovšek—R. Likert—Tannebaum S. A.: Preverjanje načina vodenja. Moderna organizacija, Kranj 1971, št. 3—4, str. 259—269.

POPOVIĆ Mihailo: Neusklađenosti i suptrotnosti u procesu transformacije jugoslovenskog društva i njegove strukture. Sociologija, Beograd, 1970 št. 2, str. 161—178.

RUS Veljko: Moć i struktura moći u jugoslovenskim preduzećima. Sociologija, Bgd., 1970, št. 2, str. 191—207.

—: SKRACENJE radnog vremena. Simpozijum o radnom vremenu. (Bled, jan. 1969.) (Beograd, Privredni pregled 1970. 559 str. — sign. III/2749.

ZUPANOV Josip: Antinomije i planiranje industrijskog društva u Jugoslaviji. Sociologija, Beograd, 1970, št. 3—4, str. 449—456.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

BLAGOJEVIĆ Borislav T.: Ugovori o naučno-istraživačkom radu. — Upo-

redno pravna i pravno-politička studija. Beograd 1971. 246 str. (Monografije Instituta za uporedno pravo. 53.) — sign. 5408—53.

DEDIJER Stevan — Kirn Andrej: Modeli znanosti za politiko znanosti (I). Naši razgledi, Lj., 14. maja 1971, št. 9.

—: KAJ je kič? G. Makarovič, A. Basšin, S. Bernik, P. Božič, M. Juteršek, J. Messesnel, I. Sedej, M. Tršar. Naši razgledi, Lj., 14. maja 1971.

KAVČIČ Bogdan: Tehnično-tehnološka organizacija in samoupravljanje. Moderna organizacija, Kranj, 1971, št. 3—4, str. 287—300.

PINTAR Emil Milan: Šest neprogramiranih pripomb v konceptu razvoja. Slovenija do leta 1958 (III). Komunist, Lj., 16. aprila 1971, št. 15.

KRK Gracijan: O slovenščini v JLA. Delo, Lj., 10. aprila 1971.

VI. POLITIČNE VEDE

2. Druženopolitični sistem SFRJ:

—: ALI ustavni amandmaji jačajo položaj delovnega človeka? Komunist, Lj., 7. maja 1971, št. 18.

BRAČIČ Vladimir: Družba je zainteresirana za sodobno in učinkovito šolo. Komunist — Dokumenti, Lj., 7. maja 1971, posebna št.

—: DILEME komunistov v študentskem gibanju. Komunist, Lj., 23. aprila 1971.

—: DVADESET godina radničkog samoupravljanja u Jugoslaviji 1950—1970. (Beograd, Privredni pregled 1970.) 493 str. Ilustr. — sign. II/11. 311.

—: DVE decenije samoupravljanja. (Članki). Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, 1971, št. 1, str. 1—151.

GLIGOROV Kiro: Življenski standard po naši zamisli socializma. Delo, Lj., 7. apr. 1971.

JOGAN Maca: Zanimarjena vloga družine v socializaciji. Komunist, Lj., 16. aprila 1971, št. 15.

KARDELJ Edvard: Aktualni problemi razvoja mednacionalnih odnosov v naši deželi. Komunist, Lj., 23. aprila, 30. aprila in 7. maja 1971. št. 16, 17, 18.

KARDELJ Edvard: Samoupravna oblika socialističnih odnosov je dobila materialni izraz v kategoriji dohodka. ... na II. kongresu samoupravljavcev. Delo, Lj., 29. aprila 1971.

KRIVIC Matevž: Položaj zveznega izvršnega sveta. Naši razgledi, Lj., 14. maja 1971.

POPIT Franc: Bitke za nov vzpon samoupravljanja ... na zboru mladih samoupravljavcev v Ljubljani. Delo, Lj., 19. aprila 1971.

RIBIČIČ Ciril: Predsedstvo SFRJ in zvezna skupščina. Naši razgledi, Lj., 14. maja 1971, št. 9.

RIBIČIČ Mitja: Od pritiskov k dialogom. Delo, Lj., 10. aprila 1971.

RIBIČIČ Mitja: V sporazumevanju vidimo edini izhod za Jugoslavijo. Delo, Lj., 8. aprila 1971.

—: STALIŠČA UK ZKS ... o akciji proti hrupu na Aškerčevi c. Delo, Lj., 22. aprila 1971.

—: STALIŠČA in naloge ZKS o idejnopolitičnih vprašanih vzgoje in izobraževanja. Komunist — Dokumenti, Lj., 7. maja 1971.

SUVAR Stipe: Močna elita, nemočno samoupravljanje. Naše teme, Zagreb, 1971, št. 3, str. 460—470.

TEPINA Marjan: Razsežnosti in stranska pota policentrizma. Naši razgledi, Lj., 14. maja 1971, št. 9.

—: TEZE za pripravo skupščinskega dokumenta o kadrovski politiki. Delo, Lj., 18. aprila 1971.

TITO: Sklepi, ki jih moramo izpeljati. Komunist, Lj., 7. maja 1971, št. 18.

TITO: Odstraniti moramo vse tisto, kar nam lahko škoduje in kvari ugled. Delo, Lj., 17. aprila 1971.

TITO: Ustavne spremembe nas vse zbljujejo. Delo, Lj., 15. aprila 1971.

3. Politični sistemi in organizacije:

ATANACKOVIČ Zoran: Savremena shvatanja o političkim sistemima nedovoljno razvijenih zemalja. Sa osvrtom na politički sistem Alžira. Beograd, Institut za međunarodni radnički pokret 1971. 410 str. — sign. 12. 592.

BUGAJEV J.: Zakaj je v SZ samo ena stranka? Naši razgledi, Lj., 23. aprila 14. maja 1971, št. 8, 9.

BAJALSKI Risto: 24. kongres KPSS. Medunarodna politika, Beograd, 1971, št. 504.

STANIĆ Janez: Potrditev dosedanje politike. Pogledi na 24. kongres KPSS. Naši razgledi, Lj., 14. maja 1971, št. 9.

5. Mednarodni odnosi:

AMON Leo: Francuska spoljna politika i Jugoslavija. Medunarodna politika, Beograd, 1971, št. 505.

GLOBEVNIK Josip: Mednarodni odnosi in ustavna reforma. Naši razgledi, Lj., 14. maja 1971, št. 9.

JERI Janko: pred 16 leti rešeno vprašanje (nad.) Sodobnost, Lj., 1971, št. 4, str. 399—402.

JERI Janko: Položaj slovenačke nacionalne manjine u Italiji. Medunarodna politika, Beograd, 1971, št. 506.

KERSEVAN Marko: Po Titovem obisku v Vatikanu. Delo, Lj., 10. aprila 1971.

RUMESIĆ Berislav: Nova etapa u odnosima Jugoslavije i Italije. Medunarodna politika Beograd, 1971, št. 504.

PETROVIĆ Ruža: Demografski razvitak i biološka reprodukcija etničkih grupa u Jugoslaviji. Sociologija, Beograd, 1970, št. 3—4, str. 355—385.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

ALBREHT Roman: Obrambni mehanizmi. III, IV, V. Komunist, Lj., 16. 23. 30. aprila 1971.

BESTER Mara: Viri financiranja družbenih služb. Ekonomska revija, Lj., 1971, št. 1, str. 31—34.

DOLINAR Dušan: Kam vodi unija? Naši razgledi, Lj., 23. aprila 1971, št. 8.

DRAGAN Zvone: Dohodek delovne organizacije je sestavni del družbenega dohodka. Komunist, Lj., 23. aprila 1971, št. 16.

GALBRAITH J. K.: Inflacija je mogoče ozdraviti. Naši razgledi, Lj., 23. aprila, 1971, št. 8.

GLIGOROV Kiro: Jedinствeno tržište — faktor kohezije društveno-ekonomskog razvitka. Medunarodna politika, Beograd, 1971, št. 503.

PERISIN Ivo — Dragomir Vojnić: Neki problemi daljnjeg razvoja privrednog sistema Jugoslavije. Zagreb, Ekonomski institut 1970. (V)+33+(I) str. (Ekonomski institut Zagreb. 16.) — sign. III/2863-16.

—: PROBLEMI daljnjeg razvoja privrednog sistema. Ekonomska misao, Beograd, 1970, št. 4, str. 69—148.

RUPNIK Viljem: Ekonomske znanosti in naša stvarnost. Naši razgledi, Lj., 23. aprila 1971, št. 8.

SOSKIĆ Branislav: Razvoj ekonomske misli. 3. rev. izd. Beograd, Institut za ekonomska istraživanja 1970. VIII +302 str. sign. II/11.183.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

CIMIĆ Esad: Ateizam i religija. Sociologija, Beograd, 1970, št. 3—4, str. 387—397.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

BORISOV J.: 72 nepozabnih dni. (Pariška komuna). Naši razgledi, Lj., 23. aprila 1971, št. 8.

BRITOVSEK Marjan: Nacistični zločini ne zastarajo. Delo, Lj., 25. aprila 1971.

KACIN—WOHINZ Milica: »Labinska republika«. Naši razgledi, Lj., 14. maja 1971, št. 9.

—: KOROSKI plebiscit. Razprave in članki. Ured. Janko Pleterski, Lojze Ude, Tone Zorn. (Ljubljana), Slovenska matica 1970. 562 str. — sign. III/2756.

LEKOVIĆ Dragutin: Pariška komuna i njen značaj za socijalistički pokret u svetu. Pregled, Sarajevo, 1971, št. 3, str. 169—187.

—: OSVOBODILNA FRONTA: (Govorijo): P. Dobriča, D. Jančar, J. Novak, M. Pungartnik M. Slodnjak, S. Splihal, P. Vodopivec. Naši razgledi, Lj., 23. aprila 1971.

POTRČ Ivan: Včeraj in danes. Naši razgledi, Lj., 23. aprila 1971, št. 8.

PREGL Živko: »Izhodišča OF so še živa in nič manj zavezujoča . . .«. Delo, Lj., 28. aprila 1971.

- : SLOVENKE v narodnoosvobodilnem boju. Zbornik dokumentov, člankov in spominov. (Ured.: Stana Gerč, Ivka Križnar, Štefanija Ravnikar-Podbevšek.) 3 knj. V Ljubljani, Bo-rec 1970. — sign. III/2748.
- VIDMAR Josip: ob tridesetletnici OF Delo, Lj., 27. aprila 1971.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE —
PRIROČNIKI — SLOVARJI

- DEBENJAK Božidar: Sporočilo Roze Luxemburg. Naši razgledi, Lj., 1971, št. 8.
- KREFT Bratko: Zivljenje za človeka. Portret dr. Jožeta Potrča. Maribor, Obzorja 1970 51» (I) str. — sign. 12.583.

B. KNJIGE IZ TUJINE

I. MARKSIZEM

- BATALOV E. J. — L. A. Nikitič — J. G. Fogeler: Pohod Markuze protiv marksizma. Moskva, Mysl 1970. 141+ (III) str. (cir.) — sign. 12.579.

II. FILOZOFIJA

- BOETIE Etienne de la: Über die freiwillige Knechtschaft des Menschen. (Aus dem Französischen übertr. von W. Koneffke.) Frankfurt & Wien, Europäische Verl. (1968.) 115+(I) str. (Politische Texte.) — sign. II/11.345.
- FINK Eugen: Spiel als Weltsymbol. Stuttgart, Kohlhammer (1960.) 243 str. sign. II/11.350.
- MARX Werner: Heidegger und die Tradition. Eine problemgeschichtliche Einführung in die Grundbestimmungen des Seins. Stuttgart, Kohlhammer (1961.) 268 str. — sign. II/11.349.

III. SOCIOLOGIJA

- CLEMENZ Manfred: Soziologische Reflexion und sozialwissenschaftliche

Methode. Zur Konstruktion und Begründung soziologischer Modelle und Theorien. (Frankfurt am Main), Suhrkamp (1970.) 292 str. — sign. 12.610

CUMMING Elaine: Systems of Social Regulation. (New York, Atherton Press 1968.) VII+(III)+324 str. — sign. II/11.293.

HUNTER Guy: Modernizing Peasant Societies. A comparative study in Asia and Africa. London, Oxford Univ. Press 1969. XI+324 str. — sign. II/11.290.

—: ISTORIKO—SOCIOLOGIČESKIE issledovanija. (:Na materialah slavjanskikh stran:) Moskva, Nauka 1970. 313+(II) str. — sign. II/11.339.

LEVY Marion: The Structure of Society. Princeton, Univ. Press 1952. XVIII+584 str. — sign. II/11.191.

PHILIPS Bernard S.: Empirische Sozialforschung. Strategie und Taktik. Wien — New York, Springer Vlg 1970. XI+405 str. — sign. II/11.213.

POLAK Fred: The Image of the Future. Enlightening the past, orientating the present, forecasting the future. (Transl.: Elise Boulding.) 2 vols. Leyden — New York 1961. (Europa Aspects. Series A: Culture, I/sign. II/7052-1/1,2.

V. ZNANOST — KULTURA —
PROSVETA — ŠOLSTVO

ANDERSON C.: Le contexte social de la planification de l'éducation. (Paris 1968.) 41+(I) str. (Principes de la planification de l'éducation. 5./sign. 12.516-5.

COOMBS Philip H.: Qu'est-ce que la planification de l'éducation? (Paris 1970.) 70 str. (Principes de la planification de l'éducation. 1./sing. 12.516-1.

DRESSEL Paul L.: Evaluation in Higher Education. Boston, Mifflin; Cambridge, Riverside Press (cop. 1961.) XVI+480 str. — sign. II/11.294.

—: The IMPACT of Science on Technology, Ed. for the Columbia University Seminar on Technology and Social Change by Aaron W. Warner, Dean Morse, and Alfred S. Eichner. New York — London, Columbia Univ. Press 1965. (IX)+221 str. — sign. II/11.316.

- : MORAL Education. Five lectures. (By) James M. Gustafson (itd.) Cambridge — Mass., Harvard Univ. Press 1970. (V)+136 str. — sign. II/11.344.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

- ANDICS Hellmut: Der grosse Terror. Von den Anfängen der russischen Revolution bis zum Tode Stalins. Wien, Molden (1967.) 416 str. — sign. II/11.252.
- BACHRACH Peter: The Theory of Democratic Elitims. A critique. (2. impress.) (London) Univ. of London Press (1970.) IX+109 str. — sign. 12.603.
- THORNE Christopher: Ideology and Power. Studies in major ideas and events of the twentieth century. (2. impress.) London itd., Collier-Macmillan 1965. VI+199 str. — sign. II/11.233.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

- DADAJAN V. S.: Ekonomičeskie zakony socializma i optimal'nye rešenija. Moskva, Mysl' 1970. 325+(III) str. —sign. 12.587.
- : HUMAN Values and Economic Policy. A symposium. Ed. by Sidney Hook. New York, Univ. Press 1967. X+(I)+268 str. — sign. 12.605.
- MALASSIS L.: Développement économique et programmation de l'éducation rurale. (Paris), Unesco (1966.) 59 str. — sign. 12.517.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

- : FACTS About Yugoslavia. (Transl.: Angela Vujović.) Belgrade, Magazine Review, NIP »Borba« (1970.) 111 str. — sign. I/2620.
- PENNA C.: The Planning of Library and Documentation Services. 2. ed. rev. and enlarged by Sewell P. H. and Herman Liebaers. (Paris), Unesco.) 158 str. (Unesco manuals for libraries.) — sign. 12.604.

Iz domačih revij

»PREGLED«, Sarajevo, št. 3/1971

ZORAN VIDA KOVIĆ: Gibanje delavskega razreda za samoupravni socializem, DRAGUTIN LEKOVIĆ: Pariška komuna in njen pomen za socialistično gibanje v svetu, MARIJAN BRITOVSEK: Stališča Marxa, Engelsa in internacionale o Komuni, MILO MARKOVIĆ: Pariška komuna kot država novega tipa, IVAN MAKSIMOVIC: Ekonomski problemi družbene lastnine v samoupravnem socializmu; *odmevi Pariške komune pri nas*: RUŽICA GUZINA: Odmev Pariške komune v Srbiji in reakcija vladajočih krogov, ANDRIJA LAINOVIĆ: Nekateri diplomatski podatki o revolucionarnih idealih v Beogradu v letih 1871 in 1872, ĆEDOMIR POPOV-KALMAN ĆEHAČ: Odmevi Pariške komune v Vojvodini, VASILJE MELIK: Pariška komuna in Slovenci, STIJEPO OBAD: Odmev Pariške komune v strankarskem življenju Dalmacije, DIMO VUJOVIĆ: »Črnogorec« o Pariški komuni; *Prevod*: LIONEL TRILING: Pomen ideje v književnosti; *Prikazi*: FRANC CENGLE: Esad Ćimić: Socialistična družba in religija, SMIL SMILBEGOVIĆ: dr. Ivo Vinski: Razredna delitev prebivalstva in narodnega dohodka Jugoslavije v letu 1938, DUŠAN KEČMENOVIĆ: Ernest Kris: Psihoanalitska raziskovanja, JOVAN JOVANOVIĆ: Razvoj kapitalizma in narodna gibanja v slovanskih deželah; *Bibliografija*;

»SOCIALIZAM«, Beograd št. 3 1971

Studije in članki: RADOSLAV RATKOVIĆ: Ideološki aspekti ustavnih sprememb; NAJDAN PASIĆ: Samoupravna formula enotnosti nacionalnega in raz-

rednega; JURAJ HRZENJAK: Položaj občine v političnem sistemu; MUHAMMED KEŠETOVIĆ: Socialistična zveza in spremembe v političnem sistemu; *Televizija in kultura*; AVDO HUMO: Fe-tižirana zavest; DRAGUTIN GOSTUŠKI: Naravni razpored kulturnih sil; BOZIDAR KALEZIĆ: Narava televizijskega medija; PRVOSLAV S. PLAVŠIĆ: Televizija je del kulture; *Komentariji*: ANGIKAS SHUKLA: Indijske volitve; *Priloge*: VERA PILIĆ: Pariška komuna in sodobni družbeni in gospodarski razvoji SRETEN ASANOVIĆ: Kultura na razpotju; *Polemike*: PRVOSLAV RALIĆ: Dogme v revoluciji — dogme o revoluciji; *Prikazi*: SERGEJ FLERE: Vjekoslav Mikecin: Socializem in revolucionarni subjekt; MITAR MILJANOVIĆ: Atif Purivatra: Nacionalni in politični razvoj Muslimanov; MILOJE PETROVIĆ: Ernst Fischer in Franz Marek: Kaj je Lenin resnično rekel; *Jugoslovanske revije*; *Tuje revije*;

»GLEDISTA«, Beograd, štev. 3/1971

Razgovor: Enotno tržišče, nacionalne ekonomije in jugoslovansko gospodarstvo; *Dogodki*: DR. ARTUR POLAČEK: Jasnovidnost (3); Dr. LJUBOMIR TADIĆ: Državnost in samoupravnost; BUDIMIR KOŠUTIĆ: Zveza držav ali zvezna država; MARKO BEROS: Razpolaganje s sredstvi za razvoj nerazvitih; EJUP MUŠOVIĆ: Neka pozabljena kultura; *Raziskovanja*: Dr. RUŽICA GUZINA: Zgodovinski pogled na probleme federativne ureditve jugoslovanske države; DANILO BASTA: Sedanji pomen grške politične izkušnje; VELIZAR ŠERER: Kadrovska politika kot pogoj tehnološkega in družbenega napredka; *Pogledi, recenzije, prikazi*: dr. OBRAD STANOJEVIĆ: Tacitovi »anali« — sodobni politični roman; BORISLAV STOJKOV: Dinamika družbenih sistemov J. Foresterja; STANOJE IVANOVIĆ: Dr. Milan Ranković: Družbena kritika v sodobnem jugoslovanskem igranem filmu; JASNA JANIČIJEVIĆ: Lesley White: Znanost o kulturi; *Režimeji*; *Priloga*: Lado Rupnik, Lojze Sočan: Nekateri pogoji za zagotovitev enotnosti trga;

»PRAXIS«, Zagreb štev. 2/1971

Lucien Goldmann: RUDI SUPEK: Lucien Goldmann — Človek, mislec in borec, PREDRAG VRANICKI: O osebnosti Luciena Goldmanna; ELEONORA PROHIĆ: Historizacija estetskih kategorij kot princip reflektiranja umetnosti v delu Luciena Goldmanna; LUCIEN GOLDMANN: Dialektika danes; LUCIEN GOLDMANN; Bibliografija i *Portreti in situacije*: KENNETH A. MEGIL: Georg Lukács — ortodoksnj marksist; ERNA PAJNIĆ: Dimone de Beauvoir; ENZO PACI: Fenomenologija in utemeljevanje politične ekonomije; ERIC HEINTEL: Dialektika metajezika; THOMAS MEYER: Med filozofijo in strogo znanostjo: Jürgen Habermas; *Prikazi in beležke*: MILAN DAMJANOVIĆ: Ernst Tugendhat: Der Wahrheitsbegriff bei Husserl und Heidegger; VESNA POJKOVAC: Lucien Goldmann; Marxisme et les sciences; NENAD MIŠEVIĆ: Eugen Fink; Metaphysik und Tod; *Obvestila*: Informacija o cilju in delu Korčulanske letne šole;

»NAŠE TEME«, Zagreb, štev. 4/1971

STIPE SUVAR: Nacionalno in razredno v federativni socialistični skupnosti; JANEZ JEROVSEK: Vpliv okolja na strukturo delovne organizacije; DUŠAN ŽUBRANIĆ: Samoupravna fakulteta; DJURO SUŠNIĆ: Dejanska vloga idej v zgodovini; SVETISLAV POLOVINA: Produktivnost dela v industriji jugoslovanskih republik; RADOVAN PAVIĆ: Vključevanje prostora SR Hrvatske v homogenizirano jugoslovansko prometno mrežo; *Pogledi*: DAVOR ČULINOVIĆ: Kibernetika in sociologija; IVAN JAKOPOVIĆ: Delavski razred in »protirazrede« v socializmu; *Esej*: LESZEK KOLAKOWSKI: Intelektualci in komunistično gibanje; *Prikaz knjig*: BRANKO BOŠNJAK: Grška filozofska kritika biblije (Ivan Jakopović); GEORG LUKACS: Zgodovina in razredna zavest (Milivoj Solar); dr. OBREN BLAGOJEVIĆ: Ekonomske doktrine (Ante Lešaja); *Iz domačih revij*; *Iz tujih revij*;

KLINAR, Peter: Migration as Phenomena of Social Disorganization
Teorija in praksa, Vol. 8, No. 4, p. 891—898, Ljubljana 1971

In the general part of his article the author explains the importance of social status for defining the immigrants as a social minority. As the problems of immigrants he lists conflicts which the immigrants have to face because of discrimination in the new social environment. He next discusses the forms of assimilation of immigrants and phenomena of social isolation. He explains the beginning phase of assimilation in which the marginal position of immigrant groups can be seen. The beginning phases of assimilation are characterized as a phenomenon of social disorganization, causing several social pathological phenomena. In a special part the author states a few research hypotheses with regard to the Yugoslav internal and international immigrant groups. He thinks that unqualified structures of internal immigrant groups can be considered social minorities. With regard to cultural differences the processes of adaptation and assimilation are complex — there arise phenomena of isolation, tension and conflict. Among the problems of international immigrants he states some forms of discrimination and deficient connection with the original group. He thinks that with international immigrant groups we have to do above all with marginal groups with the problem of Acculturation.

UDC 378.1(497.12)

KUTOŠ Aleksander: The Anatomy of Extensive Study
Teorija in praksa, Vol. 8, No. 6—7, p. 898—907, Ljubljana 1971

The long duration of study and considerable drop-out are one of the fundamental questions of the reform of higher schooling system. The actual time of study exceeds the planned time for 30 %, and only one third of students completes their study. The number of students is growing while the number of graduates is decreasing. A permanent revision of programmes for study and a modern education practice are needed. The requirements of study should be adjusted to the masses of students which will represent average intelligentsia. As an alternative to average and undeveloped working habits, the active methods of study demand above all more professors and assistants. Still the number of professors is increasing at a slower rate than the number of students. Also modern manuals should be supplied. Text books should emerge in accordance with world processes of scientific endeavours. Also our schools and educationalists should participate in these processes.

UDC 347.97/99(497.1)

Dr. KOBE Peter: Judicial System and the Legal Function of Federation
Teorija in Praksa, Vol. 8, No. 6—7, p. 986—995, Ljubljana 1971

In connection with the reform of the judicial system there exists no reason to change the points of departure with regard to the position and role of courts of law in this system as determined by the Constitution of 1963 and by the already accepted amendments (1968, 1969). The courts of law connected in a unified judicial system and as independent organs of social community should be ensured true independence in the execution of their double role. The unity of the judicial system is not only organisational and formal, from the point of view of contents it means common fundamental principles in order to secure the same legal protection for all the legal subjects in their basic social relations. The republican nature of the judicial system means that the regular produce legal ends within a republic, still this does not exclude the possibility of claiming legal protection with the court of the federation as a part of the unified legal system. This court also makes sure that the federal laws are applied in the same way all over the Yugoslav territory, and looks after such a policy of the use of criminal sanctions as required by the unified policy of the struggle against criminal acts.

**KLINAR, mag. Peter: Migracija kot pojavi socialne dezorganizacije
Teorija in praksa, Ljubljana 1971, let. 8, št. 4, str. 891—898**

V splošnem delu razprave avtor najprej pojasni pomen socialnega statusa za opredeljevanje imigrantov kot socialne manjšine. Med problemi imigrantov navaja konflikte, v katerih se znajdejo imigranti spričo diskriminacije v novem socialnem okolju. Potem razpravlja o oblikah asimilacije imigrantov in o pojavih socialne izolacije. Obrazloži začetne faze asimilacije, v katerih je opazen marginalni položaj imigrantskih skupin. Začetne faze asimilacije označuje za pojave socialne dezorganizacije, ki povzročajo vrsto socialno-patoloških pojavov. V posebnem delu navaja nekaj raziskovalnih hipotez, ki zadevajo jugoslovanske interne in internacionalne imigrantske skupine. Sodi, da lahko štejemo nekvalificirane strukture internih imigrantskih skupin med socialne manjšine. Spričo razlik v kulturi so procesi adaptacije in asimilacije zapleteni — prihaja do pojavov izolacije, tenzij in konfliktov. Med problemi internacionalnih imigrantov navaja nekatere oblike diskriminacije in pomanjkljivo povezanost z matično skupnostjo. Sodi da gre pri internacionalnih imigrantskih skupinah predvsem za marginalne skupine, ki so ujeve v probleme akulturacije.

UDK 378.1(497.12)

**KUTOS, Aleksander: Anatomija ekstenzivnega študija
Teorija in praksa, Ljubljana 1971, let. 8, št. 6—7, str. 898—907**

Eno izmed osnovnih vprašanj reforme visokega šolstva je dolgotrajnost študija in velik osip študentov. Dejanski čas študija je za 30 odstotkov daljši od predvidenega in le ena tretjina študentov konča študij. Število študentov je v porastu, medtem ko se število diplomantov zmanjšuje. Potrebna je permanentna revizija študijskih programov in moderna edukacijska praksa. Zahtevnost študija moramo prilagoditi masovnosti študentske populacije, ki bo vse bolj predstavljala poprečno inteligenco. Aktivne študijske metode, kot alternativa poprečnosti in nerazvitosti delovnih navad, zahtevajo precej več učiteljev in asistentov. Število učiteljev pa narašča počasneje kot se množi število študentov. Poskrbeti je treba tudi za sodobne učne vire. Učbeniki naj nastajajo v soodvisnosti s svetovnimi procesi znanstvene prizadevanja. V te procese se morajo vključevati tudi naše šole in pedagogično-raziskovalci.

UDK 347.97/99(497.1)

**KOBE, dr. Peter: Pravosodni sistem in sodna funkcija federacije — tudi dugače
Teorija in praksa, Ljubljana 1971, let. 8, št. 6—7, str. 986—995**

V zvezi z reformo pravosodnega sistema ni razloga za to, da bi spreminjali izhodišče, ki so glede mesta in vloge sodišč v tem sistemu določena z Ustavo 1963 in z že uveljavljenimi amandmaji (1968, 1969). V enoten sodni sistem povezanim sodiščem kot samostojnim organom družbene skupnosti je treba zagotoviti resnično neodvisnost pri izvrševanju njihove dvojne vloge. Enotnost sodnega sistema ni samo organizacijska in formalna, vsebinsko pomeni skupna temeljna načela za to da se zagotovi enako pravno varstvo vsem pravnim subjektom v njihovih temeljnih družbenih odnosih. Republiški značaj sodstva sicer pomeni, da se redni sodni postopki končajo v republiki, ne izključuje pa možnosti za uveljavljanje pravnega varstva pri sodišču federacije kot delu enotnega sodnega sistema. To sodišče skrbi tudi za to, da se zvezni zakoni uporabljajo enotno na vsem jugoslovanskem območju in za takšno politiko v uporabi kazenskih sankcij, kot jo terja enotna politika boja zoper kriminaliteto.

ZAVOD SR SLOVENIJE ZA PLANIRANJE

vabi k sodelovanju strokovne delavce, zlasti ekonomiste in druge visoko strokovne kadre, ki bi jih veselilo delo na področju planiranja v republiki. Kandidati, tudi mlajši, morajo imeti določeno kreativno sposobnost, sposobnost abstrakcije in logičnega, zlasti pismenega izražanja in ambicijo za svoj strokovni razvoj. Delo pri planiranju sega na mnoga področja razvojne problematike, gospodarskega sistema, aktualne ekonomske politike in omogoča sodelavcu zelo aktualno in široko izpopolnjevanje. Specifičen profil makro planerja in analitika omogoča sodelavcu tudi morebiten uspešen prestop v poslovno področje, v druge upravne sektorje, raziskovalne institucije ipd. Po nagnjenosti in dogovoru obstoja možnost za usmeritve na razna ožja delovna področja. Nujno je vsaj pasivno znanje tujih jezikov zaradi spremljanja metod in razvoja v svetu. Nudimo možnosti za specializacijo v renomiranih domačih in tujih centrih za dopolnilno izobraževanje. O materialnih pogojih se želimo s kandidati pogovoriti osebno.

Zaradi vzpostavitve kontakta se oglasite v tajništvu Zavoda SRS za planiranje v Ljubljani, Gregorčičeva ulica 25/I, soba št. 10, ali po telefonu številka 20-684.

TEORIJA in PRAKSA

---

iz vsebine naslednjih števil

- OKROGLA MIZA: 1) Država in samoupravljanje, 2) Družbeni konflikti in socialistični razvoj Jugoslavije
  - VLADIMIR KRIVIC: Graditev slovenske države
  - ANTON PERENIČ: Socializem in pravo
  - AVDO HUMO: Znanost in politično gibanje
  - MITJA KAMUŠIČ: Pluralistični model samoupravnega podjetja
  - JANEZ JEROVŠEK: Komuniciranje v delovni organizaciji
  - FRANC ŽAGAR: Informacijski sistem upravljanja
  - MATJAŽ MULEJ: Ne: dobiček ali dohodek, ampak dobiček in dohodek
  - VALENTIN TRILAR: V čem se razlikujejo tehnično razvita in nerazvita gospodarstva
  - ALEKSANDER KUTOŠ: Samoupravljanje v visokem šolstvu
  - J. ŠTER-F. MARENK: Podiplomski študij na ljubljanski univerzi
  - MARKO KERŠEVAN: Šola in religija
  - BORIS ĐUVEROVIČ: Javno mnenje mladih in mladinski študentski tisk
  - RUDI LEŠNIK: Naša družba v očeh študentov pedagoške akademije
  - NIKO TOŠ: Slovensko cestno vprašanje v luči javnega mnenja
  - LAZAR ĐUROVSKI: Občine v sistemu vse-ljudske obrambe
  - FRANC GRAD: Ozemeljsko oblikovanje občine in njene naloge
  - SVETO KOVAČEVIČ: Samoupravljanje in splošna ljudska obramba
  - ANTON BEBLER: Afrika v strategiji velikih sil
  - DRAGO KOŠMRL: Po češkem partijskem kongresu
-